

UDK 808.1+881.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1993
4

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 41	ŠT. 4	STR. 417-605	LJUBLJANA	OKT.-DEC. 1993
-----	-----------	-------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

Jože TOPORIŠIČ, <i>Jezikoslovec Stane Suhadolnik (20. 11. 1919 – 10. 8. 1992)</i>	421
RAZPRAVE	
JEZIKOSLOVJE	
Stane SUHADOLNIK, Jezikovna analiza Svetega pisma nove zaveze (1984)	429
Jože TOPORIŠIČ, Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika	449
Marc L. GREENBERG, Glasoslovni opis treh prekmurskih govorov in komentar k zgodovinskemu glasoslovju in oblikoslovju prekmurskega narečja	465
Tomo KOROŠEC, 'Danes' in 'jutri' v poročevalskih besedilih	489
Ada VIDOVIČ-MUHA, Breznikov jezikoslovni nazor v njegovi razpravi o besednem redu	497
Martina OROŽEN, O oblikovanju strokovnega izrazja in jezika v kmetijskem tisku	509
Marjeta HUMAR, Sodobno slovensko papirniško izrazje	519
Andreja ŽELE, Ekspresivne oziroma čustvene oznake v slovarstvu	529
Francka BENEDIK, Nova varianta Pegama in Lambergarja	535
KNJIŽEVNOST	
Gerhard GIESEMANN, Koga zanima slovenska književnost? (Vprašanja o njeni recepciji v Nemčiji in pogojih zanjo)	545
Taras KERMAUNER, Uvod v analizo Medvedovih dram <i>Na odru življenja</i> in <i>Posestrimi</i>	555
Metka KORDIGEL, Nastanek in razvoj termina znanstvena fantastika na Slovenskem	571
Viktor SONJKIN, Tavitološka rima v slovenskem pesništvu (Poskus tipološkega orisa)	581
OCENE-ZAPISKI-POROČILA-GRADIVO	
Jana HAFNER, Bibliografija Stanislava Suhadolnika	589
Aleksander SKAZA, Zvestoba celovitemu razumevanju literature (Zapis ob šestdesetletnici Rudolfa Neuhäuserja)	597
Zoltan JAN, Kritična izdaja slovenskih pridig prvega goriškega nadškofa	601

CONTENTS

Jože TOPORIŠIČ, <i>Stane Suhadolnik, Linguist: Nov. 20, 1919—Aug. 10, 1992</i>	421
ARTICLES	
LINGUISTICS	
Stane SUHADOLNIK, A Linguistic Analysis of the New Testament (1984)	429
Jože TOPORIŠIČ, Jakob Rigler's Thesis on the Origins of the Slovene Literary Language	449
Marc L. GREENBERG, A Phonological Description of Three Prekmurje Village Dialects and Commentary on the Historical Phonology and Morphology of the Prekmurje Dialect ...	465
Tomo KOROŠEC, "Today" and "Tomorrow" in News Texts	489
Ada VIDOVIČ-MUHA, Breznik's Linguistic View in his Paper on Word Order	497
Martina OROŽEN, On the Development of Terminology and Technical Language in Agricultural News	509
Marjeta HUMAR, Modern Slovene Papermaking Terminology	519
Andreja ŽELE, Testing the Adequacy of Expressive Stylistic Labels in the Dictionary	529
Francka BENEDIK, A Newly Discovered Variant of the Folk Poem Pegam and Lambergar	535
LITERATURE	
Gerhard GIESEMANN, Who is Interested in Slovene Literature? (Issues of its Reception in Germany and the Conditions for its Reception)	545
Taras KERMAUNER, An Introduction to the Analysis of Medved's Dramas <i>Na odru življenja</i> and <i>Posestrimi</i>	555
Metka KORDIGEL, The Rise and Development of the Term "Science Fiction" in Slovene Literature	571
Viktor SONJKIN, Tautological Rhyme in Slovene Poetry (An Attempt at a Typological Sketch)	581
REVIEWS – NOTES – REPORTS – MATERIAL	
Jana HAFNER, The Bibliography of Stanislav Suhadolnik	589
Aleksander SKAZA, Fidelity to a Holistic Understanding of Literature (A note on the Occasion of Rudolf Neuhäuser's 60 th Birthday)	597
Zoltan JAN, A Critical Edition of Slovene Sermons of the First Archbishop of Gorica	601

VERHVA

421 ..... Jože Toporišč, Jankovičev žigon: leksikon (29. 11. 1919 - 10. 8. 1992)

RASPRAVE

428 ..... Janez Korošec, "Črna" in "bela" + prevajalski besedil

432 ..... Miroslav Mikul, Prevajalski besedilni teksti v zgodnji tekstovni o besedilni obli

436 ..... Martina Čuček, O oblikovanju slovnicega besedila in jezika v knjižni obli

439 ..... Mirjana Hladnik, Šolsko slovnico pripravlja in jezika

442 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

445 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

448 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

451 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

454 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

457 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

460 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

463 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

466 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

469 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

472 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

475 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

478 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

481 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

484 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

487 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

490 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

493 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

496 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

499 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

502 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

505 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

508 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

511 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

514 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

517 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

520 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

523 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

526 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

529 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

532 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

535 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

538 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

541 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

544 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

547 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

550 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

553 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

556 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

559 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

562 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

565 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

568 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

571 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

574 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

577 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

580 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

583 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

586 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

589 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

592 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

595 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

598 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

601 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

CONTENTS

421 ..... Jože Toporišč, Jankovičev žigon: leksikon (29. 11. 1919 - 10. 8. 1992)

ARTICLES

428 ..... Janez Korošec, "Črna" in "bela" + prevajalski besedil

432 ..... Miroslav Mikul, Prevajalski besedilni teksti v zgodnji tekstovni o besedilni obli

436 ..... Martina Čuček, O oblikovanju slovnicega besedila in jezika v knjižni obli

439 ..... Mirjana Hladnik, Šolsko slovnico pripravlja in jezika

442 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

445 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

448 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

451 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

454 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

457 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

460 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

463 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

466 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

469 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

472 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

475 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

478 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

481 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

484 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

487 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

490 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

493 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

496 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

499 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

502 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

505 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

508 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

511 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

514 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

517 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

520 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

523 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

526 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

529 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

532 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

535 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

538 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

541 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

544 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

547 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

550 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

553 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

556 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

559 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

562 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

565 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

568 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

571 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

574 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

577 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

580 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

583 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

586 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

589 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

592 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

595 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

598 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

601 ..... Franca Bernik, Jezikovna raziskava četrtega omrežja v slovnici

Uredniški odbor — Editorial Board: France Bernik, Varja Cvetko-Orešnik, Aleksandra Derganc, Miran Hladnik (tehnični urednik — **Technical Editor**), Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu (**glavni urednik za literarne vede — Editor in Chief for Literary Sciences**), Aleksander Skaza, Jože Toporišč (**glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics**), Franc Zadravec (**odgovorni urednik — Executive Editor**).

Časopisni svet — Advisory Council: Mirek Čejka (Brno), Zdzisław Darasz (Katowice), Gerhard Giesemann (Gießen), Franc Jakopin (Ljubljana), Rado L. Lenček (New York), Juraj Martinović (Sarajevo), Klaus Detlef-Olof (Celovec), Marija Pirjevec (Trst), Jože Pogačnik (Maribor), Erich Prunč (Gradec), Adam E. Suprun (Minsk), Jože Šifrer (**predsednik — President**).

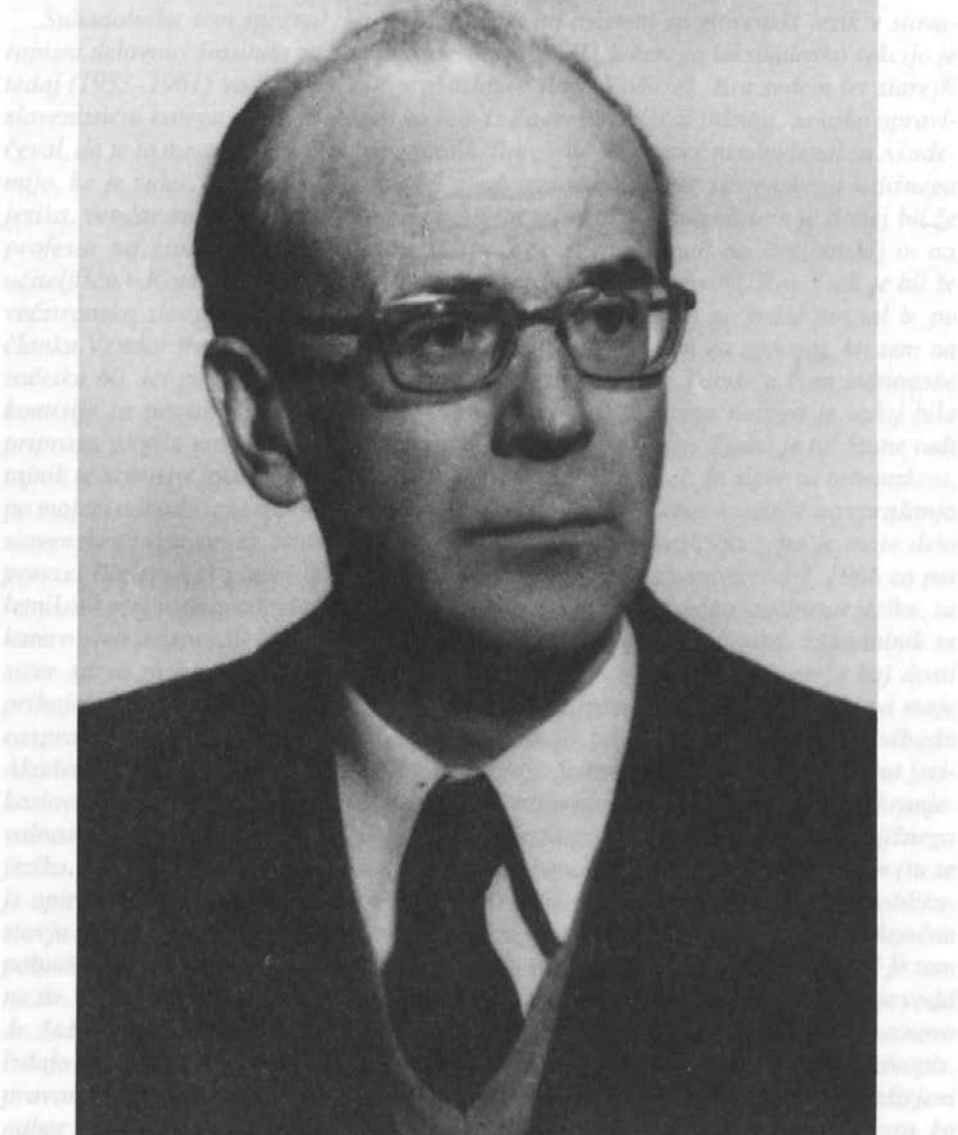
Naslov uredništva — Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 61000 Ljubljana, Slovenija.
 Žiroračun pri Slavističnem društvu Slovenije: 50100-678-45265 (za SR), Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 1400 SIT, za študente 900 SIT, za institucije 1800 SIT, za knjigame 2200 SIT (minus 25-odstotni rabat). — Price of yearly subscription for foreign countries 38 USA \$.

Natisnil — Printed by: Gorenjski tisk, Kranj. **Naklada — Circulation:** 1150 izvodov — 1150 copies.
 ISSN 0350-6894

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-12/92, 24. 4. 1992) šteje Slavistična revija med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa.

JEZIKOSLOVEČ STANE SUHADOLNIK
20. 11. 1919-10. 8. 1992

Lani v obdobju politični naraščajoči je nenakladno zapustil slovaropisec. Slovroslovec pa k zgodovini besede in jezikoslovcu obrnjeno slovenski Stane Suhadolnik, avtor je strokovni zveznik v pokaju - delovan vsa čas do prežgodnje Stanislav Suhadolnik Verdu na Vrhniki, kamor se je, poleg sicer v Botovnici, pravniki, študijski in št. 12. 1992 vračati.

Suhadolnik je bil slovenski jezikoslovec, slovaropisec, lingvist, filolog, profesor in publicist. Med leti 1957-1961 je bil član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Njegova glavna dela so: *Primeri slovenskega jezika* (1957), *Primeri slovenskega jezika* (1961), *Primeri slovenskega jezika* (1965), *Primeri slovenskega jezika* (1970), *Primeri slovenskega jezika* (1975), *Primeri slovenskega jezika* (1980), *Primeri slovenskega jezika* (1985), *Primeri slovenskega jezika* (1990).

JEZIKOSLOVEC STANE SUHADOLNIK

20. 11. 1919–10. 8. 1992

Lani v visokem poletju nas je nenadoma zapustil slovaropisec, slovaroslovec pa k zgodovini besede in jezikoslovja obrnjeni slovenist Stane Suhadolnik, nazadnje strokovni svetnik v pokoju – delaven ves čas do prezgodnje smrti. Ta ga je telesno vrnila Verdu pri Vrhniki, kamor se je – rojen sicer v Borovnici – pogosto tako in drugače rad vračal.

Suhadolnika sem spoznal, ko je od l. 1958 bil asistent za slovenski jezik v slovaropisni delavnici Inštituta za slovenski jezik pri SAZU, katerega leksikološko sekcijo je tedaj (1953–1961) vodil pesnik in jezikoslovec Božo Vodušek. Kot sedem let starejši slovenistični kolega se mi je Stane, ko sem iz Zagreba obiskal inštitut, nekako opravičeval, da je to mesto zasedel on in ne jaz (A. Bajec me je namreč predvideval za Akademijo, ko je videl, da sem v Zagrebu bil predvsem jezikoslovec slovenskega knjižnega jezika, vendar sam na tako mesto nikoli nisem reflektiral). Suhadolnik je dotlej bil že profesor na gimnazijah v Kamniku, Celju, Kopru (tukaj tudi na italijanski) in na učiteljskišči v Kopru (1947–1957), za dve leti pa še bibliotekar v NUK-u. Tudi je bil že večstransko slovstveno in jezikoslovno dejaven (sam pa sem ga tedaj poznal le po članku Vendar in sorodni vezniki iz JiS-a 1957/58. Bliže sem ga spoznal, ko sem na začetku 60. let postal – še kot »Zagrebčan« – ob Bajcu in Tomšiču član inštitutske komisije za pravopis, pravorečje in gramatiko, katere glavna naloga je tedaj bila priprava profila novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. Tedaj je bil Stane tudi tajnik te komisije, postopoma pa se ji je pridruževal še Rigler, in sicer za tonemskost, po mojem odhodu iz komisije – zaradi neskladja pogledov članov komisije na vprašanja slovenskega pravopisa, pravorečja, naglasoslovja in oblikoslovja – pa je moje delo prevzel Rigler. Kot glavni in odgovorni urednik Jezika in slovstva (od l. 1966 za pet letnikov) sem v njem odprl rubriko Akademijin slovar slovenskega knjižnega jezika, za katero smo prispevali članke Rigler, Suhadolnik in pisec tega članka. Suhadolnik se sicer sprva ni posebno navduševal za to, da bi koncept novega slovarja kaj dosti prihajal v slovensko javno zavest (v nasprotju z Bajcem se je npr. upiral objavi moje razprave o naglasnih tipih v SP 1962, ki sem jo bil pripravil prav na spodbudo Akademije, objavil pa mi jo je l. 1965 F. Bezljaj). Suhadolnik se mi je zdel takrat jezikoslovno neformiran, brez individualnosti, izrazita njegova poteza pa je bila ohranjenost skoraj za vsako ceno t. i. breznikovske pravopisne norme slovenskega knjižnega jezika, zlasti npr. v obravnavi pisanja prevzetih besed, pisanja skupaj in narazen (tu se je opiral tudi na manj premišljene rešitve Breznikovih učencev) in pač tudi v oblikoslovju (to se je zelo vidno kazalo v njegovih zapisnikih naših sej, kar je bilo dokončna pobuda, da sem se iz te komisije tudi poslovil – sled tega mojega dela za SSKJ I je tam na str. V: »začetna dela za pravopis in pravorečje /v resnici tudi za oblikoslovje/ je vodil dr. Jože Toporišič, habil. doc.«). Suhadolnika sem v živo spoznaval tudi pri delu za novo izdajo slovenskega pravopisa, ko smo ga »člani predsedstva komisije za pravopis, pravorečje in gramatiko pri SAZU« (Bajec, Rigler, Toporišič) predlagali v »razširjeni odbor za pripravo novega pravopisa«; v ta odbor si je ves čas živo želel še v času, ko smo z Bajcem in Riglerjem pripravljali glavni načrt za novo izdajo pravopisa. Kot član te pravopisne komisije je bil ves čas dejaven in prisoten na vseh njenih sejah, na koncu v vztrajni četverici Rigler, Moder, on in pisec tega sestavka. Skupaj z Riglerjem in

pisecem tega sestavka je skrbel tudi za natis rokopisa pravopisnih pravil (izšlo 1981). Tudi v revizijski komisiji Načrta pravil za novi slovenski pravopis je bil živo dejaven, spet skrbel tudi za natis (1990), tokrat skupaj z Modrom, Jakopinom in pisecem tega sestavka. In še v tretji pravopisni komisiji, pooblaščen za izdelavo pravopisnega slovarja, je bil živo dejaven, zlasti kot slovaropisec z bogatimi izkušnjami iz svojega organizacijskega dela pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika. — Prav od tega dela nam ga je iztrgala smrt.

Glavni prispevek Staneta Suhadolnika slovenskemu jezikoslovju je bil organizatorične narave pri izdelavi Slovarja slovenskega knjižnega jezika (1970–1991): pri njegovem Poskusnem snopiču (1964) je bil sourednik (že prej, kot nakazano, tajnik komisije, ki je pripravljala pravopis, pravorečje in oblikoslovje za SSKJ, nato kot »v. d. tajnik inštituta« od l. 1963). V SSKJ I, II, III (1970, 1975, 1979) je zapisan kot tajnik glavnega uredniškega odbora, v IV in V (1985 in 1991) pa ni več naveden v glavnem uredniškem odboru; že v SSKJ I je bil član komisije za intonacijo, v IV do V pa sodelavec komisije za pravopis, pravorečje, oblikoslovje in intonacijo. Sam Suhadolnik si je bil v bibliografiji glede tega pač bolj pravičen: SSKJ I »sourednik«, SSKJ II član glavnega uredniškega odbora in »organizator – koordinator dela«. Za SSKJ je delal že v l. 1948–1949 (gradivo za slovar), zatem v fazi izdelovanja koncepta slovarja, pa pri njegovi konkretni izdelavi. Kaj je vse to pomenilo, bi lahko podrobneje in konkretno povedal kdo, ki ga pozna od tega dela.

O slovaroslovju in besedoslovju v zvezi s SSKJ je začel pisati že l. 1963 (Plasti in pogostnost leksike), ko se je skupaj z M. Janežič trudil najti oznake za posebne vrste besedja. Temu so po objavi poskusnega snopiča slovarja l. 1966 sledili Slovarki pripomočki (seveda za sestavo SSKJ), čez dve leti pa Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika (predobjava v okviru Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, objava JiS-u). Z besedo se je sicer ukvarjal že prej: ko je l. 1960 pisal sestavek Cigaletov besednjak, še pred tem pa prispevke Pomorsko izrazoslovje (1956: pač izrazje).

Slovar slovenskega knjižnega jezika je potem, ko je l. 1970 izšel njegov prvi zvezek, predstavljal v več prispevkih (tudi polemičnih): Slovar slovenskega knjižnega jezika (Naši razgledi, Dnevnik), Besedni zaklad sodobnega slovenskega knjižnega jezika (SSJLK), O pisanju J. Modra v zvezi s Slovarjem slovenskega knjižnega jezika (ND), Pismo urednikom Prostora in časa o slovarju in še o nečem (PiČ), nazadnje pa je o SSKJ govoril v letu smrti pod naslovom O SSKJ in nekaj okoliščinah (NRazgl). Na zadnji sestavek se je odzval apostrofirani pisec tega spomina prav tam, temu ugovarjanju je Suhadolnik odgovoril in nato ugovorjalcu ustno predlagal premirje, ki pa je bilo doseženo po volji takrat mladega urednika Naših razgledov, ki odgovora na odgovor ni objavil. V rokopisu je Suhadolnik podal še predhistoriat SSKJ: Šolar–Ramovšev načrt za SSKJ (Simpozij slovenskega jezika, književnosti in kulture 1990, neizdani Ramovšev zbornik). — Gotovo je bil Suhadolnik vsaj sopobudnik sestavka o odzivih tujine na I. zvezek SSKJ in pač nespodbudnik, da bi se tak sestavek napisal tudi o odzivih na ta slovar doma v Sloveniji.

Delo za SSKJ je bilo gotovo njegovo osrednje strokovno doživetje in velik uspeh, posebne okoliščine našega življenja v določenih družbenih razmerah so pač povzročile, da je to veliko podjetje med izdelavo IV. zvezka zapustil, s čimer je dejansko prenehal učinkovati kot »organizator in koordinator« celovite njegove podobe. Z vsem, kar se je

pri slovarju po njegovem odhodu godilo, pač ni bil zadovoljen, kaj se konkretno je, pa bi nam lahko povedal le podroben kritični prikaz, ki ga pa nimamo. Gotovo je, da slovarniki le niso tako trmasto vztrajali pri določenih slabših rešitvah, na katere je kazala kritika slovarja, v vsem, kakor so se v glavnem v slovnicih zadevah, vsaj deklarativno.

Pri ubesedovanju normativnih zadev (in pač tudi redatorskih) je bil Suhadolnik dejaven zlasti kot kritik besedilnih predlog drugih, sam se je (v sodelovanju) trudil zlasti za stilno in zvrstno označevanje besedja (tako še pri SP 1990, kjer pa je v glavnem skušal perpetuirati le dosežke oz. odločitve iz SSKJ in se je le nerad dal premakniti k novejšim spoznanjem tudi na tem področju; tudi po njegovi smrti je ta del Pravil SP 1990 doživel potrebno slovaropisno rekonstrukcijo). — Gotovo je bilo SSKJ v veliko korist Suhadolnikovo trdno obvladovanje tonemske naglasne norme, kar je lahko uveljavil kot član ustrezne komisije v vsem slovarju.

Slovaroslovno in -pisno delo Suhadolnika s tem ni izčrpano. Sem gresta še npr. dva prikaza starejših slovarjev: Cigaletov besednjak (1960) in Glonarjev Slovar slovenskega jezika (1984). V zadnjem je z objektivno presojo zlasti pozitivnih lastnosti, prav odlik tega slovarja, Suhadolnik tako rekoč posekal samega sebe, in prava škoda je, da nam takih prikazov ni pustil več. Kako težka bi mu hvala Glonarjevega slovarja morala biti spričo pavšalnega odklonilnega mnenja o tem slovarju s strani A. Breznika, ki ga je Suhadolnik tako častil in spoštoval, si je lahko misliti, in vendar je to zmožgal ter se tako ponižno priklonil objektivni resnici Glonarjevega slovarskega dosežka, tega predhodnika Slovarja slovenskega knjižnega jezika. Zanimive in poučne so tudi Suhadolnikove kritike ob izidih slovenskih slovarskih del njegovega časa. O tem pričajo sestavki kot Knjiga, ki jo potrebuje vsak Slovenec, Slovarček tujk (1952); Josip Pavlica, Frazeološki slovar v petih jezikih (1960/61), Pomorska slovenščina (1961/62); Anton Breznik, Življenje besed (1968); Terminološki slovar s področja znanstvenih informacij (1970); Dvoje novih leksikografskih del (1974); P. Scherber, Slovar Prešernovega jezika (1978); Primerjalni slovar vojaških pojmov (1983/84). — V zvezi s Suhadolnikovim leksikološko-leksikografskim delom sta še sestavka splošne narave Leksikografija kod Slovenaca (1982) in Leksikografija (1992, ES).

Slovaropisno v ožjem smislu je bil Suhadolnik udeležen razen pri SSKJ do l. 1982 pri še nekaj podjetjih: pri Poskusnem snopiču (1975, soavtor); Vojaškem slovarju (1977, soavtor); pri Uporednem rečniku vojnih pojmov (1982, soavtor); pri Slovenskih krajevnih imenih (1985, soavtor, tudi »informer za občino Vrhnika«); kot »sodelavec pri redakciji« se omenja pri Vilka Novaka Slovarju stare knjižne prekmurščine (še ni izšel); »sodelavec za leksikografijo in jezik« je bil pri Enciklopediji Slovenije od 1 (1981) do 6 (1992). Sem spada še njegovo Gradivo za slovar Prešernov (1985), s čimer je povezan tudi njegov članek Prizadevanje za Prešernov slovar (1988, oboje menda v zvezi z magistriranjem ali doktoratom, ki ga je hotel doseči pri B. Paternuju), zlasti pa okrog 100 000 rokopisnih izpisov za Prešernovo besedišče. — Čisto teoretični interes v besedoslovju razodeva s svojo razpravo Odnos med dolžino, obvestilnostjo in pogostnostjo besed (1972), pa s Frekvenčno analizo besedišča v Tavčarjevi povesti Cvetje v jeseni (1974), kjer je odprl novo smer proučevanja besedja leposlovnih del pri nas. V okviru besedoslovja se je dotikal tudi stilističnih vprašanj. — Naj na koncu omenimo še, da je bil »sodelavec« pri pripravljajočem se Jožeta Stabeja Kastelec-Vorenčevem Slovensko-latinskem slovarju, sodeloval pa je menda tudi pri veterinarskem in medicinskem slovarju izrazja.

S pravopisno-pravorečno problematiko je povezano zlasti njegovo sodelovanje z ene strani pri SSKJ, z druge pri novem SP. Besedilne predloge ali vsaj predloge za besedila, ki bi dajale rešitve določenih vprašanj, je – kot rečeno – dajal redko, praktično le za oznake besedja; vprašanje je, koliko je v tem bil samostojen pri predlogih besedil za uvodni del SSKJ. Sicer je bil pri SP 1990 predvsem oponenten razpravljalec k vsem perečim vprašanjem, zlasti ko je šlo za kaj drugačnega, kot je bilo pri Brezniku, v SP 1962 ali v SSKJ. Teoretično se je tudi nekaj šolal na podlagi raziskave Breznikove »pravopisne« razprave (Breznikove raziskave morfonoloških vprašanj slovenskega knjižnega jezika iz druge polovice 19. stoletja (1981)), sicer pa se je po zgledu na Breznika in še koga pač preveč podajal načelu rabe, zapostavljal pa upoštevanje teoretične utemeljitve določene rabe.

Predvsem iz Breznika so izhajali njegovi pogledi na kulturo knjižnojezikovnih besedil. Tu zavzema posebno mesto Suhadolnikovo svetovalstvo pri izdajah razne vrste besedil in priročnikov. S tega področja naj omenimo njegove sestavke kot Prirejanje besedil Zbranega dela /Ivana Cankarja/ (1967 in 1976) ali Vprašanje jezika pri Enciklopediji Slovenije (1989). Svoje splošne poglede na jezikovno kulturo je razodel v sestavku Jaziková kulturá u Slovinců (1972). Gotovo tudi jezikovno-kulturno noto ima njegovo sodelovanje pri raznih izrazjih (prim. Sodelovanje slovenskih jezikoslovcov pri začetkih sodobne znanstvene terminologije, zlasti ob Mirku Černiču (1984), ali Uvodna razmišljanja k istemu ravno tam in tedaj). Sem gre še njegovo sodelovanje pri Krajevnem leksikonu Slovenije I (1968). Že iz ranega obdobja spada sem njegova Slovenska beseda (1952, v Slovenskem Jadranu, 52 enot) in pač tudi Vejanje koprščine (5 sestavkov, 1951). — Na ta način je Suhadolnik usmerjal normativnost na dokaj raznovrstnih področjih, nato pa se je pri slovarskem delu na to lahko skliceval kot na dokumentarno gradivo. Verjetno je bil pri tem kar uspešen, čeprav ne zmeraj v skladu s strukturnimi značilnostmi slovenske besede.

Po svoje spadajo sem še njegovi članki o stilni in pomenski različnosti določenih blizupomenskih (ali funkcijskih) izrazov: dvojic, kakor jih kažejo njegovi sestavki Območje – področje (1967), O stilemih »po eni strani – po drugi strani« (1969), Ali terjati ali zahtevati (1972/73), ali Še o mišljenju in mnenju (1986/87), pa tudi več takih enot, npr. Vendar in sorodni vezniki (1957/58). K zgodovini takega besedja gresta sestavka Drobci iz zgodovine besede vada (1966) ali Anglija, Anglež, angleški (1957/58). — Tu mu je prav prihajalo bogato gradivo iz kartotek slovarske delavnice Inštituta za slovenski jezik (kakor tudi pri več drugih sestavkih, zlasti razpravnih).

Posebna skupina Suhadolnikovih sestavkov je življenjepisne narave v tem smislu, da podajajo in deloma ocenjujejo zlasti dela obravnavanih oseb. Tu je Suhadolnik o J. Stabeju pisal kar štirikrat, o A. Bajcu trikrat (l. 1993 hkrati tudi o Šolarju, o tem pa enkrat že prej), po enkrat pa o A. Brezniku (rekel mi je, da bi ga namesto mene moral v izboru podati on, ne jaz, ne pa da sem ga povabil samo k sestavljanju Breznikove bibliografije, kar je opravil v sodelovanju z J. Hafner), I. Tomincu, F. Tomšiču, F. Verbincu, G. Vorencu, A. Wolfu, M. Wolfu, M. Zagajšku, O. Cafu, A. da Sommaripi, I. A. Apostlu, M. Cigaletu, M. Pleteršniku, V. Franulu Weissenthurnu, J. Glonarju, R. Kolariču, I. Koštialu, J. Zidarju, J. Zupanu, T. Zupanu, H. Megiserju. — Te sestavke je v glavnem objavljial v Slovenskem biografskem leksikonu (10) (tiste z začetnicami s konca abecede) oz. v Enciklopediji Slovenije (9) (začetnice z začetka abecede), sicer pa še

drugod (Delo 2, Primorski dnevnik 1, Mohorjev koledar 2, Jezik in slovstvo 3, Kopitarjevi študijski dnevi 1, Enciklopedija Jugoslavije 1).

Pri tem je bil, če mu je to dopuščal prostor, temeljit in zanesljiv, vendar v glavnem le naštevalen, ne toliko tudi ocenjevalen. En krog tega pisanja zadeva jezikoslovce, s katerimi je bil v stiku kot dijak (Breznik, Šolar) ali kot delavec na SAZU (Stabej, Tominec, Tomšič, Bajec, Kolarič); drugi krog so slovenski slovarniki (Plešeršnik, Kalan, Verbinc, Glonar) njegovega časa, ali pa jezikoslovci oz. slovaropisci starejših obdobij (Megiser, Alasia, Vorenc, Zagajšek, Apostel, Franul, Caf, Cigale, Koštial, G. Zupan, Zidar – posredno še škof Wolf).

Svojevrsten vrh svojega jezikoslovnega raziskovanja je Suhadolnik dosegel v svojih razpravah o važnih zadevah iz naše jezik(osl)ovne preteklosti. Naj tu omenim njegov kritični prikaz Antona Breznika *Življenje besed* (1968), P. Scherberja *Slovarja Prešernovega jezika* (1978), *Breznikove razprave o oblikoglasnih vprašanjih slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 19. stol.* (1981), pa razprave *Kopitarjeva dopisovalna slovenščina* (1981), *Linhartov Matiček v izdaji 1840* (1981), *Levstikov odnos do Prešernovega jezika in njegovi posegi vanj, zlasti ob Klasju* (1982), *Beseda sonce v Cankarjevem delu* (1983), *Utrditev in uzakonitev Slovenskega pravopisa leta 1937* (1987), *Kdo je avtor kritike Primčevih Branj* (1992), *Jezikovna analiza prevoda Svetega pisma nove zaveze* (1993 iz l. 1984). — Vsakokrat zastavljeno – sicer ožje – vprašanje je reševano metodološko čisto, njegovo v pisanju razkrito spoznanje je pravo, sploh vzorno znanstveno besedovanje, da si boljšega ni mogoče želeli. V vsem svojem pisanju je bil tudi dober stilist. (V govornih diskusijskih nastopih je bil v nasprotju s tem nekako manj spreten, da bi kaj na hitro in vpričo drugih lahko dobro formuliral, pa je bilo sploh nemogoče. — Kakšen je bil nasploh v polemikah, ne bi mogel reči, ker so težko dostopne v dnevnem časopisju, kar lahko povem iz svoje izkušnje iz *Naših razgledov 1992* pa bi rekel, da se v njej ni prav znašel, da ga je preveč zanašalo čustvo v neobjektivnost, ko je šlo za obrambo stvari ali osebe, ki so mu tako zelo prirasle k srcu.)

Suhadolnik je bil tudi nekaj slovstoveda (prim. bibliografske enote 1–5, 7, 11, 12, 14–17, 19, 21, 23, 24, 56–58, (61, 64), 68, 73, 89, [137]), in celo besednoumetnostno je bil do neke mere tvoren. Ta njegov trud čaka na oceno drugih. Tudi iz tega nagnjenja, zlasti pa seveda jezikoslovnega, je izhajalo njegovo delo na besedju Franceta Prešerna (ali I. Tavčarja), ni pa mu bilo dano, da bi bil zbrano gradivo o Prešernu oblikoval v monografsko predstavitev, ki bi mu bila pač prinesla tudi zaželen oficijalen znanstveni akademski naslov.

Ko se po vsem tem razmisleku o njegovem delu vprašujemo, kaj nam je v jezikoslovju dal, pač s čisto vestjo lahko rečemo, da nam je dal veliko: seveda na njemu lasten način. Vrednost njegovega slovenističnega opusa dejansko daleč presega tisto, s čimer si je v slavistiki pri nas marsikdo pridobil tudi najvišje akademske stopnje. Tako je pač življenje pri nas. Stane Suhadolnik ni bil med tistimi, ki so – ob primerni ideološki podstavi – hoteli, znali in mogli svoje tudi manjše delo unovčiti v visok položaj in naslov. Njegova sled pa v slovenistiki še dolgo ne bo zabrisana.

JEZIKOVNA ANALIZA SVETEGA PISMA NOVE ZAVEZE (1984)

Prevajanje svetega pisma je, čim zahvalno delo, ako zaradi narave izvirnega besedila, kakor razvidi pri naš 400-letnega praznovanja za kelovski strojnega in leposlojni dogmatnega prevajala. Toda nezahvalni odločitvi takšnosti naš slovensko Sveto pismo 1984 postoj, postojali voditlasti so vsiljeni podobni in papiristični odločitvi, ne bi dovoljeni, v izobilju, prevajalstva iz njih ni v splošni znanstveni študiji analize cel postojnih prevajalcev. Tudi naj bi v zgodovinski prevajalstva ne bi več.

Translating the Bible is a very demanding task because of the nature of the text itself as well as the 400 year tradition of attempts at creating a correct, aesthetically and stylistically convincing translation. Aside from the undoubtedly positive aspects of the 1984 Slovene Bible translation, there are also many shortcomings. Most of these are stylistic and linguistic necessities, alterations of the morphology and syntax, which are common in the literary tradition, in the analysis of these shortcomings, and in the collective consciousness.

I. Ura velikih naših kritičarskih ljudi je – ko doseže višje civilizacijsko stopnjo oz. ko se začne oblikovati v narod – da prevoda sv. pisma v svoj jezik in tako vzporedno v časih skrbi za vključitev v knjižni jezik.

Poglaviti namen prevoda sv. pisma je, da dobijo ljudje možnost spoznavati funkcijo versko izročila. Ker je vsebuje sv. pismo tudi kolose in filozofija starega orientalskega sveta in predstavlja zlasti v nekaterih delih vsi judovski ponizje, postane to tudi v obratni smeri varen, po katerem se oblikuje današnja kultura in z njo glavni njen izraz – knjižni jezik. Prevajanje pisma ustvarja svetopisniškega besedila, da do skrajnosti lažje jo daje, že oblikovane izrazne možnosti jezika ni, v ustvarja se nove, in s tem prevod zveča izrazne sposobnosti, zlasti na lingvistično-filozofskem področju. To dokazujejo zgodovine domala vseh evropskih narodov. Tako postane sv. pismo pri večini narodov najpomembnejše versko in literarno knjižni literarnih del.

Značilnost prevodov sv. pisma je tudi, da spremljajo razvoj naravnih kulture. Za sv. pismo deluje večje ali manjše jezikovne in tehnične usleditve z razvojni kulturno stopnjo, doseženo v potanjenih obdobjih. (Priz. M. Orožen, Povodba jezikovne zgradbe od lapjevega do Langotovega prevoda Biblije v 19. stoletju, Slovenski jezik v znanosti, Ljubljana, 1989.) Načela o prevajanju sv. pisma so se v zgodovini delavno spreminjala, vendar se vedno izvaja iz nekaj nespremenljivih predpostavk.

Sociolni prevod sv. pisma mora izhajati iz širih, dolgo (tudi) neprevidnih ali izhodit. To so čim večja zvestoba izvornemu grškemu oz. hebrejskemu besedilu in duhu izvirnika; omogočanje bralcu dosti videno in pomeni zapisanega; vključitev v sodanini knjižni jezik; in kar se kaže v splošnejše literarnega izročila v njem in ohranjanje značilnosti njegovega obzra.

Večina teh izhodit spočitva tudi današnji slovenski prevod sv. pisma, kakor je razvidi iz uvoda, vanj so se pogovarili v predložitveni tisku.

V svetovni inveni domala bistvostika je bi delj časa – zlasti po koncu – splošno utrpna zabnevi, naj modernih prevodi sv. pisma izhajajo iz knjižnikov oz. prevod, ki

JEZIKOVNA ANALIZA SVETEGA PISMA NOVE ZAVEZE (1984)

Prevajanje svetega pisma je zelo zahtevno delo, tako zaradi narave besedila samega, kakor zaradi pri nas 400-letnega prizadevanja za kakovost stvarnega in lepostilno dognanega prevoda. Poleg nekaterih nedvornih kakovosti ima slovensko Sveto pismo 1984 precej pomanjklivosti zlasti na stilnem področju in nepotrebnih odmikov od že doseženih, v izročilu, proučevanja le-teh ni v splošni zavesti živečih kvalite od prejšnjih prevodov. Tega naj bi v najnovejšem prevodu ne bilo več.

Translating the Bible is a very demanding task because of the nature of the text itself as well as the 400 year tradition of attempts at creating a correct, aesthetically and stylistically consummate translation. Aside from the undoubtedly positive aspects of the 1984 Slovene Bible translation, there are also many shortcomings. Most of these are stylistic and concern needless alterations of the accomplishments of earlier translations, which are extant in the literary tradition, in the analysis of these accomplishments, and in the collective consciousness.

I. Ena velikih nalog krščanskega ljudstva je – ko doseže višjo civilizacijsko stopnjo oz. ko se začne oblikovati v narod – da prevede sv. pismo v svoj jezik in nato vzporedno s časom skrbi za usklajanje s knjižnim jezikom.

Poglavitni namen prevoda sv. pisma je, da dobijo ljudje možnost spoznavati temeljno versko izročilo. Ker pa vsebuje sv. pismo tudi kulturo in filozofijo starega orientalskega sveta in predstavlja zlasti v nekaterih delih vrh judovske poezije, postane to tudi v obratni smeri vzorec, po katerem se oblikuje narodova kultura in z njo glavni njen izraz – knjižni jezik. Prevajanje prisili ustvarjalce svetopisemskega besedila, da do skrajnosti izčrpajo dane, že oblikovane izrazne možnosti jezika ali pa ustvarijo še nove, in s tem prevod zveča izrazne sposobnosti, zlasti na leposlovno-filozofskem področju. To dokazujejo zgodovine domala vseh evropskih narodov. Tako postane sv. pismo pri večini narodov najpomembnejše versko in hkrati eno ključnih literarnih del.

Značilnost prevodov sv. pisma je tudi, da spremljajo razvoj narodove kulture. Zato sv. pismo doživlja večje ali manjše jezikovne in tehnične uskladitve z razvojno kulturno stopnjo, doseženo v posameznih obdobjih. (Prim. M. Orožen, Preobrazba jezikovne zgradbe od Japljevega do Lampetovega prevoda Biblije v 19. stoletju, Slovenski jezik v znanosti, Ljubljana, 1989.) Načela o prevajanju sv. pisma so se v zgodovini deloma spreminjala, vendar so ves čas izvirala iz nekaj nespremenjenih predpostavk.

Sodobni prevod sv. pisma mora izhajati iz štirih, delno (tudi) nasprotujočih si izhodišč. Ta so: čim večja zvestoba izvornemu grškemu oz. hebrejskemu besedilu in duhu izvirnika; omogočanje bralcu dojeti vsebino in pomen zapisanega; usklajanje s sočasnim knjižnim jezikom; hkratno upoštevanje literarnega izročila v njem in ohranjanje značilnosti njegovega sloga.

Večino teh izhodišč upošteva tudi najnovejši slovenski prevod sv. pisma, kakor je razbrati iz uvoda vanj in iz pojasnil v periodičnem tisku.

V svetovni in tudi domači bibličistiki je že dalj časa – zlasti po koncilu – splošno utrjena zahteva, naj moderni prevodi sv. pisma izhajajo iz izvornikov oz. predlog, ki

so le-tem najbližji. Na to je med drugimi opozoril že jezikoslovec A. Breznik v znameniti študiji *Literarna tradicija v Evangelijih in listih, DS 1917*; načelo se je potem bolj ali manj dosledno uresničevalo v vseh nadaljnjih izdajah sv. pisma, opazno zlasti v t. i. Jeretovi izdaji* in v zadnjih prevodih ljubljanske škofije, le J. Moder je pri posodabljanju besedila hodil nekoliko svoja pota.

Prevod sv. pisma mora biti v vsakem obdobju razvoja kakega naroda usklajen z njegovim kulturnim razvojem, zlasti jezikovno, da je ljudem omogočeno kar najavtentičnejše razumevanje besedila. Zato mora biti prevod sv. pisma v obdobju nastajanja naroda model knjižnega jezika (pri Slovencih Dalmatin), v naslednji dobi usmerjevalec razvoja knjižnega jezika (J. Čandek-T. Hren, J. Japelj, M. Ravnikar, J. Zupan, J. Burger), v poznejših časih, zlasti v sodobnosti, ko je knjižni jezik že povsem razvit, socialno razčlenjen, pa naj se jezik sv. pisma čim bolj sklada z že normiranim, standardnim knjižnim jezikom, kakor je prikazan v jezikovnih priročnikih (slovnice, pravopisi, slovarji, stilistike).

Ker pa pri sv. pismu ne gre le za natančnost verskega besedila, ampak tudi za vzorčnost literarnega besedila in ker se je po njem že pred časom izoblikoval t. i. biblijski oz. svetopisemski slog v okviru knjižnega jezika (prim kvalifikator *bibl.* v Slovarju slovenskega knjižnega jezika /SSKJ/), mora biti novejšim prevodom posvečena posebna skrb: biti morajo usklajeni z načeli iz prvih treh točk, hkrati pa ohranяти ključne formulacije najbolj znanih svetopisemskih povedi, ki živijo v zavesti kristjanov, bralcev in poslušalcev evangelija, oz. so značilne za omenjeni slog.

Čeprav je v duhu katoliškega nauka, da je treba vernikom omogočati enoumno razumevanje svetopisemskega besedila in je zato večina temeljnih izdaj sv. pisma opremljena s konkordancami, opombami, marginalijami in podčrtnimi opombami ter samostojnimi komentarji, pri nas vse od Dalmatina dalje, je treba upoštevati tako bralčevo/poslušalčevo sposobnost dojemanja kakor njegovo željo po asociativnem dojemanju vsakega sporočila. Tako nekako razumemo tudi avtorsko pojasnilo o prevajanju Izdaje 84: »Pri sestavljanju in izbiri opomb pa je treba biti izredno previden, da bi pač bralcu pomagale k pravilnemu razumevanju, da pa ga ne bi zavajale.« (Družina, 9. 4. 1989.)

Ker je svetopisemsko besedilo v nadrobnostih težko razumljivo zaradi drugačnega civilizacijskega okolja, v kakršnem je nastajalo, se ponuja prevajalcu več možnosti. Prevod lahko prenaša sporočilo tesno po izvorniku ali pa bolj prosto sporoča njegovo osnovno misel. Besedilo je lahko golo, lahko se mu, dodajajo različna pojasnila, komentarji, konkordance itd.

*V nadaljnjem besedilu analize uporabljamo za posamezne izdaje sv. pisma tele okrajšave, rabljene lahko tudi v pridevniški obliki:

Dalmatin: *Biblia, tu ie, vse svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta*. Wittemberg, 1584.

Burger: *Listi in evangelji v nedelje in praznike celiga léta*. Ljubljana, 1833.

Jeret: *Sveto pismo novega zakona*. Priredili dr. Fr. Jerè, dr. Gr. Pečjak, dr. A. Snoj. Ljubljana, 1937².

Ekumenska (E): *Sveto pismo stare in nove zaveze*. Ekumenska izdaja. Ljubljana, 1974.

Moder: *Sveto pismo nove zaveze. Evangeliji in Apostolska dela*. Celovec, 1977.

Rozman: *Jezusova blagovest*. Prevedel dr. Francè Rozman. Ljubljana, 1979.

Izdaja 84: *Sveto pismo nove zaveze*. Jubilejni prevod ob štiristoletnici Dalmatinove Biblije. Ljubljana, 1984.

Najustreznejša rešitev bi bila, da se na eni strani oblikujejo ozko znanstvena, filološko in filozofsko podprta besedila, namenjena predvsem teologom in specializiranim laikom, in poljudnejše izdaje brez težko razumljivih komentarjev in filoloških uvodov. S tega stališča je »znanstveno kritična« izdaja Izdaje 84 sporna: bila je namenjena najširšemu krogu bralcev, je pa obremenjena s številnimi opombami in učenim filološkim aparatom. V prihodnje bi kazalo za široko uporabo izdajati prevode brez tako obsežnih in zapletenih pojasnil, za študijske namene pa to znanstveno raven ohraniti oz. jo še dvigniti.

2 Poglavitni namen analize Izdaje 84 je ocena jezika. (Sistematična analiza sicer ni zajela njenega celotnega besedila, bila pa je opravljena na obilnejšem gradivu, kakor se kaže v dokumentaciji posameznih trditev.) Pri tem ločujemo dva vidika: a) spremembe na podlagi izvirnika, ki so nastale zaradi vsebinske netočnosti prejšnjih prevodov, b) spremembe, ki zadevajo zgolj jezikovno posodabljanje svetopisemskega besedila.

Pri točki a) soglašamo z izjavo urednikov, da je »izvirna misel marsikje jasnejše in natančneje izražena«. To trditev podpirajo mnogi zgledi.*

Mt 3/11: E: jaz nisem vreden, da bi mu obuvalo sezul; Izdaja 84: jaz nisem vreden, da bi mu nosil sandale. Tudi podčrtana opomba »značilno opravilo sužnja« je na tem mestu koristna za pravilno razumevanje besedila.

Mt 4/18: E: ob Galilejskem morju; Izdaja 84: ob Galilejskem jezeru. Ustreznost zamenjave *morje* > *jezero* ali opustitev izraza *morje* v podnaslovu pri Mt 8 potrjuje slovensko zemljepisno izrazje. Podčrtana utemeljitev te spremembe na str. 180 pa sodi prej v komentar znanstvene izdaje sv. pisma ali v načelno revijalno obravnavo problematike prevoda kakor v poljudno izdajo sv. pisma.

Mt 6/19: E: tatovi kopljejo in kradejo; Izdaja 84: tatovi spodkopavajo zidove in kradejo.

Mt 3/3: E: Pripravite pot Gospodovo, izravnajte njegove steze; Izdaja 84: Pripravite pot Gospodu, zravnajte mu steze.

Mt 3/7: E: kdo vas je učil, da ubežite prihodnji jezi; Izdaja 84: kdo vam je zagotovil, da ubežite prihodnji sodbi.

Nova besedila so tu dosti razumljivejša in predstavnješa kakor prejšnja.

Posamezne vsebinske izboljšave prevoda so odvisne zlasti od drugačnosti izvirnega (hebrejsko-grškega) besedila oz. od naslonitve na vsebinsko ustreznejšo različico zapisa. Taka je na primer poved Lk 20/11 *Tega pa so ozmerjali, pretepli in odslovili praznih rok*. Prejšnji prevodi so imeli na tem mestu manj logično zaporedje dejanj in pomensko nejasno določilo v koncu stavka: *pretepli, opsovali in ga odpravili praznega*. Drug tak primer je pri Mr 7/35 *sprostila se je vez njegovega jezika in je gladko govoril* < *vez njegovega jezika se je razvezala in je govoril prav* (Ekumenska; podobno Burger, Jere, Moder, Rozman). Na temelju sobesedila in opombe na str. 126 se da sklepati, da je bil prislov *prav(ilno)* utemeljeno zavrnjen, vendar ne povsem posrečeno nadomeščen, saj je prislov *gladko* večpomenski (prim. SSKJ, zlasti 2. pomen besede *gladek*).

*Ponazarjalni (ilustrativni) zgledi so navedeni v časovnem zaporedju, z ločevalnimi oznakami, kot je prikazano na str. 2–3, njihove umestitve Izdaji 84 pa po ustaljenem načinu biblijskega krajsanja, to je Mt, Mr, Lk, Jn ipd. Sicer pa so na prvem mestu dobre rešitve, potem sporne, nazadnje slabše.

Podobni primeri dobrih popravkov so še Mt *sveti luč ljudem* (5/16), *oko zapeljuje* (5/29), *po križiščih* (6/5), *če imaš pa sam bruno* (7/4) ipd.

Vendar je kljub velikemu prizadevanju pri vsebinskih izboljšavah ta in ona poved ostala nedorečena, zlasti zaradi izrazne nemoči pa tudi premajhne doslednosti prevajalcev.

Mt 6/4: E: bo tvoja miloščina na skrivnem... vidi v skrivno; 84: tako bo tvoja miloščina skrita, in tvoj Oče, ki vidi, kar je skrito, ti bo povrnil.

Mt 6/118: E: je na skrivnem... vidi v skrivno; 84: boš pokazal... svojemu Očetu, ki je na skrivnem. In tvoj Oče, ki vidi, kar je na skrivnem, ti bo povrnil.

Mt 6/6: E: moli na skrivnem ... vidi v skrivno; 4: moli k svojemu Očetu, ki je na skritem. In tvoj Oče, ki vidi, kar je skrito, ti bo povrnil.

To vzporedno besedilo, ki je bilo v prejšnjih izdajah nerodno poslovenjeno, je Izdaja 84 neenotno rešila: pri Mt 6/4 ga je dobro na novo upovedila, na drugih vzporednih mestih pa ga pustila nerodnega (Mt 6/18) oz. ga je poslabšala (Mt 6/6).

Zelo poučen (tako glede zadnje izdaje kakor zgodovine prevajanja sv. pisma nasploh) je pretres šestih ključnih zapisov besede *ptica*, katerih trije se nanašajo na priliko o sejalcu (Mt 13/4, Mr 4/4, Lk 8/5) in trije na priliko o gorčičnem zrnu (Mt 13/32, Mr 4/32, Lk 13/19). Zato bomo o rabi te besede dali nekaj več pojasnil.

Kaže, da je prilika o sejalcu manj pesniška kot prilika o gorčičnem zrnu oz. prva prilika bolj dinamična (v zvezi z dovršnimi glagoli premikanja), druga bolj statična (s poudarkom na nedovršnih glagolih stanja); zato nosi dejanje v priliki o sejalcu prosta zveza *ptice* (τὰ πετεινά) *priletijo*, v priliki o gorčičnem zrnu pa v vseh sinoptičnih besedilih ekspresivna stalna zveza (τὰ πετεινά τοῦ οὐρανοῦ). Prevajalec (prevajalci) vulgate so na petih mestih, neupoštevaje nakazani stilni razloček, uporabili stalno zvezo *volucres coeli* in enkrat (Mr 4/32) *aves coeli*. Luter je še bolj zabrisal razločke grškega izvirnika, tako da je enkrat uporabil izraz (Mt 13/4) *die Vögel*, štirikrat zvezo *die Vögel unter dem Himmel* in enkrat (Lk 13/19) *die Vögel des Himmels*. (Sodobni nemški prevod sv. pisma 1979 je zavrgel Lutrovo formulacijo in se natanko naslonil na grški izvirnik.) Dalmatin se je zvesto držal Lutrovega prevoda, in tako je zapisal pri Mt 13/4 *ptice*, štirikrat *ptice pod nebom* in pri Lk 13/19 *ptice tiga neba*. Šele Japelj je dognal, da gre zlasti v priliki o gorčičnem zrnu za klasično stalno zvezo z desnim prilastkom (*ptice tiga neba*), in jo je potem na vseh šestih mestih dosledno uporabil. Poznejši izdajatelji, npr. prevajalci Wolfove izdaje 1856, so napravili korak nazaj in neskladno uporabljali zvezi *ptice neba* in *ptice spod neba* (*ptice spod neba* že tudi Bruger). Za dobrega prevajalca in stilista se je pokazal šele J. Stritar in v popolnem skladju z grškim izvirnikom in v duhu jezika svojega časa uporabil dvakrat *ptice* in štirikrat *ptice nebeške*. Podobno natančni in skladni z izvirnikom sta tudi Jeretova in ekumenska izdaja: dvakrat *ptice* in štirikrat *ptice neba*. Moder in Rozman sta se sicer pri prevajanju držala grškega besedila, vendar sta prilastkovno zvezo tako nerodno preoblikovala (*ptice izpod neba*), da učinkuje v stavku njen desni člen bolj kot prislovno določilo kraja kakor kot epiteton ornans, postavljen na napačno mesto, tudi če prisposodbo razumemo v predptolomejskem duhu. Namreč: SSKJ pozna pri predlogu *izpod* v nevtraln rabi samo pomen usmerjenosti iz položaja pod čim (npr. *potegniti pismo izpod knjige*). Izdaja 84 je njuno formulacijo prevzela, hkrati pa z razbitjem pesniške sintagme pri Mt 13/32 *ptice priletijo izpod neba* dokazala, da figure ni razumela, in se tako odrekla zvestobi izvirniku.

Premišljevanje o rabi besede *ptice izpod neba* oz. *zveze ptice... izpod neba* v Izdaji 84 sili k ponovitvi dvoje sicer znanih, vendar v praksi premalo upoštevanih izhodišč za dobro prevajanje: Ni dovolj, da prevajalec prizna načelo o prevajanju iz izvornika, mora ga tudi uresničiti. Zato bi bilo treba omenjeno besedo v Izdaji 84 prevajati *mutatis mutandis* tako, kakor jo je npr. Stritar, za njim pa v klasični zvezi (*ptice izpod neba pridejo in se goste*) v izvornem leposlovnem besedilu (citatno) uporabil pisatelj I. Pregelj. Pri prevajanju, kakor pri vsakem drugem strokovnem delu, je treba skrbno pregledati vse, kar so napravili pri obravnavanem besedilu že predhodniki, in ohraniti vse njihove dobre dosežke oz. odpraviti njihove morebitne nedoslednosti in napake, nikakor pa ne po vsi sili iskati novih ubeseditiv, novih prijemov, novih poti.

Iz gornjega sledi, da je ugibanje prevajalcev (O. Črnilogar) o tem, ali naj se določena grška oz. hebrejska beseda, rabljena v izvorniku toliko- in tolikokrat, pravaja vedno z istim slovenskim ustreznikom ali pa v skladu z značilno slovensko navado nadomešča z več sopomenkami – neumestno. Že od B. Voduška dalje, ko je grajal Sovretov prevod Avguštinovih Izpovedi, velja za strokovno prevajanje pravilo, da se mora prevod besedno natanko pokrivati z izvornikom.

Vsebinske nejasnosti povedi so v besedilu tudi zaradi uporabljanja večpomenskih besed oz. besednih zvez. Prim. frazo *biti vesel koga* v Izdaji 84 pri Mt 3/17, Mr 1/11, Lk 3/22. V prejšnjem stoletju rabljeno izposojenka *dopadenje* na pravkar navedenih mestih so prevajalci sv. pisma v 20. stoletju različno nadomeščali: *veselje* Jere, Ekumenska; *iz srca rad* Moder; *srčno rad* Rozman. Najnovejša zamenjava izraza je sicer dobro koordinirana, vendar je kljub pomenski podčrtni opombi pri Mt oz. Lk vprašljiva zaradi očitne večpomenskosti novega izraza. Prvotno poslovenjeno frazeološko zvezo *imeti veselje nad kom/čim* bo imel navedeno tudi SSKJ, potrjuje pa jo gradivo iz leposlovja (J. Stritar, I. Tavčar, I. Cankar, A. Slodnjak; F. Levstik, J. Jurčič, J. Sritar, O. Župančič, V. Levstik, B. Zupančič, T. Kermauner). Glede na vse to bi Izdaja 84 lahko ohranila Jeretovo podomačeno frazo *imeti veselje nad kom*.

Delne vsebinske nejasnosti so v besedilu še zaradi ohranjanja tabujskih formulacij: Mt 1/18: E: sta prišla skupaj; 84: preden sta začela živeti skupaj, je bila noseča od Svetega Duha. – Mt 1/25: E: je ni spoznal; 84: čeprav se ji ni približal, je rodila sina

Tudi pri točki b) soglašamo s trditvijo urednikov, da je prevod »v jezikovnem in slogovnem pogledu na primerni višini«. Res, srečno naključje je pri izdelavi novega besedila omogočilo sodelovanje najboljših slovenskih poznavalcev hebrejščine in svetopisemske grščine ter izkušenih slovenistov, in tako smo Slovenci v kratkem času dobili avtentičen in jezikovno razmeroma dober prevod sv. pisma. Ker smo v pravkaršnji oznaki uporabili omejevalni izraz, se moramo ustaviti ob spornih jezikovnih značilnostih prevoda.

V naslednjih oddelkih oz. odstavkih bomo na kratko obravnavali najprej slovnično stran besedila Izdaje 84, npr. rabo glagolskih časov, vida, načina; ukvarjali se bomo s posameznostmi iz besedotvorja, skladnje, hiperkorekturnimi slovničnimi posegi v besedilo, potem s pravopisnimi vprašanji pa tudi z besednim redom. Osrednji del jezikovne analize bo posvečen stilnim vprašanjem s posebnim ozirom na slovenski svetopisemski slog. Nazadnje bo tekla beseda še specialno o besedju in frazeologiji.

Eno težjih vprašanj, ki se pojavljajo ob prevajanju iz grščine, je, kako nadomestiti oblike časov, kakršnih slovenščina ne pozna. Razumljiva, čeprav pogosto neopravičljiva je nepravilna raba preteklika pri tistih prevajalcih sv. pisma, ki so se naslanjali na vugato; prevajalci pa, ki delajo po grškem izvorniku, bi morali časovna razmerja podajati veliko natančneje. Izdaja 84 je v tem pogledu prinesla premalo novosti oz. je prikazala ta razmerja v glavnem le tam, kjer sta to storila Jere in/ali Ekumenska. Nekaj primerov. Mt 4/5 – Dalmatin: Tedaj ga je hudič sabo pojel v 'tu svetu méstu, inu ga je postavil na vérh templa inu je rekèl k'njemu; Jere: Potem ga hudič vzame s seboj v sveto mesto in ga postavi vrh templja ter mu reče; Izdaja 84: Nato ga hudič vzame s seboj v sveto mesto in ga postavi vrh templja ter mu reče; toda: Jn 13/4 – Jere: vstal od večerje, odložil vrhnje oblačilo, vzel prt in se opasal; Izdaja 84: je vstal od večerje, odložil vrhnjo obleko, vzel prt in se z njim opasal.

Izdaja 84 nadomešča grški historični aorist oz. latinski historični perfekt kdaj pa kdaj s pravilnim historičnim prezentom, še večkrat pa z navadnim, tudi nedovršnim preteklikom. Mt 1/20 – Jere: Ko je pa to premišljeval, glej, se mu prikaže v spanju angel Gospodov in pravi; Izdaja 84: Ko je to premišljeval, se mu je v spanju prikazal Gospodov angel in rekel. Grškemu aoristu s pomenom 'je pomislil' se je tu najbolj približal Rozman, Izdaja 84 pa se je spet vrnila k neustreznemu nedovršniku in še preostalo poved premaknila iz sedanjika v preteklik. Podobni primeri so še npr. Mt 2/1 (*so prišli ... in spraševali*), Lk 2/47 (*so ga slišali, so strmeli*).

Še večji so spodrseljaji (sicer redki), nastali ne na osnovi grškega izvornika, ampak na osnovi Lutrovega prevoda vugate oz. slabih starejših domačih prevodov. Jn 3/18 – Dalmatin: kateri v 'njega veruje, ta nebo obsojen; kateri pak neveruje, ta je vže obsojen; Izdaja 84: kdor veruje vanj, ne bo sojen; kdor pa ne veruje, je že sojen. Lutrova trpniška oblika sedanjika (*wird nicht gerichtet*) se kot germanizem prenaša vse od Dalmatina do Izdaje 84, samo Moder se je tej napaki ognil (*ni obsojen*).

Pri prenašanju oblik grških časov v slovenščino je treba čim bolj izrabiti slovensko slovnično posebnost – vid (aspekt). Gre zlasti za vprašanje dovršnega in nedovršnega sedanjika, s katerim v določenih okoliščinah, kakor je splošno znano, lahko izražamo posebne grške čase; to velja v prvi vrsti za t. i. pripovedni sedanjik, pri katerem iz nedovršnega preteklega časa prek dovršnika preidemo v sporočilno neposrednejši sedanjik. Svetopisemska besedila zadnjih petdesetih let so ostala glede tega skoraj na isti ravni, kakor jo je grajal Breznik. (Prim. tudi Orožen, l. c. 175 in dalje.) To velja tudi za Izdajo 84. Jn 20/21 – Jere: kakor je Oče mené poslal, tudi jaz vas pošljem; Izdaja 84: kakor je Oče mene poslal, tudi jaz pošljem vas. Ker na tem mestu v grščini ne stoji izvršni ali aoristični sedanjik, ampak pravi sedanjik, bi bilo treba uporabiti nedovršnik, torej *pošiljam*.

V primerih, ko je katera od predhodnih izdaj upoštevala ustrenejši vid, se je navadno tudi Izdaja 84 odločila za tako formulacijo. Lk 2/18 – Jere: so se čudili temu, kar so jim povedali pastirji; Izdaja 84: so se čudili temu, kar so jim povedali pastirji; Izdaja 84: so se čudili temu, kar so jim povedali pastirji. Žal pa je med priložnostno zbranimi primeri precej takih, pri katerih je Izdaja 84 hote ali nehote obšla že izboljšano besedilo in ostala pri stari, neustrezajoči obliki vida. Tako je npr. grški aorist pri Mt 1/20 že Rozman prevedel *s se je odločil* oz. Jere pri Mt 13/34 *z je povedal*, le Izdaja 84 je uporabila obakrat nedovršnik: *je premišljeval* oz. *je govoril*. Nasprotno

je grški imperfekt pri Lk 2/19 Jere prevedel z nedovršnikom, Izdaja 84 pa se je spet vrnila k dovršniku. – Še en primer: Lk 2/19 – Jere: – Marija pa je vse te besede hranila in jih premišljevala v svojem srcu; Izdaja 84: Marija pa je vse te stvari ohranila zase (!) in jih premišljevala v svojem srcu.

Podobni vzroki so v Izdaji 84 povzročili nedoslednosti pri rabi tvornega oz. trpnega glagolskega načina. Tudi v tem primeru je čutiti vpliv predhodnih izdaj, tako v dobrem kot v slabem. Na splošno rečeno, je v svetopisemskem besedilu 1984 še zmeraj preveč trpniških oblik namesto tvorniških. Mt 8/8 – Jere: in moj služabnik bo ozdravljen; Izdaja 84: in moj služabnik bo ozdravljen. – Mt 1/18 – Jere: ko je bila njegova mati Marija zaročena z Jožefom; Izdaja 84: njegova mati Marija je bila zaročena z Jožefom. Gornja povedka bi bila pravilnejša, ko bi bila postavljena v tvorno obliko, torej: *bo ozdravel oz. se je zaročila* (na tem mestu je v grščini aorist).

Precej je novosti, ki ustrezajo sodobnim slovenskim slovničnim pravilom. Naj navedemo samo dva primera; posebno opazen je drugi: Jn 16/21 Jere: da je človek rojen na svet; Izdaja 84: ker se je človek rodil na svet. Mt 3/10 – drevo ... se bo posekalo in vrglo; Ekumenska: drevo ... bo posekano in vrženo; Izdaja 84: drevo ... posekajo in vržejo.

Bolje od obravnavanih slovničnih stvari so bila v Izdaji 84 rešena nekatera druga vprašanja, zlasti iz besedotvorja in skladnje, vendar je tudi v teh kategorijah marsikaj nedognano, celo v primerih, ko so prejšnje izdaje (tudi Rozman) že našle boljše rešitve. Mt 1/6: Jere: – David je imel z Urijevo sina; Rozman: – Urijeva žena; Izdaja 84: Urijajeva žena. Ali v primerjavi iste povedi na več različnih mestih: Mt 8/3 – Jere: takoj je bil očiščen od gob; Moder: gobe so se mu pri priči pozdravile; Izdaja 84: pri priči je bil očiščen gob; Mr 1/42 – Jere: so mu gobe takoj prešle; Moder: pri priči so gobe izginile; Izdaja 84: gobe so v hipu zginile; Lk 5/13 – Jere: takoj so mu gobe prešle; Moder: gobe so mu takoj prešle; Izdaja 84: gobe so precej zginile z njega.

V skladu s takimi težnjami ima Izdaja 84 v želji, da bi bila kar se da uravnana po slovničnih pravilih, celo nekaj hiperkorektur, ki se sicer starejše slovnice zanje navdušujejo, novejše in z njimi splošna raba pa ne. Mr 1/5 – Jere: v reki Jordanu; Izdaja 84: v reki Jordanu; Jn 8/40 – Jere: tega Abraham ni storil; Rozman: kaj takega Abraham ni delal; Izdaja 84: česa takega Abraham ni storil; Mt 27/40, Mr 15/30, Lk 23/37 – Jere: samega sebe. Izdaja 84: sam sebe.

Izdaja 84 si je močno prizadevala, da bi bila pravopisno neoporečna. V splošnem se je ravnala po Slovenskem pravopisu 1962, vendar je v posameznostih sledila novjšim dognanjem, delno upošteva tudi načela Načrta pravil za novi slovenski pravopis 1981 oz. mnenje Inštituta za slovenski jezik (lastna imena). Najbolj se je oddaljila od pravopisnih dogovorov pri veliki začetnici, kar pa je delno opravičljivo s teološko terminološko rabo. Mr 5/7 – Jere: Sin Boga najvišjega; Moder: sin najvišjega Boga; Izdaja 84: Sin Boga Najvišjega; Mr 1/8 – Moder: sveti Duh; Izdaja 84: Sveti Duh. Po Načrtu za novi SP bi bilo prav Sveti duh.

Svetopisemsko besedilo je pravopisno dokaj zapleteno. Izdaja 84 je vzporedno z drugimi (vsebinskimi in slovničnimi) spremembami tudi pri stavi ločil prinesla v primerjavi s prejšnjimi izdajami veliko novega, po večini utemeljenega. Mr 7/19 – Izdaja 84: mar ne razumete, da človeka ne more nič omadeževati, kar pride vanj od zunaj, ker ne pride v njegovo srce, ampak v želodec, in se nato izloči? – Samostojne

sklepalno-posledične misli, vpeljane z veznikom *in*, nobena predhodna izdaja ni ločila s potrebno vejico.

Ob izčiščenem zvalniku sta bili pravilno uporabljeni vejici. Starejše izdaje so imele na tem mestu pravopisno nejasen zapis.

Lk 6/24 – Izdaja 84: a gorje vam, bogataši, kajti.

Besedilo je pravopisno posebej zahtevno zaradi rabe mnogih premih govorov in citatnih vrinkov v drug dobesedni navedek oz. uvrščanja le-teh v stavčne periode. Gre zlasti za pravilno rabo osnovnih skladijskih ločil (pika, vejica, vprašaj, klicaj). Izdaja 84 je poskušala zadevno rabo ločil uskladiti s sodobnimi pravopisnimi pravili, vendar namena ni vselej dosegla. Mt 21/13 – Jere: Jezus se ... rekel: »Pisano je: ‚Moja hiša naj bo hiša molitve; vi pa ste iz nje napravili razbojniško jamo.‘« Izdaja 84: Jezus je ... rekel: »Pisano je: ‚Moja hiša naj bo hiša molitve,‘ vi pa iz nje delate jamo razbojnikov.« Izdaja 84 je tu odpravila Jeretovo mešanje navedkov iz Jezusovih, Izaijevih in Jeremijevih govorov, uporabljajoč tehnične pripomočke (tisk), ki so jih uporabljali že tudi Moder in Rozman ter daleč pred tema Dalmatin, ni pa na pravem mestu ločila z vejico Izaijevih besed od Jezusovih. Tako so napačno uporabljena še druga ločila, npr. vprašaj (g. dalje).

Pri prevzemanju ločil od prejšnjih izdaj se je Izdaja 84 preveč zgledovala po ekumenski izdaji in premalo po pravopisno zanesljivejšem Jeretovem oz. Modrovem prevodu. Pravopisna odvisnost od ekumenske izdaje je bila tolikšna, da je Izdaja 84 prenesla iz nje tudi mnoge slabe rešitve. Pravilno: Mt 21/25–26 – Izdaja 84: »Če rečemo: ‚Iz nebes,‘ nam bo rekel: ‚Zakaj mu torej niste verjeli?‘ Če pa rečemo: ‚Od ljudi,‘ potem – Napačno: Mr 11/30 – Izdaja 84: »Če rečemo: ‚Iz nebes,‘ bo dejal: ‚Zakaj mu torej niste verjeli?‘ Ali naj rečemo: ‚Od ljudi?‘« – Lk 20/5–6 – Izdaja 84: »Če odgovorimo: ‚Iz nebes,‘ bo rekel: ‚Zakaj mu niste verjeli?‘ Če mu pa odgovorimo: ‚Od ljudi,‘ nas«.

Neenotno je zlasti grafično ločevanje dobesednih navedkov od spremnih stavkov in podobnih delov razširjene povedi. Prevajalcem so bile na voljo tele možnosti: navadni tisk z dvojnimi oz. enojnimi narekovaji, ležeči ali kakšen drug posebni tisk z narekovaji ali brez njih, navadni tisk brez narekovajev. Vzemimo za dokaz neenotnega reševanja samo dva tri primere.

Za klišejskim napovednim stavkom *jaz pa ti povem (pravim)* so pri Mt 16/18 uporabljeni navadni tisk, enojni narekovaji in velika začetnica, pri Mt 5/28 pa navadni tisk, brez narekovajev in mala začetnica. V podobnem besedilu pri Mt 5/21–22 so celo tri rešitve (1. ležeči tisk, dvojna narekovaja in velika začetnica, 2. navadni tisk, brez narekovajev in mala začetnica, 3. navadni tisk, enojna narekovaja in mala začetnica – dva primera). Pri tem so prevajalci po nepotrebnem pritegnili dvojni narekovaj za označevanje notranjih govorjenih enot, saj je le-ta že uporabljen za celotni premi govor 5/3–27. Še nerodnejše stvari so se primerile pri označevanju daljših delov besedila, ki ga govori katera od svetopisemskih oseb. Pri Mt 10/5–42 je prvi odstavek dolgega premege govora končan z narekovajem (povzeto verjetno po Rozmanovem prevodu, ki ima taka poglavja v premih govorih redno nakazana z narekovaji), medtem ko so drugi odstavki z začetkom in koncem premege govora vred narekovajno nezaznamovani; prim. podobne interpunkcijske pomanjkljivosti pri Mt 13/37–51, 18/3–20. Drugi primerjani novejši prevodi so se v takih okoliščinah izogibali zapletenim rešitvam in označevali z narekovaji samo začetek in konec celotnega premege govora.

Skoraj vse izdaje sv. pisma, tudi novejše, so opremljene z več naglasnimi znamenji, kakor jih za navadna besedila določa pravopis. Za starejšo dobo je bila raba naglasnih znamenj v glavnem utemeljena s še nerazvitim pravorečjem, v prejšnjem stoletju je bila to posledica usklajevanja s hitro spreminjajočo se kodifikacijo; v najnovejšem času so naglasna znamenja po večini odveč, razen v primerih, ko gre za pomembno pomensko razločevanje ali za uvajanje novega naglasnega sistema, recimo pri lastnih imenih. S tega stališča so v Izdaji 84 sprejemljivi naglasi tipa *celó, samó, molíte, jé, Hechrón, Rahéla, Ezekíja*, nepotrebni pa pri tipih *sém, vé, rekó, takóle, nalágajo, Bábilon, Sálomon*. Posebej moti nedoslednost pri zapisovanju istih besed (Mt 12/4 *samo* : 10/41 *samó*; Mt 2/3 *Herod* : 2/1 *Heród*) oz. pri označevanju kategorijsko enakih primerov (Mt 8/22 *hodi* : 26/50 *stóri*). Naglasna znamenja v tipih *vélíki, zaprétil* sicer pravopisno niso potrebna, so pa normativno koristna, zlasti za glasno branje.

Pri posameznih pravopisnih zadevah se ne da ugotoviti merila, po katerem se je ravnala Izdaja 84. Glede pripone *-ilecl-vec* se ne drži niti Pravopisa 1962, niti SSKJ, niti Načrta pravil. Poleg pravilnih oblik npr. v tipu *spremljevalec* so neupravičeni zapisi tipa *belivec, sejavec*. Doslednejša naslonitev na veljavne pisne priročnike bi bila potrebna tudi pri predponah, npr. pri *iz/s*. Oblika *spolniti* je sicer v knjižnem jeziku dovoljena, ni pa povsem navadna, in je zato v SSKJ pri geslu *izpolniti* omejena s kvalifikatorjem *tudi*.

Besedni red svetopisemskega besedila doživlja v posameznih izdajah samo nujne, manjše spremembe. Večinoma je vezan že na slog (g. dalje); kljub temu je primerno odpravljati moteči besedni red. Izdaja 84 ima pri tem več ustreznih posodobitev. Mt 4/4 – Jere: Naj ne živi človek samo od kruha; Ekumenska: Naj človek ne živi samo od kruha; Izdaja 84: Človek naj ne živi samo od kruha. Mt 5/25 – Jere: ki bi te vrgel v ječo; Ekumenska: ki bi te v ječo vrgel; Izdaja 84: in te ne vržejo v ječo.

3 Najbolj problematične so, zlasti v starejših besedilih, stilne spremembe; to velja predvsem za sv. pismo, katerega dikcija je tako značilna, da se je iz nje razvil poseben slog. Stilne spremembe so dovoljene samo takrat, kadar gre za pomembno izboljšavo glede pomenske jasnosti kakšnega ključnega mesta. Taka je npr. vsestranska izboljšava pri retoričnem vprašanju Janeza Krstnika ob Jezusovem krstu: Mt 3/14 – Jere: Meni je treba, da me ti krstiš, pa hodiš ti k meni?; Moder: Saj sem vendar jaz potreben tvojega krsta, pa ti prihajaš k meni!; Izdaja 84: Jaz bi se ti moral dati krstiti, pa ti hodiš k meni.

Dovoljene so tudi opustitve preobiljnih stavčnih členov, ki motijo sodobnega, jezikovno izobraženega bralca. Mt 5/28 – Jere: je že prešuštoval z njo v svojem srcu; Izdaja 84: je v srcu že prešuštoval z njo. Mt 6/22 – Jere: Svetilka tvojega telesa je oko; Izdaja 84: Svetilka telesa je oko.

V nasprotju s to težnjo je v Izdaji 84 nekaj novih pleonastičnih zvez. Mr 9/24 – Jere: takoj je dečkov oče v solzah vzkliknil; Ekumenska: takoj je dečkov oče vzkliknil; Moder: dečkov oče je takoj zaklical; Rozman: dečkov oče je takoj na ves glas zavpil; Izdaja 84: dečkov oče je tedaj zavpil.

Svetopisemsko besedilo je kot celota vernikom dokaj znano, najbolj so znane sentenčne povedi iz evangelijev. Njihovo spreminjanje moti zlasti starejše generacije, saj so jim te stilne značilnosti prišle ob pogostem poslušanju ali branju v meso in kri. Posebej velja to za spremembe v molitvenih obrazcih, npr. v očenašu. Mt 4/9 – Jere:

vse to ti dam, če predme padeš in me moliš; Izdaja 84: vse to ti bom dal, če predme padeš in me počastiš; Mt 6/28 – Jere: pogledjte lilije na polju, kako rastejo; Izdaja 84: poučite se od lilij na polju, kako (!) rastejo; Mt 6/12 – Dalmatin: inu odpusti nam naše dolgé, kakor my našim dolžnikom odpuščamo; Jere idr.: in odpusti nam naše dolge, kakor tudi mi odpuščamo svojim dolžnikom; Izdaja 84: in odpusti nam naše dolge, kakor smo tudi mi odpustili svojim dolžnikom.

Če je taka poved vezana še s kakšno klišejsko frazo, je pri njenem spreminjanju potrebna toliko večja previdnost. Med take stilne posebnosti uvrščamo medmete, ekspresivne prislove in nekatere zaimke. Mt 5/18 – Jere: Kajti resnično, povem vam; Izdaja 84: Resnično vam povem; Jn 8/51 – Jere: resnično, resnično, povem vam; Izdaja 84: resnično resnično vam povem; Mt 1/20 – Jere: ko pa je to premišljal, glej, se mu prikaže v spanju angel Gospodov; Izdaja 84: ko je to premišljeval, se mu je v spanju prikazal Gospodov angel.

Verjamemo, da so se prevajalci svetopisemskega besedila za Izdajo 84 s svojimi spremembami bolj približali vsebini in stilu izvirnega besedila kot besedila prejšnjih izdaj, vendar menimo, da so hkrati naredili to besedilo preveč logicistično, skoraj ozko strokovno, in pri tem žrtvovali njegovo literarno, pesniško vrednost. To se kaže posebej jasno pri zamenjavah ali opuščanju prirednih veznikov in takih samostalnikov in pridevnikov, ki so prav iz svetopisemskega besedila prešli kot slogovna značilnost v besedila slovenskih klasikov (gl. tudi dalje): Mt 5/3 – Jere: Blagor ubogim v duhu, zakaj njih je nebeško kraljestvo; Izdaja 84: Blagor ubogim v duhu, ker njihovo je nebeško kraljestvo; Mt 6/5 – Jere: In kadar molite, ne bodite kakor hinavci; Izdaja 84: Tudi kadar molite, ne bodite kakor hinavci.

Večpomenskost in večfunkcionalnost veznika *in* ni le značilnost slovenskega svetopisemskega sloga, ampak tudi slovenskega ljudskega pripovedništva in jezika. To dokazuje med drugim uvrstitev tega veznika na drugo mesto v pogostnostni lestvici slovenskih leksemov. Zato ni sprejemljivo razstavljanje svetopisemskih mnogovezij v več povedi oz. opuščanje ali spreminjanje veznika *in* v naštevalni verigi. Mt 2/11 – Jere: Stopili so v hišo in ugledali dete z Marijo, njegovo materjo, in padli so predenj ter ga molili; in odprli so svoje zaklade in mu darovali zlata, kadila in mire. Izdaja 84: Stopili so v hišo in našli dete z Marijo, njegovo materjo. Padli so predenj in ga počastili. Nato so odprli svoje zaklade in mu darovali zlata, kadila in mire. Mt 4/9 – Jere: Iznova ga vzame hudič s seboj na zelo visoko goro, mu pokaže vsa kraljestva sveta in njih slavo in mu pravi; Izdaja 84: Zopet ga hudič vzame s seboj na zelo visoko goro. Pokaže mu vsa kraljestva sveta in njihovo slavo ter mu reče; Lk 14/21–22 – Jere: Tedaj se je hišni gospodar razsrdil in je rekel svojemu služabniku: ‚Pojdi brž na ceste in ulice po mestu in pripelji semkaj uboge in pohabljene in slepe in kruljave!‘ Izdaja 84: Tedaj se je hišni gospodar razsrdil in naročil svojemu služabniku: ‚Pojdi brž na ceste in ulice po mestu in pripelji semkaj uboge in pohabljene, slepe in kruljave.‘ Služabnik je gospodarju sporočil: ‚Gospod, zgodilo se je, kar si naročil, in je še prostora.‘

To melodiozno mnogovezje so prevajalci od Jereta dalje »izboljševali« in še na druge načine, npr. besedno: *razsrditi se* > *ujeziti se*; *reči* > *naročiti*, *sporočiti*, *praviti*; *pripeljati* > *prisiliti*, *privevati*, *primorati*; *ubogi* > *revež*; *kruljavi* > *hromi*; ipd. Najbolj ponesrečena pa je ob siceršnjem preganjanju vezalnega *in* zamenjava nevtral-

nega protivnega veznika *pa* z neneutralnim protivnim veznikom *in* v zadnjem premem govoru. (Pomni: Tiskovno pomoto – podpičje – pred prvim premim govorom smo popravili v dvopičje.)

Prevajalci Izdaje 84 so prezrli tudi ekspresivno posledično-sklepalno funkcijo veznika *in*, zato so ga morali, če so ga hoteli ohraniti, okrepiti s poudarjalnimi členki ali prislovi: Mt 6/26 – Jere: (ptice) ne sejejo in ne žanjejo in ne spravljajo v žitnice, in vaš nebeški Oče jih živi; Izdaja 84: (ptice) ne sejejo in ne žanjejo niti ne spravljajo v žitnice, in vendar jih vaš nebeški Oče živi.

Sicer pa te trditve ne veljajo samo za veznik *in*, ampak za veznike na sploh. Stilno najbolj moteča je zamenjava prirednega *zakaj* s podrednim *ker*, zlasti če je ob njem ostal besedni red prvotnega veznika (prim. že navedeni zgled Mt 5/3 na str. 27). Mt 7/25 – Jere: in (hiša) ni padla; *zakaj* imela je temelj na skali; Izdaja 84: vendar se (hiša) na zruši, ker ima temelj na skali.

S strogo stilnega stališča je neustrezno tudi zamenjavanje zaimka *sam* s prislovom *samo*. Prvi namreč izraža v ekspresivni vlogi odsotnost kakršne koli omejitve in/ali izjemnost, nepričakovanost česa, drugi pa zgolj omejenost na kaj/koga. Poleg tega ima zaimek *sam* v ekspresivni vlogi še možnost desne ali leve stave ob ustreznem samostalniku, pri čemer je desni položaj zaimka tradicionalna značilnost vnesenega stila. Mt 4/10 – Dalmatin: Ti imaš Boga tvojga Gospoda moliti, inu njemu samimu služiti; Jere: Gospoda, svojega Boga, moli in njemu samemu služi; Izdaja 84: Gospoda, svojega Boga, moli in samo njemu služi. Na drugih mestih je Izdaja 84 sama ali po drugih prevajalcih vendarle normalno uporabila ta večpomenski prilastek. Lk 24/15 – Dalmatin: inu... se je Jezus k'nyoma pèrblishal; Jere: medtem... se je sam Jezus približal; Izdaja 84: medtem... se jim je približal sam Jezus. Podrobnejša stilna obravnava besednega para *sam* : *samo* je pritegnjena k razčlenitvi Cankarjevega citata iz Hlapca Jerneja na str. 41–42.

4 V prejšnjem poglavju in že prej smo poudarili potrebo po čim previdnejšem spreminjanju svetopisemskega besedila, če ne gre za dejanske napake v njem. To naj bi veljalo zlasti za povedi, besedne zveze in besede, ki jih srečujemo kot značilnosti svetopisemskega (bibiljskega) sloga v slovenskem knjižnem jeziku. Ker, kot kažejo uvodi in komentarji v Izdajo 84, prevajalci niso upoštevali tega dejstva, si dovoljujemo bežen pogled v slovensko leposlovje, da podpremo to misel. Ni nam znano, kakšen obseg ima vpliv svetopisemskega besedila na tuje literarne jezike, in tudi ne, kako ravnajo tudi prevajalci sv. pisma v takih primerih, vsekakor pa se nam ne zdi preveč drzna trditev, da je bil ta vpliv na slovenski leposlovni jezik vsaj v bližnji preteklosti nenavadno močen. Pri tem ne gre samo za duhovnike in katoliške pisatelje, ampak tudi za pripadnike drugačnih nazorov.

Odsevi svetopisemskega besedila v slovenskem leposlovju segajo od a) (skoraj) pravih citatov, prek b) reminiscentnih variacij iz izdaj na prelomu stoletja pa tja do c) izoliranih svetopisemskih besed, tudi iz č) izdaj prve polovice 19. stoletja, kažejo pa se tudi v d) pomožnih (skladenjskih) in ekspresivnih besedih.

Navedli bomo naključno zbrane in odbrane primere iz metaforično rabljenih svetopisemskih jezikovno-stilnih značilnosti v tehle delih: I. Cankar, Hlapec Jernej in njegova pravica (1907) in Podobe iz sanj (1917); F. Milčinski, Pravljice (1911); F. S. Finžgar, Prerokovana (1915) in Kronika gospoda Urbana (1917); F. Bevk,

Kaplan Martin Čedermac (1938); I. Pregelj, Balade v prozi (1917–1927). Z navajanjem vzporednic iz različnih izdaj sv. pisma v tem stoletju bomo nakazali problematičnost posameznih sprememb v Izdaji 84.

4.1 Mt 16/26 – Kaj namreč človeku pomaga, če si ves svet pridobi, svojo dušo pa pogubi? Finžgar: Mati, kaj pomaga človeku, če ves svet pridobi, na svoji duši pa škodo trpi? Izdaja 84: Kaj namreč koristi človeku, če si ves svet pridobi, svoje življenje pa pogubi? Mt 8/26 – Jere: Kaj ste boječi, maloverni? Finžgar: Kaj se bojite, maloverni? Izdaja 84: Kaj se bojite, maloverni? Mt 26/31 – Jere: zakaj pisano je: Udaril bom pastirja in razkropile se bodo ovce črede; Bevk: udaril bom pastirja in razkropile se bodo ovce; Izdaja 84: kajti pisano je: Udaril bom pastirja in razkropile se bodo ovce črede.

4.2 Mt 7/9–10 – Jere: Ali kdo izmed vas bi dal svojemu sinu kamen, če ga prosi kruha? Ali bi mu dal kačo, če ga prosi ribe? Cankar: mladim kruha, starcem kamen; zdravim ribo, bolnim kačo; Izdaja 84: kdo med vami bo dal svojemu sinu kamen, če ga prosi kruha? Ali mu bo dal kačo, če ga prosi za ribo? Mt 5/6 – Jere: blagor lačnim in žejnim pravice, zakaj ti bodo nasičeni; Cankar: Oblagodari hlapca, ki je pravice lačen in žejen, nasiti ga in napoji! Izdaja 84: blagor lačnim in žejnim pravice, ker bodo nasičeni. Mt 11/25 – Burger: hvalim te, Oče, Gospod nebes in zemlje! de si to skrtil modrim in razumnim, in razodel malim; Finžgar: zahvaljen, Oče, ki si to razodel malim in skrtil velikim; Izdaja 84: slavim te, Oče... da si to prikril modrim in bistrim, razodel pa malim. Mt 24/28 – Bruger: kjer koli namreč je truplo, ondi se bodo zbirali tudi orli; Finžgar: kjer je mrhovina, tam se zbirajo orli; Izdaja 84: kjer je mrhovina, tam se zbirajo jastrebi. Apd 27/34 – Jere: nikomur izmed vas se namreč ne bo las izgubil z glave; Finžgar: ali ne veste, da še las ne pade z vaše glave; Izdaja 84: nikomur od vas se ne bo las izgubil z glave. Lk 14/11 – Jere: kdor se ponižuje, bo povišan; Bevk: tisti, ki so bili ponižani, bodo povišani; Izdaja 84: kdor se ponižuje, bo povišan. Mt 4/11 – Jere: Tedaj ga je hudič pustil, in glej, angeli so pristopili in mu stregli; Pregelj: Pri tisti priči ga je popustil hudič. Angeli božji pa so prišli; Izdaja 84: Tedaj ga je hudič pustil in angeli so pristopili in mu stregli. Mt/39–40 – Jere: marveč, ako te kdo bije po desnem licu, mu nastavi še drugo; in kdor hoče s teboj začeti pravdo in ti vzeti suknjo, mu pusti še plašč; Cankar: in kadar te udari sosed na desno lice, ponudi mu še levo, in če ti ugrabi suknjo, daj mu še srajco; Izdaja 84: ampak če te kdo udari po desnem licu, mu nastavi še levo. Če se hoče kdo pravdati s teboj in ti vzeti obleko, mu pusti še plašč. 2 Kor 3/6 – Jere: zakaj črka mori, Duh pa oživlja; Pregelj: pa pravijo, da črka ne ubija; Izdaja 84: črka namreč ubije, Duh pa oživlja.

Pri tem je omembe vredno, da so slovenski leposlovci večkrat spontano izboljšali besedilo prav tako, kot ga je kasneje izoblikovala Izdaja 84 (*črka ubija, levo lice* ipd.), kar je znamenje dobrega posluha le-te za domačo besedo.

4.3 Mt 13/31 – Jere: Nebeško kraljestvo je podobno gorčičnemu zrnu, ki ga je človek vzel in vsejal na svoji njivi; Cankar: Kdo je priklical iz nebes božji blagoslov, da je vzraslo bogastvo iz kamna kakor drevo iz gorčičnega zrna? Izdaja 84: Nebeško kraljestvo je podobno gorčičnemu zrnu, ki ga je človek vzel in vsejal na svoji njivi. Mt 24/2 – Jere: ne bo ostal tukaj kamen na kamnu, ki bi se ne zrušil; Cankar: porušili bodo to oskrunjeno cerkev, da ne bo kamen ostal na kamnu; Izdaja 84: tu zagotovo ne bo ostal kamen na kamnu; vse bo porušeno.

Zlasti ob zadnji primerjavi zbode v oči dejstvo, kako se je Cankar spretno izognil preobiljnemu prilastkovemu stavku v izvorniku in kako Izdaja 84 ponovno potrjuje že prej grajana željo po sopomenskem variiranju. Medtem ko so bili mnogi dosedanja prevajalci pri enakem izvornem izrazu na različnih mestih sv. pisma (Mt 24/2, Mr 13/2, Lk 21/6) zadovoljni z enim in istim izrazom (Dalmatin, Moder, Rozman) ali dvema sopomenkama (Jere), je Izdaja 84 uporabila kar tri (*porušiti* : *zdrobiti* : *zrušiti*). Jn 2/4 – Jere: Kaj je meni in tebi, žena? Pregelj: Kaj meni in vam, živalce! Izdaja 84: Kaj hočeš od mene, žena?

Komentarji na str. 108 in 261 v Izdaji 84 govorita o istem semitskem stilemu in ga razlagata kot odklonilni odgovor na ravni neenakovrednih sogovornikov. V prevedenem besedilu je v enem primeru odklonilni glagol *hoteti*, v drugem primeru pa *imeti opraviti s kom*. V resnici sta glagolska izraza pomensko neenaka in stilno neenakovredna; posebno glagol *hoteti* učinkuje kljub drugačnemu prepričanju prevajalcev za slovenskega bralca skoraj nespoštljivo (prim SSKJ).

4.4 Posebej zanimivo je ravnanje novejših prevajalcev s posameznimi, zdaj stilno opaznimi besedami, rabljenimi v izdajah sv. pisma v 19. stoletju in prej. Taki sta npr. besedi *hiševanje* in *pezdir*. Lk 16/2 – Burger: daj odgovor od svojiga hiševanja; zakaj posehmal ne boš mogel več hiševati; Finžgar: daj odgovor od svojega hiševanja; Jere: daj odgovor o svojem oskrbovanju, zakaj poslej ne boš mogel biti več oskrbnik; Izdaja 84: podaj obračun o svojem poslovanju, ker ne boš mogel biti več moj oskrbnik.

Beseda *hiševati*, *hiševanje* s pomenom 'gospodariti', 'gospodinjiti' je bila živa v 19. stoletju. Ker se je potem začela izgubljati in je bila njena sopomenka *gospodariti* večpomenska, so jo prevajalci sv. pisma zamenjali s *oskrbovati* oz. *oskrbovanje*, *oskrbništvo*; te so na tem mestu pomensko popolnoma ustrezne. Sprememba v Izdaji 84 je bila zato že sama po sebi odveč, posebej pa je neprimerna zaradi knjižno papirnatih oziroma ozko strokovnih izrazov (*poslovanje*, *podati obračun*). Mt 7/3 – Dalmatin kaj pak gledaš troho v tvojga brata okej, inu nepočutiš bruna v tvoim očesi; Bruger: Kaj pa vidiš pezder v očesu svojiga brata; bruna pa, ki je v tvojim očesu, ne čutiš? Finžgar: kaj vidiš pazder v očesu svojega brata; Jere: kaj pa gledaš iver v očesu svojega brata, bruna pa v svojem očesu ne čutiš; Moder: Kaj te moti smet v bratovem očesu? Ne vidiš pa trama v svojem! SSKJ III/589: bibl. pezdir v očesu svojega bližnjega vidi, bruna v svojem pa ne; Izdaja 84: kaj gledaš iver v očesu svojega brata, bruna v svojem pa ne opaziš.

Izbira besed, ki bi najustrezneje izrazile protipomenskost para τὸ κάρφος : ο δοκός oz. *festuca* : *trabs*, je delala slovenskim prevajalcem sv. pisma, kot je vidno iz primerjave, veliko preglavic, in vprašanje je, kateri od njih je izbral najustreznejše besede, saj so po večini vse, razen Modrovega (nelogičnega) para *smet* : *tram* vzete iz skupine redkih, delno tudi izgublajočih se besed. Najboljši protipomenski par je tisti, ki se je najbolj približal izvorni grški oz. hebrejski antonimiji; zato naj gre zadnja sodba v tem primeru grecistu oz. hebraistu.

4.5 Najznačilnejše zunanje prvine slovenskega biblijskega stila seveda niso svetopisemske povedi, besedne zveze in polnopomenski leksemi, temveč predvsem pomožne (skladenjske) in ekspresivne besedice (*in*, *zakaj*, *sam*, *glej* ipd.); te dajejo skupaj s posebnim besednim redom obema – izvornemu slovenskemu svetopisemskemu besedilu in slovenskemu biblijskemu stilu v leposlovju – značilno barvo.

Primerov za podporo te trditve je zelo veliko; zaradi omejenega prostora jih bomo tu navedli samo nekaj.

in – Cankar: In Bog ga je potolažil in bridkost je izginila in mimo je bilo njegovo srce. In je zadel culo na ramo in se je nameril med senožetmi in njivami do ceste. Milčinski: In si zmisli in sezida pod gradom lep vodnjak. In glej, vztrajnost se mu je obnesla. Pregelj: In stopili so angeli z neba in mu stregli. In ker je bil žejen, je rose zajel. In ko je pokrepčan pogledal v božji svet, glej, je stal v soncu poldne in – nobene sence ni bilo ob njem.

Raba in stava veznika *in* z vsemi pomeni in vlogami prirednih veznikov je bila (in deloma je) ena od značilnosti (tudi) slovenskega jezika. Najbolj je očitna v (nekdanjem) govornem jeziku, dobro ohranjena v ljudskem jeziku, pisno pa najverneje registrirana v jeziku slovenskih pravljic in pripovedk; na to dejstvo opozarjajo tudi pravkar navedeni zgledi. Najsi so dosedanji slovenski prevajalci sv. pisma izhajali iz grške ali latinske predloge, jim je večpomenski in večfunkcijski veznik *in* zelo dobro služil, zlasti zato, ker je bil zakoreninjen v živem govoru poslušalcev oziroma bralcev svetopisemskega besedila. Skoraj popolna odprava tega veznika iz Izdaje 84, čeprav je morda filološko utemeljena, ni primerna, saj je oslabila vez med svetopisemskim besedilom in živim ljudskim jezikom.

zakaj – Cankar: Tako je bilo od vekomaj in tako bo na vse večne čase, zakaj drugače bi bil svet narobe. Zakaj rekel je: ná, delal si štirideset let, ustanovil si dom in hišo, zdaj pa pojdi po svetu in išči svoje pravice! Pregelj: Zakaj nebo in zemlja sta strmela ob tem čudežu človekovega prvega dne.

Že v uvodu smo izhajali s stališča, da je svetopisemsko besedilo lahko rahlo arhaično. Med prvina arhaičnega v sodobnem knjižnem jeziku je med drugim sklepalni veznik *zakaj*. Navedena pisatelja sta ga gotovo povzela in gojila pod vplivom svetopisemskega besedila. Mt 4/10 – Burger: poberi se, satan! zakaj pisano je; Jere: poberi se, satan; zakaj pisano je; Moder: poberi se, satan! Pisano je namreč; Izdaja 84: poberi se, satan, kajti pisano je. Zamenjava tega rahlo arhaizirajočega veznika v Izdaji 84 s knjižnim – pa vendar iz lokalne rabe izvirajočim in zato pripadnikom drugih pokrajin motečim – negovornim veznikom *kajti* sicer ni napačna, priča pa, da so bili prevajalci ob osrednji skrbi za »pravilnost«
prevoda premalo občutljivi za njegovo naravnost in uglajenost.

sam – Cankar: Smrti Boga samega je bilo treba, da je zazvonilo in zapelo ponižanemu človeku veličastno vstajenje. K tebi samemu se zatekam, jaz, hlapec Jernej, sam na svetu ... Vprašanje pridevniške besede *sam* je zelo zanimivo, hkrati pa zapleteno: pomenska in čustvena stran te besede sta namreč v veliki meri odvisni od njene stave (pred ustrezno samostalniško besedo ali za njo) in tonemskostjo (akut je neekspresiven ali manj ekspresiven, cirkumfleks je močno ekspresiven). Grško oz. latinsko besedno zvezo pri Mt 4/10 καὶ ἄντῳ μόνῳ λατρεύεις oz. *et illi soli servies* je Luter prevedel z *und ihm allein dienen*, Dalmatin pa: *Ti imaš Boga tvojga Gospoda moliti, inu njemu samimu služiti*. V taki obliki se je zveza ohranila do zadnjih izdaj sv. pisma, ko so prevajalci ta starinski desni pridevniški prilastek (prim. *oče naš, ded naš, Družba Jezusova*) zamenjali s členkom: *Gospoda, svojega Boga, moli in samo njemu služi*. Če izvirnik navedenega mesta (res) izraža zgolj poudarjeno omejevanje dejanja (služenje) na pojem Bog, je sprememba sprejemljiva, čeprav ne nujna, saj je imel pri Dalmatinu

in njegovih naslednikih akutirani desni pridevniški prilastek verjetno isto vsebino. Če pa izvirnik izraža zlasti visoko stopnjo spošljivega odnosa do Boga, je izločitev cirkumflektiranega desnega pridevniškega prilastka napačna, ker členek *samo* v nobeni vlogi ne more povsem zamenjati pridevniške besede *sam*. Take pomene in vloge izraza *sam* potrjujeta tudi Cankarjeva zgleđa.

Po tem ekskurzu v stilno analizo slovenskega leposlovja lahko sklenemo, da so se prevajalci Izdaje 84 močno oddaljili od tradicionalnega biblijskega stila in s tem za prihodnost bistveno zmanjšali možnost vpliva svetopisemskega besedila na slovenski knjižni oz. leposlovni jezik, hkrati pa povečali možnost hitrejšega zastarevanja literarnih besedil, ki vsebujejo take stilne značilnosti, npr. pri Cankarju.

5 O zamenjavi posameznih besed (leksemov) smo v dosednji analizi mimogrede že govorili, in sicer v zvezi z vsebinskimi in stilnimi spremembami v prevodu svetopisemskega besedila 1984. Ker pa je zamenjav besed tudi zunaj tega okvira razmeroma veliko, bomo poskusili bolj sistematično ovrednotiti še nekatere spremembe, zlasti tiste, ki so nastale v zvezi z zvrstnostjo sodobnega knjižnega jezika.

Izdaja 84 je glede sprememb besedja odločnejša od svojih predhodnic. Nadomestila je vrsto manj navadnih ali rahlo zastarevajočih izrazov z novejšimi, poleg tega pa pogosto zamenjala tudi besede, ki normativno niso problematične. Mt 5/21 – Jere: slišali ste, da se je reklo starim; Izdaja 84: slišali ste, da je bilo rečeno prednikom; Mt 5/23 – Jere: da ima tvoj brat kaj zoper tebe; Izdaja 84: da ima tvoj brat kaj proti tebi; Mr3/13 – Jere: nato je šel na goro ter poklical k sebi, katere je sam hotel; Izdaja 84: nato je šel na goro in poklical k sebi, katere je sam hotel.

Ponekod so posrečeno zamenjani pleonastični bližnji sopomenski pari z manj sinonimnimi besednimi pari. Mt 5/12 – Jere: Veselite in radujte se, zakaj veliko je vaše plačilo v nebesih. Izdaja 84: Veselite se in vriskajte, ker je vaše plačilo v nebesih veliko.

Prevajalci Izdaje 84 so iskali izraze, ki bi bralcem čim natančneje predstavili pojmovni sistem okolja, v katerem je nastajalo svetopisemsko besedilo. Pri tem pa so zahajali v pretirano aktualiziranje oz. mešali pojme/besede preteklosti s pojmi/besedami sedanjosti. Mt 5/25 – Jere: da te nasprotnik ne izroči sodniku in sodnik biriču; Izdaja 84: da te nasprotnik ne izroči sodniku, sodnik pa pazniku. Zlasti se čuti ta raznorodnost izrazja v primerjalno-stopnjevalnih povedih. V njih je besedilo za bralce premalo pomensko in čustveno stopnjevano oz. preveč navezano na obvezno vzporedno branje s komentarjem. Še težje razumljive so take kombinirane povedi za poslušalce. Stopnjevanja so oprta tudi na izraze, ki so predstavno manj plastični, kakor so bili prejšnji; take zamenjave se nikakor ne ujemajo z izhodiščnimi nameni prevajalcev. Mt 5/22 – Jere: vsak, kdor se jezi na svojega brata, zasluži, da pride pred sodbo; in kdor reče svojemu bratu 'ničvrednež', zasluži, da pride pred veliki zbor. Izdaja 84: vsak, kdor se jezi na svojega brata, zasluži, da pride pred sodišče. Kdor pa reče bratu 'bedak', zasluži, da pride pred vrhovno sodišče.

Zaradi vneme pri zamenjevanju »starinskih« ali kako drugače »opaznih« besed se je prevajalcem primerilo, da so določeno besedo na enem mestu zamenjali z drugačno, na drugem pa le-to normalno uporabili ali pa jo zamenjali s kakšno tretjo. Mt 3/12 – Jere: velnico ima v roki in bo očistil svoje gumno in spraval pšenico v svojo žitnico; Izdaja 84: velnico ima v roki in počistil bo svoj skedenj. Svoje žito bo spraval v kaščo

(prim. prav tam 6/26: ne spravljajo v žitnice); Mt 6/29 – Jere: (lilije) ne trudijo se in ne predejo, a povem vam, da; Izdaja 84: (lilije) ne trudijo se in ne predejo, toda povem vam (prim. Mr 8/31: učiti ... kako ga bodo ... umorili, a po treh dneh bo vstal).

O zamenjavi stilnih veznikov *zakaj*, *ako* ipd. smo že govorili v zvezi z značilnostmi svetopisemskega sloga. Ker pa so take menjave značilne za Izdajo 84, moramo tam nakazano misel še podpreti. Pri Jeretu dosledno uporabljeni priredni sklepalni veznik *zakaj* je bil v Izdaji 84 največkrat zamenjan s *kajti* (Mt 10/19, 16/17, 23/8), pogosto s podrednim veznikom *ker* (Mt 8/25, 12/41, 19/14), včasih z *namreč* (Mt 13/15, 22/14), redko opuščeni ali nadomeščeni npr. s *če* (Mt 11/21), vendar tudi ohranjen (Mt 13/17). Tudi če je Jere po naključju uporabil kakšno opazno besedo, celo *kajti*, jo je Izdaja 84 brž odpravila. Mt 5/20 – Jere: Kajti povem vam: Ako vaša pravičnost ne bo obilnejša ko pismoukov in farizejev; Izdaja 84: Zato vam pravim: če vaša pravičnost ne bo večja kakor pismoukov in farizejev; Mt 5/39 – Jere: marveč, ako te kdo bije po desnem licu, mu nastavi še drugo; Izdaja 84: ampak če te kdo udari po desnem licu, mu nastavi še levo.

Prevajalci so nekajkrat spregledali slovnično ali vsebinsko namenskost prvotnega izraza in s spremembo oslabili razvidnost tistega mesta v besedilu, v enakem položaju na drugem mestu pa izraz – pustili nedotaknjen. Mt. 3/10 – Jere: vsako drevo torej, katero ne rodi dobrega sadu, se bo posekalo; Izdaja 84: vsako drevo, ki ne rodi dobrega sadu, posekajo; Mr 2/26 – Jere: in jedel posvečene hlebe, katerih ni bilo dovoljeno jesti drugim kakor duhovnikom; Izdaja 84: in jedel daritveni kruh, katerega smejo jesti samo duhovniki.

Zaradi nakazanih teženj prevajalcev, delno pa zaradi pomanjkljivega končnega usklajevanja besedila na podobnih, sorodnih mestih je prišlo do nezaželenih vsebinskih premikov in slovnično-stilnih spodrseljavev. Mr 5/26 – Jere: in je veliko pretrpela od mnogih zdravnikov ter potrošila vse svoje imetje; Izdaja 84: veliko je pretrpela od mnogih zdravnikov in porabila vse svoje premoženje; Mr 3/27 – Jere: ne more priti v hišo močnega in mu ugrabiti orodja; Ekumenska: ne more priti v hišo močnega in mu opravo ugrabiti; Izdaja 84: ne more vdreti v hišo močnega in mu izropati imetja.

Pri posameznih zamenjavah so v Izdajo 84 prišli sicer navidezno sodobnejši izrazi, vendar so ti zaradi pomenske neustreznosti, ohlapnosti ali konotacijskih lastnosti slabši od prej uporabljenih. Mt 2/9 – Jere: ko so ti slišali kralja, so odšli; Izdaja 84: po kraljevih besedah so se modri odpravili na pot; Mt 2/6 – Jere: zakaj iz tebe (Betlehem) bo izšel vojvoda; Izdaja 84: iz tebe (Betlehem) bo namreč prišel vojvoda; Lk 20/1 – Jere: je v templju ljudstvo učil in oznanjal blagovest; Izdaja 84: je... v templju učil ljudstvo in oznanjal evangelij.

Med na novo vpeljanimi izrazi motijo tisti, ki so čustveno ali pogovorno obarvani (taka zamenjava bi bila mogoča le, če je na ustreznem mestu grškega izvirnika čustveni ali pogovorni izraz). Mt 6/30 – Jere: (če travo tako oblači,) ne bo li mnogo bolj vas; Ekumenska: (če travo tako oblači,) ali ne bo mnogo bolj vas; Izdaja 84: (če travo tako oblači,) mar ne bo veliko bolj vas; Lk 20/19 – Jere: spoznali so namreč, da je povedal to priliko zoper nje; Izdaja 84: spoznali so kajpak, da je s to priliko meril nanje; Mt 1/18 – Jere: Z rojstvom Jezusa Kristusa je bilo tako; Izdaja 84: Z rojstvom Jezusa Kristusa je bilo takóle (prim. tudi Mt 2/5); Mt 1/19 – Jere: in je ni hotel osramotiti;

Izdaja 84: in je ni maral osramotiti; Mt 2/12 – Jere: so bili ... opomnjeni, naj se ne vračajo k Herodu; Izdaja 84: so bili ... opomnjeni, naj ne hodijo nazaj k Heródu.

Kljub vsem do zdaj analiziranim zamenjavam in siceršnji jezikovni skrbnosti prevajalcev so v Izdaji 84 na nekaj mestih še ostale nejasne ubeseditve (pomenske, stilne). Mt 3/15 – Jere: Jezus mu je odgovoril: Pusti zdaj; zakaj spodobi se nama, da; Izdaja 84: Jezus mu je odgovoril: Pusti zdaj, kajti spodobi se nama, da (toda Moder: a Jezus mu je odgovoril: Za zdaj še pusti to: spodobi se namreč, da).

Značilnosti spreminjanja oz. nadomeščanja besednih enot se še bolj kot pri osamljenih besedah kažejo v frazeoloških spremembah. Dokazov za to trditev sicer ni veliko, so pa ti dovolj prepričljivi. Gre npr. za uvajanje oz. neopuščanje napačnih vezav ali za sprejemanje prikritih kalkov. Mr 3/6 – Dalmatin: so zdajci en svit deržali s' Erodežovimi služabniki, čez njega, koku bi njega vmurili; Jere: in se zoper njega posvetovali s herodovci, da bi ga pogubili; Izdaja 84: in se s herodovci posvetovali zoper njega, kako bi ga pogubili. Prvotni kalk, značilen zaradi rabe predloga *čez*, so poznejši prevajalci zamenjavali s predlogom *zoper* in ga postavljali pred povedek, tako da se je le-ta neposredno vezal s predmetom. Najnovejši prevajalci in z njimi vred Izdaja 84 so besedni red spet obrnili, in tako je nastala neorganska fraza *posvetovati se zoper koga* (take zveze kartoteka SSKJ ne izkazuje). V navedenem stavku je ohranjena tudi nestrokovna beseda *herodovci* (prim. Dalmatin), razen tega pa ni jasno, ali zahteva izvirnik namerni ali načinovni odvisnik. Prim. še Mr 5/23 – Dalmatin: pridi inu položi tvojo roko na njo, de bo zdrava inu živa; Jere: pridi in položi roke nanjo, da ozdravi in bo živela; Izdaja 84: Pridi in položi roko nanjo, da ozdravi in ostane pri življenju. Nemško frazo *am Leben bleiben* so starejše izdaje sv. pisma z Dalmatinom vred pravilno podomačevale z glagolom *biti živ* oziroma *živeti*. V najnovejših izdajah se je vtihotapil v 20. stoletju uveljavljajoči se kalk *ostati pri življenju*; to rabo v slovenskem knjižnem jeziku kartoteka SSKJ izkazuje, vendar je še zmeraj omejena predvsem na neliterarno področje.

Zlasti presenetljivo je nadomeščanje frazeoloških istoizraznih besed izvirnika. Ti so sicer lahko skladišjsko povezani z različnimi stavčnimi členi, ki pogojujejo tudi njihovo pomensko izžarevanje, vendar vzbuja večje število slovenskih ustreznikov za eno in isto grško besedo oz. frazo dvom o nujnosti tolike variantnosti oziroma lahko očitek glede premajhne skrbi za usklajevanje vzporednih mest v besedilu.

Vzemimo za primer in izhodišče glagol *προδκυνέω*, precejkrat uporabljen v grškem izvirniku. (Njegov pomenski obseg povzemamo po Doklerjevem slovarju.) V svetem pismu nove zaveze se ta glagol med drugim nanaša po enkrat na gobavca, po enkrat na obsedenca, (tri) modre, hudiča in angele. V dosedanjih ključnih sveto-pisemskih prevodih je zadevna njegova raba prikazana takole: (Gobavec) Mt 8/2 – Dalmatin: je prišal inu ga je molil, inu je djal; Jere: (je) padel predenj in rekel; Izdaja 84: se (je) poklonil pred njim do tal in rekel; (Obsedenec) Mr 5/6 – Dalmatin: inu je pred nym doli padel, je glasnu vpil inu djal; Jere: padel (je) predenj in zakričal z močnim glasom; Izdaja 84: se mu (je) do tal priklonil in na ves glas zavpil; (Modri) Mt 2/11 – Dalmatin: inu so doli padli, inu so je molili; Jere: in padli so predenj ter ga molili; Izdaja 84: padli so predenj in ga počastili; (Hudič) Mt 4/9 – Jere: Vse to ti dam, če predme padeš in me moliš; Rozman: Vse to ti bom dal, če predme padeš in se mi pokloniš; Izdaja 84: Vse to ti bom dal, če predme padeš in me počastiš; (Angeli)

Hebr 1/6 – Dalmatin: Inu njega imajo vsi Božji Angeli moliti; ekumenska: In molijo naj ga vsi božji angeli; Izdaja 84: Pred njim naj padejo na kolena vsi božji angeli.

V shematični obliki so torej v Izdaji 84 uporabljene za grški $\pi\rho\delta\kappa\upsilon\epsilon\omega$ tele slovenske fraze: (Gobavec) pokloniti se pred kom do tal (in reči); (Obsedenc) prikloniti se do tal (in na ves glas zavpiti); (Modri) pasti pred koga (in ga počastiti); (Hudič) pasti pred koga (in ga počastiti); (Angeli) pasti na kolena pred kom. Ne upamo si reči, katera od treh različic za izviriški $\pi\rho\delta\kappa\upsilon\epsilon\omega$ je najpravišnja oz. najboljša (izvirniku najbližja je verjetno prva), vsekakor pa moramo ponoviti, da prevodi ene in iste fraze preveč variirajo in hkrati premalo upoštevajo nosilce dejanja (gobavec, obsedenc : modri, hudič, angeli).

Še to: Ni nam natančneje znano, koliko imamo doslej analiz o prevodih sveto-pisemskega besedila v slovenščino. Ker si mislimo, da jih ni veliko, menimo, da bi bilo treba dobro proučiti tiste, ki so poglobljeno in dokumentirano obravnavale to vprašanje. In če se z njihovimi sklepi strinjamo ali pa nimamo nasproti njihovim trditvam trdnih dokazov, jih moramo pri prirejanju novega besedila sprejeti in udejestviti. Med take gotovo sodi Breznikova razprava (delno tudi analize M. Orožen). Če bi jo prevajalci sv. pisma po letu 1917 skrbno pregledali in prisluhnili Breznikovim nasvetom, bi bili njihovi prevodi boljši ne le v konkretnih, pri Brezniku analiziranih primerih, ampak tudi v celoti, s pogojem, da bi navedene konkretne nasvete uporabljali tudi pri podobnih primerih. Oglejmo si le nekaj njegovih zgledov.

Breznik je npr. opozoril, da je Japelj v poved pri Jn 8/56 samovoljno vstavil prislov *silno* in da ni uporabil pravega vida (dov.); posebej je opomnil, da spodrsljaja nista bila odpravljena vse do njegovega časa. Napaki tudi doslej še nista bili odstranjeni, le Moder je knjižno manj živo besedo *silno* zamenjal z navadnejšo (*močno*). – Breznik je ugotovil tudi, da je stavek pri Jn 8/59 upoveden v napačnem glagolskem vidu. Novejše izdaje so vid sicer spremenile (*pograbiti*, *pobrati*), vendar so glagol povezale z neustrezačim skupnim imenom (*kamenje* namesto *kamni*). – Ali: Dalmatin je pri Mt 21/4 sredstvo oziroma posredništvo izrazil z germanizmom (*kar je govorjenu skuzi preroka*). Kasnejše izdaje so izraziti germanizem zamenjale z manj izrazitim (*po preroku*). Moder in Rozman sta stavek predelala v duhu sodobne slovenske skladnje (*prerokova napoved oz. kar je napovedal prerok*). Izdaja 84 pa se je vrnila k problematični varianti (*kar je bilo rečeno po preroku*). (Verjetno gre za lapsus, saj so podobne konstrukcije na drugih mestih pravilno oblikovane, npr. Mt 2/5, Mt 2/23). Podrobnejša primerjava te skladijske zveze še na drugih mestih v Izdaji 84 kaže, da gre pravzaprav za dva tipa vezave. Kadar je poudarek na prerokovem posredništvu med Bogom in človekom, je taka vezava sprejemljiva (Mt 1/22, Mt 2/15), kadar pa izraža povzročitelja, je zveza nepravilna. Take so (lahko) vse tiste, ki so izražene s klišejem *kar je bilo rečeno po preroku, ki pravi* (Mt 2/17, Mt 21/4).

Izdaja 84 si je nasploh prizadevala odpraviti germanizme, vendar pri tem ni imela zmeraj prave mere. Pri Brezniku grajani stavek *in zdajci je bil čist od svojih gob* je pri Mt 8/3 spremenila v *pri priči je bil očiščen gob*. V povedi so tri sporna mesta: njen slovnični osebek ni gobavec, ampak gobe (pravilno Moder: *gobe so se mu pozdravile*); predlog *od* v taki zvezi je le navidezni germanizem, in ga ne kaže preganjati, zato je uporabna Jeretova formulacija: *očiščen od gob*, tudi zamenjave knjižno nevtralnega prislovnega določila *takoj* z ekspresivnim *pri priči* ne moremo imeti za stilno izboljšavo.

Breznik se je v tej kritiki zelo ukvarjal z vidom in iskanjem ustreznikov za posebne grške čase. Izdaja 84 je, kot smo pokazali v prvem delu analize, besedila na nekaterih mestih ustrezno popravila, ponekod ne, včasih pa se je v izboljšani stavek vtihotapila druga pomanjkljivost. Novejše izdaje, npr. Jeretova, imajo za grški dovršni glagol v vlogi prihodnjika ali pogojnika (Mt 4/9), kot je poudaril Breznik, napačni nedovršni sedanjik (*Vse to ti dam, če predme padeš in me moliš*). V Izdaji 84 je pasus takle: *Vse to ti bom dal, če predme padeš in me počastiš*. Ob zdaj pravilnem dovršnem sedanjiku *počastiš* in njemu ustrezajočem *padeš* je po nepotrebnem vpeljan dovršni prihodnjik (*bom dal*).

Ali: Jeretova pomensko dvoumna oziroma vsaj nejasna formulacija pri Mt 5/19 (*kdor bo torej kršil katero teh najmanjših zapovedi ... bo najmanjši v nebeškem kraljestvu*) je bila vsebinsko, v odnosu do Modra in Rozmana pa tudi jezikovno izboljšana, poslabšana pa zaradi izločitve klasičnega slovenskega nedoločnega zaimka (*kateri*) in nadomestitve z dokaj sporno zaimensko zvezo (*kdor bo torej kršil eno od teh, pa čeprav najmanjših zapovedi ... bo najmanjši v nebeškem kraljestvu*).

6 Glede tehnične podobe besedila v ožjem smislu nimamo posebnih pripomb. Tisk je lep in razločen. O mnogih filološko-tehničnih pripomočkih (sklicevalne številke in črke, raznovrstne podčrtne opombe), upoštevajoč seveda stališče množičnega uporabnika knjige, smo govorili na začetku. Moti pa tudi prepogosto menjavanje različnih vrst tiska, zlasti ležečega.

Za sveto besedilo neopravičljive so tiskarske napake, ki vsebinsko pokvarijo smisel določene povedi. Tako se je zgodilo npr. pri Mt 24/15–19. (Prevajalci so napako gotovo že sami odkrili, žal, prepozno.) V njej sta izpadla dela povedi »kdor je na polju, naj se ne vrača domov po svoj plašč« in »Gorje pa« (oboje tu navedeno po Jeretu), pojavili pa sta se dve zametirani vrstici »kdor bere, naj razume^d—« in »¹⁶takrat naj beže v hribe, kateri so v Jude—«.

Za nekatere »tiskarske« napake mnogokrat ni mogoče dognati, ali so jih naredili že prevajalci oziroma lektorji ali gredo na rovaš korektorjev oziroma tiskarjev. Med njimi so na prvem mestu napačna ali manjkajoča ločila na koncu pravega ali nepravega premege govora (Mr 13/4, Mr 13/6, Lk 6/9; prim. tudi str. 21). So pa tudi druge tiskarske napake: napačne črke (Mt 11/28), nepravilna ločila (Lk 8/48, Lk 14/21, Lk 15/6), nepotrebna ločila (Lk 16/13), posebnemu tisku neustrezajoča ločila, npr. narekovaj (Jn 6/31). Vse take napake je mogoče tako ali drugače opravičiti, grajo pa zasluži prenos neskorogiranega tiskanega svetopisemskega besedila celo na diskete in še v natis reklamnega oglasa zanje, npr.: Jn 15/12: To je moja zapoved, da ljubite drug drugega kakor sem vas ljubil jaz.

7 Na temelju naših teoretičnih izhodišč o prevajanju svetopisemskega besedila (1. poglavje), po s teh izhodišč opravljenem slovničnem pregledu besedila v Izdaji 84 (2. poglavje), po njegovi stilni analizi in ustrezni vzporedni primerjavi s slovenskimi leposlovnimi besedili, ki vsebujejo prvine biblijskega sloga (3. poglavje), in podrobni raziskavi novega besedja v njej (4. poglavje), pa tudi po oceni tehnične vrednosti te izdaje (5. poglavje):

izražamo veselje nad (na splošno) uspelim skupinskim znanstvenim delom, hvallimo posrečeno opravljene popravke vsebinskih napak v svetopisemskem besedilu, ki

so se doslej vzdrževale iz izdaje v izdajo zaradi premajhne skrbnosti ali nezadostne jezikovne izobrazbe prevajalcev, in tudi nekatere jezikovno-pravopisne izboljšave, ne strinjamo pa se z mnogimi skoraj individualnimi jezikovnimi posegi v besedilo, zlasti ne s tistimi, ki so prizadeli dosedanji slovenski biblijski slog. Motijo tudi neskladja med skoraj razkošno in z mnogimi komentarji oz. opombami opremljeno izdajo pa med namenom izdaje, da bi prišla v najširši krog tudi preprostih bralcev, ter ne dovolj skrbno opravljene tiskarsko-tehnične korekture.

Upamo, da besedilo prihodnje izdaje ne bo ponovilo napak Izdaje 84.

SUMMARY

After so many Slovene translations of the Bible from the 16th century on, translating the Bible anew is a singularly demanding task. This text has for several centuries been the principal model for the formation of the literary language. A modern translation should not only be as close as possible to the Greek or Hebrew and in the spirit of the original, so that the reader can maximally perceive the content and meaning of the message, but it must also be in accord with the demands of the modern literary language and simultaneously preserve the positive achievements of earlier translations in the Slovene literary heritage. The newest Slovene Bible translation does all of this to a large extent. The original idea of the Bible is in a number of places more clearly and precisely expressed, particularly because a more appropriate variant of the original text was used. Nevertheless, several things could be improved, especially the stylistic aspect of the translation, e.g., translating the same word of the original with several synonyms, the expression of taboo concepts. As for grammatical problems, some of the translations of Greek tense forms are disputable, especially with respect to the aspectual system of Slovene. The difficulties posed by word formation are more successfully dealt with in the translation. Although effort was put into bringing it up to orthographic norms, the translation is quite conservative in terms of the 1962 Slovene Orthography: there is inconsistency in reported speech; there are a number of unnecessary stress marks; some morphological questions are inconsistently solved. Concerning matters of style, changes in established phrases that are firmly imprinted in the collective consciousness are disturbing. The translation is often too rationalistic and thus lacking the warmth that was in the older translation. Complex constructions are unnecessarily torn apart, e.g., polysyndeton. The connections between the Bible and passages imitative of the Bible in Slovene literature are lost through needless changes. There are numerous inappropriate uses of Slovene grammatical words, especially conjunctions. Thus, in the realm of style, the new translation is too far removed from the best aspects of the earlier translations.

There is a number of unnecessary alternations of words for the same meaning and excessive avoidance of stylistically marked terms. Also, the translation as a whole is uneven. Some formulations are unclear. The replacing of words in standard phrases is displeasing. The translators should have studied the existing critical linguistic treatments of the Bible translations in order to have preserved more of the good and omitted more of the bad (Breznik). The technical side of the text is good, however there is an inexcusable number of printer's (and "printer's") errors. This analysis is prepared on the basis of the 1984 Bible translation with the intention of preventing the carrying over of the shortcomings of this translation into the new one under preparation.

JAKOBA RIGLERJA TEZA O ZAČETKIH SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Pokojni Jakob Rigler je konec 60. let v dveh razpravah in knjigi *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (1966, 1968, 1968) na podlagi obširne analize relevantnih oblikoglasnih značilnosti postavil tezo o ljubljanski narečni podstavi prvodobnega Trubarjevega (in s tem slovenskega) knjižnega jezika. I. Grdina teh dejstev s samim nasprotnim zatrjevanjem in s hiperboličnimi premiki smisla in oblike Riglerjevih izjav (42 takih mest) v negativno, kakor kaže naša zavrnitev tega negativizma v pričujočem sestavku, ne more ovreči niti zatemniti sijaja, ne znanstvenega ne človeškega lika, enega največjih med našimi jezikoslovci.

At the end of the 1960's the late Jakob Rigler treated the origin of the Slovene literary language in two articles (1966, 1968) and a book, *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (1968). Based on a thorough analysis of the relevant morphological characteristics, Rigler's thesis posits that the Ljubljana dialect was the basis of Trubar's literary language, the first Slovene literary language. Igor Grdina cannot repudiate these facts with nothing but counterclaims and hyperbolic negative shifts of the content and form of Rigler's positions (there are 42 such places); neither can he darken the scientific brilliance, nor the humane facets of one of our great linguists. The present paper rejects this negativism.

Pokojni Jakob Rigler je (zlasti v svoji knjigi *Začetki slovenskega knjižnega jezika*)¹ postavil tezo, da je Trubar za osnovo svojega knjižnega jezika izbral ljubljanski govor oz. ljubljanščino, ne pa raščiški govor, kakor se je dotlej splošno mislilo (raščiščino pa da je upošteval le v nekaterih stvareh). To svojo tezo Rigler podpira zlasti s Trubarjevim odpravljanjem odraza *ei* za dolgi jat (ohranjal pa je *ei* za preprečevanje enakozvočnosti in s tem za pomensko razločevanje, zatem na koncu besede /od tod pa je *ei* s pregibanjem prihajal tudi v njeno notranjost, npr. *vei* – *vemo!*) in pred sičnikoma/šumevcema *s/z* oz. *š/ž*. Druga značilnost Trubarjeve knjižne besede je *u*, in sicer za dolgi etimološki *o* (*mûst*, *mûj*) in za izglasni nenaglašeni (*mladu*, *inu*). Te značilnosti da ima Trubarjev jezik z veliko doslednostjo do l. 1567. Ko pa se po sedmih letih premolka T. spet javi s svojimi besedili, je odraz za jat zmeraj pogosteje pisal po razvrstitvi v svojem raščiškem narečju. Za ljubljanščino kot govorno podstavo oblikoglasne podobe svojega knjižnega jezika se je po Riglerju Trubar odločil tudi zaradi tega, ker ima (kot potencialna osnova knjižnega jezika) govorica večje in pomembnejše naselbine oz. področje (kakrašna je bila tedaj Ljubljana, tudi s sedežem škofije od 1460) prednost pred manjšo in skoraj nepomembno prebivalstveno enoto,

¹*Začetki slovenskega knjižnega jezika* – The Origins of the Slovene Literary Language (tak je tudi naslov angleškega povzetka na str. 241–252) (Ljubljana, 1968), 277 str. Posamezna vprašanja iz problematike te knjige je obravnaval v naslednjih sestavkih: Osnove Trubarjevega jezika, *JiS* 10 (1956), 161–171. — Začetna osnova slovenskega knjižnega jezika, *SSJLK* 1966, razmnoženo, 12 str. tipkopisa. — Register v Dalmatinovi Bibliji, *JiS* 12 (1967), 104–106. — O akcentuaciji sufiksa *-ost*, *SR* 15 (1967), 218–229. — Über die Sprache der slowenischen protestantischen Schriftsteller des 16. Jahrhunderts, *Abhandlungen über die slowenische Reformation*, 1 (R. Trofenik, 1968), 65–89.

kakršna je takrat bila Raščica (12 hiš in 3 mlini [+ vsekakor cerkvice]). Ljubljanski govor kot osnovo knjižnega jezika Riglerju potrjuje tudi večje število germanizmov kot značilnost mesta proti podeželju.² Sistemskost razvrstitve odrazov *e/ei* in *u* za omenjena etimološki *o* in dolgi *ja* v Trubarjevih besedilih prvega obdobja je Riglerju zbudila misel, da je za tako razvrstitev teh glasov morala obstajati živa govorna podlaga na področju Ljubljane: in ta »suponirani« ljubljanski govor je Rigler videl potrjen v še danes živih govorih na zahodu, jugu in vzhodu Ljubljane, tj. na meji z dolenjščino. Tudi je Trubar pred natisom svojih dveh prvih knjig rokopis zanju dal v jezikovno presojo v Ljubljano, in tu je njegov jezik dobil aprobacijo. Ob Enih duhovnih pejsnih 1563 so Ljubljančani iz Trubarjevih pesmi odstranjevali nakatere njegove ozko narečne značilnosti z Raščice, ki se jih Trubar kljub sprejemanju ljublanščine ni bil otresel, s čimer je bil po Riglerju Trubarjev ljubljansko usmerjeni jezikovni sestav še izboljššan.

Te Riglerjeve teze o začetkih slovenskega knjižnega jezika so bile na splošno sprejete brez ugovorov, upiral se jim je le Tine Logar³ ter za njim Bogo Grafenauer, s čimer je Rigler prišel do možnosti, da jih je branil tudi v polemiki⁴ (javna pobuda za to je bilo Logarjevo razpravljanje o jeziku Trubarjeve tedaj na novo odkrite Cerkovne ordninge (2. primerek, za dresdenskim, ki je med vojno zgorel). Rigler je v tej polemiki vse poskuse njegovim tezam nasprotujoče razlage prepričljivo zavrnil.

Po četrto stoletja se vprašanje podstave Trubarjevega knjižnega jezika spet aktualizira v pisanju mladega Igorja Grdine.⁵ Ta Riglerja prav nedopustno grobo zavrača, ne da bi poskušal z gradivom ovreči en sam argument Riglerjeve teze.⁶ Kot poznavalec Riglerjevega dela in njegov prijatelj ne morem dopustiti, da bi to Riglerju tako krivično besedovanje ostalo brez argumentiranega odgovora (v glavnem iz Riglerjevega dela samega). Pri tem bomo šli od očitka do očitka, kakor se pri Grdini pojavljajo, in jim takoj pristavljali besedila, ki govorijo o ničnosti Grdinovih očitaj (komaj kdaj se mu namreč lahko pridružimo vsaj glede obsega Riglerjevih trditev).

²O Trubarjevem nemčevanju v *Cerkovni ordningi* (1564) prim. pri F. KIDRIČU, *Die Protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert, Eine literarisch-kulturhistorisch-philologische Untersuchung* (Heidelberg, 1919), VI. Sprachliches, 123–139 z naslednjimi večjimi razdelki; Neu- und Weiterbildungen, mißlungene Neubildungen und Improperie-Übersetzungen, einheimische Wörter, Fremdwörter, liturgische und hierarchische Begriffe, überfülle des Ausdrucks.

³T. LOGAR, Glasovne in oblikoslovne variante v jeziku Trubarjeve Cerkovne ordninge, *SSJLK ZP* 12 (1976), 17–25.

⁴Problematika glasoslovnih in oblikoslovnih variant v Trubarjevi Cerkovni ordningi, *SR* 25 (1977), 465–497.

⁵Začetki slovenske književnosti med protestantsko in katoliško reformacijo, *SR* 41 (1993), 77–129, konkretno na str. 100–109. — Objavi tako obsežnega sestavka sem se, opozorjen na sestavek v literarnozgodovinskem delu *SR*, upiral (pisno) že na podlagi prebrane četrte tega sestavka. Moja ocena prve četrte Grdinovega sestavka je bila s popravki Grdinovega besedila vred dana na vpogled urednicama jezikoslovnega dela Slavistične revije, vendar h Grdinovemu prispevku nista imeli pripomb glede objave in je bila stvar mimo moje volje tiskana.

⁶Pač pa v svojem povzetku trdi, da je podal »detaillierte Analyse der Niederschriften Trubars«.

1 Rigler naj bi bil svojo tezo »lansiral« (100).

Izraz *lansirati* (po SSKJ pod 2: »dati na tržišče nov proizvodni in trgovski predmet, navadno z veliko reklamo«) pač ni primeren za oznako publiciranja spoznanj, ki temeljijo na 230 straneh Riglerjevega razpravljanja. Sicer pa se ustrezno mesto pri Riglerju glasi tako: »Trubar ni povzdignil v slovenski knjižni jezik dolenskega narečja z Raščice, ampak po domačem narečju nekoliko modificiran govor Ljubljane.« Na isti strani Rigler še trdi, da »v/se kaže, da je Ljubljana sprva spadala v dolensko narečno skupino in razvila njene osnovne narečne reflekse, tj. zlasti *ei* iz dolgega *ě* in *u* iz zgodaj podaljšanega *ō*«. Poleg tega še meni – sicer premalo določno: »Ljubljano Trubarjevega časa so lingvisti večinoma prištevali h gorenjščini./« (Že tukaj bi bil Rigler lahko opozoril na mesto v Kopitarjevi Slovnici (1808/1809), kjer njen avtor piše, da je še v njegovem času Ljubljana govorila bolj dolensko, le da brez za dolensko značilnega zatezanja.)⁷ (O tem gl. nižje podrobneje.)

2 »Rigler Trubarju očita „netočnost“ (v izjavi o temelju njegovega knjižnega jezika na Raščici).« (100)

Tega pri Riglerju ni (13): »Zaradi fragmentarnosti raziskovanja Trubarjevega jezika se določene stvari preveč posplošujejo. (Za pretirano posplošitev in s tem v zvezi za netočnost gre celo pri znani Trubarjevi izjavi /v Prvem delu novega testameta 1557, gl. Rupel, SPP 25/, da je pisal tako, kot se govori na Raščici).« Netočnost torej tukaj Rigler pripisuje raziskovalcem Trubarjevega jezika v tem smislu, ker Trubarjev jezik takega posploševanja ne potrjuje. Za to, da Trubarjevih izjav ne gre vedno jemati preozko, dobesedno, pa prim. tudi mesto iz njegovega uvoda k celotnemu prevodu Novega testameta: »Kar pa se tiče prevoda ali tolmačenja, sem ta Testament pustil, kakor je bil pri mojem prvem prevodu. /.../ Puščam ga tudi pri prvotnem pravopisju, ker vsakdo, ki slovenjega⁸ jezika ne razume, bere tako, da ga lahko vsak poslušajoči slovenji kmet dobro razume./«⁹ V resnici namreč Trubar je popravljal ta svoj prevod, kakor vidimo ravno že iz Riglerja.

3 Rigler »neresnično trdi, da je bil Trubarjev jezik res premalo raziskan«. (100)

Rigler (11) trdi le: »Doslej je bil Trubarjev jezik res razmeroma malo raziskan.« To je Riglerjevo (in Rajhmanovo) mnenje.¹⁰ Če Grdina meni, da je bil zelo ali zadostno raziskan, bi moral to dokazati (oz. vsaj navesti pričevanja za to svoje mnenje pri dotlejšnjih raziskovalcih), kakor je Rigler dokazoval svojo tezo vsaj s podrobnim raziskovanjem Trubarjeve oblikoglasne podobe jezika. Sicer Rigler na tem mestu kratko

⁷KOPITAR, *Slovnica*, XXXVII: »V Ljubljani se govori bolj dolensko, vendar brez zatezanja, ker glavno mesto leži ravno na ločnici obeh glavnih narečij, in ker je sloj služabnikov, od katerih se mladi gospodje naučijo kranjščine, daleč največ z Dolenskega: Pisci so mogli meniti, da bi jezik glavnega mesta moral biti knjižni jezik /.../; od tod v naših nekaj malega knjigah skozi in skozi dolensko narečje, ki mu gre prednost le v etimološkem pogledu v primeri z bolj obrušeno gorenjščino.«

⁸Tako prevajam Trubarjev (in drugih) izraz *windisch*; torej tudi *Windischer s Slovenji*.

⁹Da tega ne gre pojmovati dobesedno, se lahko prepričamo iz Kidričevega prikaza (zgoraj navedenega) posebnega besedja Cerkovne ordninge.

¹⁰Prva slovenska knjiga, 1977, 124: »Trubarjev jezik je malo raziskan. Tudi pričujoče poglavje je del tistega, kar bo treba še opraviti na področju samo Trubarjevega teološkega izrazoslovja v njegovih poznejših delih. Za Cerkovno ordningo je napravil že Kidrič veliko.«

označuje Levca, Škrabca, Ramovša, Oblaka, Kopitarja, Moleta, Ocvirka, Bezlaja, in sicer glede tega, kako so pojmovali (ali prevzemali pojmovanja) odražanje jata. Grdina bo torej moral dokazati, da Riglerjeve oznake teh mož glede jezika niso pravilne, če so že nepopolne. (Tu konkretno Rigler ne misli npr. na besedje, ki ga on pri Trubarju ni raziskoval, ki pa je bilo že dotlej po mojem najbolj podrobno in celovito obravnavano v Kidričevi razpravi o Cerkovni ordningi.)

4 Dotlejšnjim raziskovalcem podtika »fabricira/nje/ falsifikat/ov/«. (100)

Tukaj (13) Rigler trdi: »Včasih ima človek vtis, da so /pri odrazih jata/ prav iskali primere, ki so si jih želeli, ali si jih celo izmišljali. Za frekvenco posameznih refleksov v isti obliki se razen Moleta, ki pa se je tudi sam omejil na pet besed in prvo knjigo, sploh niso zanimali.« Tisto o izmišljanju pa se konkretno nanaša na primer na misel o odrazu jata pred *r* (Riglerjeva opomba 10); zanj so predvidevali odraz *ei*, Rigler pa za to trdi, da »pred *r* tudi v heterosilabični poziciji na vsem jugovzhodnem področju nimamo regularnega refleksa za *ě*«. Torej ni res, da »Rigler nikjer ne dokaže svoje trditve o izmišljanju s strani drugih«. Kdo je take misli nekritično prevzemal, pa je pri Riglerju tudi jasno povedano.¹¹

5 Riglerjeve »nedokazane obtožbe, ki jemljejo čast delu drugih«, ki pa »pač govorile o označevalcu, ne o tistih, ki se jim hoče vzeti znanstvena in osebna etika«. (100)

Tudi ta kritikova trditev sovseblja oznako Riglerja kot nasprotnika »znanstveno in osebno pošten/ih/ učenjak/ov/«. Naš odgovor iz točke 4 kaže, da je to grdo podtikanje. Rigler tu samo opozarja na šibkost trditev glede odražanja jata pri Trubarju (pri Ramovšu, Ruplu, Moletu, Ocvirku, Smoleju, Bezlaju). Rigler je imel dovolj objektivnih argumentov za svoje teze, zato se mu od kritike stvari ni bilo treba zatekati h kritiki oseb, ki so jih obravnavale. Da pa so »učenjaki« kdaj tudi površni, ni tako neznano.

6 »Rigler zelo brezobzirno in znanstveno nečisto /.../ „dokazuje“ svoje ideje; »Franu Levcu prilepi kar etiketo /metodološke zgrešenosti/ preučevanja Trubarjevega prevoda Matejevega evangelija« po izdaji 1582; »Nikjer dokazana /.../ Riglerjeva podmena o nereprezentativnosti jezika Ta celega Novega testameta za Trubarjeve filološke ideale« (vse r. t.); sobesedilno Grdina Riglerjevo misel o Trubarjevem jeziku v NT 1582 imenuje »šale in norčije« (101).

To so popolnoma neutemeljeni očitki. Kar je Riglerju mogoče zameriti, je le to, da ni bolj izčrpno prikazal truda svojih predhodnikov pri raziskovanju (te strani) Trubarjevega jezika. Ker je o Trubarjevem jeziku popisal pol'svoje knjige bi bil namreč res lahko podrobneje prikazal ta trud pred njim. (Za Grdinovo mnenje o doslejšnjih preiskovalcih Trubarjeve besede pa upravičeno lahko trdimo, da bi bil moral kaj podrobnejšega povedati o bistveno novem pri vseh, ki so Trubarjev jezik razisko-

¹¹Prim. imena iz točke 5.

¹²Prim. že njegovo uvodno poved (77): »Zdi se, da so raziskave začetkov sodobne slovenske književnosti že onstran kritične točke, do katere pomembnost odkritij upravičuje vrednost zanje porabljenega časa.« Ali (83, opomba 23): »Iz množice spisov, nastalih okoli 400. obletnice Dalmatinovega prevoda Biblije in smrti P. Trubarja gre zaradi tehtnosti izpostaviti študijo Jožeta Rajhmana in delo J. Rotarja Trubar in Južni Slovani (Ljubljana, 1988), medtem ko mnoga druga razpravljanja in celo celi simpoziji v raziskave zadevne problematike ne prinašajo ničesar bistveno novega, kar dokazuje tudi usoda III. Trubarjevega zbornika, ki po govorni predstavitvi referatov sploh ni izšel.« (Ali ni treba povedati pravih razlogov za to?)

vali, pa niso navedeni med tistimi, ki jih ima on za pomembne.)¹² Sicer pa je tu treba z navedkom povedati, kaj Rigler glede tega trdi: »/Levec/ nekatere posamezne stvari dobro pojasnjuje, a kakih globljih zaključkov iz tega ne poskuša izvajati. A jih tudi ni mogel, kajti ta študija je že metodološko zgrešena.« In nato sledi to, kar Grdina tako indignira: jezik Matevža je v CNT 1582 »zaradi /Trubarjevega/ nedoslednega spreminanja jezika iz prvih dveh izdaj jezikovno res mešan, zato iz same te izdaje niti ni mogoče razbrati kakih zakonitosti Trubarjevega jezika«. — Kar Grdina tu govori o »zadnji roki« kot odločilni za besedilo, za katero tu gre (namreč jezikovna sestavnost), je nesmisel. To, kar zadnje pride iz rok kakega pisca, ni zmeraj najboljše: to se pri nas najlepše potrjuje iz predelav Levstikovih pesmi. Zaradi tega je vse nadaljnje Grdinovo pisanje o pomembnosti Trubarjevega prevoda *Nove zaveze* (izdaja 1582) nerelevantno za zadevo, o kateri gre beseda, namreč o enotnosti oblikoglasnih značilnosti tega besedila.

7 Grdina Riglerju sovsebnost podtika »/ne/zavezanost metodološki neoporečnosti svoji znanosti«. (101)

Brez dokazov je nemogoče komu očitati – četudi le implicitno – nezavezanost metodološki neoporečnosti. Ko se kaj takega trdi za Riglerja, se mi to zdi še toliko bolj krivično.

8 Po Grdini »je bil jezikovni ideal našega reformatorja vse drugje, samo v ljubljansčini ne«; »se domnevno potrjujejo Riglerjeve teze«; Rigler »docela nekritično stopa« »po sledovih« svoje misli o »Trubarjev/em/ zavestn/em/ hotenj/u/, da bi pisal v ljubljansčini«. (Vse, razen zadnjega na 101., zadnje na 102. str.)

Rigler ravno jè dokazal, da se je Trubar do pred l. 1574 ravnal – z omejenostmi, ki jih sam tudi navaja – po ljubljansčini, Grdina pa z ničimer ni dokazal, da ta Riglerjeva misel ne velja. Rigler je za tip jezika z odrazoma *e/(ei)* in *u* za dolga jat in etimološki o našel potrditve na zahodu Ljubljane v smeri proti Vrhniki, na jugu okrog Iga (kjer *ei* za jat sedaj prehaja v *e*) in vzhodno od Ljubljane. (Za Polje to lahko potrdim tudi sam.)¹³ Naj Grdina navede oblikoglasne značilnosti Trubarjevega jezika, o katerih je govor pri Riglerju, ustrezajoče (Grdinovi) umestitvi Trubarjevega jezika v »vse drugje«. Rigler sam se je spraševal,¹⁴ ali bi to bilo slovensko narečje Istre, ali bizeljsko-obsoteljsko, pa je prišel do spoznanja, da ravno ne (kar je tudi razumljivo).

9 Po Grdini »je ljubljanski idiom s svojimi interferencami pravzaprav le motil Trubarjev ideal knjižnega jezika, v začetku bolj, skozi čas pa vse manj«. (102)

Da oblikoglasne značilnosti Trubarjevega jezika prvega obdobja niso raščiške, priznava torej tudi Grdina (Trubar bi bil v tem primeru pisal tudi *ii*, poleg doslednega *ei*). Na katero oblikoglasno narečno podstavo pa se je potem vnašala ljubljansčina? Da je glede tega prava misel Riglerjeva, dokazujejo tudi Ene duhovne pejsni, kakor je lepo vidno prav iz Riglerjevega pisanja. In kateremu narečju, če ne raščiškem, so potem lastne značilnosti, ki so jih v EDP Trubarju odpravljali Ljubljanci? Take oblike so

¹³Prim. poglavje Riglerjeve knjige *Nekdanja ljubljansčina kot osnova Trubarjevega jezika*, 100–110. Kraji, ki jih Rigler navaja: Ig, Matena, Brest z juga (103), Kozarje–Brezovica–Vnanje Gorice z zahoda (r. t.), Rudnik; Polje, Studenec, Kašelj, Zadobrova z vzhoda (104).

¹⁴N. m., str. 100–101.

po Riglerju: (1) *giall* nam. *dial* (»Trubar se je že sam pred časom začel izogibati teh oblik.«); (2) *tuj*- kot osnova vse sklanjatve svojilnega zaimka nam. *tvoj*-; (3) »Večino primerov kot /gre/hnig/ /.../ so mu popravili.« (4) *potrubuemo* nam. *-treb-*, *prelomell* nam. *-mil*, *hpomaganu* nam. *-niu*; /no/henom nam. *-nem*; *deillane* nam. *-nia*. Tem in podobnim primerom je sledila Riglerjeva od nas že navedena poved: »Ti popravki v Trubarjevih pesmih so že itak razmeroma dober jezik v bistvu izboljšali.« Naj Grdina vzpostavi Trubarjev oblikoglasni »ideal knjižnega jezika«, nato pa odpravljanje »motečih« prvin v nakazani kontinuirani meri, namreč »v začetku bolj, skozi čas pa vse manj« (namesto Riglerjevih dveh obdobj z razmejiščem v letu 1574).

10 »R/esda je morebiti /ljubljanščina/ delno vplivala na /knjižni jezik/. (102)

Kakšna logika je to pri Grdini: najprej »je ljubljanski idiom s svojimi interferencami pravzaprav le motil Trubarjev ideal knjižnega jezika«, takoj nato pa »resda je morebiti /ljubljanščina/ delno vplivala na /knjižni jezik/!«? (Najprej »je«, nato »morebiti je«, pa še »domnevne ljubljanske poteze«.)

11 »P/odpora /Riglerjevih/ majavih idej /je/ le nekaj skrajno omejenih glasovnih pojavov«; »domnevne ljubljanske poteze v Trubarjevih zgodnejših spisih«. (102).

V čem so te Riglerjeve majave ideje? In v čem je njihova skrajna omejenost glede glasovnih pojavov? — Na ta »argument« je Rigler odgovoril že v zvezi z obravnavo jezika Cerkovne ordninge: »Ni pa tudi res, da obravnavam samo *ě* in *o*. Obravnavam tudi *ü*, izglasni *-o*, akanje, preglase, redukcijo, nekatere konzonantske pojave, infinitiv itd. (nekaj teh stvari bo razvidno tudi iz citiranja v tem prispevku). Celotna morfologija pa za problematiko, ki jo obravnavam, ni zanimiva, ker se med Raščico in Ljubljano ni mogla bistveno razlikovati (a popolnoma tudi morfologije¹⁵ nisem izpustil).« Omenja še obravnavo grafije.

12 »L/jubljanščina še zdaleč ne more predstavljati podstave prvotnega knjižnega jezika oz. kar njegove govorne podobe.« (102)

Na Grdinove očitke glede podstave prvotnega našega knjižnega jezika smo že odgovorili, kaj pa je pri Grdini mišljeno z »govorn/o/ podob/o/« prvotnega knjižnega jezika, jaz pri Riglerju ne najdem nanašalnega mesta.

13 Riglerjev (?) »miselno preprost način /.../ o podlagi /Trubarjevega/ knjižnega jezika v vaški Raščici«. (102)

V čem je »miselno preprost način /.../ o podlagi /Trubarjevega/ knjižnega jezika«? Rigler vendar zagovarja primerno široko razumevanje tega mesta. Glede tega prim. Riglerjevo polemiko o jeziku Cerkovne ordninge (467): »Trubarjev/a/ izjav/a/, da je pisal tako, kot se govori na Raščici. Toda to Trubarjevo izjavo je treba vzeti v kontekstu – nanaša se na leksiko in stil, in to v razmerju do hrvaščine – na kar sem opozoril že v ZSKJ (str. 97), vendar niti T. Logar niti B. Grafenauer tega nista upoštevala.« (Da je to res, se vidi npr. iz Trubarjevih besed, ki jih Rigler v ZSKJ (97) navaja po Ruplu. V mojem prevodu (26) se glasi podobno mesto /pri Ruplu na isti 26. strani/ tako: »In ker sv. Pavel navaja raznovrstne jezike tudi kot darove Sv. duha in

¹⁵Prim. lep spisek zlasti oblikoslovnih Trubarjevih starin na 11. str. ZSKJ, opomba 1: rod. ed. *Skaly*, daj. ed. *Dushei*, rod. mn. *pas* (= psov), *vud* (= udov), *tour* (= tvorov), 3. os. mn. *mogo*, daj. mn. *rizhym*, mest. mn. *rizhih*, daj. mn. *Vu/tym* (= ustom), daj./mest. ed. *lipei*, mest. ed. *vtim* /louen/ki *ie/iki*, *Vtim erdezhu* morjei, rod. ed. *galileiska* (nam. ega) – itd.

mi je od Boga iz posebne milosti za Kristusa voljo dano, da znam govoriti slovenji jezik, kakor je v govorni rabi v deželi Kranjski, in sem v njem dolgih sedemnajst let in v marsikaterem kraju slovenjih dežel, kakor veste, pridigoval. « In ono drugo mesto: »in sem si prizadeval pri tem prevajanju glede besedja in stila, da bi mogel vsak Slovenji, naj bo Kranjec, Spodnji Štajerec, Korošec, Kraševac, Istran, Dolenjec ali Bezjak, lahko razumeti. In zato sem ostal kar pri kmečkem slovenjem jeziku in kakor se govori na Raščici¹⁶, kjer sem rojen, in vanj nisem hotel mešati nenavadnih in hrvaških besed, tudi si ne novih izmišljati. « Nenavadne besede so pač tiste iz starocerkvenoslovanskega glagolskega izročila, in na splošno Trubar tudi ni tvoril kaj novih besed (in je določene pojme raje opisoval).¹⁷

14 »Riglerj/ev/ brezupn/i/ poskus /.../, da bi nad vodo obdržal svojo naglo tonečo tezo« (103).

Tu je pač mišljena Riglerjeva polemika v zvezi z jezikom Cerkovne ordninge. Je nad vse prepričljiva ta njegova obramba od njega sponiranega ljubljanskega govora kot podlage knjižnemu jeziku. Prav v njem so po vsej priliki v Ljubljani tudi pridigovali, med drugim več let tudi Trubar.¹⁸

15 Rigler »popolnoma proti duhu Trubarjevih izjav razlaga, da se pasus o Raščici v posvetilu l. 1557 nanaša predvsem na leksiko in stil, kajti totalne netočnosti oz. zavažanja Trubarja le ne more obtožiti potem, ko je raziskovalce njegovega jezika razglasil za falzifikatorje zgodovine: čudno bi bilo, da so vsi razen njega [=Riglerja/ notorni lažnivci!« (103)

Da gre pri izjavi o jeziku na Raščici res za besedje in stil, smo že dokazali. Sicer pa tu Grdina prav nesramno govori o Riglerju kot človeku, ki da je dotlejšnje raziskovalce Trubarjevega jezika imel za »falzifikatorje zgodovine« in da so mu vsi »notorni lažnivci«. Kdor se (z)moti, pač ni lažnivec –, laže, kdor govori, kar ne drži, pa želi, da bi drugi to jemali za resnično. Svojo predhodnico ima to o laganju v mestu iz kritike

¹⁶Tu je poučno navesti KIDRIČEVE besede (*Die Protestantische ...*, 126): »Večje število takih **tujk**, ki jih je Trubar pač komaj lahko slišal od kmetov, temveč jih je obdržal pod vplivom svoje predloge, najsi jim je ohranil prvotno obliko ali pa jih prilagodil slovenskemu jeziku.« Kidrič navaja veliko izrazov, prevzetih iz latinščine, nato pa še daljši spisek iz izbora Trubarjevih »neuspešnih novotvorb in neustreznih prevodov«. In še o »iz nemščine prevzetih besedah, Trubarju znanih z Raščice, pa zanje ni bilo slovenskih ustreznikov«, pa še daljši seznam takih »tudi večinoma iz nemščine prevzetih besed, ki so pač že takrat krožile med Trubarjevimi ožjimi sodeželani, namesto katerih pa bi bil lahko mogel najti slovenski nadomestek in ga je v posameznem tudi našel.«

¹⁷Za to je precej primerov navedel F. KIDRIČ na omenjenem mestu. Seveda pa Trubarjevi tudi večbesedni ustrezniki niso zmeraj zelo jasni, npr. *doli vdariti* 'zavrniti', *doli djati in zavreči* 'odpraviti', *gori narediti inu perpraviti* 'storiti, anrichten', *zmota oli zblaznenje* 'jeza, Ärgernis', *naprej postavljen* 'izražen', vse do sicer zabavnega *kecarji, kadar se brat sto sestro oli prebližo zlaho vkupe zmeša* 'krvoskrunstvo'.

¹⁸Prim. J. RAJHMANA knjigo, str. 106–116, Trubarjevi teološki izrazi iz izročila, tako prvi odstavek: »Slovensko teološko izročilo sega v dobo Brižinskih spomenikov. V Brižinskih spomenikih najdemo prve slovenske teološke termine. Iz sicer dokaj skromnih zapiskov in glos v srednjeveških rokopisih in inkunabulah pa vendar lahko sklepamo, da je obstajala nepretrgana tradicija ustnega razlaganja svetopisemskih odlomkov v slovenskem jeziku. Malo verjetno je, da so bili Brižinski spomeniki osamljen primer zapisa verskega besedila v svojem času. Njihov obstoj kaže, da je v karolinški dobi začeta slovenska kateheza nadaljevala in ohranjala frazeologeme, ki so bili nujni za razumevanje nauka v poznejši dobi, bistveno nespremenjene. Še bolj seveda velja to za obrazce različnih molitev (predvsem vere in očenja). Trubar je torej gradil svoje teološko besedišče na tistih izrazih in obrazcih, ki so bili že ustaljeni.«

Riglerjeve teze o ljubljansčini kot podstavi našega knjižnega jezika (1973), kjer je rečeno: »/Z/ vsem Trubarjevim človeškim značajem, kot se izraža v njegovem življenju in delu, je namreč nezdržljiva misel, da bi svoje bralce o svojih namenih kar tako nalagal« (prim. SR 25 /1977/, 466, opomba 4). Pri dotičnem Riglerjevem mestu sploh ne gre za »razlagalce /Trubarjevega/ jezika«, ampak za ljudi, ki so si razlagali menjavo odrazov *e* in *ei* za jat.

16 Sovsebno Grdina Riglerju pripisuje misel, da bi bil Trubar (kaj?, vse?) »samo zapisoval iz ust koga drugega«. (103)

Kje je pri Riglerju zapisano ali mišljeno kaj takega? Ali ni nespodobno spravljati take izjave v zvezo z Riglerjem?

17 »/J/e absurdno misliti, da /narečje/ zadostuje za prevod Nove zaveze ali Luthrove Hišne postile, Augsburgske veroizpovedi in za ustvaritev cerkvenega reda«. (103)

Tudi za to misel ni nobene opore pri Riglerju, saj ni nikoli nikjer zatrjeval, da bi kaj takega bilo mogoče.

18 In spet podtikanje: »Trubarju je bila vsakršna enostranskost v jezikovnih rečeh tuja, vsaka nepremišljenost pa odurna.« (104)

Kaj to pomeni? Glede enostranskosti pa pomislimo na Trubarjevo vztrajanje pri pisnem nerazločevanju *u* in *v*, *i* in *j*, *s* in *z*, *š* in *ž*. Če to ni trmasta enostranskost, potem nimamo merila za vrednotenje določenih početij. Kaj je s tisto »odurnostjo« pri Trubarju, pa bo treba šele jasneje pokazati in nato tudi dokazati.

19 Ene duhovne pejsni »so bile bližje ljubljansčini kot spisi začetnika naše literature«; in »zakaj bi Trubar bil s to edicijo tako nezadovoljen!«. (104)

Na drugi del zgornjega je odgovoril Rigler v ZSKJ (113–114): »V drugem /tj. ne Trubarjevem/ delu EDP pa je jezik slab. /.../ Jasno je, da je mnogo nepravilnosti (bodisi s hrvatizmi ali napačnimi hiperkorekturami) zagrešil Juričič. V njegovih pesmih (večinoma so podpisane z G. I. in samo take upoštevam) je raznih napak največ. /.../ Podobne stvari dobimo tudi v nekaterih drugih /nepodpisanih/ pesmih.« »Pri refleksu za *ě* je prav tako precej nedoslednosti /./« Med njimi npr. pisava tipa *prosl* (za *prosil*). Torej EDP kot celota niso bile bližje ljubljansčini kot Trubarjeva dela prvega obdobja. O Trubarjevem nezadovoljstvu z EDP prim. še pri J. Koruzi.¹⁹

20 In spet podtikanje: »/Z/apletene retorične stavčne periode našega reformatorja, ki slonijo na strukturi odstavka, nikakor niso doma na Raščici.« (104)

Kje je kdaj Rigler trdil, da so te periode z Raščice?

21 Pa spet: »/J/e Rigler svojo na moč drzno in daljnosežno tezo kaj majavo postavil na le dva docela glasoslovna pojava.« (104)

¹⁹*Ta celi catehismus* (1984), esej *Cerkvena pesem*, 307–336: »Trubar se je odločno uprl, da bi šla takšna pesmarica /= EDP/ v tisk, ker je upravičeno sodil, da je večina versifikatorskih poskusov ljubljanskih ljubiteljev nevedna natisa. Glavni pomisleki so bili oblikovne narave, predvsem pomanjkljivo rimanje, motila pa je Trubarja menda tudi pregroba polemika s katoliki, kar bi oteževalo legalno organizacijo protestantske cerkve na Slovenskem. /.../ Eden od vsebinskih vzrokov za Trubarjevo odklonilno stališče bi utegnila biti tudi preveč vidna verska funkcija Marije kot Kristusove matere (Smolik).« (315) In (316): »Trubar piše, da bi rad dal mnogo denarja za to, da ne bi stalo njegovo ime v naslovu slovenskih pesmi, kajti mnoge naj bi bile tako slabo rimane in ne prav korigirane, da se jih mora sramovati.«

Ni res, gl. zgoraj točko 11.

22 »/N/i na voljo nobenih pozitivnih sočasnih dokazov ne za govor Ljubljane ne za govor Raščice« (104); »Rigler, ki na veliko dokazuje identičnost Trubarjevega knjižnega jezika z ljubljansčino, ne kaže nobenega entuziazma za njegovo primerjavo z jezikom na Raščici« (104–105).

Kaj pa je potem tisti listič, o katerem govori Rigler na str. 104–105 ZSKJ: »/š/e nekaj potrjuje resničnost suponanega ljubljanskega govora: stari teksti.« In navaja Ene duhovne pejsni (104–105), »slovenski listič iz leta 1611« (106), nato »ljublanske prisege« (106–107). Za jezik Raščice si Rigler pač ne more izmisliti besedil, sicer pa o razmerju ljubljanski : raščiški govor razpravlja na str. 98–99 ZSKJ. (Prim. še poglavje Posameznosti v Trubarjevem jeziku /ZSKJ, 92–98/ in še kje, npr. v Zaključku.)

23 »Celo sam /Rigler/ poudarja dolenski značaj ljubljansčine 16. stoletja: ta se torej glasoslovno ni bistveno razlikovala od raščiščine« (105); »Metodološko zelo nečisto je njegovo operiranje z dihotomijo ljubljansčina – govor Raščice« (r. t.).

To mesto pri Grdini je prav maloumno: raščiščina se je očitno razlikovala od ljubljansčine v tistem, o čemer Rigler govori v svoji knjigi. Za razliko med eno in drugo govorico je to gotovo bistveno.

24 »/S/vetovljanskost tistih krajev«, tj. Raščice z okolico.

Vsekakor je bila »svetovljanskost« Raščice in njenega okolja (»tistih krajev« pri Grdini) v primeri z Ljubljano vendarle primeroma skromna, saj znamenitost Ljubljane ni bila le mitnica, in »furalo« se je skozi jo pač tudi. Celo zlatnikov bi bila utegnila Ljubljana imeti precej več kot mitniška Raščica.

25 »Rigler /.../ pozna na eni strani samo „govor Raščice“ (ter ne raščiščine), na drugi pa le „ljubljanščino“ (in ne govora Ljubljane)« (105)

To enostavno ni res. Trditev naj ponazorim z izpisom poimenovanj na 234. str. Zaključka Riglerjeve knjige:

RAŠČICA	LJUBLJANA	
govor Raščice	ljubljanški govor	ljubljanški govor
Trubarjevo narečje	ljubljanškega govora	ljubljanščino
jezik /Raščice/	ljubljanščine	modificiran govor Ljubljane
dolensko narečje Raščice	ljubljanščini	
domače narečje	ljubljanščini	

26 »Riglerjev rezultat torej ni /.../ niti veljaven (se pravi v skladu z dejstvi, ki jih pozna in iz katerih dela sklepe) –, kaj šele, da bi bil pravilen (glede na vsa odkrita in še neodkrita dejstva)!« (105)

S samim zatrjevanjem se ne da dokazovati. Relevantni dokazi za teze pa pri Riglerju so, pri Grdini jih ni. Smo pa vsi radovedni »glede na /.../ še neodkrita dejstva«.

27 »Šele življenjski slog 17. in 18. stol. je /narečja/ omogočil v obliki, kot jo razumemo (in poznamo) dandanes.« (105–106)

Ne bi razpravljal o izoblikovanosti slovenskih narečij z Grdino. Prav gotovo pa je, da je dolensko narečje čisto za gotovo izpričano že v Stiškem rokopisu, tj. dve do tri stoletja pred časom, ki ga omenja Grdina.

28 »Proti /Riglerjevimi hipotezami/ govori tudi Hišna postila, ki jo je po Trubar-

jevem prevodu za tisk priredil Andrej Savinec. Rigler sam mora priznati, da je to delo izmed vseh Trubarjevih najbogatejše z neljubljanskimi značilnostmi.« (106)

Zakaj bi Rigler to »moral priznati« (kakšna implikacija nepoštenosti!), ko pa že od vsega začetka trdi, da Trubarjev jezik od l. 1574 naprej ni več tak, kakor o njegovi oblikoglasni podobi on trdi, da je bila v prvem Trubarjevem obdobju. Prim. njegovo razpravljanje o Savinčevi prireditvi Trubarjeve postile (ZSKJ 203): »Raz-vrstitev refleksov je v tem delu precej podobna kot v zadnjih Trubarjevih tiskih, zlasti CNT, le v zanikanem pomožniku je *ej* pogostejši.« In že prej v poglavju Spremembe 1574 in 1582 (84): »Leta 1574 opazimo v Trubarjevem jeziku rahel prelom. Ni več tiste doslednosti, ki smo je bili vajeni pred časom.« In 87: »1582 se *ei* prične pojavljati tudi v večini drugih primerov, ki jih med 1574 in 1582 še ni pisal z *ei*, čeprav še vedno ne prav v vseh. Zelo pogosto je popravljajl *e* iz prejšnjih izdaj v *ei*.« In vzroki za spremembo nazora o jeziku 1574–1582 (90)? »Pri tej oddaljenosti od slovenskega središča (na katero je /Trubar/ naslonil obliko jezika – glej spodaj) je začel pozabljati na njegovo vlogo in čedalje bolj prehajati na svoj osebni govor.« In (91): »/J/e nekatera svoja dela narekoval in ne sam pisal. Pri govorjeni besedi je težje tako pazil na sistemskost kot tedaj, če je sam pisal in je imel pred seboj optično podobo besede.«

29 »/L/jubljanščina celo na književno ustvarjanje rojenih Ljubljancev ni vplivala.« (106)

Nesmiselno je trditi, da ljubljjanščina ne bi vplivala na »Ljubljance«: spomniti se je treba Enih duhovnih pejsni (kolikor ne gre za Juričičeva besedila). In iz ZSKJ (204): »Janž Znojilšek je izdal 1595 Katehismus. Ker je bil Ljubljjančan, v glavnem ni imel težav s tedanjim knjižnim jezikom. /.../ Jezik /ima/ tak, kot ga moramo glede na sponirano tedanjo ljubljjanščino pričakovati: *ej* za *ě* se mu ni prepogosto vrival v pisanje, medtem ko je za *ō* pisal *u*.« O tem pri Riglerju na o. m. še več.

30 »/A/bsurdno pa je misliti, /.../ da bi Trubar v prvem štirinajst- oz. sedemnajst-letju pisal v enem, pozneje pa v drugem knjižnem jeziku.« (106)

»Absurdno« bi bilo spričo Riglerjeve argumentacije v ZSKJ misliti ravno nasprotno: da dveh tipov oblikoglasne norme pri Trubarjevem jeziku ni. Ne gre pa pri tem za dva »knjižna jezika«, kakor piše Grdina. Prim. ZSKJ (90): Prehajanje na mladostni govor se je pri Trubarju »nadalj/evalo/ v delih iz 1575 in 1577 /.../, in zaradi Trubarjevega staranja je /to/ stopnjevano prihajalo do izraza. /.../ Nikakor pa ne moremo misliti, da bi šlo pri /tem/ za zavestno spremembo osnove knjižnega jezika. Za kaj takega je njegov jezik v tem obdobju vse premalo sistematičen, a bi Trubar tudi ne imel nobene primerne osnove za to. Slovensko književnost je v tem času predstavljal on.«

31 »/L/jubljanščina /.../ pa ni/ bila nikak /Trubarjev/ jezikovni ideal.« (106–107)

Rigler je pokazal, da v drugem objavljalnem obdobju Trubar ni več tako strogo vzdrževal svojega normativnega nivoja prvega obdobja. Prim. še str. 90: »Zlasti za naprej /tj. po l. 1575/ pa so ta razvoj Trubarja v omenjeno smer mogoče le pospeševali tudi drugi protestantski pisci – zlasti Dalmatin – s svojo nedoslednostjo. Pospeševali toliko, da se mu zaradi njihove nedoslednosti ni zdela doslednost več toliko potrebna in ni več v taki meri odpravljajl *ei* in drugih svojih narečnih oblik, ne pa vplival toliko, da bi jih posnemal in prevzemal njihove oblike. Tudi v drugih stvareh se je namreč v zadnjih delih nekoliko približajl raščiškemu govoru (prim. tudi točki 1, 10).« V točki 1 Rigler razpravlja o *u* kot refleksu za *ō*, v 10 pa o Trubarjevem odstopanju od raš-

čiškega govora.

32 »Zato je nedvomno /gornjegrajska/ lokalna govorica močno zaznamovala kultivirano slovenščino, ki je določeno vlogo v življenju omenjene škofije nedvomno imela že od vsega začetka.« (107)

Kritik za to svojo misel ne navaja nobenega dokaza. Sodeč po Ramovševih Dialektih, je oblikoglasno malo možnosti za potrditev Grdinove misli.

33 »Proti Riglerju pa mimo Trubarja govorita tudi /.../ Dalmatinova Biblija in Bohoričeva slovnica.« (107)

Koliko Trubar govori »proti Riglerju«, smo že videli! Sicer pa sta obe omenjeni deli iz časa, ko se je Trubar (iz razlogov, ki smo jih že navajali) vse bolj odmikal od svoje prvotne norme, v skladu z dejstvom iz naše 31. točke, pač tudi zaradi Dalmatinovega in drugih neupoštevanja prvotne Trubarjeve norme.

Kako je z Dalmatinovim jezikom na splošno, je Rigler povedal takoj na začetku svojega razpravljanja o tem (142), zatem pa v poglavjih z naslovom Odmiki od Trubarjevih dialektizmov in uvajanje lastnih: prvo so *oli, nom, oblubom, zapuvidom, glosnu, stonovit, pomogati, potrubuje, vstajeli, ne, ze, ned* (predlogi), *nezaj, neprej, muj ipd.*, čemur je Dalmatin dajal obliko, ki je danes še v veljavi v knjižnem jeziku – drugo pa so *-čki, čtvo, dl* v del. na *-l, jl* za mehki *l, jn* za enak *n*), refleks za *ō*, refleks za *ě* a) *e* v vsem obdobju, b) *ej* v vsem obdobju, c) sprva pretežno *ej* (*ei*), nato skoraj redno *e* oz. *é*, d) primeri z manj doslednimi refleksi in slabo frekventnimi primeri, e) mešani refleksi (v zadnjih delih). Končno ima Rigler še poglavje Osnovne tendence v razvoju Dalmatinovega jezika. — Tu zvemo, da se je Dalmatin sprva opiral le na svoj vzhodnodolenjski govor, pa tudi za tem »Trubarjevega jezika najbrž ni priznaval za toliko veljavno normo, da bi ga bilo treba v vsem posnemati. To velja zlasti za čas pred bivanjem v Ljubljani. Pozneje se je Trubarjevemu jeziku močno približal, vendar ne v izrazitejših Trubarjevih dialektizmi. To pa nam obenem tudi dokazuje, da se ni približeval samo Trubarju, ampak predvsem istemu tipu jezika kot Trubar, ta pa je bil, kot smo videli, lahko le ljubljanski.« (190) In (191): »Dalmatin se je verjetno samoiniciativno približal Trubarju pod vplivom govornega jezika iz okolja, v katerem je živel /namreč jezika Ljubljane/.« In še (192–193): »Dalmatin je torej nadaljeval trubarjevsko tradicijo. Stilistično se sicer nekoliko razlikuje od Trubarja in na splošno je njegov jezik manj arhaičen, odpravil je tudi kak Trubarjev germanizem, toda uvedel je druge. Samo pravopisno se je naslonil na Krelja./«²⁰ – Vse to Riglerjevo bi moral Grdina ovreči, da bi lahko trdil, kar glede Dalmatinovega jezika trdi že sedaj.

In kako je z Bohoričem po Riglerju: »/V Bohoričevem jeziku/ je /precej nedoslednosti/, /ker naš prvi slovníčar/ nima zgrajenega trdnega sistema in /.../ se v nekaterih stvareh razlikuje od Dalmatinovega ter /.../ ima tudi od Dalmatinove nekoliko različno in deloma nedosledno grafiko./« (200) »Za *ě* v slovnici /pač v prevedkih in slovarčkih/ močno prevladuje *e*.« (N. m.) Rigler obravnava še odraza za *ō*, mehka *l* in *n*, pogosten *š* za *šč*. Na splošno lahko rečemo, da je odražal prvine tako Dalmatinovega kot Trubarjevega jezika. Kot slovníčarju mu kaj drugega tudi ni preostajalo, njegov razpravni jezik pa je, kot je dobro znano, le latinščina, in tako v njem ni mogel pokazati

²⁰Glede razmerja Trubar – Dalmatin prim. še A. BREZNIKA v od mene pripravljenih *Jezikoslovnih razpravah* (1982): Literarna tradicija v Evangelijih in listih, 1. Zgodovina izza Trubarja in Dalmatina (28–32).

lastne individualnosti.

Tu pride v poštev besedilo njegove pesmi iz Ta celega katehismusa 1584.²¹ In v njej res najdemo vseskozi odraz *u* za *ō*, *e* za jat: *nuč*, *oku*, *Bug*, *zludjem*, (*telu*) – *petju*, *vsem*, *verī*, *greh*, *večnimu*, *odpret*, *preveča*. Torej čisto v skladu s Trubarjevo oblikoglasno podobo morfemov s temi glasovi. Tudi za nenaglašena etimološki *o* (izglasni) in *ě*: *pohlevnu*, *resničnu*, *risničnu* – *usti* (če je *-i* iz *ě*), *edinīga*, *prelubīga*, *zludi*, *risničen*. Omahovanje od teh značilnosti imamo v naslovu (*pejsni*, *pejsam*, *pejti*),²² kar gre na račun enotnosti naslovov v celi pesmarici, le enkrat imamo še *telu* in *resničnu* (na Mostecu imamo odraz za knjižno *tělo* – prim. pri Bohoriču *od Tela* za pač *od tēla*). V od Rupla objavljenem delu Bohoričeve pesmi sem našel še *Svejt* (da ni istozvočnosti s pridevnikom *svet*), medtem ko si *želejli* razlagam z vplivom oblike *želeo*, kakršno pri Bohoriču nakazuje *shivejo*.

Tako torej Grdina za svojo trditev o neujemanju Bohoriča (in pred tem Dalmatina) s Trubarjem glede odrazov za *-ō* in *ě* nima nobene opore.

34 /l/n potem, ko je /Rigler/ prisiljen v Bohoričevi slovnici ugotoviti odločno prevladovanje stanj, ki niso značilna za sočasno ljubljansčino, za svojo znanstveno metodo zelo značilno trdi, da to delo „verjetno“ – ko govori o svojih idejah, ni nič samo verjetno, temveč vse gotovo, tudi brez metodološko neoporečnih dokazov – ni dosti vplivalo na razvoj slovenskega knjižnega jezika. (107)

Grdina spet govori o tem, da je Rigler bil k čemu »prisiljen«. L. 1584, ko je Bohorič svojo slovnico sproti dopisoval, se ni mogel ozirati le na prvo obdobje Trubarjevega pisanja, ampak gotovo bolj na drugo, ki ga je Rigler objektivno tudi označil kot oddaljevalno glede na prvo. In potem: Rigler besede »verjetno« ipd. ne uporablja le pri drugih, ampak tudi pri sebi. Naj si Grdina sam izpiše rabo tega (in podobnih drugih) Riglerjevega omejevala glede trditev. Da to ne bo zvenelo kot naše izmikanje, naštejmo nekaj takih mest iz Riglerja, ko govori o Dalmatinu: »Trubarjevim dialektizmom, ki se jih je Dalmatin očitno namenoma izogibal« (143); »V nasprotju s Trubarjem je vedno bolj odpravljal *u* iz svojilnih zaimkov« (144); »Po svojem dialektu je Dalmatin pisal adjektive na *-ěki*« (145); »V nasprotju s Trubarjem piše v začetku *pretežno*, pozneje pa *čedalje bolj* dosledno skupino *dl* v opisnem deležniku« (145); »Tudi z označevanjem palatalnega *l'* v posameznih primerih je Dalmatin odstopil od Trubarjeve tradicije in se približal svojemu dialektu. V pisavi palatalnega *lj* je pravzaprav *precej* nedosleden.« (146); »Palatalni *n' /.../* je pri Dalmatinu že od začetka *skoraj redno* označen, kadar je pred njim vokal, le *redko* v drugačni poziciji.« (149); »V Bibliji pa je za */.../ n'* uvedel *nj /.../*« (R. t.) Itn. — Torej nikakršne enostranskosti ali pristranskosti. In za sebe samega (iz Nekdanja ljubljansčina kot osnova Trubarjevega jezika): »Kot rečeno pa *bi bila* Ljubljana – če jo najprej čisto teoretično obravnavamo – lahko predstavljala tak govor, ki je osnova Trubarjevemu jeziku.« (101); »V tem času *bi bila* sistema dolgih vokalov v *dolenjščini* in *gorenjščini* naslednja:« (R. t.); »Če računamo, da je sprva *dolenjsko* Ljubljano zajela monoftongizacija *ei>e*, pridemo do vokalnega sistema, ki je značilen za

²¹RUPLOVI *Slovenski protestantski pisci*, 1934, 236 oz. ²1966, 366–368. Rupel je v obeh SPP, nezaznamovano, besedilo pesmi skrajšal za 17 kitic in za konec, kjer je Bohorič učil, s katerimi spremembami je to pesem mogoče peti zvečer. To navodilo se nadaljuje še na naslednji strani pesmarice, v glavi »P. Trubarja« pesmi *Vezherna molytov*.

²²Pri Ruplu pomotoma pejssem.

Trubarja. (Seveda se je v tem času verjetno že izvršil sekundarni akcentski premik.« (102); »Ljubljana je verjetno morala preživljati v prvi polovici 16. stol. prav tako monoftongizacijo, ki pa se je začela lahko že znatno prej.« (103) — Itd., itn. Dovolj pogojnosti v zatrjevanju tudi lastnih Riglerjevih idej.

In še o vplivanju Bohoričeve slovnice »na razvoj slovenskega knjižnega jezika«, čemur Grdina dostavlja »kar nenavadna trditev, saj je prišlo do ponatiskovanja in prirejanja Zimskih uric še v 18. stoletju«. Pri Riglerju (200) res beremo, »da Bohorič na razvoj slovenskega knjižnega jezika ni dosti vplival«. To bi lahko veljalo ne glede na to, da so Bohoriča ponatiskovali in prirejali »še« v 18. stoletju. Treba pa je reči, da so ga ponatiskovali in prirejali »samo« v 18. stoletju (Hipolit 1715, celovski jezuitje v nem. prevodu po Hipolitu 1758). Kako zelo je bila Bohoričeva slovnica sicer upoštevana pri naših piscih dotlej, pa vidimo iz dejstva, da celo Hipolit sploh ni vedel zanjo, zato je pisal svojo. Bohorič tudi ni posebno vplival, kar se tiče pisave, kakor bi se Grdina lahko prepričal tudi iz mojih razprav o pisanju od 16. do srede 18. stol. (če bi jih seveda imel za vsaj tako važna dejstva, kakor so dela, ki jih tako pohvalno omenja).²³ Strukturalne primere za posebnost razlikovanja zvonečnosti korelacije pri sičnikih in šumevcih, ki jih najdemo že pri Schönlebnu 1672 ([sad] = /ʃad/ proti [zad] = <sad>) pri Bohoriču ni. Za Schönlebnu prim. v Kopitarjevi Slovnici (1808/1809, 61): »vox *sad* cum *s* parvo, /sonat retro; cum longo /, /sonat fructum, /ʃad/«. Podobno ima še nasprotje *shalit* – /ʃhalit/. Sicer pa k Bohoričevi slovnici Kopitar (n. m., 57–58): »Bohoričeve *Arcticae horulae* pa pač tudi same niso mogle priti veliko med ljudi, – naj bo, da jih je bilo natisnjenih le malo primerkov ali ker se za *slovnico* meni, da so pisane le za otroke. – Vsaj v tistega malo po pregonu protestantov napisanih kranjskih delcih ni nobene sledi poznanja zgoraj omenjenih Horul: vsi govorijo le o *antiquis libris Carniolicis et Slavis* [o starih kranjskih in slovanskih knjigah], s čimer je mišljena Dalmatinova Biblija /.../ in iz katere so si po svoji individualni moči pojmitve morali sami odmišljati slovnico; in Ca/tellez 1678 govori izrecno o *Idiomate Carniolicamente Grammatica*« [o kranjskem jeziku, pogrešajočem slovnice].

35 »Dalmatin se je držal koncepta slovenskega knjižnega jezika, kakor ga je začrtal njegov utemeljitelj ( ) in je dejansko povsem obšel poskus reforme „gospod Trubarjove kranščine“ minornega Sebastjana Krelja (deloma se je na Krelja navezal le pri pisanju sičnikov in šumevcev).« (108)

O tem se veliko natančneje in z razlikovalno pretehtanostjo bere pri Riglerju. Zakaj je pri tem treba Krelja (drugega superintendenta v Ljubljani, prevajalca postile in uspešnega pisca učbenika, ki se je uporabljal v stanovski šoli...) imenovati minor-

²³Prim. J. TOPORIŠIČ, Bohoričica 17. in prve polovice 18. stoletja, *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (1989; Obdobja 9), 233–252. Za 16. stol. samo je poučna tudi moja razprava Bohoričica 16. stoletja, *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (1986; Obdobja 6), 271–305. Tudi ti moji deli (in še kaj, kar sem pisal o slovenskih protestantih, tudi še o Trubarju, Bohoriču in Dalmatinu) spadata (skupaj z zbornikom, seveda, v katerih sta izšli) med tista besedila, ki so »pretežno le rekapitulacija že znanih rezultatov« (GRDINA, 127), kar je prav nesramna laž, ker nepoučenosti o tem pač ne bi smelo biti pri tako učenem možu, kakor je Grdina.

²⁴Te besede ni v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, iz Verbinca pa za to besedo navajam pomene 'mladoleten, nedoleten, nepolnoleten', kar pa Krelj ni bil ne telesno ne duhovno.

nega,²⁴ nam bo Grdina tudi še moral razložiti.

36 »/Riglerjeva/ želja po lansiranju izvorne teze« (108); »/Riglerjeva/ volja po historični utemeljitvi naslonitve (vsaj dela govorenega) modernega slovenskega knjižnega jezika na ljubljansščino«, (108)

Dejstvo je, da Rigler ni samo želel, temveč je dejansko »lansiral« izvorno tezo o podstavi slovenskega knjižnega jezika; in te teze doslej še nihče ni mogel ovreči, samo zavračajo jo redki. In dejstvo je, da ima sedanje naslanjanje knjižnega jezika na govor Ljubljane svoje predhodništvo v Trubarju prvega objavljalnega obdobja, tj. v 16. stoletju. Kar se tiče delnosti »govorenega«, pa je tudi znano: naglašeni samoglasniki dolgi, kakor v gorenjščini in seveda v Ljubljani, soglasniki v glavnem v dolenjščini (in v Ljubljani), torej je prav tako sožitje obojnega značilno za Ljubljano, potem ko je Kopitar v svoji slovnici razmerje *u : e* za dolga *o* in *ě* itn. poenostavil (na podlagi jezikovne prakse zlasti Vodnika) v simetrična *o : e* (in za vokalizem že pri Pohlínu ugotovil, da je osemstesen).

37 »/Z/načilno je bil podoben poskus o. Marka Pohlina odločno zavržen«. (108)

Primerjati bodisi Riglerja, ko govori o 16. stoletju, bodisi tistih, ki zagovarjamo za moderni knjižni jezik ljubljansko jezikovno podstavo, s Pohlínom, kakršnega si predstavlja Grdina, je povsem deplasirano. V tem se kaže neka provincialnost, upirajoča se zgodovinsko še in že izpričanim danostim, da se namreč knjižni jezik ravna predvsem po jeziku prestolnice, kakršna za Slovence nedvomno jè Ljubljana.

38 »Trubarjev jezik ni prav nič preprost, čeprav hoče biti razumljiv tudi najpreprostejšemu Slovincu«. (108)

Rigler ni nikjer trdil, da bi bil Trubarjev jezik preprost. Dvomim pa, da bi bilo kar Trubarjevo besedilo »razumljiv/o/ tudi najpreprostejšemu Slovincu«. Da to ne drži zmeraj (in je bilo to pač tudi Trubarju jasno) prim. Ruplove Slovenske protestantske pisce (1966, 171) (razpiranje naše);

»Kedar ta c e r k o v ob dveju oli trijeh popoldnevi, ob soboti inu ob nedeli oli ob drugih prazniških večerih vkupe pride, taku imajo šularji začeti pejti *Deus in auditorium & c.*, za nim ta kor eno *antifono de tempore*, potle en *psalm*, en kor latinski en *verz*, ta drugi kor nembški oli slovenski. Inu per vsaki večernici se en drugi *psalm*, koker po vrsti gredo, poje; je li pak en *psalm* cilu kratek, taku naj dva oli tri pojo.

Po *psalmi* ima ta pridigar en cel *kapitul* iz tige stariga inu en cel iz tige noviga *testamenta* z nega kratko *sumarsko* izlago slovenski oli nembški brati. Natu imajo ti otroci ta *katehismus* povejdati inu izprašovati inu moliti, koker je od spreda postavlenu. Za tejm se ima ta *hymnus*, potle ta *Magnificat* latinski inu slovenski pejti, inu završiti se *žano* slovensko *collecto de tempore*«.

39 »Ne gre za zapis kakšnega govora /.../, temveč za izrazito knjižno strukturo.« (108)

Bo že treba dokazati, da pri Trubarju ni prvin iz Raščice in Ljubljane, in pokazati, v čem je potem pri Riglerju obravnavanih vprašanj tu »izrazit/a/ knjižn/a/ struktur/a/«.

40 Morebitnih »poprejšnjih slovenskih pismenskih jezikov, torej pismenske tradicije /.../ Trubar ni poznal« (109); »njegov knjižnojezikovni koncept /.../ je /.../ izrazito humanističn/a/ tvorba/a/«. (109)

²⁴Prim. spredaj v opombi 18 še, kar o tem ve povedati J. RAJHMAN.

Zakaj vendar ne bi priznali, da so se starejši rokopisi, brižinski in tipa rateški, vendarle prepisovali, v tem pa se menda le kaže neko izročilo.²⁵ In če je Trubar bil toliko let pridigar tudi za slovenščino, je neko govorniško izročilo vendar tudi obstajalo v cerkvi na Slovenskem, in v Ljubljani še posebej.

41 »Med Slovenci ni nikomur drugemu uspelo nič podobnega /kot Trubarju;/ .../ ne Krelj, ne Pohlin, ne Metelko, ne Dajnko, ne ilirci, vseslovani in novoilirci niso zmogli ustvariti česa takega; .../ čeprav so se šteli za duhovno superiornjše od našega vodilnega protestantskega reformatorja.« (109)

To je spet čisto mimo usekano: Ko je Trubar ustanovil prvotno edini slovenski knjižni jezik, ki pa se je sčasoma omejil na spreminjajočo se osrednjo slovenskost, le-tega ni bilo mogoče ustanoviti nobenemu več. Če pa je kdo pozneje ustanovil pokrajinski obrobni (ali bolj obrobni) knjižni jezik slovenskega jezika, mu je to uspelo prav tako, kakor je svoj čas Trubarju, npr. zlasti Prekmurcem (to vidi tudi Grdina), za tem Dajniku, v zasnutku še komu drugemu. In ta dva knjižna jezika (ali rezijansko izročilo pozneje) sta uspevala, dokler pač sta. Osrednji knjižni jezik je med pokrajinskimi končno zmagal in postal (skoraj) vseslovenski. – Pri Krelju, Pohlinu in Metelku (ter Gutsmanu) pa gre za delne reforme že danega knjižnega jezika. In ni mogoče reči, da ne gre za deloma uspešne. Končno pišemo tako, kakor je želel Krelj (minus mehki č), in prav tako smo se (pač tudi po zaslugi tega minorca) znebili »po polu nembškosti« našega knjižnega jezika, tudi Trubarjevih začetnih takih oblik, pa še oblikoglasje je šlo prav v smeri Kreljevih postavk. Pohlin je začel reševati problematiko glasovne vrednosti črke *s*: zaznamovala naj bi glas *s* (in ga sedaj – po metelčici in gajici – tudi *res*); obveljala je tudi Pohlinova ugotovitev in postulacija o 8-mestnosti našega samoglasniškega sestava knjižnega jezika. Ni pa Pohlin (ne pozneje Kopitar oz. Metelko) uspel v priznanju modernega samoglasniškega upada, še zlasti ne v njegovem pisnem odražanju. Metelko je hotel rešiti vprašanje samoglasniškega upada tudi v pisavi (a je pretiraval v obsegu priznavanja rezultatov le-tega), hotel pa je tudi enočrkovno in brez diakritičnih znamenj rešiti pisno (in govorno) podobo osmih slovenskih samoglasnikov (in še jata povrhu). Uspel je v odpravi dvočrkij (razen za *lj* in *nj*). Metelkov sestav (ki ga je priznaval tudi Škrabec) pa se v polni meri uveljavlja v narečjeslovju, v veliki meri tudi v Pleteršniku (in sploh v znanstvenem razpravljanju o zgodovini slovenskega jezika). Končno so tudi Čopovi predlogi za ločevanje samoglasniških fonemov slovenskega jezika zrasli iz Metelka, čeprav *res* žalijo od Kopitarja tako poudarjani estetski videz in dostojanstveno lepoto latinske pisave. Ilirci, vseslovani in novoilirci pa so želeli opustitev slovenskega knjižnega jezika in s to protinaravnostjo se tudi naši predniki niso strinjali – kar je samo razumljivo. To je vse. — Ne vem pa za to, da bi se od Grdine naštevani ljudje (razen od jezikovno samomorilnih pristašev) »šteli za duhovno superiornjše od našega vodilnega protestantskega reformatorja«.

42 »Življenje je pač vselej bilo močnejše od samosilniške jeziko(slo)vne oblasti,

²⁶Prim. zaničljivo Grdinovo izražanje, cikajoče tudi na Riglerja: »kar /... bi/ oddaljilo evangelijsko besedo od ljudstva, ki se pač že tedaj ni imelo ne volje ne časa ukvarjati s filološkimi kapricami ter jezikoslovnimi zdrahami« (96); »Vendar se tudi na Raščici v 16. stol. ni slišal samo njen (etnografski) govor, kajti tamkaj niso živeli zgolj dobr(odušn)i divjaki razsvetljensko-romantičnih predstav, ki bi do negibnosti konservirali – v največje zadovoljstvo strukturalnih jezikoslovcev in v svoje poneumljenje – svoj jezik, nasprotno«.

ki je Slovincem tako pogosto grenila življenje z najbolj čudaškimi črkarskimi pravdami.« (109)

Upajmo, da bo tako tudi z Grdinovo prav zares le »črkarsko« pravdo, odlikujočo se z zasramovanjem enega najčistejših in prav gotovo velikih jezikoslovnih znanstvenikov, pa še strukturalista povrh²⁶ – pokojnega Jakoba Riglerja. Ko ne bi šlo za krivično temnenje sijajne slovenske jezikoslovne misli, kakor se je kazala pri Riglerju, se pisec te polemike seveda ne bi nikoli spustil v tratenje svojih moči za polemiko s takim nasprotnikom, kakor se je glede odnosa do Riglerjevega dela (in do še čigavega) o začetkih slovenskega knjižnega jezika (in sploh) pokazal Igor Grdina. Prav zares da ne.

SUMMARY

In his 1968 book *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (The Origins of the Slovene Literary Language), as well as in two extensive articles before that, the late Jakob Rigler advanced the thesis that Primož Trubar in the first period chose the urban dialect of Ljubljana (with some elements of Raščica Lower Carniolan) as the basis for a unified Slovene literary language, rather than his native village dialect of Raščica (near Turjak) in Lower Carniola.

Rigler based his thesis largely on two structural characteristics: the reflexes of long *ě* and long (as well as unstressed short word final) *o*, e.g., *svět, vě; mōst, mój, dělo* → *svet, vei; must, muj, deilu*. Deviations from this are explained by Trubar's elimination of homonyms, at least as far as concerns long *ě*, and by the spread of the reflex *ei* for long *ě* in uninflected word-internal forms. Rigler was convinced that this language with the aforementioned features actually existed, since they are found in the dialects around Ljubljana, which point to an older stage of the language of Ljubljana itself.

The majority of Slovenists have accepted Rigler's theory, either explicitly or by not contesting it. Tine Logar in his article on the language of Trubar's *Cerkovna ordninga* challenged the thesis, giving Rigler an opportunity to repudiate the theses that in this article (and, for example, in Bogo Grafenauer's writing) attempted to repudiate his idea on the language of the first Slovene literature. Tine Logar's (and Bogo Grafenauer's) refutation of Rigler's thesis has found a zealous defender in the writing of Igor Grdina in an issue of *Slavistična revija* earlier this year. Grdina fails to argue his points (42 of which are held under the critical magnifying glass of a defender of Rigler's thesis) with linguistic facts, that is, to repudiate the concrete substantiations of Rigler's thesis. Instead, he is content with mere counterclaims and contrary statements, which in the process sink to a vulgar and utterly primitive tone, one absolutely incompatible with scientific discourse. This is particularly true when it comes to a figure as large as that of the Slovene linguist Jakob Rigler, his work and the book under discussion.

The present paper in 42 points rejects through argumentation Grdina's unfounded and unseemly statements in his treatment of Rigler's thesis on the initial phase (up to 1574) of Trubar's literary Slovene. Grdina's statements are proven, with honest citation of the relevant passages of Rigler's book, to be subjective and inappropriate. More literature and the passages from it, cited by the present author, can be marshalled in the rejection of Grdina's position.

Grdina's treatment of Rigler's thesis on the origins of literary Slovene of the 16th c. is as a whole a sad document of the youthful haughtiness of a nonlinguist who desires to shine in the radiance of his herostratic act, without regard to the harm that this act does to scientific thought and cultural values.

GLASOSLOVNI OPIS TREH PREKMURSKIH GOVOROV IN KOMENTAR K ZGODOVINSKEMU GLASOSLOVJU IN OBLIKOGLASJU PREKMURSKEGA NAREČJA

Prvi del razprave je fonološki oris treh prekmurskih govorov, ki zastopajo tri tradicionalne podskupine: goričko, ravensko in dolinsko. Martinjski (gorički, severno Prekmurje), cankovski (ravenski, jugozahodno Prekmurje) in polanski (dolinski, jugovzhodno Prekmurje) govor se glasoslovno razlikujejo po razmeroma mladih, samo prekmurskih inovacijah. To so: (1) zaokroženje kratkega in nenaglašenege *a* (Martinje, Cankova) nasproti zaokroženju dolgega naglašenege *a* (Polana); (2) olajšanje končnega *-l > -o* (Martinje, Cankova) nasproti olajšanju *-l > -u* (Polana); (3) sprememba *j > d'* pred naglašnim samoglasnikom ali za soglasnikom (Martinje, Cankova); (4) celotna prefonologizacija kolicnostnih v kakovostna nasprotja (Martinje); (5) sprememba *t > k* pred zlogotvornim **l* (Cankova, Polana). — V drugem delu razprave se obravnavajo nekatere podrobnosti glasoslovnega in oblikoslovnega razvoja prekmurščine v odnosu do praslovanščine in prvotne slovenščine, pri čemer se glavna pozornost posveča vprašanju, ki doslej niso bila v celoti osvetljena v dialektološki literaturi. V novi luči je prikazan pomik cirkumfleksa, podaja pa se tudi nova hierarhija naglasnega umika v notranjih zlogih. Kontrastivna analiza razmeroma starinskega cankovskega samoglasniškega sistema v primerjavi z inovativnim martinjskim skuša osvetliti nadomestitev razločevalne kakovosti s kolicnostjo, in sicer kot strukturalno motivirano serijo sprememb.

The first part of the paper presents a phonological sketch of three village dialects of Prekmurje (located in northeastern Slovenia and southwestern Hungary), representing the three traditional subdivisions of the dialect: *goričko*, *ravensko* and *dolinsko*. Martinje (*goričko*, northern Prekmurje), Cankova (*ravensko*, southwestern Prekmurje) and Polana (*dolinsko*, southeastern Prekmurje) differ from each other phonologically in terms of relatively recent Prekmurje-internal innovations: (1) rounding of short and unstressed *a* (Martinje, Cankova) vs. rounding of long stressed *a* (Polana); (2) lenition of word-final *-l > -o* (Martinje, Cankova) vs. lenition of *-l > -u* (Polana); (3) the change *j > d'* before a stressed vowel or following a consonant (Martinje, Cankova); (4) complete rephonologization of quantitative with qualitative oppositions (Martinje); (5) the change *t > k* before **l* (Cankova, Polana). — The second part of the paper treats some details of the phonological and morphological development of Prekmurje with respect to Common Slavic and Common Slovene, focusing on issues that are not discussed fully in the dialectological literature. A new proposal for the advancement of the circumflex is discussed as well as a phonological hierarchy given for the retraction of stress from internal syllables. A contrastive analysis of the relatively conservative vowel system of Cankova with the innovative system of Martinje attempts to elucidate the processes by which distinctive quality replaces quantity as a structurally motivated set of changes.

I. GLASOSLOVNI OPIS TREH PREKMURSKIH GOVOROV

0 Uvod

0.1 Prispevek sinhrono in diahrono obravnava fonološke sisteme treh prekmurskih govorov v Sloveniji (posamezni govori tega narečja ležijo zunaj matičnega ozemlja v Porabju na Madžarskem).^{*} Izbrani so govori treh vasi, ki predstavljajo tri različne vrste glasovnih sestavov v prekmurskem narečju: (1) govor vasi Polana je s fonološkega

^{*}Sestavek povzema drugo poglavje doktorske disertacije (GREENBERG 1990). Terensko delo za disertacijo je finančno podprla ustanova Fulbright s štipendijo (Fulbright-Hays Dissertation Fellowship) v študijskem letu 1988–1989. Hvaležen sem tudi za finančno podporo Kansaške univerze (General Research Fund Grant Award št. 3686-0038), ki mi je omogočila poletni dopust l. 1992 za pisanje dodatka z opisom govorov in pripravo prispevka za objavo. Za nasvete dolgujem

stališča najbolj konservativen; (2) govor vasi Cankova ima v glasovju ohranjevalne in inovativne prvine in je v tem smislu nekako prehodni; (3) govor vasi Martinje je najbolj inovativen.¹ Vasi pripadajo trem tradicionalnim prekmurkim podnarečjem: govor Polane je tipičen za dolinsko (jug), govor Cankove za ravensko (zahod) in govor Martinja za goričko podnarečje (sever).² Razlike med temi tremi podnarečji so vidne že na glasoslovni ravnini. Za zgled lahko navedemo tri izoglose, ki imajo ne le strukturni pomen za glasoslovne sisteme, ampak nosijo tudi sociolingvistično vrednost (tj. po teh prvinah ljudje pogosto prepoznajo nosilce drugega podnarečja): (1) $j > d'$ pred naglašnim samoglasnikom ali neposredno za soglasnikom (*j'aboko* || *d'áboko*; *lidd'e:* || *lid'e:*); (2) zaokroženost kratkega *a*-ja (*gl'a:vá* || *gl'á:va*); (3) $-l > -u > -o$ (*n'εεεo*, *t'εoci* || *n'εεεu*, *t'εuci*).³ Preglednica kaže, če je inovacija značilna za podnarečje.

	$j > d'$	$\check{a} > \acute{a}$	$-u > -o$
GOR.	+	+	+
RAV.	+	+	±
DOL.	-	-	-

Slika, prikazana v preglednici, je seveda shematična, resničnost je bolj zapletena. Tako so npr. med področjema, ki se razlikujeta po razvrstitvi zaokroženosti *a*-ja (*gl'a:vá* || *gl'á:va*), vasi, ki te (sicer odvečne) lastnosti nimajo (v avtorjevem gradivu sta taki vasi Beltinci in Renkovci, a verjetno so še druge). Več o posameznih razvojih gl. gradivo in obravnavo spodaj, tu je pa treba opozoriti le na dejstvo, da izoglose

zahvalo tudi osebam, brez katerih bi bilo to delo neuresničljivo. To so: prof. dr. Ronelle Alexander, prof. dr. Henrik Birnbaum, prof. dr. Alan Timberlake, dopis. član akad. prof. dr. Jože Toporišič (mentorji disertacije); prof. dr. Tine Logar, akad. univ. prof. dr. Vilko Novak, prof. dr. Willem Vermeer (vsebinsko svetovanje); mag. Francka Benedik, mag. Sonja Horvat (dostop do arhiviranega narečnega gradiva in nasveti v zvezi z njim); g. Ivan Camplin, g. Lojze Kozar, prof. dr. Ludvik Olas, dipl. etnol. Štefan Skledar, prof. dr. Zinka Zorko (pomoč pri orientaciji na terenu). Posebno zahvalo dolgujem družinam Kozar (Martinje), Lovenjak (Cankova) in Skledar (Turnišče), ki so mi z izredno gostoljubnostjo v praktičnem smislu pomagale med terenskim delom, ter številnim požrtvovalnim prekmurkim domačinom, ki so z velikim potrpljenjem z mano delili svoje znanje domače govorice.

¹Gradivo je bilo zbrano tako, da je bil na magnetofonski trak posnet spontani govor. Raziskovalec je pogovor le usmerjal, da bi tako povečal možnost, priti do zaželenih oblik. Informatorji so bile pretežno ženske, stare nad 60 let, ki so preživele vse ali večino življenja v rojstni vasi in po možnosti imele starše, ki so bili prav tako rojeni v isti vasi; pri takih osebah naj bi bil vpliv tako knjižne slovenščine kot tudi srbohrvaščine kar najmanjši.

²Polana (uradno Velika Polana; ne smemo je mešati s Polanó v predmestju Murske Sobotne) se nahaja v jugovzhodnem kotu Prekmurja, manj kot 3 km od reke Mure (slovensko-hrvaške meje). Vas ima dva dela – Veliko in Malo Polano, leži pa ob potoku Črnc južno od Turnišča in severno od glavne ceste, ki povezuje Lendavo z Mursko Sobotno. S 193 metri nadmorske višine je najnižje ležeča med tremi obravnavanimi vasmimi. Cankova se nahaja na jugozahodnem robu Prekmurja, neposredno ob avstrijski meji ob cesti, ki povezuje Petanjce (na jugu) in Kuzmo (na severu). Leži 214 m nad morjem na rahlo valovitem svetu, ki na severu postopno prehaja v višje ležeče Goričko. Martinje leži na skrajnem severnem robu Prekmurja na slovensko-madžarski meji; v času te raziskave je bilo do vasi mogoče priti le po makadamski cesti, ki vodi od Kuzme do Gornjih Petrovcev. Zgodovinsko je bil kraj najtesneje povezan z Gornjim Senikom na madžarski strani. Kot je značilno za Goričko, je tu svet zelo valovit: nadmorska višina kraja je povprečno 365 m, v najvišji točki, Srebrnem bregu, kjer je bilo zbrano gradivo, pa doseže 404 m.

³Zaradi enostavnosti je znak za nezlogotvornost povsod izpuščen. Zaradi tega je treba brati *eu*, *ou*, *ei*, *ie*, itd. kot *ey*, *oy*, *ej*, *je*.

potekajo pretežno od severa proti jugu, kar nas navaja k domnevi, da je za nekatere spremembe v prekmurščini mogoče iskati vzrok v stiku s sosednjo madžarščino.

0.2 Prekmursko narečje je za slovansko in splošno jezikoslovje zanimivo iz več razlogov, v zgodovinskem in tipološkem pogledu pa še posebej. Kot obrobno narečje slovenskega jezikovnega ozemlja ohranja strukturne prvine, ki so drugod izgubljene, npr. kračino kot odraz starega akuta; fonološka okolja, kjer praslovanski cirkumfleks ni pomaknjen (gl. Greenberg V pripravi in spodaj). Arhaični in tudi nekateri mlajši pojavi prekmurščino povezujejo s sosednjim kajkavskim narečjem, odnos med njima pa še ni docela razjasnjen. V tem smislu je prekmurščina izredno dragocena, ker je ostala sorazmerno nevpilvana od drugih narečij, v nasprotju s sosednjo (vsaj osrednjo) prleščino, ki je verjetno mešano kajkavsko-slovensko narečje (Rigler 1986 [1973]: 125–126). Ponekod se pojavljajo tudi zveze z zahodnoslovanskimi jeziki, posebno s slovaščino (npr. inovacija in potem ohranitev dolgega tematskega samoglasnika *-e-* v sedanjiku naglasne paradigme C tipa *nes'e:š, zov'e:š*, prim. slš. *nesieš, zovieš*); to je pričakovano, ker je prekmursko narečje najsevernejše med južnoslovanskimi narečji. Kot narečje v stiku z drugima jezikoma, nemščino in madžarščino, ima prekmurščina lastnosti, ki niso znane (ali so vsaj redke) v drugih slovenskih narečjih, npr. prehod *j > d'* pred naglasom ali za soglasnikom in sprednja zaokrožena samoglasnika *ü* in *ö*. Prekmursko besedišče se spričo dolgotrajne odrezanosti od drugih slovenskih narečij in zaradi stika s sosednjimi jeziki močno razlikuje od osrednjeslovenskega (gl. npr. Novak 1985). Pomembna so tudi zunajjezikovna dejstva, npr. razmeroma dolgo izročilo pokrajinskega knjižnega jezika, ki je še vedno v rabi v zasebnem sporazumevanju v Porabju in kot obredni jezik pri protestantih v Prekmurju.

0.3 Opis fonoloških sistemov treh vasi po zgledu opisov v Ivić in dr. 1981 (vendar nekoliko krajši); vključuje inventar in zgodovinski izvor fonemskih nasprotij, izpuščena pa je sinhrona razvrstitev fonemov, ki se da razbrati iz navedenega gradiva, ker je razprava osredinjena na zgodovinsko obravnavo. Najprej so podani vsem trem vasem skupni soglasniški razvoji, nato pa samoglasniški sistemi za vsako vas posebej; pri soglasniških sistemih so ločeno obravnavane le lastnosti, ki so v obravnavanih govorih različne. Zgodovinski razvoj samoglasniškega sistema, ki je podlaga panonski narečni skupini, je orisan pri Riglerju ([1963] 1986, posebno str. 157, 171–172).

1 Skupne poteze v soglasniških sistemih

1.1 Zaradi jednatosti so tu obravnavani pojavi vseh treh govorov, ki se s knjižnim jezikom ne ujemajo in so, v zgodovinskem smislu, dodatek k izhodiščnemu sistemu v Logar 1981.⁴

1.1.1 Vsi nezvočniki pa tudi */v/* so nezveneči pred nezvenečimi zaporniki in pred premorom, pred zvenečimi soglasniki pa so zveneči, npr. *b'o[p]—b'o[b]a, gosp'ou[t]—gosp'ou[d]ja, z'a:[v]ec—z'a:[f]ci; v'i:di[ž] ga, sl'ei[b] b'ü:u* (Cankova). Kakor tudi ponekod drugod v slovanskih jezikih, se */v/* obnaša kot nezvočnik pred soglasniki in pred premorom (*z'a:[v]ec—z'a:[f]ci* (Cankova); *z m'äü[f] 'z mano'* (Polana), *d'ostä*

⁴V gradivu se uporablja transkripcija za OLA z nekaterimi manjšimi spremembami (gl. Ivić in dr. 1981). Če ni posebej označeno, je transkripcija fonetska: oblike se navajajo, kot so bile prepisane z magnetofonskega traku. Ko je treba poudariti raven razčlemba, se uporabljajo oklepaji: fonemska transkripcija je v poševnih //, fonetska v oglatih [ ].

kr'a:[f] (Cankova)), kot zadnji v sklopu pred samoglasnikom pa kot zvočnik, pred katerim nezvočniki ohranjajo zvonečnostno nasprotje (*tv'oj—dv'ojni* (Polana)).⁵

1.1.2 Govora Martinja in Cankove poznata prehod /j/ → [d']; v cankovskem govoru v [g] pred sprednjimi samoglasniki, v [ʒ] pred zadnjimi in včasih pred /ε/, npr. *dr'eiv[d']ε*, *p'ier[d']ε*, *v'arb[d']ε* (M), *m'our[ʒ]ε*, *več'er[ʒ]ä*, *z'el[ʒ]ε* (C). Za nezvenečim soglasnikom pa *d'* postane nezveneč, npr. *r'aspat[t']'ei*, *lielič[t']ε* 'smrečje' (M), *râspet[k]'e*: 'razpelo', *vlâs[k]'e*: 'lasje' (C).

1.1.3 V vseh treh govorih (podobno kot drugje v Prekmurju) sta sovpadla *t in **l'* (>*l*) pred olajšanjem *l-ja na koncu zloga (*l>*u*), npr. *kr'â:u*, *sp'â:u* (<*kra:l'* (ə), *spa:l*(ə)) (Polana). Ta relativna kronologija je obrnjena v primerjavi z večino slovenskih narečij.

1.1.4 Na koncu zloga, ko se glasovno okolje ne spreminja (npr. mest. mn. *-ah*) imamo prehod *h > *j*. V okoljih, ki se spreminjajo, pa imamo premeno *h* ~ *j* ~ ∅, npr. *str'a:h* ~ *str'a:j* ~ *str'a*: (Cankova).

1.1.5 V cankovskem in polanskem govoru prehaja *t* v *k* pred *l*, npr. *k'u:stâ* 'noseča', *k'učncâ* 'nabijanica' (Cankova), *k'u:sta* (Polana). V Martinju je *t* v tem položaju ohranjen (*t'učncâ*, *t'ukô* 'tolkel').

1.1.6 Podrobneje o zgoraj omenjenih pojavih glej opis spodaj.

2 Polana⁶

2.1 Samoglasniški sestav

Dolgi naglašeni

i   *ü*   *u*
eĭ   *ou*
ie   (ö)   ä

Kratki naglašeni

i   *ü*   *u*
e   (ö)   *o*
ä   *a* + *r*

Nenaglašeni

i   *u*
              o
ä   *a* + *ər*

2.1.1 Nenaglašeni /i/ se v vseh položajih uresničuje kot ohlapen, rahlo proti sredini pomaknjen samoglasnik. V navedenem gradivu se to ne označuje, ker gre za docela predvidljivo lastnost.

2.2 Soglasniki

Zvočniki

m   *n*   *ñ*
          l
          r
v   *j*

Nezvočniki

p   *t*   *k*
b   *d*   *g*
f   *s*   *š*   *h*
              z   *ž*
              c   *č*

⁵Gl. še J. TOPORIŠIČ, *Slovenska slovnica* (Maribor, 1984), str. 71.

⁶Terenska raziskava je bila izpeljana v zaselku Bükovje v Mali Polani. Domačini trdijo, da je govor obeh delov (Male in Velike Polane) enak, kar se je potrdilo tudi v pogovorih s prebivalci Velike Polane.

2.3 Naglas

Govor Polane razlikuje dolge in kratke naglašene samoglasnike. Kolikostnih nasprotij zunaj naglašene zloga ni. Naglašen je lahko kateri koli zlog v besedi; nezložene besede imajo lahko le en naglas. Kratki naglašeni samoglasniki so lahko v edinem zlogu besede (*z'ät, b'ob*), pri večzložnih besedah pa nikoli ne v zadnjem zlogu. Funkcijska obremenitev velikosti je majhna, ker se več dolgih in kratkih samoglasnikov razlikuje tudi po kakovosti.

2.4 Izvor glasov⁷

Dolgi naglašeni samoglasniki:

- i:* ← **i:*: *boj'i: sä, dər'ž'i:, fč'i: 'uči', kos'i:, kr'i:vo, kr'i:ž, kr'i:žof* (rod. mn.), *p'i:tati, p'i:tala* (del. -1 ž. ed.), *p'i:taj* (vel. ed.), *pokos'i:mo, pokr'i:vali, posad'i:š, str'i:ci, siš'i:, smərd'i:*; ← **i:*: *bil'i:, g'i:blä, kob'i:u* (rod. mn.), *kos'i:t* (nam.), *kos'i:la* (del. -1 ž. ed.), *kos'i:li, lov'i:li, m'i:sli* (sed. 3. ed.), *na n'i:vaj* 'na njivah', *pil'i:* (del. -1 m. mn.), *r'i:b* (rod. mn.), *rod'i:u sä, rod'i:la* (del. -1 ž. ed.), *rod'i:lä* (del. -1 ž. mn.), *s'i:n, siš'i:t* (nam.), *siš'i:li, skr'i:vlä 'skrije', š'i:vlän 'šivam', v'i:di* (sed. 3. ed.), *v'i:dimo*; ← **i:*: po umiku naglasa *b'i:ka* (rod. ed., im. dv.), *b'i:la* (del. -1 ž. ed.), *v'i:no, z'i:ma, ž'i:vo 'živel'*
- ei* ← **ē:* *b'eili* (im., tož. m. ed.), *b'eilo* (im., tož. s. ed.), *d'eitä 'otrok', v dr'eivi 'v krsti', g'neizdä* (im., tož. mn.), *j'eila* (del. -1 ž. ed.), *l'eiv 'hlev', l'eivo, m'eišali, ml'eiko, v ml'eik'i, z ml'eikon, nad'eivlä 'nadeva* (sed. 3. ed.), *sp'eivlä, sp'eivali, str'eilajo, sv'eiča, zab'eiliti, živ'eili, š'eili 'hoteli', tər'b'ei 'treba', vr'eidän*; ← **ē:*: *br'eig, čər'eip 'strešna opeka', doj's'eisti, j'eist* (nam.), *l'eita* (im., tož. mn.), *v l'eitaj 'v letih', präd l'eitami, po m'eistaj 'po mestih', nar'eizä, p'einäz* (rod. mn.), *r'eič 'beseda', sn'eig, sv'eit, vr'eimä* (prvotno staroakutirani), *žäl'eizän 'likalnik'*; ← **ē:h, *ē:h (< *ē:gəḱ-)* pred soglasnikom *l'eiko* (prislov), *m'eiki 'mehki'* (im., tož. ed. m.)
- ie* ← **ē:* *bär'iejo 'poberejo', cvät'ie, koräj'ie 'korenje'* (tož. mn.), *mär'ie 'umre', näs'ie, päč'ie, päč'ie mo, pərnäs'ien 'prinesem', počin'ie 'počiva', ras'tie, splät'ie, splät'iejo, spərn'ie 'gnije', stäč'ie, zapr'ie, zavr'ie, zäžg'ie, zov'ie, zov'ietä, žg'ie, živ'ie 'živi', živ'ietä 'živita'*; ← **ē bil'ie* (del. -1 ž. mn.), *jäs'ien, p'ieč* (im., tož. ed.), *r'ieč 'rac'* (rod. mn.), *sərc'ie, š'iest, täń'ier 'kročnik', väč'ier*; ← *ē naglašen po umiku v besedi za 'pogreb' *sp'r'ievod*; ← **ē:* *gl'iedati, z män'ie 'iz mene', nog'ie* (im., tož. mn.), *z'ieli* (del. -1 m. mn.), *zv'iezali*; ← **ē:* *däs'iet, gl'iedamo, p'iet '5', rok'ie* (im., tož. mn.), *zav'iežä*; ← **ē d'ien 'dan', l'ien 'lan', z'iežgali 'sežgali'*
- ü:* ← **ū:* *k'ü:piti, k'ü:piu, k'ü:pila* (del. -1. ž. ed.), *kip'ü:vati, kip'ü:vat* (nam.), *kip'ü:vlä, l'ü:pati 'luščiti', l'ü:pat* (nam.), *l'ü:pali, pos'ü:šili, sl'ü:žiti, str'ü:žiti, stan'ü:vlä 'stanuje', zas'l'ü:žiu* (del. -1. m. ed.); ← **ū:* *dr'ü:gi, gr'ü:škä* (im., tož. mn.)
- ö:* ← **u:* pred *r, h* *k'ö:ra 'kura', k'örimo, v'ö:ra 'ura', M'ö:ra 'Mura', k'ö:hati, k'ö:hano*
- ä:* ← **ā:* *br'ä:da, dj'ä:li, dj'ä:sti 'položiti', gl'ä:va, na gl'ä:vi, gl'ä:v, kisäl'ä:k 'skuta', kov'ä:č, kov'ä:ča, m'ä:k, mäš'ä:r, ml'ä:di* (im. m. mn.), *ml'ä:titi, ml'ä:tili, od'ä:mo*

⁷Naglasne oznake za rekonstruirani praslovenski sestav naj se berejo tako: *ā* = stari akut; *á* = novi akut na dolžini (starejšega /praslovenskega izvora, tipa *kā:že*, ali novejšega /splošnoslovenskega, tipa *zvé:zda*); *ä* = cirkumfleks na dolžini (starejšega ali novejšega izvora, tj. »neocirkumfleks«); *ö* = novi akut na kračini; *ō* = cirkumfleks na kračini; *o*¹ = naglašen po umiku naglasa z naslednjega zloga.

- 'prodamo', *p'ã:sti*, *pokərv'ã:č* 'pokrovka', *rägãt'ã:lã* (del. -l ž. mn.), *sirm'ã:k* 'siromak', *sp'ã:la* (del. -l ž. ed.), *sv'ã:k*, *tum'ã:čiti*, ← *ã: *bil'ã:* (dv. m.), *br'ã:tva* 'bratev' (im. ed.), *bral'ã:* (del. -l m. dv.), *fč'ã:si* 'včâsih', *gl'ã:s*, *z j'ã:bok* (rod. mn.), *jah'ã:li*, *kr'ã:v* (rod. mn.), *m'ã:mo* (1. mn.), *mãt'ã:vlãmo*, *m'ã:žãm*, *od mož'ã:*, *n'ã:fčili* 'naučili', *nakl'ã:damo*, *obr'ã:čamo*, *or'ã:u*, *or'ã:li*, *ost'ã:la* (del. -l ž. ed.), *pl'ã:vi* (im. m. mn.), *poguč'ã:vali*, *pr'ã:li*, *z rok'ã:mi*, *sãn'ã:* 'senã' (rod. ed.), *sp'ã:dnã* 'pada', *sp'ã:t* (nam.), *spal'ã:* (del. -l m. dv.), *str'ã:j* 'strah', *vl'ã:t*, *vr'ã:n* (rod. mn.), *vr'ã:bãu*, *vr'ã:blã* (tož. mn.), *z'ã:biu* 'zabela' (im. ed. ž.), *z'ã:vãc* 'zajec', *z'ã:fcì* (im. mn.), *z'ã:fcof* (rod. mn.), *zn'ã:š*, *ž'ã:b* (rod. mn.)
- ou* ← *õ *b'oug*, *bil'ou*, *br'oud*, *br'ouda*, *z br'oudom*, *d'oubiu* 'dobil', *d'oubili*, *dərv'ou* 'krsta', *dräv'ou*, *gr'ouzdjã*, *kok'ouš*, *kok'out* 'petelin', *kol'ou*, *l'oug* 'gozd', *m'ouž*, *m'oust*, *mãs'ou*, *mìn'out* (rod. mn.), *noj't'ouvjã* 'nohti', *n'ous* 'nos', *n'ouč*, 'oudau' 'prodal', 'oudali', *ok'ou*, *p'ouvlã* 'prideluje' (sed. 3. ed.), *potk'ouv*, *potk'ouvi* (im., tož. mn.), *s'ou*, *sãn'ou* 'seno', *sp'oumro* 'umrl', *sp'oumpli*, *st'ou* 'sto', *šk'oula* 'šola', *t'ou* 'to', *t'our* 'dihur', *tãst'ou*, *v'ouz*, *žid'ouvjã* (im. mn.); ← *ó po analogiji z dolžino v besedi 'r'ouka' n'ouga, n'oug (rod. mn.); ← dolžina po analogiji na k'oulãnã 'na kolena' (pri tej obliki gre za poseben pojav, gl. pripombo spodaj), na 'ouk' i 'na očesu', na p'oudi
- ← *õ: *k'oupati sã*, *k'oupat sã*, *k'ouplã sã*, *s kos'ouf* 's koso', na p'outi (mest. ed.), *r'ouka*, *dv'ei r'ouki* (im. dv.), na r'oukaj (mest. mn.), *s'ousãd*, *vr'oučã*; ← *õ: *glav'ou* (tož. ed.), *nog'ou* (tož. ed.), *pər r'ouki*, *vod'ou* (tož. ed.), *z'oub*, *zob'ouvjã* 'zobje'
- u*: ← ŷ: *g'u:čati* 'govoriti', *g'u:čau*, *g'u:čala* (del. -l ž. ed), *g'u:čali* (del. -l m. mn.), ← ŷ: *v'u:k*, *v'u:ka*, *v'u:kof* (rod. mn.)

Kratki naglašeni:

- i* ← *ĩ *dob'iti*, *gor'icã*, 'iža, 'ižica, *kob'ila*, *s kob'ilami*, *kor'ito*, *lis'ica*, *m'iš*, *m'iši*, *mol'iti*, *nal'iti*, *nos'iti*, *nos'ili*, *n'iva*, *od'ili* 'hodili', *od'iti* 'oditi', *od'idã*, *ožãn'iti sã*, *pokr'iti*, *pokr'ito*, *posiš'iti*, *pr'iti*, *pr'idã*, *š'inãk* 'vrãt', *v'idãti*, *v'idãu*, *v'ideli*, *voz'ili*, *ž'ito* 'rž'; ← *jã (v teh primerih naglašen po umiku) *'iskati*, *'iskau*, 'iti, 'idã, 'idãjo
- ü* ← *ũ *č'ũlo* 'slišalo', *čũli*, *g'ũmlo*, na *g'ũmli*, *kr'ũ* 'kruh', *k'ũpãc*, *k'ũpci* (im. mn.), *vn'ũkãc*; ← *i za /m, v/ v besedah 'midva, vidva' m'ũva, v'ũva
- e* ← *ẽ *člov'eka*, *d'eca* 'otroci', *d'edãk*, *d'edãka*, *d'elati*, *j'esti*, *j'ela* (del. -l m. dv.), *kol'eno*, *l'eto*, *mãdv'edi* (daj. ed.), *m'eti*, *m'eli*, *m'esto*, *m'esta*, (rod. ed.) *ml'eti*, *ml'eu*, *ml'eli*, *pos'ekali*, *s'emã*, *sid'eti*, *sid'eli*, *str'ea* (tudi *str'eha*), *tərb'elo* 'je bilo treba', *zam'ečãmo*, *zavr'eti*; ← *e po disimilaciji v nikalni obliki besede 'imeti' n'emamo (prim. spodaj n'ãsãn 'nisem', n'ãščã 'noče'); ← ẽ v besedi 'snaha' sn'eha, sn'eho
- ö* ← ə v poziciji za /v/ v besedi 'ven' v'ö, v'ö mãt'ali
- ã* ← *ẽ *č'ãrka* 'hči', *m'ãčãmo*, *m'ãla* 'moka', *z m'ãlã*, *m'ãlã* 'melje', *m'ãlãmo*, *n'ãsãn* 'nisem', *n'ãščã* 'noče', *ož'ãnãn*, *p'ãlã* 'pelje', *p'ãlãmo*, *pot'ãrã* 'stere', *s'ãdãn* '7'; ← *e (naglašen po umiku) *č'ãsnãk*, *j'ãlãn*, *j'ãlãna*, *j'ãlãni* (daj. ed.), *n'ãjdã* 'ne gre', *n'ãsli*, *s'ãlo* 'vãs', *s'ãstra*, *s s'ãstrof* (or. ed.), *s'ãstãr* (rod. mn.), *z'ãmlã*, *ž'ãna*; ← *ẽ v sedanjiku 'denem' d'ãnãn 'denem'; ← *ẽ *pr'ãslica*, *sr'ãca*, *z'ãt*, *ž'ãrva* (im. ed.); ẽ (naglašen po umiku) *j'ãzik*, *j'ãčmãn*; ← *ã *m'ãša* 'maša', *k m'ãši*, *p'ãs*, *sm'ãknã* 'ustreli' (3. ed.), *z'ãmãmo* 'vzamemo', *z'ãmi* (vel. ed.); *ã

- (naglašen po umiku) *m'ägla, p'äsa 'psa'*; ← v besedi 'raca' *r'äca, r'äcä* (im., tož. mn.)
- a ← ***ä** *boj'ati sä, br'at* (im. ed.), *br'ata, br'ati 'nabirati'* (nedol.), *č'as, č'asa, gl'avica, gr'aj 'grah', gr'ablä, z gr'ablami, igr'ati, j'ablan, j'aboka, j'abočnica, k'amän, k'aša, kl'ali, kr'atäk, kr'atka, kr'ava, kr'avica, l'agäf, läž'ati, läž'ali, m'ama, m'amica, m'ati, m'atärä* (rod. ed.), *ml'atäc, nam'azati, nam'aži* (vel. ed.), *päl'ali, r'asoškä 'vile', sl'ama, s sl'amof* (or. ed.), *spozn'ati, st'ar, št'ala, f št'ali* (mest. ed.), *vr'ana, vr'anä* (im., tož. mn.), *v'ö mä't'ali, ž'aba*
- o ← ***ö** *b'ožič, dv'or, gr'of, gr'ofi* (im. mn.), *k'oń, k'osa, k'otäu, k'otli* (im. mn.), *l'onäc, m'okro, m'olijo, m'orämo, n'osimo, n'ož, 'odimo 'hodimo', 'odiu 'hodil', 'pov'oziu 'povozil', p'ostiña 'steza pod ivico', pr'osit* (nam.), *pr'osi, r'ojen, t'opli, v'ozi* (3 ed.); ← ***o** (naglašen po umiku) *k'ońof* (rod. mn.), *k'ončati, z n'ožon* (or. ed.), *'oväs, p'odgan* (im. ed.), *p'otok, f pot'oki, p'oznajo*; ← svarabaktični samoglasnik pred nekdanjim zlogotvornim r *č'orän 'črn', č'orna*
- u ← ***ı** *b'uja*; ← v izposojenkah *kr'umpli 'krompir', k'ukorca 'koruza', rab'undija 'vrsta repe'*
- ɾ ← ***ɾ** v *g'ɾli, k'ɾt, m'ɾtväc, p'ɾst, p'ɾstof* (rod. mn.), *t'ɾlicä, zm'ɾznä* (sed. 3. ed.), *zm'ɾzno*; ← ***ɾ** *m'ɾla, m'ɾli, na s'ɾci, t'ɾli* (del. -l m. mn.); ← ***ɾ** *k'ɾf 'kri', v'ɾnä*; ← ***ɾ** naglašen po umiku *d'ɾžau, p'ɾpäu 'pepel'; s'ɾna*

Nenaglašeni:

- i ← ***i** *bil'ie* (del. -l ž. mn.), *na gl'ä:vi, l'eitami* (or. mn.), *pos'ü:šili, sl'ü:žiti, v'i:di* (sed. 3. ed.), *zasl'ü:žiu* (del. -l m. ed.); ← ***ě** v zvezi z b v nekaterih besedah '*obid 'kosilo', z'ä:biu 'zabela'*; ← ***u** *br'ati* (daj. ed.), *kip'ü:vati, kip'ü:vat* (nam.), *kip'ü:vlä, siš'i:t* (nam.), *siš'i:*
- ä ← ***ě** *dräv'ou, k'oulänä* (im., tož. mn.), *sän'ou, s'ousäd, täst'ou, v'idäti*; ← ***e** *bär'iejo 'poberejo', jäs'ien, m'atärä* (rod. ed.), *nad'eivlä 'nadeva'* (sed. 3. ed.), *näs'ie, ožän'iti sä, vr'oučä, zob'ouvjä, zov'ietä*; ← ***a** *cväl'ie, k'otäu, l'agäf, mār'ie 'umre', ml'atäc, 'oväs, vr'ä:bäu, z'ä:väc 'zajec', zäžg'ie*; ← **ę** *d'eitä 'otrok', mäś'ä:r, mäś'ou, splät'ie*
- a ← ***a** *člov'eka, d'ɾžau, k'osa, rast'ie, zavr'eti*
- o ← ***o** *člov'eka, od'ili 'hodili', p'älämo, pos'ekali, s'älo 'väs'*; ← **o** *sn'eho* (tož. ed.), *zob'ouvjä 'zobje'*; ← ***ı** *j'aboka, z j'ä:bok* (rod. mn.), *j'abočnica*
- u ← ***ı** *guč'i: 'govori'*
- ər ← ***ɾ** *dərž'i:, pokər'v'ä:č 'pokrovka', sərč'ie, tər'bei 'treba, tər'elo*; ← v skupini *črě čer'enšofci 'Črenšovci', čər'eip 'strešna opeka'*

Zvočniki

l in *ɥ* sta razvrstitevno dopolnjevalna: *l* se pojavlja le na začetku zloga, *ɥ* pa na koncu, npr. *fč'i:la—fč'i:u, kob'ilä—kob'i:u, f k'otlif k'outli—k'otäu, kr'ä:la—kr'ä:u, or'ä:li—or'ä:u, 'oudali—'oudau, tk'ä:läc—tk'ä:uci, z z'ä:bilon—z'ä:biu*. V izglasnem nenaglašenem zlogu za soglasniškim sklopom imata samoglasnik in (prvotni) *l* refleks *o*, npr. *p'ozno, sp'ä:dno, sp'oumro*. V prevzetih besedah se v izglasju lahko pojavlja tudi [l]; v gradivu je samo en primer: *t'iš'p'al 'Kis Pál'* (madž. za 'Mala Polana'). /m/—/n/ se v izglasju nevtralizira v [n], npr. *päč'ien—päč'ienio, s'ädän—s'ädmi, z'i:ma—z'i:n* (rod. mn.). Sklop /mn/ se disimilira v [ml], npr. *k'amän—k'amla*

(rod. ed.). Vendar se ob *ml'ogo* 'veliko' sliši tudi *mn'ogo*, kar je lahko pod vplivom knjižnega jezika. /ń/ se na koncu zloga in med samoglasnikoma neobvezno realizira kot [ŋ], npr. *k'o[ń] ~ k'o[ŋ]*, *korä[ń]ie ~ korä[ŋ]ie* 'korenje', *k'umbaj ~ kombajn* (izpričan samo enkrat), *svi[ń]ã:n ~ svi[ŋ]ã:n* (daj. mn.).

Nezvočniki

Mehkonebni zaporniki se pred prednjimi samoglasniki realizirajo neobvezno kot trdnebniki [t'], [d'], npr. [k]'ü:piti ~ [t']'ü:piti, [k]'ö:ra ~ [t']'ö:ra, ro[k]'ie ~ ro[t]'ie, [t]'išp'al 'Kis Pál'; na br'ei[g]i ~ na br'ei[d]i, no[g]'ei ~ no[d]'ei, pŕd''i:ššä 'prgišče'. Polzaporni žrelnik /h/ se pojavlja le na začetku zloga, kjer se lahko realizira tudi kot glasilčna raza, npr. gr'a[h]a ~ gr'a[?]a, [h]'iža ~ [?] 'iža, [h]'üta ~ [?]üta, str'e[h]a ~ str'e[?]a. V izglasju se /h/ ne pojavlja, npr. gr'a, šp'ε; včasih se izmenjuje tudi z /j/, npr. str'ã:j—stra[h]ü: ~ stra[?]ü:.

3 CANKOVA

3.0 Fonetika govora Cankove je razmeroma dobro poznana v jezikoslovni literaturi, predvsem iz del Avgusta Pavla (najpomembnejše je Pavel 1909). Pričujoči prispevek v glavnem potrjuje njegove ugotovitve, vendar predstavlja gradivo v sodobnejši obliki, tako glede na dejstvo, da je bilo zbrano skoraj sto let kasneje, kot glede na razčlemba glasovnega sistema.⁸ (Podrobneje gl. Pavel 1909, 1916a, 1916b, 1917, 1918; Lowman 1932.)

3.1 Samoglasniški sestav

Dolgi naglašeni

i   ü   u
ei   ou
e   (ö)   o
a

Kratki naglašeni

i   ü   u
e   (ö)   o
ε   ä + ɣ

Nenaglašeni

i   u
e   (ö)   o
ε   ä + ɣ

Nenaglašeni /i/ se v vseh položajih realizira kot ohlapen, rahlo proti sredini pomaknjen samoglasnik. V navedenem gradivu se to ne označuje, ker gre za docela predvidljivo lastnost.

3.2 Soglasniški sestav

Zvočniki

m   n   ñ
l
r
v   j

Nezvočniki

p   t   k
b   d   g
f   s   š   h
z   ž
c   č
[ʒ]

⁸Če ni posebej označeno, je gradivo iz avtorjevih terenskih zapisov.

3.3 Naglas

Prozodijski sistem je enak kot v govoru Polane (gl. zgoraj). Edina razlika je v tem, da je v cankovskem govoru dolžina v zlogu, zaprtem z zvočnikom, neobvezno skrajšana, npr. /boj'i:n se/ → [bog'i:nse] ~ [bog'inse], /št'a:mpɾle/ → [št'a:mpɾle] ~ [št'ampɾle], /po pol'a:j/ → [po pol'a:j] ~ [po pol'aj] (Pavel 1909: 15). Ni pa vedno jasno, za katero kolikost gre, saj je slušni vtis, da v takih zlogih preposto ni razlike med dolžino in kračino oz. da je kolikost nekje vmes.

3.4 Izvor glasov

Dolgi samoglasniki:

- i: ← *i: bež'i:n, bog'i: se, b'i:lâ, čemer'i: 'jezi se', dob'i:lâ, guč'i:n 'govorim', p'i:sâti, p'i:šeš, p'i:sâlâ, pist'i:, p'i:tâti, p'i:tâlâ, pokos'i:, pr'i:de, sfâl'i: 'zgreši', z'i:dali; ← *i: l'i:p (rod. mn.), m'i:slin, oč'i:, r'i:b (rod. mn.), s'i:n, v'i:dimo
- ü: ← *ü: k'ü:piti, k'ü:pin, l'ü:pâti, l'ü:plen, p'ü:sti (vel.), s'ü:šâ, s'ü:šno, h'ü:di (m. ed.); ← *ü: gr'ü:škâ, kl'b'ü:k, sin'ü: (rod. ed.), d'ü: 'duh'
- ei ← *é: b'eizâti, br'eijâ, c'eilo 'célo' (sr. ed.), d'eite, g'eilâ, l'eipo, l'eitâ (im., tož. mn.), m'eilâ 'imela', ml'eiko, sv'eičâ, tɾb'ei 'treba', zv'eizdâ; ← *è: g'eist 'jest' (nam.), posv'eit, sn'eig; ← *ê: deš'eit
- e: ← *ê: č'e:r 'hči', nog'e: (im., tož. mn.), p'e:č, sɾc'e:, s'e:st; ← *é: (dolžina analogičnega izvora) nes'e:, org'e:mo 'orjemo', peč'e:, per'e:n 'perem', pober'e:, râst'e:, spig'e:vâ 'spijeva', spler'e:, št'e:mo 'beremo', zeb'e:, z'e:lžε, zov'e:, živ'e:n 'živim'; ← *â d'e:n, l'e:jko, l'e:n 'lan', v'e:s 'vâs', z'e:žgo 'zažgal'; ← *â (dolžina analogičnega izvora) nâ v'e:si; ← *é: rok'e: (rod. ed.); ← *è: gl'e:dâš, rok'e: (im., tož. mn.)
- a: ← *â: g'l'a:vâ, kol'a:č, l'a:ni, petn'a:jst, pr'a:lâ, pɾk'a:žε, sâm'a:r 'osel' (če se je ta izposojenka iz madžarščine res obravnavala kot drugi samostalniki z akutirano pripono -â:r), tr'a:vâ, žuč'a:k 'rumenjâk'; ← *â: gen'a:u 'točno', kr'a:v, m'a:n 'imam', m'a:st, mož'a:, pož'a:s 'pas', sin'a: (dv.), test'a: (rod. ed.), ž'a:b (rod. mn.)
- õ: ← v prevzetih besedah h'õ:č 'ročna sekira', mez'õ:v 'polje' (Pavel 1909: 73); ← *ü: vsaj v besedi 'kuhati' k'õ:jâti, k'õ:jâlâ
- o: ← -l: v m. ed. del. na -l cvr'o:, mr'o:
- ou ← *õ bil'ou, b'oug, εdn'ouk 'enkrat', kok'ouš, kol'ouvrât, mes'ou, neb'ou, ok'ou, p'oubro 'pobral', p'ouv 'pridelek', r'oubec, sin'ouv (rod. mn.), sp'ouvid, test'ou; ← *õ: (dolžina analogičnega izvora) dr'ouvnî 'drobni', k'oužâ, n'ougâ (po analogiji z r'oukâ), z nog'ouf, nâ p'ouli, ← *õ: r'oukâ, s'oused; *õ: g'osp'oud, m'ouž, vod'ou (tož. ed.)
- u: ← *j: g'u:čâti 'govoriti', k'u:stâ 'noseča', sk'u:zâ 'solza', zg'u:čo, zg'u:čâlâ; *j: d'u:gi, ž'u:ti 'rumeni'; ← v onomatopejskih besedah f'u:dâ 'piha'

Kratki naglašeni samoglasniki:

- i ← *i bel'icâ 'jajce', d'in 'dim', dog'iti 'molzti', 'indâ 'drugjé', l'ipâ, n'ikâ 'nič', pr'i nâs, pšen'icâ, r'ibâ, t'ikvâ, v'iditi; ← *i naglašen po umiku 'iti', iden
- ü ← *ü fk'üp, korb'ülâ 'košara', kr'ü, kr'üjâ, k'üpec, l'ük 'čebula', s'üdenec, v'üpâti 'upati', v'üpân, v'ütro; ← *i v besedi 'tih' t'ü
- e ← *é br'ezâ, c'estâ, člov'ekâ, d'eca, d'edek, d'elâti, d'elân, g'ezdec 'jezdec', kol'eno, l'eto, r'ezâti, s'eveɾ, št'eti 'brati', tɾb'eti 'morati, biti treba', tɾp'eti

- ö ← *i, *ě, *a *o, *u v poziciji pred r ali ob istozložnem v ali u *š'örki* 'široki', *d'ou* 'jedel', *v'oter*, *v'ö*, *š'örk* 'štorklja', *t'örbâ* 'torba', *f'ört* 'skozi, stalno', *k'örnæk* 'kurnik' (tudi za dolgi ö: verjetno veljajo isti pogoji, vendar pa primerov v gradivu ni)
- ε ← *i ob izstozložnem r *m'er* 'mir'; ← *é *č'erka*, *'eto* 'tole', *g'esi* 'kis', *r'en* 'hren', *šp'ej* 'špeh', *šp'ejâ*, *v'elki*, *v'elkâ*, *z'el'je*, *z'énâmo*; ← *e naglašen po umiku *b'edro*, *m'eklâ*, *n'emren* 'ne morem', *p'ekli*, *p'p'n'esi* (vel.), *z'emi* (vel.); ← *š *d'ež*; ← *a naglašen po umiku *d'eskâ*, *m'eglâ*; ← *ě v sedanjiku glagola 'deti' *d'enε*; ← *ě *z'et*; ← *e naglašen po umiku *g'ečmen*, *g'ezik*; ← *o v besedah 'koliko' in 'toliko' *k'elko*, *t'elko*; ← *a v zaimku 'jaz' *g'ez* 'jaz'; ← v prevzetih besedah *k'efâ* 'krtača', *v'eš* 'perilo'
- â ← *â *bo'ž'ati se*, *br'ât*, *br'âtâ*, *br'âtof* 'pripadajoč bratu', *č'âsâ*, *čes'âti*, *čes'âli*, *gr'â*, *kr'âdnoti*, *kr'âdnoli*, *kr'âvâ*, *l'âgev* 'sod', *lež'âti*, *lop'âtâ*, *m'âti*, *m'âterε*, *n'â kle* 'na tla', *n'âš*, *n'âšâ*, *pel'âti*, *pel'âli*, *pr'âti*, *sl'âmâ*, *st'ârec*, *st'ârcâ*, *štâlâ*, *z'âj* 'zdaj', *zn'âli*, *z'âbâ*; ← v prevzetih besedah *f'âlât* 'kos', *gl'âž* 'okno', *l'âmpε* 'ustnice'
- o ← *ô *d'ostâ*, *g'otovo*, *k'oñ*, *p'od*, *p'op*, *r'od*, *st'o* 'miza'; ← *o naglašen po umiku *b'ojnâ* 'vojna', *č'lovik*, *nâ k'oñi*, *k'oteo*, *k'ozâ*, *m'ogla*, *m'otikâ*, *'obed*, *'očâ*, *'odo* 'hodil', *'odla* 'hodila', *'ogēñ*, *'ogrkâ* 'kumara', *p'opâ*, *st'olof* (rod. mn.), *st'olec* 'stol'; ← v prevzetih besedah *r'oras* 'dimnikar', *t'ošl* 'denarnica'
- u ← *ŭ *g'ut*, *k'ucâ se* 'kolca se', *k'učnčâ* 'nabijanica'; ← v prevzetih besedah *bâ'žusi* 'brke', *kr'umpič* 'krompir', *k'upicâ* 'kozarec', *l'ump* 'pijanec', *sp'ucâti*, *st'ube* 'stopnice', *špr'udl* 'mešalec'
- ŕ ← *ř *k'čmâ*, *v'rtânek* 'kolač', *v'ö zob'rnεn*; ← *ř *m'rkεčâ* 'korenček'; ← *ř naglašen po umiku *h'rbet*,

Nenaglašeni samoglasniki

- i ← *i *k'ü:piti*, *p'ü:sti* (vel.), *sin'ü:* (rod. ed.), *živ'e:n* 'živim'; ← *ě (fakultativno; gl. tudi nenaglašen e) *č'lovik*, *dit'eti* 'otroku', *'obid*, *sp'ouvid* 'izpoved'; ← *u *dit'âti* 'otroku', *nâ k'oñi*, *sis'iti*
- e ← *ě *č'lovek*, *del'eti* 'otroku', *'obed*, *s'oused*
- ö ← *o pred istozložnim r *körb'ülâ* 'košara'
- ε ← *e *m'âterε*, *p'i:šEš*; ← *a *h'rbet*, *l'âgev* 'sod', *r'oubεc*; ← *ě v nekaterih besedah *bež'i:n*; ← *e *d'eite*, *mεs'ou*, *pεn'a:jst*, *splet'e:*, *zeb'e:*
- â ← *a *kr'âvâ*, *l'ipâ*, *pr'i nâs*, *v'üpân*
- o ← *o *g'otovo*, *zov'e:*, *z'énâmo*; ← *o *kr'âdnoti*, *kr'âdnoli*, *rok'e:* (im., tož. mn.); ← -VI *'odo* 'hodil', *z'e:žgo* 'zažgal', *zg'u:čo*
- u ← *ŭ *guč'i:n*, *žuč'a:k* 'rumenjāk'
- l ← v prevzetih besedah *špr'udl* 'mešalec', *t'ošl* 'denarnica'
- ŕ ← *ř *'ogrkâ* 'kumara', *ŕč'e:*, *ŕč'ei* 'treba'; ← ob onemitvi istozložnega i *p'rk'a:žE*
- ŋ ← ob onemitvi istozložnega i *k'učnčâ* 'nabijanica'

3.5 Soglasniki

Na koncu naglašene zloga se l uresničuje kot nezlogotvorni o (za ü tudi u), npr. *t'elεc—t'eocâ*, *b'ü:u—b'i:lâ*, *dog'i:o—dog'i:li*, *kr'a:o—kr'a:lâ*, *sp'a:o—sp'a:lâ*. V nenaglašenem zlogu pa se samoglasnik in l uresničujeta kot zlogotvorni o, pretežno pri deležniku na -l, npr. *n'oso—nos'ili*, *'odo—'odla*, *p'oubro—pobr'a:lâ*; vendar se v samostalniki ne izgublja odraz za krepki polglasnik, npr. *k'oteo—k'otlâ*, *m'εkeo* (rod. mn.)—*m'eklâ*.

4 Martinje

4.1 Samoglasniški sestav

Naglašeni:

<i>i</i>	<i>ü/üü</i>	<i>y/əj</i>	<i>u/uü</i>
<i>ɛ</i>			<i>ɥɔ</i>
<i>ɛj</i>	(<i>ö</i>)		<i>ɔa</i>
		<i>a</i>	<i>aɔ</i>

Nenaglašeni:

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>ɛ</i>	<i>ɔ + ər</i>

Nenaglašeni /i/ se v vseh položajih uresničuje kot ohlapen, rahlo proti sredini pomaknjen samoglasnik. V navedenem gradivu se to ne označuje, ker gre za docela predvidljivo lastnost.

4.2 Soglasniški sestav

Zvočniki:

<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ñ</i>
	<i>l</i>	
	<i>r</i>	
<i>v</i>		<i>j</i>

Nezvočniki:

<i>p</i>	<i>t</i>	<i>k</i>
<i>b</i>	<i>d</i>	<i>g</i>
		[<i>d'</i>]
<i>f</i>	<i>s</i>	<i>š</i>
	<i>z</i>	<i>ž</i>
<i>c</i>		<i>č</i>

4.3 Naglas

4.3.1 Govor Martinja ne razlikuje kolikosti, ampak le mesto naglasa. Naglas je lahko na katerem koli zlogu besede. Nezložene besede imajo lahko le en naglas.

4.3.2 Martinje ima razmeroma bogat sistem naglašanih samoglasnikov, ki je posledica prefonologizacije kolikosti v kakovost (gl. diahroni del spodaj). Vsi naglašeni samoglasniki in diftongi so odvečno dolgi, razen *i*-ja in *u*-ja, ki sta lahko fonetično kratka ali dolga ([*i*'ižɔ] ~ [*i*:žɔ], [*p*'un] ~ [*p*:u:n]). Redkost v slovenskih narečjih je razlikovanje dveh visokih nezaokroženih samoglasnikov /i/—/y/, pri čemer je /i/ sprednji, /y/ pa srednji (podoben ruskemu *y*-ju), npr. '*iž*ɔ *'hiša*'—'*yž* *'hiš*'; *v*'*id*ɔ *'videti*'—*v*'*y*ɔ *'vidim*'. Kakovostna nasprotja kot odrazi nekdanjih kolikostnih nasprotij igrajo precejšno oblikoglasno pa tudi pomenskorazločevalno vlogo, npr.; *b*'*ied*ɔ *'bedra*' (rod. ed.)—*b*'*eid*ɔ, (im., tož. mn.), *l*'*iet*ɔ *'leto*' (im., tož. ed.)—*l*'*eit*ɔ (im., tož. mn.); *br*'*oat* im. ed.—*br*'*at* (nam.)—*br*'*oati* (nedol.)—*br*'*ati* (mest. mn.).

4.4 Izvor glasov

Naglašeni samoglasniki:

i ← *ī: *b*'*ik*ɔ, *b*'*iti* 'tepsti', *d*ɔ**'***iti*, *d*ɔ**'***iti* 'molsti', *f*ɔ**'***iti*, '*iž*ɔ, *k*ɔ**'***it*ɔ, *k*ɔ**'***it*ɔ, *k*ɔ**'***s*'*iti*, *l*'*ipa*, *l*ɔ**'***iti*, *m*'*isliti*, *n*'*iv*ɔ, *ɔ***'***idi*, *ɔ***'***id*ɔ, *p**s*'*iti*, *p**š*'*an*'*ic*ɔ, *r*'*ib*ɔ, *s**i*'*š*'*iti*, *s**t*'*ɔ**l*'*ɔ*'*š*'*in*ɔ, *t*'*ik*ɔ, *t*'*iti* 'iti', '*id*ɔ, *ž*'*it*ɔ, *ž*'*it*ɔ (rod. ed.)

y ~ *əi* ← *ī: *b*ɔ**'***ain* sɔ, *d*ɔ**'***əi*š, *d*ɔ**'***əi*š, *d*ɔ**'***y* 'molze', *g*u**'***yn*, *k*ɔ**'***yn*, *l*ɔ**'***y*, *l*ɔ**'***y*š, *m*ɔ**'***yl*ɔ, *n*ɔ**'***č*'*y*, *p**s*'*y*, *p**r*'*əid*ɔ, *p*'*əis*ɔ, *p*'*y*šɔš, *p*'*əit*ɔ *'vprašati*', *p*'*yt*ɔ *'vprašal*', *s**p*'*ym*, *s*ɔ**'***d*'*əi* 'stoj', *s**t*'*r*'*əic*, *s**t*'*r*'*yna*, *s*'*əin*, *v*ɔ**'***əi* 'reče', *v*'*yn*ɔ, *z*ɔ**'***mid*'*y*š sɔ, *z*gɔ**'***r*'*y*, *ž*'*y*ɔ *'živel*'; ← *i: *d*ɔ**'***y*u, *l*ɔ**'***yt* (nam.), *m*'*əin*, *m*'*əis*ɔ *'mislim*', *r*'*əib* (rod. mn.), *s**t*'*ɔ**l*'*ɔ*'*š*'*in* (rod. mn.), *v*'*ydin*

ü ← *ū: *k*'*ü*piti, *k*'*ü*p*iš*, *k*'*ü*pɔ *'kupil*', *l*'*ü*pɔ *'luščiti*', *l*'*ü*pɔ, *s*'*ü*žiti, *s*'*ü*čɔ *'suša*'; ← *ū: *g*'*ü*š*k*ica, *v*'*ü*na *'ujna*'

- ü ← *ú č'üja, č'üla, d'ünec, kr'ü (tudi kr'üj), kr'üa (tudi kr'üj), k'üp, gr'ünt, l'ük, pl'ük, r'üši, vn'ükac, vn'ükaca; ← *ī v besedi 'vime' v'üman
- ie ← *é č'ierka, d'ielan, jal'iena, l'iemaz, m'ielā 'moka', pərn'ieso 'prinesel', p'ierd'ā, p'ielam, p'ielo 'peljal', t'ielā, t'ieša, z'ield'ā 'zelje', z'iemān 'vzamem', z'iemō 'vzel'; ← *e naglašen po umiku č'iesnak, d'ācm'ienā, m'iekla 'metla', z m'ieklōf (or. ed.), s'iestra, s'iestar (rod. mn.), z'iemla, ž'ienā; ← v prevzetih besedah b'ietag 'bolezen', dr'iek; ← *è ob istozložnem r vāč'ier; ← *ě br'ieza, člov'ieka, d'ieca, d'ielati, d'iesti, k'iedan 'teden', k'iedna, kol'ienō, l'ietō, l'ietā (rod. ed.), lat'ieti, m'ieu 'imel', m'iestō, m'ieti 'imeti', ml'ieti, m'ielō 'mlel', nav'iestā, r'iezati, s'iemān 'seme' (im. ed.), s'iemānā (rod. ed.), šp'iek, št'ieti 'brati', sr'iebro, žal'iezo; ← *ǎ b'iečkar, d'iež, m'iegla, m'ieša 'maša', p'iekau 'pekèl', pəs'ienō 'posehnil'; ← *ǎ naglašen po umiku b'iečka, b'ietvo (tož. ed. ž); ← *ě sr'ieča, z'iet, z'ieta; ← *ę naglašen po umiku d'iečman, l'iežo 'ležal'
- ei ← *ě: na brag'ei (mest. ed., tudi pō br'eigi), d'ein 'jem', d'eita, gn'eizda (im. ed. ž. sp.), l'eitati, ml'eiko, pər sin'ei (mest. ed.), sp'eivati, sv'eitak 'prazdnik', tər'b'ei 'treba', zv'eizda, žr'eibac; *ě: br'eig, cv'eit, čr'eivo, d'eist (nam.), d'eidak, l'eis, l'eit (rod. mn.), m'eisac, p'einaž, pəs'vit 'svetilka', r'eič 'beseda', sn'eig; ← *ě, v besedi 'smreka' smr'eika; ← *è d'as'ein, kor'ein, l'eid, m'eid, p'eič, pərnas'eiš, sər'c'ei; ← *é: (dolžina po analogiji) ban'eim, pas'ein 'pásem', pid'eiš 'piješ', p'ac'ei, pōžan'ei; ← *é: (dolžina po izgubi nekdanjega šibkega polglasnika v priponi *-aj-) raspat't'ei 'razpelo'; ← *é: (dolžina po izgubi nekdanjega šibkega polglasnika v predhodnem zlogu) fč'eila; ← *ǎ bob'ein, d'ein, l'ein, nō'it 'nohet', p'ein, v'eis, z v'eisi; ← *ę: gōsp'ei (rod. ed.) (ali iz *-oje če še zastopa prvotno končnico s kontrakcijo), nōg'ei (rod. ed.), rōk'ei (rod. ed.), sastr'ei (rod. ed.), v'eizati, vōd'ei (rod. ed.), zaml'ei (rod. ed.), zim'ei (rod. ed.); *ę: ž'eitva; ← *i: v besedi za 'ajda' (domnevno iz prvotne oblike hajdina) d'eina
- ö ← *ě, *o, *u pred istozložnim r f'örtök 'predpasnik', k'öjā 'kuhinja', k'öjati 'kuhati', k'öriti, k'örin (1. ed.), s'övärcā 'severni veter', v'ötör, v'öra
- a ← *ā: d'am, d'arām, gl'avā, kōv'ač, kr'au 'kralj', lonč'ar, mas'a, mas'ar, p'asti, p'aso 'pasel', tr'avā, zid'ar; ← *ā: bōg'a (tož.-rod. ed.), br'at 'nabirati' (nam.), na gl'avō, kl'as, kl'at (nam.), korān'a (rod. ed.), lad'a, las'a, mōž'a (rod. ed.), napr'avi, pr'a 'prah', sin'a (rod. ed.), snag'a (rod. ed.), sp'at (nam.), vl'as (im. ed.), vl'at, zl'atō
- oa ← *ā b'oaba, br'oat (im. ed.), br'oata, br'oati (ned.), č'oa, d'oablañ, d'oama, fst'oaniti, gr'oa (im. ed.), gr'oaja, gr'oanica, k'oaman, na k'oamli (mest. ed.), kr'oaj, kr'oava, m'oati, m'oatara (rod. ed.), mr'oas, napr'oaviti, napr'oavō, nav'oala, v'oati, pōbr'oati, pōl'oagati, pōl'oago 'polagal', p'oamat, pr'oati, r'oanō 'jutro', sl'oama, šl'oa, t'oaca, vr'oana, zdr'oavd'ā, zakl'oati, zn'oati; ← *a naglašen po umiku n'oa klō 'na tla', n'oajšo 'našel'; ← v prevzetih besedah f'oalat 'kos', g'oazda 'gospodar', št'oala, z'oaklō (del. na -l m. ed.)
- ao ← *ō b'aog, k'aoliv'oat, kōk'aoš, kōk'aot, mas'ao, n'aoš, n'aos, vōk'ao, pōm'aoš, pōtk'aov, san'ao, sp'aovad, las'ao; ← *ō: (dolžina po analogiji) aotava, k'aos (rod. mn.), k'aožā, l'aovac, n'aoga; v prevzetih besedah k'aoštati 'poskusiti'; ← *ō: s kōs'aof, r'aoka, rōk'ao, na r'aokō, s'aosad, s'aosada, st'aopiti, z vōd'aof (or. ed.), pōd zaml'aof (or. ed.), žal'aodac; ← *ō: glav'ao, gōsp'aod, kōs'ao (tož. ed.), m'aož, nōg'ao, p'aot, sər'n'ao (tož. ed.), vōd'ao (tož. ed.), zaml'ao; ← *-l v del. na -l m. ed. mr'ao 'umrl'

⁹V kajkavščini je tip *koža* navadno cirkumflektiran.

uo ← ***ó** b'uožič, k'uoń, m'uoṛaš, p'uoṛsi, p'uoḍ, p'uoṛp, p'uoṛpa, r'uoṛj, sn'uoṛp, st'uo 'stol', s'uoḱ;
 ← ***o** naglašen po umiku čl'uoṛak, k'uońa, k'uoṛac, k'uoṛa (im. ed.), st'uoḱac, 'uoḱad 'ko-
 silo', 'uoča, 'uoṛti 'hoditi', 'uoḱi, 'uoṛd, 'uoṛdla, 'uoṛas, 'uoḱsa (rod. ed.), v'uoḱa, z'uoṛd' a
 u ← ***ǫ** b'ujl 'bolha', t'uočca 'nabijanica', t'uko 'tolkel', v'unā; ← ***ǫ**: p'už, v'uk (gl.
 še ou-refleks za [ɔ: spodaj]; ← ***u** za b, m kot posledica metateze v besedah 'ubiti'
 in 'umiti' b'ujti, m'ujvati, m'ujvāa sa; ← v prevzetih besedah b'urgulā, kr'umpli,
 kr'umplišt' a, k'ukorca, mār'ulā 'marelica', p'ucati 'čistiti'

ou ← ***ǫ**: g'oučati; ← ***ǫ**: s'ouca

ar ← ***ǫ** zm'arzo, v'artanak; ← ***ǫ** z'arńa; ← ***ǫ** (naglašen po umiku) h'arbat, m'artvac

Nenaglašeni samoglasniki:

i ← ***i** b'iti 'tepsti', gr'üušnica, pid' eiš 'piješ', z v'eisi, zim'ei (rod. ed.); ← ***u** b'aogi
 (daj. ed.), br'oati (daj. ed.), pist'iti, siš'iti

ā ← ***e** m'oatāa (rod. ed.), m'uoṛaš, zdr'oavd' a, zaml'ao; ← ***ě** čl'uoṛak, san'ao,
 s'aosada, sp'aovad, tas'ao; ← ***a** l'aovac, uovac, st'uoḱac, žal'aodac; ← ***e** mas'ao,
 p'oamat; ← ***a** aotāa, b'ujl, glāv'ao, nā r'aoko, 'uoḱad, s'aosada, v'uoḱa (v gradivo
 je več primerov z varianto [a], ki se prosto izmenjuje z [ā], prim. v'uoḱa—v'uoḱā,
 vn'ūkaca—vn'ūkica)

o ← ***o** bog'a (toz.-rod. ed.), doḱ'yu, doḱ'ida, koṛ'yn, ž'ito; ← ***o** mž'a (rod. ed.), nā
 r'aoko, rōk'ei (rod. ed.); ← -**VI** k'üupo, l'iež'o 'ležal', n'oajš'o 'našel', p'aso, pārn'ies'o,
 poṛ'ien'o 'posehnil', ž'yv'o 'živel'

u ← ***ǫ** guč'yn

ar ← ***ǫ** darž'y, sarč'ei

4.5 Soglasniki

Nasprotje /m/—/n/ je v izglasju le delno nevtralizirano; /n/ se vedno uresničuje kot [n], /m/ pa neobvezno kot [m] ali [n], npr. kol'ie[n]o—k'aolā[n] (rod. mn.); n'ieščā[n] ~ n'ieščā[m] 'nočem', z'iemā[n] ~ z'iemā[m].

II. KOMENTAR K ZGODOVINSKEMU GLASOSLOVJU IN OBLIKOGLASJU PREKMURSKEGA NAREČJA

5.1 V glavnem se strinjamo z jednatim opisom rekonstruiranega sistema pri Logarju 1981, ki je tudi nam za izhodišče; podrobneje o posebnostih razvoja panonske skupine gl. Rigler 1986 (1973). Tu se ukvarjamo le z vprašanji, ki doslej, vsaj kolikor je avtorju tega prispevka znano, niso bila docela razjasnjena. V razlagi izhajamo iz Andersenovega (1973) modela jezikovne spremembe: abduktivna sprememba je preinterpretacija dvoumne množice izhodnih podatkov (npr. množice alofonov, pripisanih fonemu), njena posledica pa je sprememba pravil; deduktivna sprememba je logična dejanska sprememba izhodnih podatkov, nastane pa zaradi boljšega ujemanja s spremenjenimi pravili. Abduktivne spremembe so pogosto skrite, dogajajo pa se na abstraktni ravni, v govorčevem sistemu; deduktivne pa so tudi akustično realizirane.¹⁰

¹⁰Vzemimo npr. spremembo naglašenege e > o v staroruščini. Pri domnevni inovativni izgovorjavi strus. medě [m'eodě] je bila v predhodni fazi fonemska vrednost mehкости soglasnika ali sprednosti prvega dela suponiranega dvoglasnika dvoumna, tj. govorec se je moral odločiti ali izgovorjavi ustreza zaporedje fonemov /medě/, pri katerem bi bila mehčanje soglasnika pred sprednjim samoglasnikom in diftongizacija (/e/ → [eo] pod naglasom pred trdim soglasnikom) predvidljivi pravili fonetske uresničitve, ali /m'eodě/, pri katerem bi bila predvidljiva le diftongizacija. Abduktivni del spremembe je torej odločitev za fonemsko zaporedje /m'eodě/. Deduktivni del spremembe potem izbriše odvečno informacijo v pravilih uresničitve zaradi boljšega ujemanja s to odločitvijo, npr. [m'eodě] > [m'odě], torej /m'eodě/ → [m'odě].

6 Premik cirkumfleksa v prekmurščini

6.1 Prva inovacija, ki je zajela praslovenska narečja (oz. splošnoslovensko narečje), je bila splošna podaljšava cirkumfektirane pri */o, e, ə/, tako da je bilo odpravljeno predvidljivo kolikostno nasprotje pri cirkumfleksu. Do te inovacije je prišlo istočasno s pomikom iktusa za en zlog na desno v besedah s cirkumfleksom (*kòlo > kolò:) ali kmalu po njem; zajela naj bi vsa slovenska narečja (z možno izjemo rezijanskega, gl. Bajec 1921–1922, Rigler 1972, Vermeer 1987) in del kajkavskega. Število padajočih naglašanih zlogov se je povečalo s pojavitvijo 'novega cirkumfleksa', ki je posledica odprave dolžine ali šibkega polglasnika neposredno za skrajšanim zlogom z rastočim tonemom (*vídī:mo > vi:dimo, hrúšaka > hrú:ška).

6.2 Kar zadeva pomik cirkumfleksa za en zlog na desno, vsebuje prekmurščina zanimivo posebnost, ki delno razjasni zakonitosti tega pomika, obenem pa povezuje kajkavščino s slovenščino.¹¹ Prekmurščina ima, podobno kot druga slovenska narečja, pomaknjen prvotni cirkumfleks, npr. (*bò:bana >) bob'e:n, (*mè:so >) mēs'ou, (*òko >) ok'ou, (*òbla:ka >) obl'a:k, (*rò:kq >) rok'ou, (*sù:šitā >) siš'i:t (nam.).¹² V določenih primerih cirkumfleks ni pomaknjen, npr. p'oubro, p'oubrali (prim. skj. pobrāl, pobrāli), z'e:žgo, z'e:žgali (prim. skj. sežgāl, sežgāli), l'e:jko (prim. skj. lahkō).¹³ Domnevamo lahko, da tu do naglasnega pomika ne pride zaradi soglasniškega sklopa,

¹¹Z. ZORKO poroča, da so v bližnjem govoru Žetincev (Sicheldorf), v katerem so »samoglasniški sestav in naglasne razmere /.../ take kot v prekmurški narečni podstavi; soglasniški sestav in oblikoslovje sta [pa] bliže slovenjegoriškim govorom« (1989: 241), primeri, kjer naj bi bil cirkumfleks naknadno umaknjen: »Najmlajši so naglasni umiki tele vrste: (a) s cfl. dolgega končnega, zlasti odprtega zloga za zlog proti začetku besede: okò → òko« (242). Vendar pa tej trditvi nasprotuje gradivo, ki ga navaja: gol'o:ub, mes'o:u, neb'o:u ok'o:u (243), bil'o:u, dal'o:u (249). Na žalost med temi primeri ne najdemo nobenega od glasovnih okoliš, ki nas tu zanimajo. Zato bi bilo precej drzno predpostavljati, da (sicer notranje nedosledna) trditev Zorkove pomeni še eno vrsto govorov z nepomaknjenim cirkumfleksom. Neskladje med omenjeno trditvijo in ponazarjalnim gradivom bi bilo morda mogoče pripisati dejstvu, da so Radgonski kot, kot trdi KRIZMAN (1987), razmeroma pozno poselili priseljenci iz Prekmurja in Prlekije, torej se v Radgonskem kotu ločita dva različna narečna sestava.

¹²JUNKOVIČ trdi, da sta se v Prekmurju (tako kot implicitno v Halozah, Prlekiji in Slovenskih goricah) do pomika zlila novi akut in cirkumfleks (v korist cirkumfleksa), ter zaradi tega sklepa, da je na tem področju pomik cirkumfleksa mlajši kot v preostalih slovenskih narečjih (1972: 201–202). Zato naj bi panonska narečna skupina ostala zunaj te splošnoslovenske inovacije. Junković gradi svoj argument na nekaterih primerih, ki jih je (domnevno) našel pri Paylu, npr. gn'eizdā, gnezd'ou (PAVEL 1909: 37), pri čemer je v drugi navedeni obliki do pomika prišlo. Ta beseda je bila v praslovanščini končniško naglašena (paradigma B) in bi dobila novi dolgi akut na predzadnjem zlogu, v skladu s splošnim kajkavsko-slovenskim razvojem. Junković očitno ni vedel, da sta se pri tej besedi zgodili dve pomembni spremembi: (1) prešla je iz srednje v žensko sklanjatev, kar je za prekmurščino značilen pojav, in (2) po obrazcu r'ouka/rok'ou je postala mešano naglašena. Takih primerov je veliko in jasno je, da gre za oblikoglasno, ne za fonetično spremembo. Edini primer, ki bi morda podpiral Junkovičevo tezo, sta dvojnici kr'a:lā/krāl'a: (tož./rod. ed.) (PAVEL 1909: 12), ki je ne znam razložiti (take ali podobne oblike pa tudi nisem našel pri terenski raziskavi). Vendar bi po njegovem pravilu pričakovali še **zvezd'a:, **diš'a:, **klič'a: namesto dejanskih oblik zv'ežzda, d'ū:ša, kl'ū:čā. So še drugi razlogi, zakaj Junkovičevo pravilo ne drži, npr. kako bi Prekmurci razlikovali »mlajše« cirkumfektirane besede od novocirkumfektiranih, ki (kot povsod na Slovenskem) nimajo pomika. Ta napačna teza se nekritično ponavlja v delih drugih raziskovalcev, npr. pri LONČARIČU »[se] čini da je [progressivni pomak cirkumfleksa] sekundaran i u Prekmurju« (1988: 85).

¹³Hvaležen sem W. VERMEERJU, ki me je prvi opozoril na gradivo tipa p'oubro v prekmurščini, na katero je naletel v Pavlovem gradivu.

vendar pa obstajajo tudi besede s soglasniškimi sklopi, pri katerih je pomik izvršen, npr. tož. ed. ž. *desk'ou*, *zeml'ou*, *gnezd'ou*. Razlika med besedami brez pomika in tistimi s pomikom je v tem, da so imele besede brez pomika šibki polglasnik v prvem ponaglasnem zlogu (**pòbàra:là*, *lâgàko). Zaradi tega domnevamo, da se na šibki polglasnik naglas ni mogel pomakniti in je zato ostal na prvem zlogu. Drugo razlago bi lahko iskali v analogiji, vendar pa model za vzorec *p'oubro*—*pobr'a:lâ*—*p'oubrâlo*—*p'oubrâli* ne obstaja. Prav tako do spremembe ni prišlo zaradi t. i. »tretjega umika«, ker je odraz dolgi samoglasnik. Če bi šlo tu res za tretji umik, bi imeli oblike s kračino: ***p'obro*, ***z'ežgo*, ***l'ejko*; prim. cankovske oblike z drugim umikom tipa *kl'âli* (Pavel 1909: 184), *p'ogno* 'pognal' (19), *p'oslo* 'poslal' (19, 269, 274), *p'ozno* 'poznal' (19, 54), *râsp'otro* 'razpotril' (24), *s'emlo* 'zmlel' (19).

6.3 Podoben pojav najdemo tudi v kajkavskem govoru vasi Bednja, kjer je prvotni cirkumfleks pomaknjen le na zaprte zloge z dolgim samoglasnikom (**òbla:ka*, **gòlq:bà*, **sù:ši:tà* > *eblàok*, *gelòub*, *syši:t*), ne pa na odprte s kratkim samoglasnikom (**ù:ho*, **rq:kq*; **sè:no* > *vèyhe*, *ròuku*, *siene*).¹⁴ Bednjanski govor s prekmurščino deli naglaševanje tipa *vèyžgol* 'sežgal', pri katerem je cirkumfleks ostal na prvem zlogu, domnevno zaradi šibkega polglasnika v drugem zlogu. Iz tega sledi, da se je zgodil pomik pred popolno izgubo šibkih polglasnikov v prekmurščini in deloma v kajkavščini (tj. vsaj v govoru Bednje). Dejstva iz prekmurščine in bednjanskega govora nakazujejo strukturno hierarhijo pogojev za izvršitev pomika, ki jih povzemamo v preglednici.

Hierarhija pomika cirkumfleksa

Struktura	Pozna praslov. SKJ	Prekm.	Bednja	Turopolje	
∇cəc...	* <i>s/zàžəga:l(ə)</i>	<i>sežgà:l, -li</i>	<i>z'e:žgo, -gali</i>	<i>vèyžgol</i>	<i>prèbral</i>
∇cv#	* <i>òko</i>	<i>okò:</i>	<i>ok'ou</i>	<i>jýeke</i>	<i>òko</i>
∇:cv#	* <i>sè:no</i>	<i>senò:</i>	<i>sen'ou</i>	<i>siene</i>	<i>sè:no</i>
∇:cv:#	* <i>rq:kq</i>	<i>rokò:</i>	<i>rok'ou</i>	<i>ròuku</i>	<i>rq:kq</i>
∇cv:#	* <i>nògq</i>	<i>nogò:</i>	<i>nog'ou</i>	<i>negòu/nýegu</i>	<i>nògq</i>
∇cvc(ə)#	* <i>kòkoš(ə)</i>	<i>kokò:š</i>	<i>kok'ouš</i>	<i>kekýeš</i>	<i>kòkoš</i>
∇cv:c(ə)#	* <i>gòlq:b(ə)</i>	<i>golò:b</i>	<i>gol'oub</i>	<i>gelòub</i>	<i>gòlqb</i>
∇:cv:c(ə)#	* <i>sù:ši:t(ə)</i>	<i>suši:t</i>	<i>siš'i:t</i>	<i>syšèit</i>	* <i>sù:šit</i>

6.4 Preglednica prikazuje pomik cirkumfleksa v odvisnosti od teže zloga. Tu nas zanimata kolikost praslovskega naglašenege in ponaglasnega samoglasnika. Poleg tega se zdi relevantna tudi zaprtost oz. odprtost drugega zloga. Vključili smo samo tiste kombinacije, za katere so na voljo zanesljivi podatki, izključili pa nekatere teoretično možne kombinacije, ki niso zanesljivo izpričane. Zdi se, da je bilo najbolj omejevalno okolje za pomik cirkumfleksa kombinacija, ko je kratkemu cirkumfektiranemu zlogu sledil zlog s šibkim polglasnikom (skj. *sežgà:u* proti prekm. *z'e:žgo*). Samo v tem primeru se v prekmurščini cirkumfleks ne pomakne. Tudi kajkavščina v tem primeru nima pomika. Če je ponaglasni zlog kratek, vendar ne vsebuje polglasnika, se cirkumfleks pomakne v slovenščini, vključno s prekmurščino, ne pa v kajkavščini. Tudi v drugih kombinacijah se prekmurščina ujema s preostalo slovenščino, se pravi,

da pride do pomika v vseh ostalih kombinacijah. Kajkavski govor vasi Bednja pa nima pomika, če je ponaglasni zlog odprt in kratek (*jýeke, siene*) ali če je naglašeni zlog dolg, ponaglasni pa odprt in dolg (*ròuku*). Do pomika pa pride, kadar je naglašeni zlog kratek, ponaglasni pa dolg in odprt (*negòu*) ali zaprt (*kekýeš*). Očitno je odprt končni zlog manj primeren za pomik, saj se v Jedvajevem opisu najdejo tako dvojnice s pomikom kot tudi take brez njega (*gelòub, syši:t*).

6.5 Opozoriti je treba, da ima bednjanski govor s slovenščino skupno podaljšavo cirkumfleksa, in sicer ne glede na etimološko kolikost naglašene samoglasnika. Ta pojav je odsoten v osrednji kajkavščini (Turopolje), ki ohranja kolikost naglašene samoglasnika (*òko, sè:no, kòkoš*). To pa narekuje odgovor na še eno vprašanje v zvezi s pomikom cirkumfleksa, tj. ali je v narečjih, ki imajo pomaknjen cirkumfleks, prej prišlo do pomika ali do podaljšave. Ker imajo primeri, v katerih ni prišlo do pomika, dolžino, se ne zdi verjetna možnost ponaglasne dolžine, ki bi ji sledil naglasni pomik. Zdi se, da je dolžina funkcija preinterpretacije lastnosti cirkumfleksa, kakršne koli so te lastnosti že bile v poznih praslovanskih narečjih, ki so bila podlaga slovenščini in zahodni kajkavščini.

6.6 Podobne pojave na različni stopnji najdemo tudi v Prlekiji, Halozah, na Štajerskem in morda v drugih obrobni slovenskih govorih, na Hrvaškem pa medžimursko narečje in drugi obrobni kajkavski govori prav tako izkazujejo primere pomika cirkumfleksa; govor Slovenskih goric pa, kot kaže gradivo, pri naglasnem pomiku nima omejitev (podrobneje o tem gl. Greenberg, V pripravi). Podobno hierarhijo, z nekaterimi pridržki, suponira tudi Vermeer za rezijanščino in ziljščino (1987: 294–296).

7 Notranji naglasni umik v prekmurščini

7.1 V prekmurščini, podobno kot v mnogih drugih slovenskih narečjih, se je naglas hierarhično umaknil z vseh zadnjih kratkih in z določenih notranjih kratkih zlogov (*nos'iti > n'ositi*), kar se je dogajalo v času, ko je bilo še prisotno kolikostno nasprotje v prednaglasnem zlogu (gl. Ramovš 1950). Prekmurščina deli z večino slovenskih narečij naglasni umik s kratkega zadnjega zloga, in sicer ne glede na kolikost predzadnjega ali odprtost oz. zaprtost zadnjega zloga, npr. (**ra:st'i >*) *r'a:sti*, (**žen'a >*) *ž'ena*, (**māgl'a >*) *m'egla*; (**sq:s'ēd >*) *s'oused*, (**po't'ok >*) *p'otok*, (**čab'ar >*) *č'eber*. Bolj zapleten je naglasni umik s kratkih notranjih zlogov, kar se najbolje vidi pri nedoločniku. Če je pred kratkim naglašenim stal dolg zlog, je bil naglas običajno umaknjen; pri nekaterih glagolih s tako kombinacijo zlogov je v nedoločniku naglas dosledno umaknjen (gradivo iz govora Cankove): (**ku:p'iti >*) *k'ü:piti*, (**mla:t'iti >*) *ml'a:titi*, (**pi:s'ati >*) *p'i:sâti*, (**poka:z'ati >*) *pok'a:zâti*. Pri drugih glagolih z dolgim samoglasnikom pred prvotnim naglasom pa je naglas včasih umaknjen, včasih ne (**mu:d'iti sE >*) *m'ü:diti sE ~ mid'iti sE*, (**pu:st'iti >*) *p'ü:stiti ~ pist'iti*, (**su:s'iti >*) *s'ü:šiti ~ siš'iti*, (**zagu:b'iti >*) *zg'ü:biti ~ zgib'iti*. Razliko pogojuje naglaševanje sedanjika: ko je sedanjik naglašen na predtematskem zlogu (Stangova naglasna paradigma B), je naglas v nedoločniku stalno umaknjen; ko je sedanjik naglašen na tematskem zlogu (paradigma C), je naglas neobvezno umaknjen. Implikacija je torej: n. p. B > n. p. C (umik pri n. p. B je verjetnejši od umika pri n. p. C). Če je pred kratkim naglašenim stal kratek zlog, pa je bil naglas včasih umaknjen, včasih ne, npr. *mol'iti*, *pe'l'âti*, *nos'iti*, *voz'iti*, *z'âčnoti* in tudi *m'oliti*, *p'elâti*, *n'ositi*, *v'oziti*, vendar vedno samo *bož'âti*, *drž'âti*, *gor'eti*, *pobr'âti*, *sed'eti*, *trp'eti*, *zgod'iti*. V oblikah, ki imajo

naglas stalno na tematskem zlogu, tj. so brez umika, je sedanjik končniško naglašen (paradigma C), npr. *bog'i: sɛ*, *bog'i:mo sɛ*, *pobɛr'e:*, *pobɛr'e:mo*. V oblikah, ki imajo lahko naglašen tematski ali predtematski zlog, ima sedanjik naglas na kratkem predtematskem zlogu (Stangova paradigma B), npr. *m'oli*, *m'olimo*, *p'elɛ*, *p'elɛmo*. Kar zadeva kolikost prednaglasnega zloga, je implikacija naslednja: dolžina > kračina (umik pri dolžini je verjetnejši kot pri kračini). Hierarhijo pogojev, ki določajo umik naglasa z notranjega kratkega zloga v nedoločniku (upoštevaje obe zgoraj omenjeni implikaciji) povzemamo v preglednici.

Notranji umik naglasa pri nedoločniku

Naglasna paradigma	Prvotna kolikost prednaglasnega samoglasnika	Umik	Primeri
C	kračina	∅	(* <i>bojāti</i> >) <i>bož'āti</i> , (<i>bog'i:</i>)
C	dolžina	±	(* <i>su.šiti</i> >) <i>siš'iti/s'ü:šiti</i> (<i>siš'i:</i>)
B	kračina	±	(* <i>nositi</i> >) <i>nos'iti/n'ositi</i> (<i>n'osi</i>)
B	dolžina	+	(* <i>poka:zāti</i> >) <i>pok'a:zati</i> (<i>pok'a:že</i>)

8.1 Ohranitev cirkumfleksa na začetnem zlogu (tip *p'oubro*) in umik z notranjih kratkih zlogov (tipi *s'ü:šiti*, *n'ositi*, *pok'a:zāti*) je treba razlikovati od umika z notranjih dolgih na predhodne dolge zloge. To je tip *z'a:bāvā* (prim. skj. *zabà:va*), ki je znan v kajkavščini in ga je Vermeer poimenoval »Ivšičev umik« (po Stjepanu Ivšiču, ki je pojav prvi prepoznal); za pojav je dosti dokazov v govoru Bednje (Vermeer 1979: 375–377). Do Ivšičevega umika pride v besedah z vsaj tremi zlogi, kjer je prvotno naglašeni zlog najprej postal novocirkumfektiran, zlog pred njim pa je bil že v psl. dolg. Tako je npr. v bednjanskem govoru zlog, ki je prejel naglas po umiku, dolg akutiran, npr. *zô:bovo* (< **za:bà:va* < **za:bāva:*). Če je bil prednaglasni zlog v psl. kratek, je cirkumfleks ostal na prvotno naglašeni zlogu (*pehè:ištve* 'pohišstvo'). Izjema je množina nekaterih trizložnih samostalnikov srednjega spola, npr. bednjansko *kȳeleno* 'kolena', ki izkazuje umik na kratki zlog. Za to so morda oblikoslovni razlogi, vendar pa bi bilo za potrditev te domneve treba zbrati več primerjalnega gradiva (za podrobnosti gl. Vermeer, prav tam). Prekmursko gradivo se v teh treh tipih ujema z bednjanskim (vendar pa naglas na novonaglašeni zlogu seveda ni tonemski), npr. v Cankovi *z'a:bāvā*; *poh'i:štvo*, *žel'oudɛc*; *k'oulɛna*. Pavel (1909) ima še veliko več primerov Ivšičevega umika: *k'oudilā* (54), *n'a:potā* (13), *n'a:vādā* (8, 13), *p'ousidā* 'posojilo' (55), *pr'e:čimbā* (41), *pr'i:segā* (42) (prim. skj. *kodè:lja*, *napò:ta*, *navà:da*, *posè:da*, *preči:mba*, *prisè:ga*); opisni deležnik (ž. ed.): *k'ü:pilā* (26), *p'i:sālā* (avtorjevo gradivo), *sk'a:zālā* (58), *zl'ü:bilā* (264). Do umika ni prišlo, če prvotno naglašeni zlog nima novocirkumfektiranega ustreznika v knjižni slovenščini, npr. cankovsko *kolb'a:sā* (29), *nesr'ečā* (35), *nev'olā* (16) (prim. skj. *klobá:sa*, *nesré:ča*, *nevó:lja*).

8.2 Nekatere oblike še vedno ostajajo nerazjasnjene, vendar pa bo za njihovo razlago potrebno zbrati več primerjalnega gradiva.¹⁵ Med njimi je oblika *'outãvã*, ki se vede, kot da bi bil prednaglasni zlog dolg (prim. skj. *otã:va*); oblika *m'otikã* (obe obliki sta bili tako naglašeni v Cankovi, Martinju in Polani; avtorjevo gradivo), v kateri je prišlo do umika na kračino (prim. skj. *moti:ka*); pri Pavlu zabeležena dvojnica *l'epotã/lep'outã* (37) (prim. skj. *lepó:ta*), ki ima umik nepričakovano z (verjetno) akutiranega zloga; prav tako že zgoraj omenjeni tip *k'oulenã*.

8.3 Za zgoraj opisane naglasne spremembe v prekmurščini predlagamo naslednjo relativno kronologijo: (1) pomik cirkumfleksa; (2) izguba šibkega polglasnika znotraj besede; (3) umik naglasa s kratkega zloga znotraj besede, najprej na dolžino, nato na kračino (z različnimi stopnjami uresničitve glede na paradigmatski »pritisk«); (4) »Ivšičev umik«. Med spremembami (1) do (4) je moralo biti pravilo, po katerem se je skrajšal prvotno (v praslovanščini) cirkumfektirani zlog (**mẽ:so > *mẽ:sou > *mesou*), ker pravilo (4) razlikuje pomaknjeni cirkumfleks, pri katerem do »Ivšičevega umika« ni prišlo (**mesou > **mẽ:so*), in novi cirkumfleks, pri katerem je do »Ivšičevega umika« prišlo (**za:bãva > *zá:bava*). Ker med skrajšanjem in praviloma (2) in (3) ni medsebojnega vplivanja, ga ne moremo z gotovostjo uvrstiti v relativno kronologijo, verjetno pa je povezano s podaljšanjem pomaknjenega cirkumfleksa, torej bi bilo približno istočasno s pravilom (2). Z vsemi temi spremembami se je v prekmurščini izgubila prednaglasna dolžina (s tem tudi zunajnaglasna kolikost). Tako je prekmurščina po drugi poti prišla do istega rezultata kot druga slovenska narečja.

9.1 Po teh spremembah so v prekmurščini izginile tonemske razlike; seveda je natančen čas tega dogodka nemogoče določiti. Jasno pa je, da se je dalje razvijal tonemski prozodijski sistem osrednjih slovenskih narečij, ki pa so izgubila razliko med dolgimi in kratkimi zlogi (kar je takrat zadevalo le dolge in kratke akutirane zloge) razen v zadnjem zlogu večzložnih besed. Prekmurščina je, podobno kot nekatera druga obrobna narečja, ostala zunaj te inovacije, tako da je glede na možnost pojavitve kolikostnih nasprotij v katerem koli naglašenem zlogu v besedi tipološko bližje kajkavskim narečjem. Ni povsem jasno, zakaj so se tonemska nasprotja v prekmurščini izgubila; pomensko razločevalno vlogo so imela gotovo vsaj v dolgih zlogih, vendar pa z zelo majhno funkcijsko obremenitvijo. To je že dovolj tehten razlog za strukturno izgubo tonemskosti, kar se je zgodilo v precejšnjem delu vzhodne slovenščine in tudi v kajkavskih narečjih ob slovensko-hrvaški meji. Obstaja pa tudi možnost, da je v prekmurščini to izgubo povzročil jezikovni stik, o katerega obsegu pa lahko le ugibamo. Eden od vzrokov pri tej možnosti bi bil lahko stik z madžarsko govorečim prebivalstvom: Madžari kolikost razlikujejo v katerem koli zlogu besed, nimajo pa tonemskih nasprotij. Če so Madžari, vsaj v določenem delu Prekmurja ali določeni sloj prebivalstva, osvojili takratno prekmurščino, so ohranili kolikostna nasprotja, niso pa mogli razlikovati tonemskih nasprotij. Tako stanje bi se potem začelo širiti po vsem Prekmurju. Možno je, da sta delovala tako notranji strukturni kot tudi arealni vzrok. Tipološko paralelo najdemo v južnem delu južnoslovenskih narečij: sistemi z razločevalnim mestom naglasa in kolikostjo v naglašanih zlogih se pojavljajo v nekaterih črnogorskih govorih, ki so v stiku s takimi albanskimi, ki ohranjajo kolikostno razliko v naglašanih zlogih.

¹⁵Poleg gradiva iz kajkavskih govorov, ki ohranjajo kolikost in tonemskost, so posebnega pomena govori z novoodkriti kolikostjo in tonemskostjo (ni pa jasno, katera od njiju ima fonemsko vrednost) neke v vzhodnem delu haloškega narečja (ZORKO 1993: 205–206).

10 Samoglasniške inovacije v govoru Martinja

10.1 Srečno naključje je, da je bil govor Cankove prvi med prekmurskimi govori obsežno opisan: ohranja razmeroma starinski sistem tako za prekmurščino kot za slovenščino na sploh, tako da so razmerja med prekmurščino in preostalo slovenščino že precej jasna.¹⁶ Na tem mestu bi opozorili le na glasoslovne spremembe, ki so pripeljale od starinskega cankovskega do inovativnega martinjskega sistema, ki predstavlja eno od možnih poti razvoja prekmurskih samoglasniških sistemov v zadnjih nekaj generacijah. V Martinju se je z odpravo kolikostnega nasprotja v naglašanih zlogih razvil precej zapleten in tipološko zanimiv sistem dvoglasnikov¹⁷ (ki še ni bil opisan za kak prekmurski krajevni govor). Novi sistem ohranja večino prejšnjih kolikostnih nasprotij tako, da jih nadomešča s kakovostnimi.

10.2 Cankovska samoglasnika /'e:/ in /'ei/ odgovarjata martinjskemu /'ei/, npr. *ocvr'e:š*, *zv'eizdā* (Cankova); *ocvr'eiš*, *zv'eizdΛ* (Martinje).¹⁸ /'e/ in /'ε/ sta sovpadla v /'ie/, npr. *m'elēmo*, *d'edek* (Cankova); *m'ielΛmo*, *d'iedΛk* (Martinje). Pri /'i:/ in /'i/ je nastalo novo kakovostno nasprotje med /'y/ in /'i/, pri čemer je refleks za starejši /'i:/ pomaknjen nazaj k srednjemu redu (podobno ruskemu /y/), medtem ko je /'i/ ohranil prvotno kakovost, npr. *v'i:di:n*, *v'ide:ti* (Cankova); *v'ydim*, *v'idΛti* (Martinje). Fonem /y/ ima dve alofonski inačici v prosti variaciji; dopušča se namreč tudi dvoglasniška uresničitev ['əi], npr. *v'aidim*, *s'yn ~ s'ain*, *guč'ymo ~ guč'aimo*, *ml'ynΛr ~ ml'ainΛr*. Cankovska /'o/ in /'ā/ ustrezata martinjskima dvoglasnikoma /'uo/ in /'oa/, npr. *čl'ovek*, *br'āt*; Martinje *čl'uovΛk*, *br'oat* (Cankova). Cankovski /'ou/ odgovarja martinjskemu /'ao/, pri čemer je prvi del dvoglasnika postal strnjen, drugi del pa nerazpršen. V martinjskem govoru sta /'u/ in /'ü/ v glavnem refleksa za dolžino in kračino, prim. *v'u:k*, *g'uč* 'jezik, govor', *d'ü:šā*, *kr'ü* (Cankova); *v'uk*, *g'uč*, *d'üša*, *kr'üj* (Martinje). Pri refleksu za /'ü:/ pa je možnost dvoglasniške uresnitve ['üu] ali ['üi], zaradi česar bi bilo treba najbrž vzpostaviti nasprotje /'ü/—/'üu/. Vendar je ta dvoglasniška uresnitev omejena na majhno število besed, zato ima v sistemu zelo obrobno vrednost. Primeri s to uresnitvijo so v gradivu *gr'üuššica*, *k'üupiti*, *l'üupΛti* 'luščiti', *l'üidi* 'ljudi' (rod. mn.), *l'üupo*, *sl'üüžiti*, *s'üüčΛ* 'suša', *v'üunΛ*. Refleks zlogotvornega *r* je v martinjskem govoru dvoglasniški, in sicer /ər/, npr. *dərž'y*, *sərč'ei*.

10.3 Pri teh spremembah so razpršeni samoglasniki /i, ü, u/ ostali enoglasniki, razen deloma /y/, ki ima prosto varianto [əi]. Enoglasnik je ostal tudi dolgi kompaktni /a/. Dvoglasnika /'ei, 'ao/ sta nastala iz podedovanih /'ei/, /'ou/, ki zastopata *ē: in *o: po vsem jugovzhodnem slovenskem prostoru; v Martinju sta prva dela dvoglasnikov postala bolj zvočna, pri /'ao/ je prvi del celo strnjen. To je razumljivo ob

¹⁶Na to je že prej opozoril RIGLER 1986 (1963): 171.

¹⁷Prekmurski govori brez kolikostnih nasprotij se nahajajo v posameznih vaseh, ne pa na katerem koli strnjenem območju. To dejstvo podpira domnevo (gl. razlago v nadaljevanju), da gre pri tej izgubi za strukturni vzrok. Tu verjetno vendarle ne gre za podaljšavo obstoječih akutiranih samoglasnikov, inovacijo, ki naj bi se razširila v sosednje goričansko narečje, ker je inovacija v Prekmurju zemljepisno tako razpršena. Vasi, ki so v mojem gradivu zabeležene kot sistemi brez kolikosti, so (s severa proti jugu) Štefanovci, Sakalovci, Martinje, Večeslavci in Gančani; RIGLER ima tudi Gorico (1986 [1963]: 171). Gotovo jih je še precej več.

¹⁸Za razliko od razvoja, zabeleženega v bližnjih Markovcih, se dvoglasnika ne razlikujeta z razširitvijo dvoglasnika *eɪ* (< *ē:) (RIGLER 1986 [1963]: 172).

spremembah, ki so jih doživeli samoglasniki v zgodnejšem sistemu: dolga in kratka sprednja samoglasnika /e:/, /ɛ/ sta si bila v nasprotju v dveh lastnostih, in sicer [±dolg] in [±napet], delila pa sta lastnosti [-razpršen] in [-strnjen]. Katera lastnost je razločevalna, je bilo za govoreče dvoumno, očitno pa so se odločili za kakovostne lastnosti in v nadaljnjem razvoju kolikost ni igrala več vloge. Prva poenostavitev precej zaznamovanega nasprotja /ei/—/e:/—/ɛ/ je torej fonološka izguba razlike po prvini [±dolg] (abduktivna sprememba), pri čemer je ostala napetost edina razločevalna lastnost med /e/ in /ɛ/ in oba sta lahko nastopala v (preobilnostno) dolgih zlogih. Potem je /ɛ/ verjetno postal dvoglasnik tipa [eɛ] ali [ie]; tak dvoglasnik pa bi, kot se zdi, kršil tipično pravilo diftongizacije, tj. da je zaporedje prvin nezaznamovano—zaznamovano (po zvočnosti),¹⁹ vendar je tu ob prisotnosti že obstoječega dvoglasnika /ei/ zaznamovanost po občem načelu obrnjena. Povsem razumljiva je druga poenostavitev, ko se je /e:/ izenačil z že obstoječim dvoglasnikom /ei/, s čimer se je uresničila možnost, ki je bila zopet nezaznamovana po načelu znotrajsegmentne variacije za ta napeti samoglasnik. Potemtakem diftongizacija odpravlja potrebo po razločevalni lastnosti [±napet] (abduktivna sprememba) in fonetična uresničitev je prirejena za manj zaznamovano različico [+ohlapien] (deduktivna sprememba). Ni izključeno, da so vsi ti procesi potekali istočasno. Podobno se je verjetno zgodilo pri zadnjih dvoglasnikih. Opozoriti je treba, da načelo notranjesegmentne variacije velja tudi v primeru kratkega zaokroženega /ã/, kjer delu, ki je manj zaznamovan glede na bemolnost [a], sledi bolj zaznamovani [o].

10.4 »Moderna« vokalna redukcija (sovpad nenaglašanih /e/ /ɛ/, /a/ in njihovo osredinjenje v /ʌ/) v martinjskem govoru predstavlja logično nadaljevanje splošno-slovenske težnje po izgubi kolikostnih nasprotij. Po mnenju Golusheve (1977), ki govori o vokalni redukciji v gorenjščini, je bilo takole: »Podaljšanje nenaglašanih samoglasnikov v nezadnjih zlogih je bila deduktivna sprememba, do katere je prišlo zarade predhodne abdukcije [tj. preinterpretacije s strani govorcev], da so vsi fonemsko naglašeni samoglasniki dolgi. [...] [F]onetično skrajšanje naglašanih zlogov je bila deduktivna sprememba, ki je sledila preinterpretaciji naglasnega sistema v takega brez razločevalne kolikosti. Ta deduktivna sprememba nastopi, da se realizirajo zveze znotraj koda; natančneje, da se poudari odsotnost razločevalne kolikosti, je uvedeno pravilo o skrajšanju naglašanih samoglasnikov« (113). Torej: čeprav gre za različne segmente (v gorenjščini je vokalna redukcija zajela kratke in nenaglašene razpršene samoglasnike, tj. *i, *ě, *u > ə), proces vokalne redukcije, ki je strukturalno pogojen, velja tudi za prekmurščino. V tem primeru je redukcija mnogo mlajša, saj je tudi izguba razločevalne kolikosti, ki naj bi bila po mnenju Golusheve strukturalna predhodnica redukcije, mnogo kasnejšega datuma.

11 Sprememba *j > d'*

11.1 Kot je znano, ima severna prekmurščina spremembo *j > d'* na začetku naglašene zloga ali za soglasnikom, ne glede na mesto naglasa, npr. *d''iezik*, *d''ünac*, *d''aram*, *d''iečman*, *d''iesti*, *dod''iti* 'molsti', *smad''ati* *sa*, *vač''ierd''a*,

¹⁹To je splošni »princip notranjesegmentne spremembe«, kjer »sta nasprotni vrednosti lastnosti, v odnosu do katere je segment diftongiziran, v segmentu razporejeni v vrstnem redu nezaznamovano — zaznamovano« (ANDERSEN 1972: 23).

z' uord' ʌ, d' ʌivd' ʌ, p' ierd' ʌ, z' ield' ʌ, lid' : 'ei (Martinje).²⁰ Soglasnik *d'* se najde tudi v drugih okoljih, ko je v odvisne sklonne razširjen iz imenovalnika, npr. rod. ed. *d' ez'ika* (ker *d' iezik*), rod. ed. *d' ečm' ienʌ* (ker *d' iēčmen*); drugače ostane *j* nespremenjen, npr. *jas' ein, jas' einʌ, p' uojep, p' uojbʌ*. V cankovskem govoru je sprememba šla še dlje: pred sprednjimi samoglasniki je refleks *g* (*g' ezik, g' e:trã, c' ankofčarge, bog' i:n sɛ*), pred zadnjimi pa *ž* (*bož' ati se, ž' aboko, ž' oukãti*).²¹ Areal spremembe *j > d'* pokriva ves severni del Prekmurja do črte, ki poteka od Cankove na zahodu do Filovcev na vzhodu, se pravi goričko in ravensko podnarečje. To fonetično spremembo poznajo tudi madžarska narečja v neposrednem stiku s prekmurščino tako v Sloveniji kot na Madžarskem, npr. *gyövök* 'pridem' (knj. *jövök*), *zsebgýe* 'njegov žep' (knj. *zsebjé*), *sargyu* 'druga košnja' (knj. *sarjú*); *ujjajim* 'moj prst' (knj. *ujjaim*) (gl. gradivo pri Penavin 1966: zemljevidi 21–23, 140; Véghu 1959: zemljevidi 56, 71, 74–78, 80, 123).

11.2 Smer te spremembe kaže na to, da je nastala v madžarskih narečjih in se je po stiku s slovenskimi razširila v Prekmurje. To je razumljivo, ker je v madžarskem glasovnem sistemu že prej obstajal fonem /d'/, ki bi mu govorniki lahko pripisali alofone fonema /j/ z vzvišeno zaporo, se pravi v vzglasju naglašene zloga in za soglasnikom. To je tipična abduktivna sprememba, pri kateri je preinterpretirana le prvina [-soglasniško] > [+soglasniško]. Domnevo, da gre za prvotno madžarsko spremembo, potrjuje tudi dejstvo, da se je isti pojav razširil tudi na del gradiščanskih hrvaških narečij, ki so v stiku z istim madžarskim arealom, ne pa s prekmurščino (gl. gradivo pri Neweklowskem 1978: 184–185).

12 Sklep

12.1 Prikazani opis in analiza prekmurskega narečja potrjujeta in precizirata že znano dejstvo, da je med slovenskimi narečji prekmurščina poseben fonološki in oblikoslovni tip. V njeni osnovi so normalni fonološki razvoji, skupni tudi ostalim slovenskim narečjem, vendarle pa ostaja na robu (pomik cirkumfleksa) ali zunaj nekaterih inovacij (podaljšanje akuta), ali pa je bila relativna kronologija sprememb drugačna kot drugod (npr. sovpad *l' in *l v *l in nato olajšanje *l v u na koncu zloga: *kob'ila, kob'i:u—kr'a:u* 'kralj'). Pri vsaj enem pojavu, namreč pomiku cirkumfleksa, prekmurščina tvori nekakšen most med slovenščino in kajkavščino. Še več: glede na to, kako se pomik cirkumfleksa pojavlja v prekmurščini in kajkavščini, lahko sklepamo na strukturne razmere, v katerih je do te inovacije prišlo; bila je namreč odvisna od relativne teže zloga. Prekmurščina kaže tudi na to, da do pomika cirkumfleksa ni prišlo povsod hkrati: v prekmurščini se je to moralo zgoditi pred odpadom šibkih polglasnikov. Kasnejše izoglose potekajo v smeri od severa proti jugu, kar bi lahko kazalo na stik z madžarščino (preobilnostno razlikovanje kratkega in dolgega *a* glede na [±bemolnost]; *j > d'*; znižanje končnega *-u*); druge so jasno notranje strukturno motivirane (notranji naglasni umik, izguba kolikostnih nasprotij).

²⁰Tej preprosti spremembi je posvečena razmeroma obsežna literatura (gl. RAMOVŠ 1924: 165–168 in tam navedeno literaturo). V tej razpravi se obravnava le z namenom, da se opredeli izoglosa in jasno pokaže izvor spremembe.

²¹Pavel ima skoraj vedno samo *d'*, iz česar sklepamo, da je do podvojitve alofonov na Cankovi prišlo v tem stoletju (v generacijah po Pavlovih zapisih) ali pa je Pavel imel obe varianti za enoten fonem /d'/. Bolj verjetna je prva možnost, saj so Pavla v prvi vrsti zanimale fonetične podrobnosti.

NAVEDENKE

- Henning ANDERSEN 1972: Diphthongization. *Language* 48/1: 11–50.
- 1973: Abductive and Deductive Change. *Language* 49/4: 567–593.
- Anton BAJEC 1921–1922: O prvotnem slovenskem naglasu $\hat{}$ v rezijanskem narečju. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 3: 40–42.
- Ruth A. GOLUSH 1977: The Origin of Vowel Reduction in Slovene. *Papers in Slovene Studies* 1976 (ur. Rado L. Lencek): 107–119. New York, N.Y.: Society for Slovene Studies.
- Marc L. GREENBERG 1990: *A Historical Analysis of the Phonology and Accentuation of the Prekmurje Dialect of Slovene*. Neobjavljena doktorska disertacija, Kalifornijska univerza v Los Angelesu (UCLA). XIV + 273 str.
- v pripravi: Circumflex Advancement in Prekmurje and Beyond.
- Pavle IVIĆ in dr. 1981: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom* (= Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine: *Odjeljenje društvenih nauka* 9, Posebna izdanja 55). Sarajevo: ANU BiH.
- Josip JEDVAJ 1956: Bednjanski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1: 279–330.
- Zvonimir JUNKOVIĆ 1972: *Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta* (= *Rad JAZU* 363, *Odjel za filologiju* 17). Zagreb: JAZU.
- Mirko KRIŽMAN 1987: Jezikovna sedanost v Radgonskem kotu s sociolingvističnih vidikov. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 58 (= 23)/2: 173–215.
- Tine LOGAR 1981: Izhodiščni splošnoslovenski fonološki sistem. V: Ivić in dr.
- Mijo LONČARIĆ 1988: Rani razvitak kajkavštine. *Rasprave Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku* 14: 79–104.
- G. S. LOWMAN 1932: Specimen: Slovenian (Prekmurje Dialect). *Le maître phonétique*: 57–58.
- Gerhard NEWEKLOWSKY 1978: *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete* (= *Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung* 25). Dunaj: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- France NOVAK 1985: *Slovar beltinskega prekmurskega govora* (ur. Vilko Novak). Murska sobota: Pomurska založba.
- Avugust PAVEL (Ágoston Pável) 1909: *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana* [Fonetika cankovskega slovenskega govora]. Budimpešta.
- 1916a: A legujabb vend irodalom nyelve [Novejši prekmurski knjižni jezik]. *Nyelvtudomány* 6/1: 1–27.
- 1916b: A legujabb vend irodalom nyelve (nad.). *Nyelvtudomány* 6/2: 103–116.
- 1917: Vend szöveggyűjtemény s az eddigi gyűjtések története [Zbirka prekmurskih besedil in zgodovina zbiranja do danes]. *Nyelvtudomány* 6/3: 161–187.
- 1918: Vend szöveggyűjtemény s az eddigi gyűjtések története (nad.). *Nyelvtudomány* 6/4: 263–282.
- Olga PENAVIN 1966: *A Jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza* [Atlas pomurskih madžarskih narečij v Jugoslaviji] (= *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 116). Budimpešta: A Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Fran RAMOVŠ 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika II. Konsonantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- 1950: Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov. *Slavistična revija* 3/1–2: 16–23.
- Jakob RIGLER 1972: O rezijanskem naglasu. *Slavistična revija* 20/1: 115–126.
- 1986 (1963): Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Razprave o slovenskem jeziku* (ur. Franc Jakopin): 139–186. (Prvotno izšlo v *SR* 14: 25–78.)
- 1986 (1973): Smeri glasovnega razvoja v panonskih govorih. *Razprave o slovenskem jeziku* (ur. Franc Jakopin): 116–138. Ljubljana: Slovenska matica. (Prvotno izšlo v zborniku *Študije o jeziku in slovstvu*: 113–128)

- Christian S. STANG 1957: *Slavonic Accentuation* (= *Norske Videnskaps-Akademi i Oslo I. Hist.-Fil. Klasse 3*). Oslo: W. Nygaard.
- Antun ŠOJAT 1982: Turopoljski govori. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6: 317–493.
- József VÉGH 1959: *Órségi és hetési nyelvatlasz*. Budimpešta: Akadémiai Kiadó.
- Willem VERMEER 1979: Innovations in the Kajkavian Dialect of Bednja. *Dutch Contributions to the Eighth International Congress of Slavists* (ur. J. M. Meijer): 347–381. Lisse: Peter de Ridder.
- 1987: The Treatment of the Proto-Slavic Falling Tone in the Resian Dialects of Slovene. *Dutch Studies in South Slavic and Balkan Linguistics* (= *Studies in Slavic and General Linguistics* 10): 275–298. Amsterdam: Rodopi.
- Zinka ZORKO 1989: Govor vasi Žetinci (Sicheldorf) v avstrijskem Radgonskem kotu. *Slavistična revija* 37/1–3: 241–251.
- 1992: Prleško narečje v Radomerščaku, rojstem kraju F. Miklošiča. *Miklošičev zbornik: Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991* (ur. Jože Toporišič) (= *Obdobja* 13): 463–476. Ljubljana: SAZU, Univerza v Ljubljani; Maribor: Univerza v Mariboru.
- 1993: Daljšanje akuta v severovzhodnih slovenskih narečjih. *Slavistična revija* 41/1: 193–207.

SUMMARY

The first part of the paper presents a phonological sketch of three village dialects of Prekmurje (located in northeastern Slovenia and southwestern Hungary), representing the three traditional subdivisions of the dialect: *goričko*, *ravensko* and *dolinsko*. Martinje (*goričko*, northern Prekmurje), Cankova (*ravensko*, southwestern Prekmurje) and Polana (*dolinsko*, southeastern Prekmurje) differ from each other phonologically in terms of relatively recent Prekmurje-internal innovations: (1) rounding of short and unstressed *a* (Martinje, Cankova) vs. rounding of long stressed *a* (Polana); (2) lenition of word-final *-l* > *-o* (Martinje, Cankova) vs. lenition of *-l* > *-u* (Polana); (3) the change *j* > *d'* before a stressed vowel or following a consonant (Martinje, Cankova); (4) complete rephonologization of quantitative with qualitative oppositions (Martinje); (5) the change *t* > *k* before **l* (Cankova, Polana).

The second part of the paper treats some details of the phonological and morphological development of Prekmurje with respect to Common Slavic and Common Slovene, focusing on issues that are not discussed fully in the dialectological literature. A new proposal for the advancement of the circumflex is discussed as well as a phonological hierarchy given for the retraction of stress from internal syllables. A contrastive analysis of the relatively conservative vowel system of Cankova with the innovative system of Martinje attempts to elucidate the processes by which distinctive quality replaced quantity as a structurally motivated set of changes.

The description and analysis confirm and make more precise the notion that the Prekmurje dialect forms a somewhat special phonological and morphophonological type among the Slovene dialects. The formation of the dialect reflects the normal phonological developments common to the rest of Slovene, but remains outside of (e.g., acute relengthening) or on the periphery (e.g., circumflex advancement) of some innovations. In terms of one important isogloss, the circumflex advancement, Prekmurje displays a restricted realization, one that can be connected with similar phenomena in eastern Slovene and western Kajkavian. In addition, the way that circumflex advancement occurred in Prekmurje and Kajkavian reveals the general structural conditions under which the innovation occurred, namely, it was dependent on relative syllable weight. Circumflex advancement also did not take place everywhere at the same time, as is revealed by the Prekmurje evidence: it must have taken place there before the fall of weak jers. A relative chronology of (internally motivated) prosodic innovations is proposed: (1) circumflex advancement, (2) loss of weak internal jers, (3) retraction of ictus from short stressed syllables, first onto short then onto long (with morphological constraints), (4) a retraction of neo-circumflexes onto preceding long vowels ("Ivšič's retraction"). Other isoglosses are north to south, possibly indicating contact with Hungarian (differentiation of short and long *a* in terms of [±flat]; *j* > *d'*); others have clear internal structural motivation (internal stress retraction, loss of vowel quantity).

'DANES' IN 'JUTRI' V POROČEVALSKIH BESEDILIH*

Prikazana je vloga časovnih besed, slovenskih prislovov in pridevnikov, ki imajo osrednje mesto v poročevalskih besedilih, kadar imajo nanašansko (referenčno) vlogo skupaj s podatki o točkah javnega koledarskega štetja. Prepogoste pretvorbe med dominantnim besedilnim časom in časom sprejemanja besedila obremenjujejo gladko sprejemanje (branje in poslušanje) poročevalskih sporočil.

The role of temporal words, Slovene adverbs and adjectives are treated in light of their central place in news texts, where they have a referential role in conjunction with the calendar. The multitude of transformations that take place between the dominant textual time and the time when the text is received burdens the smooth reception (reading and hearing) of news reports.

Čas je ena redkih stvari, s katerimi jezikoslovje in druge humanistične vede kar dobro delajo, ne da bi natanko vedele, kaj čas sploh je. Tudi filozofske teorije različnih usmeritev so z definicijami časa malo tvegale, bistveno manj kot npr. pravna teorija pri definiji »lastnine« ali »zločina«. Kolikor se nabere definicij časa od Platona, Aristotela, sv. Avguščina, Kanta, Bergsona, Husserla in tako dalje, vse se zdijo enako uporabne ali neuporabne, kakor tudi običajno ukalupljanje pristopov na znanstvene – neznanstvene, idealistične – materialistične ipd. Zato ne preseneča, če sloviti kozmolog in kvantni teoretik S. Hawking v svoji – res, da poljudni – knjigi *Kratka zgodovina časa* (Hawking, 1990, 14) odpravi »definicijo« časa s stavkom v oklepaju: »(karkoli že to je)«. Nobene druge »definicije« časa si ne privoščijo.

Izhod iz zadrege se pri nekaterih avtorjih kaže tako, da ne govorijo o času, ampak o *kategoriji časa*, vendar nadalje ravnaajo tako, kot da so postavili definicijo časa, ne *kategorije* (časa). Objektivnost je tako zgolj navidezna. Sklicevanje na znanstvene teorije (v fiziki, mehaniki, npr. relativnostna teorija), ki da dajejo pojmu čas eksaktno razlago, celo »materialističnost«, je samo sklicevanje na natančno (tehnološko seveda zahtevno) merjenje, računanje časa, za kar so v fiziki potrebni *prostor*, »telo« in *gibanje*.

Za jezikoslovni pogled na stvar je važno, kako se (v spoznavnem smislu) čas odraža v človekovi zavesti, torej kot ena od vsebin družbene zavesti. Fizikalna objektivnost časa, tj. oblika obstoja gibajočega se telesa, zajema fizikalne, kemične in biološke procese, obstoječe v nepretržju (kontinuumu), kjer ni ločevanja med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo. Te tri kategorije so rezultat razvoja človeka in njegove zavesti ter so na različne načine zajete v različnih jezikih. Pravzaprav se takšno pojmovanje kaže že pri Aristotelovem nekako matematičnem pojmovanju časa kot *štetja* (arithmos) v premikanju med »pred« in »po«. To pa seveda vključuje točko vmes, tj. »zdaj«, iz katere se v človekovem pojmovanju časa (»karkoli to že je«) razumeva potekanje, preteklost in prihodnost. Naj bo torej odraz časa v človeški zavesti še tako v nasprotju z ugotovitvami o objektivnem fizikalnem času, brez tega ne more niti fizika, saj govori o »začetku, koncu časa«, o njegovi »zgodovini«, kot da začetek in konec ne bi bila že sama na sebi tudi čas. Zato se kaže zadovoljiti s povsem

*To je del širše razprave o času v slovenskih poročevalskih besedilih.

slovarskimi razlagami (kot je npr. bergsonovska v SSKJ I), ki osnovni pomen časa razlagajo kot neomejeno trajanje, vsi nadaljnji pomeni pa so izrazito nefizikalni pomeni, ki to *neomejeno trajanje* na različne načine omejujejo, kot pač se to omejevanje odraža v človeški zavesti in s tem v (slovenskem) jeziku.

I Pri tem se – tudi v slovenščini in SSKJ – kaže določena poimenovalna zadrega. V gnezdu izrazja je čas kot jezikoslovni izraz (oznaka lingv.) razložen kot »gramatična kategorija za izražanje sedanjosti, preteklosti in prihodnosti glagolskega dejanja«. Za poimenovanje časa kot objektivnega, fizikalnega potekanja in časa kot spoznavne kategorije, torej za izražanje tega, kako se čas odraža v človekovi zavesti (spoznavna vsebinska kategorija časa), imamo v slovenščini, kot tudi v drugih jezikih en sam izraz, po tem ko se je ločevanje med tema dvema pomenoma in pomenom zajemanja časovnosti v jeziku, tj. v oblikah za izražanje časa, vendarle – in ne brez nesmiselnih odporov – uveljavilo: ločimo med sedanjim, preteklim in prihodnjim časom ter (glagolskimi) oblikami za izražanje časov: sedanjik, preteklik, prihodnjik (časovniki). Z njimi v slovenščini izražamo tudi relativno časovnost, dobnost: istodobnost, predodobnost, zadobnost. Časovniki kot slovnični morfemi za izražanje časovnosti seveda niso edini v jeziku (v nekaterih jezikih jih sploh ni). Pojemovne časovne vsebine izražajo besede in zveze, npr. *časovni pridevniki, prislovi, časovne prislovne zveze* (to so gesla v Toporišičevi Enciklopediji slovenskega jezika (ESJ, 1992)).¹

Časovni pridevniki (današnji), prislovi (danes) in prislovne zveze (ta dan) se že sami, s svojim besednim pomenom, nanašajo na jezikovno časovnost, vendar se časovnost izraža tudi z drugimi nečasovnimi besedami v predložnih zvezah, iz SS (Toporišič²1984) npr. *za starih gospodarjev, o vseh svetih, dogodki izza kongresa, med predstavama* itd. Tudi nekateri členki s svojimi stavčnimi pretvorbami implicirajo časovnost, natančneje, dobnost, če za relacijo štejemo relacijo časa izrekanja (nastopa) povedi s členkom in implikacijo časa v pretvorjenem členkovnem stavku. To je besedilotvorna značilnost člena, t. i. notranje nanašanje (endofora). Npr. poved *Zdaj ga že imam* vključuje stanje pred nastopom te povedi, v pretvorbenem stavku navadno izraženo še s kakšnim časovnim prislovom (in okrepljenim še z enim členkom): »*prejga (še) nisem imel*«. ²

V poročevalskem frazeologemu »*kot smo že poročali,...*« členek poudarja preteklost dejanja v smislu istosti poročanja o *tej* tematiki. Podobno tudi (zlasti radijski) poročevalski frazeologem »*o tem (v dogodku, seji ipd.) bomo še poročali*«. ³ Prvi frazeologem pomika pretvorbeni stavek v sedanjost, nekako »*zdaj ponovno poročamo (o tej) zadevi*«, drugi pa »*zdaj (o tem) ne poročamo zadnjič*«. Poročevalski značaj obeh frazeologemov je očiten, njuna »časovnost« je s členkoma bolj usmerjena k poročevalskemu načinu, kot bi bila zgolj z glagolskima oblikama (časovnikoma) brez členkov.

¹ Jezikovno časovnost oz. časovne jezikovne oblike je treba ločiti od časovnih oblik jezika, kot jih uporablja TOPORIŠIČ (1992). S slednjimi so mišljena obdobja v jeziku. Gre torej za razliko med »čas v jeziku« in »jezik v času«.

² To bi bil drugi pomen pri prislovu (= členku) v SSKJ V. Tam sta izmed sedemnajstih prva dva pomena, ki vključujeta njegovo »časovno« stavčno pretvorbo. Prehodni tretji pomen vodi k ostalim, zelo zapletenim modalnim pomenom.

³ SSKJ IV. zajema ta pomen kot »izraža ponovitev dejanja ali stanja: zvečer se bomo še videli«.

Te »čase«, kot so zajeti v jeziku iz spoznavne vsebine v človekovem odražanju objektivnega časa, bi bilo dobro izrazoslovno ločiti od časa kot trajanja, tako kot je to npr. v novejšem nemškem jezikoslovju z izrazoma »Tempus« in »Zeit«, npr. Weinrich (1964), Wunderlich (1970), Werlich (1979), pri katerih je *Tempus* izraz za jezikovni pomen časa (jezikovne časovnosti). Za slovenščino je možnost izbire sicer neznatna, vendar predlagam izraz *časje*.

2 Poved iz opoldanskih radijskih poročil *Zjutraj je deževalo po vsej Sloveniji* ima zanemarljivo spoznavno in večjo obvestilno vrednost, kajti podatek o jutranjem dežju je »informacija«, ki tistemu, ki z njo razpolaga, jo ve, omogoča nadaljnje ravnanje ali nasplošno ustreza potežitvi radovednosti. Ujemanje med *zjutraj* in časovnikom *deževalo je* pa je vseeno rezultat spoznavnih (kognitivnih) aktivnosti v tem smislu, da naslovnik razume čas sprejemanja besedila (opoldne) in dogajanje *zjutraj* kot razmerje sedanost – preteklost, izraženo slovnično, z glagolsko obliko preteklika, in časovni odsek v tako pojmovani preteklosti s časovnim prislovom *zjutraj*. Ravnina odražanja časovnih relacij kot spoznavna aktivnost in ravnina jezikovne uresničitve te aktivnosti sta organizirani v smiselni slovenski (poročevalski) povedi.⁴

Prislov *zjutraj* spada k osnovnim enotam, s katerimi jezik izraža časovne odseke, in je kot tak omejen podobno kot druge take enote: *sekunda, ura, zvečer, danes, sobota, oktober ipd.*, nasproti odprtim (neomejenim) *trenutek, hip, doba*. Štěpán (1987, 34) jih imenuje *atomarne časovne vsebine*. Te se kombinirajo v *molekularne časovne vsebine* (31), loči pa še druge. Allen (1966, 34) govori o *časovnih poljih*. Najprimernejši se zdi izraz pri Hoffmannovi (1983, 55), ki uporablja *časovni odsek*.

Omejenost prislova *zjutraj* je lahko značilnost posameznih jezikov. Slovenski *zjutraj* je »krajši«, saj ima do poldneva še »dopoldne«, v angleščini pa npr. *morning* traja od polnoči do poldneva. Za oba pa velja, da izražata le vsebino pojma, nimata pa nanašanje (referenčne) vrednosti, dokler ju sobesedilo ne poveže z določeno točko javnega koledarskega, torej izvenjezikovnega štetja časa. Zato imajo te najpomembnejšo vlogo časovnih določitev v poročevalskih besedilih kot resničnostnih, neumišljenih besedilih, kot jih razume Werlich (1979², 20), ki za »ne-fiktivna« besedila šteje tista, v katerih nastopajo realno (zgodovinsko) dokazano živeče osebe, določen kraj na zemeljskem površju in nanašanje na časovno točko v javnem koledarskem štetju časa.

3 Razumevanje časovnih odsekov oz. njihovih manjših delov, časovnih točk, je v poročevalstvu odvisno od prenosnika, v obeh pa je seveda izhodiščna točka oz. osnovni časovni odsek *trenutek govorjenja* (bolje bi bilo reči *trenutek tvorjenja besedila*). V radijskem poročevalstvu se ta lahko, a ne nujno, ujema z aktualno sedanostjo, ki pa je – razume se – zmeraj točka sprejemanja sporočila. Aktualna sedanost, izražena s sedanjikom in prislovom *zdaj* (in neomejenimi prislovnimi zvezami, npr. v *tem trenutku*) je namreč lahko tudi predvidena v prej nastajajočem besedilu, da bi se »delala«, kot da se točka nastajanja besedila in točka sprejema prekrivata. V radijskem govoru je bolj kot za poročevalska besedila to značilno za *časovne orientatorje* (smernike), ki kažejo na uvrščanje besedil v čas, na njihovo sosledje. So nujni, ker bi se besedila sicer v etru »izgubila«. Najpogostejši tak orientator je prislov *zdaj* (»zdaj je na vrsti oddaja o«), ki je tu izgovorjeno (slišno) opozorilo na točko aktualne

⁴V stilistiki poročevalstva govorimo o *referemu* kot o najmanjši poročevalski enoti, ki je tu vestiški pravzorec. Prim. KOROŠEC (1991).

sedanjosti in ustreza (neizgovorjeni) točki, v kateri se pri pogledu čez stran časopisa v vidnem polju ustavi oko pred začetkom branja. Glede na potek časa je nadaljnje sprejemanje besedila prek obeh prenosnikov od te točke naprej enaka: poteka linearno s potekom objektivnega časa.

V pisnem poročevalstvu je točka sprejema predvidena in z notranjim časom v besedilu jasno povezana, vendar se – prav tako zaradi narave prenosnika – ravno *ne more* ujemati s točko tvorjenja besedila. To je bilo že razčlenjeno v variantah prenosniških stopenj (Korošec, 1982, 362–363).

V dnevniškem poročevalstvu je točka sprejema za razliko od radijskega, kjer je časovni odsek »danes« razstavljen v več točk »zdaj«, predvidena za časovni odsek »danes«, tako da je ta časovni odsek določen z datumom, navedenim na vsakokratnem izvodu časopisa (pri jutranjkih oz. večernih je »danes« aktualiziran z dodatnim prislovom: molekularna časovna vsebina), zato predstavlja le kontrolno točko za aktualno sedanjost, ki pa se ne ujema s sedanjostjo v notranjem času poročevalskega besedila. Preprosto rečeno, »danes« v poročevalnem besedilu in »danes« sprejema se ne ujemata, ker se časje besedila ujema s časom tvorjenja, ne sprejema.

Čas tvorjenja, tj. prevladujoči interni čas besedila, ima prav tako kot čas sprejema lastno nanašanje točko v datumskem času. Ta je običajno naveden v t. i. časoprostorskem vhodu v besedilo (gl. o tem Korošec, 1991, 288–289), ki besedilo spravlja v razmerje z objektivnim časom in tako določa smisel vsem prislovom in pridevnikom, kakor tudi vse ostale časovne relacije. To sicer na videz otežuje razpoznavanje dejanskega časa, izraženega s časjem v pisnem poročevalskem besedilu, saj je besedilni »danes« na točki sprejema objektivno »včeraj«. Vendar te časovne pretvorbe opravi naslovnik (bralec) na podlagi razumevanja narave pisnega prenosnika, tako da so sestavina znanja, sposobnosti sprejemanja poročevalskih besedil. Zato naslovnik ne pričakuje, da bo pretvorbo opravil poročevalec in v interni čas besedila vnesel časje, ki se bo ujemalo s časom sprejema. To bi bilo v nasprotju s konvencijo, utrjeno v izročilu, kot so druge jezikovne, npr. pravopisne prvine.

Pri tem veljajo določene omejitve. Treba je namreč upoštevati, da naslovnik časovno nepretržje (kontinuum) doživlja tako, da na posamičnih točkah ali daljših odsekih tega nepretržja uporablja nanašanje izraze *zdaj*, *danes*, *v četrtek*, torej najprej doživlja sedanjost in glede na te točke vzpostavlja drugi časovni relaciji, preteklost in prihodnost. 'Danes' je v zavesti predvsem aktualni, pravkar doživljani 'danes', nanašanje (tu bi lahko rekli »poimenovalna«) vloga 'danes' glede na npr. 30. julij, je drugotna. To se vidi v vsakdanjih vprašanjih, s katerimi se vprašuje, na kateri datum se nanaša današnji 'danes': »Katerega smo *danes*?« (odg.: Tridesetega), ali kako je današnjem dnevu ime: »Kaj/kateri dan je *danes*?« (odg. Četrtek), kjer ima 'danes' zmeraj osrednje mesto. Zato je nadzorna vloga na točki S (sprejem) tako nujna (kot je bilo že opozorjeno pri Korošec 1982). Sprejemanje, branje in poslušanje, poročevalskih besedil ni postopno, premišljevalno sprejemanje v visoki zbranosti, ampak naglo, lahko, velikokrat vzporedno s kako manj zahtevno dejavnostjo. Ustavljanje, obračanje pozornosti stran od vsakokratne točke na linearnem poteku sprejemanja (npr. naloga »vračanja« na že sprejeto mesto v besedilu pri predolgih medstavah ipd.), vse to deluje moteče in se šteje za stilno šibkost poročevalskih besedil, zlasti vesti, razširjene vesti, agencijskega, dopisniškega poročila. Zato morajo

biti redka mesta, na katerih mora naslovnik opraviti miselno operacijo prilagajanja časa v besedilu s točko v aktualnem trenutku objektivnega časa. Tudi zato je elegantnejše branje večernih ali nočnih izdaj časopisov, ki imajo v besedilih 'danes' kot čas tvorbe besedila izražen v časo-prostorskem vrodu, in ga zvečer oziroma ponoči še razumemo kot isti 'danes', zjutraj in na vseh naslednjih točkah sprejema tega dne pa bo že prilagojen v 'včeraj'.

4 Opuščanje časo-prostorskega vroda v poročevalskem besedilu zato ne more biti stvar odločitve, izhajajoče iz želje po drugačnosti, individualnosti kakega časopisa, npr. novejših Republike ali Slovenca (pri slednjem, ki se glede tega ne drži izročila svojega istoimenskega predhodnika, je izpuščen le časovni podatek pred besedilom). Tu namreč ne gre zgolj za – sicer možno – prilagoditev časovnih podatkov, kakršna je pri pretvorbi premege v odvisni govor. Prilagoditve časovnih določitev, »ki so razumljive le s stališča trenutka govorjenja, ne pa tudi s stališča poročanja« (Toporišič, 1984², 530–531), so povsem mogoče, kot je bilo omenjeno zgoraj (»Na vprašanje bom odgovoril jutri.« → Dejal je, da bo na vprašanje odgovoril danes). S tem pa se zabriše avtentičnost dejansko izrečenega, sporočenega. Poročevalec posega v tiste prvine poročanega, ki se v poročevalstvu praviloma ne smejo oddaljiti od oblike, kakršno je dal prvotni govorni dogodek. Časje v poročevalskem besedilu je seveda treba prilagoditi času v točki sprejema, kadar ni potrebe po ohranitvi avtentičnosti (recimo: dobesedno izrečenega), časovni podatki v besedilu pa na točki sprejema zaradi objektivnega časovnega razmika obeh točk izgubijo poročevalsko smiselnost, recimo, naznanila, ker v točki sprejema niso več aktualni. V preteklosti slovenskega poročevalstva se je to zgodilo zaradi neutrujenosti konvencije in tehnoloških ovir. Pri Slovenskem narodu npr. takrat, ko v Mariboru še ni izhajal kot dnevnik:

(1) Iz Ljubljane, 7. avgusta

Slovenski pesnik Miroslav Vilhar je včeraj na Kalcu umrl. Jutri ob osmih bo pogreb. (Telegram »Slovenskemu Narodu«), 8. avgusta 1871

Vilhar je umrl 6. avgusta, iz Ljubljane je šel telegram v Maribor naslednjega dne s podatkom 7. avgust, zato se *včeraj* (notranji besedilni čas) pravilno nanaša na pretekli dogodek. Tak je tudi podatek »jutri«, ki je bil v časopisu 8. avgusta že »danes«. V časopisu 10. avgusta je urednik Jurčič objavil prigodni zapis: »Baš pred završetkom zadnjega lista smo prejeli telegrafsko naznanilo iz Ljubljane« (telegram je res izšel na zadnji, za rubriko Telegrami neobičajni strani). V naslednji številki, tj. 12. avgusta, je posebni dopisnik poročal: »Iz Notranjskega, 9. avgusta /.../ Včeraj (torej 8. avgusta, op. T. K.) smo izročili zemlji ... Miroslava Vilharja«. Za mariborske bralce Slov. naroda, ki so podatek »jutri« sicer 8. avgusta lahko razumeli kot »danes« (torek ob osmih!), je bil podatek kvečjemu obvestilo, ne pa naznanilo o (prihodnjem) dogodku.

(2) Nn: Od danes nov parkirni red

N: Po parkirne listke v najbližji kioski

Pn: Tistim, ki se v začetku še ne bodo dovolj dobro znašli, bodo policisti in mestni redarji pogledali skozi prste – Listek: 110 tolarjev.

S(inopsis): *Ljubljana*, 29. septembra – Od jutri, 30. septembra, bo v ožjem mestnem središču začel veljati parkirni red. /.../

* Nn = nadnaslov, N = naslov, Pn = podnaslov.

B(esedilo): /.../ Zanimivo je, da danes, dan pred uradno napovedanim začetkom nove parkirne ureditve, /.../ Delo, 30. sept. 1993, 7 (Dejan Vodovnik)

Zgled kaže neprimerno vključevanje časa v poročevalskem besedilu:

– Prvi prislov *danes* v nadnaslovu je poročevalčeva prilagoditev časa času sprejema. 'Danes' se nanaša na datum izida časopisne številke, v tem primeru je to 30. september 1993. Glede na to, da je t. i. veliki nadnaslov (gl. Korošec, 1990), ki je tukaj izpustni, v časopisu Delo sorazmerno nov (nastopa dve leti, prej je Delo imelo samo tehnične nadnaslove), morda vloga nadnaslova še ni utrjena. Podatek *danes*, ki se ne nanaša na glavni čas poročevalskega besedila, ampak naprej, na 'danes' sprejema, se mora nanašanje ujemati z vsemi besednimi časijskimi podatki v besedilu, izjema je edino datum (včerajšnjega 'danes') v časo-prostorskem vhodu. Ta nadnaslov je povsem primeren kot prednaslov v televizijskem poročilnem bloku (napisan na zaslonu).

– Prislov *jutri* iz začetka sinopsisa se nanaša na glavni čas besedila, zato je potrebna prilagoditev na 'danes' v točki sprejema, kar je olajšano glede na to, da je *jutri* položajno med datumskim podatkom za čas tvorjenja besedila in datumom, ki se (v tem primeru, lahko bi bil kak drug) ujema s časom sprejema oz. datumom časopisne številke. Glede na vodilni 'danes' v nadnaslovu bi tu zadoščal samo datumski podatek: Od 30. septembra..., kar pri sprejemu zahteva zgolj poistenje tega podatka z 'danes' kot časom sprejema.

– Naslednja prilagoditev mora odstraniti poročevalsko napako (ne stvarne, saj *danes*, nanašajoč se na čas tvorjenja besedila, ki je naveden v časo-prostorskem vhodu, zahteva običajno prilagoditev). Napaka je v tem, da se dva *danes* v istem besedilu nanašata na različni koledarski čas. *Danes* kot izraz za časovni odsek (po Štěpánu *atomarna časovna vsebina*) je omejeni odsek in tu pristavčno opisan še z neomejenim časovnim odsekom (dan pred ... začetkom), ki ima ob 'danes' vrednost poimenovanja dneva (kot četrtek, petek). Zato se pri prilagajanju točki sprejema prirazume kot »(včeraj), dan pred ... začetkom« in torej zadošča že sam, brez prislova *danes*.

Vse tri raznosmerne prilagoditve pa so za časopisno poročilo seveda preveč.

5 Če bi veliko število besedil (iz Dela, manjše iz Dnevnika), ki skozi desetletja izkazujejo enako primerno težnjo, posplošili v vzorec, bi za besedilo vesti, razširjene vesti in poročila oblikovali takole časovno ogrodje vzorca:

Naslov

Časo-prostorski vhod

Časje:

– časovni prislovi, ki ubesedujejo časovne odseke kot spoznavne vsebine človekovega odražanja objektivnega časa in ki v razmerju do podatka v časo-prostorskem vhodu vzdržujejo čas tvorjenja besedila kot dominantni čas;

– časovniki, ki z morfemskim navezovanjem ustrezajo pomenom besed za časovne odseke; časovniki imajo predvsem besedilotvorno vlogo, sicer so redundantni (preobilnostni); kot časovne glagolske oblike se ujemajo (v osebi, spolu in številu) z aktantom vodilne nastopne povedi in tako poleg navezniških parov tvorijo tudi navezniške nize.

Zgledi (z izmišljenimi podatki):

(3) Mednarodno srečanje ekologov

Ljubljana, 30. julija 1990 – Danes se je tu / Tu se je danes začelo mednarodno srečanje strokovnjakov za ... Razpravljali bodo o ... Današnji delovni dan bodo posvetili temi ... jutri/v petek pa si bodo ogledali ...

(4) Ljubljana, 30. julija 1990 – Včeraj zvečer / Danes zjutraj se je v križišču ... cest zgodila huda prometna nesreča, v kateri je bil težko ranjen ... je prehitel ... zaviral ... zaletel ... so ga odpeljali ... škoda na vozilu je za ...

(5) Ljubljana, 30. julija 1990 – Na današnji tiskovni konferenci je predstavnik ... za tisk sporočil, da (pripravljajo, so pripravili, bodo pripravili) ... zanikal je ... ni hotel komentirati.

Naslednji sklop vprašanj zajema vlogo časovnosti in časa v konstrukciji poročevalskih besedil.

LITERATURA

R. L. ALLEN, 1966: *The Verb System of present-day American-English*. The Hague; Paris: Mouton.

S. HAWKING, 1990: *Kratka zgodovina časa*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

J. HOFFMANNOVÁ, 1983: *Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*. Praga: Ústav pro jazyk český.

T. KOROŠEC, 1982: Besediloslovna tipologija razmerij med časopisnim sporočilom in sliko. *Slavistična revija*, XXX/4. 361–387.

— 1990: Časopisni nadnaslovi v sodobnih slovenskih dnevnikih (Tipološka razvrstitev). *Slavistična revija* XXXVIII/3. 210–219.

— 1991: Vzorci poročevalskih stopenj. *Slavistična revija* XXIX/3. 285–300.

J. ŠTĚPÁN, 1987: *Čas ve větě a textu*. Praga: Universita Karlová.

J. TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

— 1984: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

H. WEINRICH, 1964: *Tempus: Besprochene und erzählte Welt*. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag.

E. WERLICH, 1979: *Typologie der Texte*. Heidelberg: Quelle und Meyer.

D. WUNDERLICH, 1970: *Tempus und Zeitreferenz im Deutschen*. München: Max Hueber Verlag.

SUMMARY

Slovene expresses cognitive temporal concepts with temporal adverbs, adjectives, adverbial phrases, prepositional phrases of "nontemporal" words in temporal verbal morphemes. In news reporting a central place is occupied by temporal adverbs and adjectives, which have (as in other languages) only a grammatical meaning as a part of speech until they are used referentially with respect to a specific point or a specific segment of the calendar. Along with dates, these grammatical forms have a central role in reporting, but with certain differences between the written (newspaper) and radio reporting (the adverb *now*, for example, has both a referential and deictic function in radio reporting, while in the newspaper its function can only be referential). The central time of the texts of the basic reporting genres is the time of the generation of the text, which, in newspaper reporting rarely agrees with the time of the event (it agrees more often in radio reporting); as a rule it never agrees with the time of reception. The addressee, at the point of reception—which he experiences as both a subjective and objective present—adjusts the adverbs (today) and adjectives (today's) in such a way that all of the textual today's are in fact yesterdays. This adjustment belongs to the knowledge of the reception of newspaper messages. However, newspaper texts do not tolerate more complicated and numerous 'forward' and 'backward' shifts in time. Temporal verbal morphemes in news texts perform only a text-forming role.

BREZNIKOV JEZIKOSLOVNI NAZOR V NJEGOVI RAZPRAVI O BESEDNEM REDU

Z razpravo o besednem redu v govoru iz 1908. leta je A. Breznik začetnik tistega jezikoslovnega dogajanja na Slovenskem v prvi polovici dvajsetega stoletja, ki je skušalo slediti aktualnim evropskim jezikoslovnim tokovom in ki ga je kasneje B. Vodušek izrazil kot težnjo za »preureditev nazora o jeziku«. Z razčlenjevanjem proste stave v okviru besednega reda je Breznik posredno predstavil svoj jezikoslovni nazor, po katerem se jezikovni izraz osmišlja šele v funkcionalni zvezi s predmetnostjo, na katero se nanaša.

With his paper on word order (1908), Anton Breznik initiated the linguistic trend in the Slovene lands in the first half of the 20th century which followed the contemporary European linguistic currents and that later Božo Vodušek characterized as a tendency towards a "transformation of the view of language." With the analysis of free word order in the framework of word order, Breznik indirectly presented his linguistic view, according to which linguistic expression becomes meaningful only in the functional connection with the subject to which it refers.

I Kot sedemindvajsetletni graški študent slavistike je bil Anton Breznik¹ s svojo razpravo *Besedni red v govoru* iz 1908. leta² začetnik – če se izrazimo nekoliko pogovorno aktualistično – alternativne slovenske jezikoslovne scene prve polovice dvajsetega stoletja, ki so jo kasneje vzdrževali Božo Vodušek z razpravo iz leta 1932/33 *Za preureditev nazora o jeziku*,³ Aleksander Isačenko z monografijo *Narečje vasi Sele na Rožu* iz 1939. leta,⁴ Breznik vsaj še s svojo besedotvornoskladenjsko

¹O A. Brezniku je večkrat pisal tudi njegov učenec v šentviški gimnaziji Stane SUHADOLNIK, besedoslovec, predvsem pa organizator dela pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika in v tem okviru tudi avtor idej za oblikovanje različnih (obslovarskih) kartotek, pomembnih za nadaljnje besedoslovno raziskovanje; temeljni Suhadolnikov prispevek o Brezniku nosi naslov *Breznikove raziskave morfoloških vprašanj knjižnega jezika iz druge polovice 19. stoletja*, *27 SSJLK ZP* (1981), 143–163; v njem skuša poudariti Breznikovo stališče o nujnosti »normiranja jezik/ovnega/realizm/a, uravnan/ega/z načelom dobrega avtorja« (146); ob desetletnici Breznikove smrti (1954) je napisal še spominski prispevek v *Primorskem dnevniku* (št. 10) *Slovničar*, ki ni učil slovnice, v *JiS* 13 (1968), 61–65, pa neke vrste oceno pod naslovom *Anton Breznik: Življenje besed.* – J. TOPORIŠIČ je izbral in uredil zbornik Breznikovih del pod naslovom *Jezikoslovne razprave* (Ljubljana: SM, 1982) in v njem objavil študijo *Delo Antona Breznika* (5–24), ob tridesetletnici Breznikove smrti pa spominski zapis *Beseda o Brezniku*, *JiS* 20/4 (1974/75), 99–103. V zvezi s Toporišičevim raziskovanjem obravnavanega Breznikovega dela, prim. še op. 10.

²*Dom in svet* 21 (1908), 222–230, 258–267. (Tudi posebni odtis, (II) + 64 str.); ponatis (delni – opuščeni nekoliko razvlečeni zgledi iz drugega dela razprave) v zb. Anton BREZNIK, *Jezikoslovne razprave* J. Toporišiča.

³*Krog* 1932–33, 66–76; razpravo sem razčlenila v prispevku *Strukturalistične prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja* (S poudarkom na Voduškovi razpravi iz leta 1932); oddano za tisk v zborniku *Obdobja* 14.

⁴Znanstveno društvo v Ljubljani, 149 str.; teoretično-metodološka zasnova monografije je predstavljena v razpravi, za zbornik *Obdobja* 14 – gl. op. 3.

razpravo iz 1944. leta o zloženkah,⁵ predvsem pa seveda s celotnim svojim jezikoslovnim delom od 1945. leta dalje doma tako rekoč neznan Radivoj Franciscus Mikuš.⁶

1.1 Vsem omenjenim jezikoslovcem je skupno dejstvo, da so s svojimi razpravami ločili slovenski jezikoslovni prostor na prevladujoči, recimo mu tradicionalistični del, in na tisti drugi, ki se je oblikoval tako rekoč hkrati z aktualnim evropskim, za Mikuša lahko rečemo tudi svetovnim jezikoslovjem. Razmerje med enim in drugim delom slovenskega jezikoslovja je bilo v bistvu izključujoče: večinski del se je vedel, kot da tega drugega jezikoslovja sploh ni – in za marsikoga ga res ni bilo – vsi predstavniki t. i. alternativnega jezikoslovja pa so že s svojo interpretacijo jezikovnih vprašanj pomenili brezkompromisno kritiko mnogih strokovnih zastranitev jezikoslovnega tradicionalizma.

Zdi se, da je do neke vrste strokovnega konsenza, v veliki meri pa pravzaprav do tihega umika prevladujočega, tradicionalističnega jezikoslovja s prvimi pozitivizma, pa tudi kvazipozitivizma v slovenskem prostoru prišlo ob dokončnem oblikovanju zasnove Slovarja slovenskega knjižnega jezika v začetku 60. let in seveda potem v izpeljavi te zasnove, ko so se ob velikem nacionalnem projektu znašli skupaj in se ustvarjalno sporazumevali jezikoslovci različnih generacij, predvsem pa različnih jezikoslovnih smeri. Problem zahteva posebno razčlenitev.

Postavlja se vprašanje, ali imajo Breznik, Vodušek, Isačenko in Mikuš oz. njihova dela v svoji kritiki slovenskega prevladujočega, zlasti slovničarskega jezikoslovja kakšno skupno izhodišče.

Prizadevanje omenjenih avtorjev je najbolj izraženo v naslovu Voduškove razprave, saj gre pri vseh v bistvu za težnjo po »preureditvi nazora o jeziku« v smislu presejanja v mnogočem že izrojenih prvin jezikoslovnega pozitivizma. Ker so nekatere temeljne prvine njihovega razumevanja vloge in delovanja jezika izpričane že v Breznikovi razpravi 1908. leta, jih je smiselno tu vsaj v povzetku predstaviti.

1.1.1 Voduškova razprava iz leta 1932/33 je nastala v času, ko sta se ženevski in praški strukturalizem kot izoblikovani jezikoslovni smeri Evropi komaj predstavila. Kakor je znano, je leta 1929 Praški lingvistični krožek s svojimi tezami nastopil na prvem mednarodnem jezikoslovnem kongresu, z začetkom izhajanja časopisa *Linguage* leta 1925 pa se je nekako dokončno izoblikovala tudi ženevska strukturalistična šola. Zlasti ti dve smeri sta vplivali na Voduškovo razumevanje jezika in na njegov poskus definirati ga s strukturalnega, ontološkega pa tudi sociološkega vidika. Jezik pomeni Vodušku razpoznavno človeško lastnost, zavest o sebi in drugem. Je plod človeške kulture in ne morda »skladišče izrazov za že izdelane pojme«. Hkrati

⁵Gl. *Zloženske v slovenščini* (Ljubljana: AZU, 1944), 55–76; natančnejša razčlenitev razprave v delu A. VIDOVIČ-MUHA, *Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zloženk* (Ljubljana: Partizanska knjiga; Znanstveni inštitut FF, 1988), 33–55, posebej 40–43.

⁶Prim. A. VIDOVIČ-MUHA, Takšni in drugačni spomini na strukturalističnega jezikoslovca, *Delo KL*, 6. 5. 1993, 13; gl. tudi razpravo za zbornik *Obdobja 14* iz opombe 3. J. TOPORIŠIČ v uvodu svoje razprave *Strukturalizem in der Slovenistik* (Am Blispiet der Wortartentheorie), *Linguistica* 22 (1982), 211–237, uvršča med strukturaliste na Slovenskem tudi A. Isačenko in R. F. Mikuša (211–212).

pa mu je jezik temeljni družbeni pojav, ki določa narod – po W. von Humboldt – kot krajevno določeno in omejeno družbeno enoto.

Predvsem iz družbene vloge jezika v povezavi z odvisnostjo jezikovnega izraza od namena sporočila – gre za njegovo razumevanje funkcijske členjenosti jezika – izhaja tudi temeljna Vodušкова kritika stališč naših slovničarjev in jezikoslovcev zlasti druge polovice 19. stol., ki so jezik pojmovali kot »čisto racionalno tvorbo«, odtujeno od kulturnih, zgodovinskih in sploh družbenih okoliščin; posledica tega je bilo – po Vodušku – razglašanje za splošno veljavno tisto, kar je bilo rezultat posebnih družbenih okoliščin; tako je kmečka govorica lahko postala merilo jezikovne ustreznosti.

1.1.2 Herderjanski atomizem pri razumevanju jezika, konkretno jezikovnega izvora, razvoja in delovanja je po vzorcu ženevske šole, zlasti Ch. Ballyja in de Saussurja, pa tudi pod vplivom ameriškega behaviorizma skušal preseči R. F. Mikuš s svojo teorijo sintagme; ta je sposobna kot celota dveh dopolnjujočih se funkcij – identifikacijske in diferencialne – izražati celovitost prostorsko-časovnega dogodka v obliki stavčnega binarizma, se pravi pomenske podstave osebko-povedkove zveze – recimo torej vršilca dejanja in dejanja samega. Besedna zveza – sintagma – in ne beseda brez svoje referenčne podstave odtujena sama sebi – je razpoznavna lastnost vsakega jezika v vseh treh prej omenjenih razsežnostih – izvorni, zgodovinskorazvojni in (moderno)strukturni.

Tudi brez Mikuševe eksplicitne kritike slovničarskega jezikoslovnega tradicionalizma je že samo njegovo pojmovanje jezikovnega bistva zahtevalo temeljno reinterpretacijo jezikoslovja. Naj poudarimo samo vprašanje besednih vrst, ki postane sedaj popolnoma drugotno, saj so te samo »okamenele podobe stačnih členov, obložene z debelo plastjo morfoloških lastnosti«. Skladnja, ki zajema tudi problematiko tvorjenih in do določene mere netvorjenih besed, prevzame mesto oblikoslovja in postane tako središče jezikoslovnega zanimanja.

1.1.3 Neposredni učenec praškega fonološkega pa tudi socialno- in funkcijsko-zvrstnega strukturalizma, Aleksander V. Isačenko, je v uvodu svoje dialektološke monografije o govoru vasi Sele na Koroškem s predavitjo teoretično-metodološke podlage svojega dela že 1939. leta zanesel v slovenski prostor obsežen pojmovno-terminološki aparat praškega in ženevskega strukturalizma. Tako Isačenko razume jezik kot socialno in zvrstno členjeno pojavnost, upošteva de Saussurjevo dihotomijo jezika kot sistema in govora, natančno ločuje med diahronijo in sinhronijo, upošteva prvine Bühlerjeve sporočevalne verige, ločuje – spet po Bühlerju – med t. i. predstavitveno – po njegovem prikazno – in pozivno vlogo jezika,⁷ poudarja pomembnost sociološkega vidika pri raziskovanju narečij itd.

1.1.4 Pri opredeljevanju pojma jezik, jezikovna vloga povezujejo obravnavane jezikoslovce glede na njihova omenjena dela naslednja spoznanja:

– Jezik je temeljna oblika človekove socializacije in zato neodtujljiva človekova danost; gre za zavest o neločljivosti pojmov mišljenje jezik, kar pomeni, da je v pojem

⁷Prim. K. BÜHLER, *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache* (Jena, 1934); delo je torej izšlo le pet let pred Isačenkovo monografijo.

jezika zajet tudi njegov referenčni svet (zlasti pri Mikušu načelo izvora in delovanja jezika);

– Površinska podoba jezika, kot abstraktna pojavnost do neke mere oblikovana po sistemu pravil danega jezika (čista zavest o tem zlasti pri Isačenko), ni sama sebi namen, ampak je v vzročno-posledični zvezi s svetom, ki ga govoreči želi predstaviti (zlasti Mikuš, Vodušek, tudi Isačenko);

– Prav zato je mogoče izrazno podobo spreminjati le v celovitem kontekstu jezikovne vloge (spet Mikuš, Vodušek), sicer pride do njene odtujitve (zlasti Vodušek).

– Predvsem Vodušku je lastno humboldtovo načelo, da je prek razpoznavanja jezikovnega izraza, tj. površinske jezikovne podobe, mogoče priti do mišljenjskega (predstavnega) sveta, ki zaznamuje celotno jezikovno skupnost – ali drugače: iz jezika pri Slovencih izhaja zavest o narodu in ne obratno.

1.2 Anton Breznik je že 1908. leta izoblikoval izrazito kritično razmerje do dotodanjega slovničnega jezikoslovja; kritičnost, kot sam pravi, »ne zadeva samo slovenske ali slovanske slovnice, temuč slovniško znanstvo sploh« (222). Breznik je oblikoval to svoje kritično razmerje z razčlenitvijo slovnične, pa tudi zunajslovnične obravnave besednega reda v govoru; glede na svoje razumevanje jezikovne vloge je to vprašanje utemeljeno postavil v središče skladijske problematike. Ugotovil je, da »/n/obeden del slovniškega znanstva ni tako slabo obdelan, nego nauk o besednem redu v govoru. Tu so slovničarji še tako malo preiskali, da bi po njih pravilih ljudje še do danes ne mogli govoriti, ako bi jim Bog ne bil že prej vdihnil znanja govora. In že podana pravila, ki se oznanjajo po slovnica, so tako plitva, da bi se ljudje naveličali govoriti, ako bi se ravnali po njih.« (222)

Odtujenost slovničnega nauka dejanskemu jezikovnemu življenju po Brezniku izhaja iz nerazumevanja vprašanj besednega reda in iz tega izhajajoče nesposobnosti predstaviti to vprašanje kot temeljni skladijski problem. To dejstvo, pravi Breznik, se je »hudo maščevalo nad slovnico, ker vsled tega skladnja (sintaksa) nima pravega pojma o svojih elementih, na katerih stoji in še do danes ni prišla do definicije stavka.« (222)

Vzrok, da slovničarji in drugi jezikoslovci niso dojeli besednega reda kot temeljne skladijske problematike, je treba po Brezniku iskati v njihovi zgrešeni raziskovalni metodologiji. »/S/lovničarji imajo opraviti navadno le s posameznimi glasovi in črkami, redkokedaj s celimi besedami, zato postanejo tako kratkega pogleda, da ne vidijo čez posamezne besede, in jim je ostala prikrita organizacija besed v stavku in organizacija stavkov v govornem odstavku, ki tvori samostojno, popolno /pomensko/ celoto.« (223)

Iz doslej navedenih odlomkov izhaja nekaj spoznanj:

– Slovnica je po Brezniku izgubila temeljno orientacijo glede svoje vloge. »K sreči se rezultati /zgrešenega/ slovničnega preiskovanja niso prenesli v življenje in niso tako nobenemu škodovali« (222), se glasi porazna Breznikova ugotovitev;

– Brez ustreznega reševanja vprašanj besednega reda v govoru ostaja brez smisla celotna skladnja in s tem tudi celoten slovnični nauk, če ubesedimo posrednost Breznikove kritike. Besedni red v govoru je torej postavljen v samo središče jezikoslovnega in s tem tudi slovniškega interesa;

– Prvine humboldtizma prek recimo Steinthalovega, zlasti pa Wunderlichovega psiholingvizma so bile tedanjemu Breznikovemu jezikoslovnemu nazoru bližje kot

mladogramatično načelo raziskovanja posameznega v jeziku, zlasti če to raziskovanje ni temeljilo na namenski jasnosti.⁸

Zastavlja se vprašanje, na podlagi katerih prvin je mogoče sklepati, da je Breznik z razčlenitvijo problematike besednega reda predstavil jezik v njegovi razmeroma celoviti pojavnosti, da je, skratka, površinsko podobo jezika glede na funkcijo neločljivo povezal z dejanskostjo (predmetnostjo) in seveda z ustreznim razumevanjem (interpretacijo) te dejanskosti. Z iskanjem in razčlenjevanjem teh prvin bo med drugim tako rekoč sam po sebi postajal bolj razviden tedanji jezikoslovni nazor Antona Breznika.

1.2.1 Pri besednem redu loči Breznik dvojno stavo »prosto« in »neprosto«.

1.2.1.1 Neprosto (ali danes stalno) stavo pojmuje kot jezikovnosistemsko danost, kot eno izmed pravil za tvorbo jezikovnih sporočil; na besedilni ravni (npr. po T. van Dijk) bi to lahko imenovali konceptualno prvino jezika. Kot zglede stalne stave navaja mesto naslonk, »ki stoje v vseh indoevropskih jezikih skoro brez izjeme za prvo besedo v stavku« (222), stavo prilastka, prilastkovega in delnega (partitivnega) roditelja, pristavka (apozicije) in »stavo nemškega povednega glagola stranskega stavka, ki je stalno na koncu.« (222) Ugotovitve še držijo, pravilo o stavi naslonk in naslonskega niza velja v glavnem nespremenjeno od Murka, se pravi od konca prejšnjega stoletja; danes je stalna stava obogatena še s spoznanjem o stalnosti in nezamenljivosti pridevniških mest v levem prilastku in mest v povedkovem določilu; stalnost prilastkovnih mest je povzdignjena v enega izmed meril pomenske delitve pridevniške besede.

1.2.1.2 Sicer pa je Breznikova razprava tako rekoč v celoti namenjena vprašanju proste stave – v prvem delu predvsem v teoretičnem smislu, v drugem pa v nekoliko razvlečeni obliki zgledom po avtorjevem mnenju njene neustrezne rabe.

V razpravljanju o prosti stavi je Breznik sprejel spoznanje – citira zlasti Wunderlicha – ki je kasneje postalo eno izmed pomembnih prvin ženevskega funkcionalističnega strukturalizma: da je jezik zbir hierarhično urejenih ravnin, določenih z najmanjšimi enotami. Tako Breznik gradi besedilo od besedne oblike, stavka, govornega odstavka do govora oziroma dokončnega besedila, imajoč pri tem v zavesti dejstvo, da med posameznimi prvini obstaja pomensko razmerje.

1.2.1.2.1 Stavek obravnava Breznik z dveh vidikov, danes bi rekli s strukturnega – izraz stavek ostaja – in pomenskega, kjer gre za stavčno strukturirano poved, pa tudi stavčni del povedi.

⁸V. MATHESIUS v okviru praškega strukturalizma utemeljitelj teorije členitve besedila po aktualnosti, že 1907. leta pa avtor razprave Studie k dějinám anglického slovosledu, *Věstník České akademie pro vědy, slovesnost a umění* 16, 261–275, ugotavlja, da se je o aktualni členitvi stavka (v nasprotju s formalno) največ pisalo v tretji četrtini 19. stoletja; s tem vprašanjem so se ukvarjali jezikoslovci in psihologi, zbrani okrog časopisa Zeitschrift für Völkerpsychologie. Poudarjanje psihološkega vidika besednega reda je to problematiko za lep čas potisnilo iz jezikoslovja v psihologijo, ta pa ni bila sposobna ločevati stavka na njegovi formalni – danes bi rekli strukturni ravni od njegove pomenske podstave; prim. Vilém MATHESIUS, *Jazyk, kultura a slovesnost* (Praga: Odeon, 1982), 174–178.

Struktura stavka temelji na njegovih besednih oblikah. Breznik navaja zgled oblike besede *oče – očetom*, ki dobi svojo vlogo šele v stavku (224). Stavek mu je torej okvir, ki osmišlja besedne oblike – ali drugače: različnost stavčnih vlog je izražena z različnostjo besednih oblik. Izhajajoč iz stavka kot linearne, torej površinske jezikovne pojavnosti, se Breznik kritično loteva dotedanjih slovničarskih in drugih jezikoslovcev, ki so razglašali iz sobesedila iztrgan stavek v njegovi strukturi pojavnosti za temeljno izhodišče razpravljanja o besednem redu. »Iz /takega/ stavka je mogoče določiti besedam le obliko, ne pa stave« (224), pravi Breznik. Zavrača Bernekerjevo in Đorđevićovo statistično preverjanje pogostnosti pojavljanja posameznih stavčnih členov pri določenem avtorju npr. na začetku stavka: »Koliko truda /.../, ali koristi nima od tega nihče« (224), brezkompromisno izjavlja Breznik. Tudi v slovenskih slovnica, npr. v Janežič-Sketovi, so uveljavljena zgrešena stališča, da je v stavku »/n/ajmenitnejše prvo mesto, potem zadnje; najmanjše veljave v stavku je sreda«. (227) Sicer pa velja, povzema Breznik, za Janežič-Sketovo slovnico »/n/ačrt naravnega reda /.../, /ki/ ima /.../ sledečo obliko /.../: osebek + povedek + povedno določilo /.../. Pri tem je pglavitno, da je osebek prvi /.../. Pri umetnem besednem redu pa postavlja Janežič-Sketova slovnica za pglavitno to, da je povedek ali povedno določilo na prvem mestu, osebek in drugi členi stoje pozneje« (228–229). Breznik zavrača slovničarski mehanicizem kot neutemeljen.

Stavek pa je po Brezniku lahko tudi temeljna pomenska prvina višje besedilne enote, t. i. govornega odstavka. Prosto stavo besed veže na »vsakokratni pomen stavka« (npr. 222) kot členu te višje besedilne enote. Od tu tudi avtorjeva skepsa ob izrazu prosta stava: »Prost je le jezik, a pisavec je bridko vezan« (223). Tu se pojavlja pomembno vprašanje Breznikovega pojmovanja t. i. vsakokratnega pomena stavka. Tudi v okviru slovenske jezikoslovne literature je izpostavljena referenčna vloga jezika – tista vloga torej, ki prek pomenske podstave – propozicije – povezuje jezikovni izraz in vsakokratni svet, ki je predmet ubesedovanja. Trditev, da je prost le jezik, govoreči pa vezan, dokazuje, da je Breznik dobro ločil med potencialnimi jezikovnimi možnostmi in z razmerjem do konkretne dejanskosti določeno izbiro teh možnosti.

1.2.1.2.2 Kako torej razume Breznik pojem govornega odstavka? V strnjeni obliki bi bilo mogoče reči, da je za Breznika govorni odstavek besedilna enota z referenčnim pomenom⁹ kot kvalitetno novo celoto vseh referenčnih pomenov povedi ali stavčnih delov povedi, ki tvorijo govorni odstavek. Referenčno razmerje ustvarja govorni odstavek z vsakokratno konkretno »predstoječo situacijo«. Ta Breznikova t. i. »predstoječa situacija« (224, 225, 229, 259) je seveda na nižji besedilni ravni lastna tudi stavčni povedi, stavku po njegovem, vendar take vrste, da v sebi ni zaključena, predvideva še nadaljnje »predstoječe situacije«, na drugi ravni pomenske podstave, dokler se ne doseže obvestilna popolnost. V govornem odstavku so torej po Brezniku »vsi stavki v zvezi med seboj: vsak stavek stoji z ozirom na drugega /.../. Kakor hitro je bil izgovorjen prvi stavek, je bila s tem že določena stava za drugega, v drugem za

⁹Referenčni pomen – po besediloslovni teoriji, npr. T. van Dijke, pomen, ki je posledica razmerja (reference) med jezikovnim izrazom (prek propozicije) in predmetnostjo (dejanskostjo).

tretjega, in ta določba sega tako daleč, dokler se določba nanaša na smer prvega stavka (= samostojni govorni odstavek).« (225) Zgled za to daje z razčlenitvijo enega odstavka Trdinove pravljice Rajska ptica.¹⁰ S čim je na jezikovnoizrazni ravni določena »smer prvega stavka«, Breznik ni odgovoril; iz razmišljanja o tem v okviru sodobne besediloslovne teorije je razvidna zapletenost vprašanja in hkrati razumljivost Breznikovega molka.

Seveda je po Brezniku lahko tudi stavek – stavčna poved – »sam v sebi tako zaključen, da ne potrebuje nobenega stavka ali nobene predstoječe situacije, na katero bi se nanašal, /.../ ima /torej/ iste pogoje, kakor samostojni govorni odstavek, n. pr. stavki splošne vsebine« (225); kot zglede navaja pregovore. Vzporednico med možnostjo prekrivnosti stavčne povedi in govornega odstavka vidi Breznik na strukturalni ravni med besedo in stavkom; kot zgled besede stavka navaja tip /G/rem, /B/om (225).

Stavke, ki opravljajo vlogo besedila oz. govornega odstavka, imenuje Breznik samostojne, vse druge pa nesamostojne – posredno tudi kontekstualne (225). Če mladogramatiki, Breznik navaja Paula, Delbrücka, med Slovani dobesedno Vondraka, poudarjajo, da je »./s/tavek /.../ v artikuliranem govoru izrečen izraz, ki /.../ velja za govornika in poslušalca kot zvezana in v sebi zaključena celota“ /.../, more pač /to/ veljati le za samostojne stavke, nikakor pa ne za nesamostojne.« (226) »In one lastnosti /glede besednega reda/, ki jih slovničarji pripisujejo stavkom sploh, morejo imeti le samostojni stavki.« (225)

Tako je Breznik uporabljal šele dvajset in več let mlajšim strukturalistom lastno merilo funkcije pri razvrščanju in povezovanju jezikovnih prvin. Spoznanje, da je beseda lahko strukturalni stavek in da je stavčna poved lahko že besedilo, je do danes ostalo npr. v okviru strukturalnega, tudi besediloslovnega jezikoslovja, nepreseženo.¹¹

Breznik je torej prišel do spoznanja, da o prosti stavi lahko razmišlja le v okviru referenčnopomenske celote – govornega odstavka.¹² Šele znotraj tako zamejenega besedilnega področja ugotavlja Breznik stavo besed v stavčnopovednih enotah na podlagi, kot sam pravi, stavčnega poudarka: njegovo mesto je odvisno od »vsakokratnega pomena stavka« – vsakokratne stavčnopovedne reference, ki jo seveda določa referenčni pomen celotnega govornega odstavka kot besedilne enote.

¹⁰Zanimivo je, da tudi V. MATHESIUS kot zglede členitve po aktualnosti v smislu izhodišče – jedro navaja pravljice, npr. »Byl jeden myslivec a ten šel jednoho dne na lov«. O takzvanem aktuálním členění větěm, v delu, cit. v op. 7, str. 175 (1. objava članka v SaS 5, 1939). – J. TOPORIŠIČ je po načelih členitve po aktualnosti, se pravi glede na izhodišče, prehod in jedro, razčlenil Breznikov zgled pravljice o rajski ptici, začevši z razpravo Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku, SSJLK ZP 2 (1966), 63–91, redna objava SR 1967, 251–274, ponatis NSS (1992), 161–181.

¹¹V tem smislu nastopa naš funkcionalistični strukturalist R. F. MIKUŠ – tudi v edinem delu, ki ga je (po Ramovševi zaslugi) lahko izdal doma: *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić* (Ljubljana: SAZU 1952), 201 str.

¹²Če v samo zelo grobih obrisih primerjamo Breznikov pojem govornega odstavka s sodobnim besediloslovnim pojmovnim ogrodjem, bi našli okvirno vzporednico v (stavčnopovedni) sekvenci pri T. van Dijk.

1.2.1.2.3 Poudarek, ugotavlja Breznik, je načeloma lahko na katerikoli besedi stavčne povedi, dejansko pa je njegov nosilec tista beseda, ki je »jedro stavkovega pripovedovanja« (227).¹³ Poudarjena beseda je torej že pri Brezniku jedro, kasneje v češkem strukturalnem jezikoslovju pri V. Mathesiusu pa tudi koncem šestdesetih let pri F. Danešu, *rema*, v sodobnem anglosaškem jezikoslovju je to *fokus*, *comment* in morda še kaj drugega. Za formalno ugotavljanje jedrne besede je Breznik uporabljal vprašalnico; gre za merilo, ki ga danes sicer nekateri besediloslovci zavračajo, vendar pa ga je je zaslediti, kolikor mi je znano, še pri F. Danešu v njegovi besediloslovni razpravi iz 1970. leta.¹⁴

Z razlago, da »p/ísava veže med seboj stavke z besedno stavo /s stavo besed/ in sicer tako, da imajo pisane besede samo tisti pomen kakor govornene« (225), Breznik vzpostavlja ustrezno odvisnostno razmerje zapisane besede od govornene. Poudarek je lastnost govora,¹⁵ zato je za pomensko ustrezno interpretacijo – izraz je Breznikov – zapisanega besedila zelo pomembno, da se besede glede na poudarjeno ali jedrno besedo razločevalno razporejajo.

Iz referenčnopomenske povezave med stavčnimi povedmi govornega odstavka je po Brezniku mogoče ločiti t. i. pričakovani ali nepričakovani poudarek. »Stavčni povdarek je z ozirom na predstoječo situacijo pričakovan ali nepričakovan«, pravi Breznik. Pričakovani poudarek je vezan na začetek stavčne povedi, nepričakovani na konec.

Kedar nosi kaka beseda v stavku pričakovan povdarek, stoji navadno pri začetku stavka (ali natančneje rečeno: tam, kjer jo pripovedovanje prejšnjega stavka napove); kedar pa ima kaka beseda v stavku nepričakovan povdarek, stoji pri koncu stavka (ali natančneje /.../: stoji tedaj, kadar jo pred njo stoječe besede v stavku toliko opišejo, da jo naredo razumljivo). /.../ Nepovdarjene besede pa se ravna po teh dveh povdarjenih vrstah. Pri pričakovanem povdaru stoji nepovdarjene besede navadno vse za njim, in sicer po vrsti, kakor ga izpopolnjujejo; pri nepričakovanem pa stoji navadno vse /.../ pred njim, in sicer po vrsti, kakor ga pripravljajo. (259)

1.2.1.2.4 Breznik se zaveda, da je besedilo ali njegova temeljna prvina, govorni odstavek, velikokrat tvorjen tako, da so propozicije posameznih stavčnih povedi zaradi siceršnje njihove besedilne razvidnosti opuščene. Če želimo določiti stavčni poudarek in s tem pomensko jedro povedi, moramo upoštevati tudi neupovedene propozicije – izpuščene stavke po Breznikovo: »/Stavek/ si moramo sami misliti, če hočemo kontekst analizirati« (258), pravi Breznik. Z zgledom iz Trdinove pravljice je Breznik dokazal sposobnost t. i. besedilne pretvorbe: »Bog se je z a č u d i l čudnim rečem, ki so jih u s t v a r i l e njegove oči«. (230) Kljub 'nepričakovanosti stavčnega poudarka, je ta na začetku povedi. Če bi bile upovedene vse propozicije, bi se besedilo po Brezniku moralo glasiti: »Bog je pogledal čudne reči in se (čudnim rečem) začudil.« (258) Šele iz takega besedila postane razvidna upravičenost mesta pomenskega jedra oziroma stavčnega poudarka. Vzrokov za tako opuščanje, ki izhajajo iz zunajjezikovnih okoliščin, kot je npr. njihovo splošno poznavanje v določenem intelektualnem, kulturnem, socialnem, geografskem ipd. okolju, o čemer danes govori besediloslovna teorija, Breznik ne omenja.

¹³Pri J. TOPORIŠČU imamo izhodišče, prehod, jedro, gl. op. 10.

¹⁴Gl. Zum linguistischen Analyse der Textstruktur, *Folia linguistica* 4 (1970), 72–78.

¹⁵Temeljno zanimanje psiholingvistov je namenjeno, npr. po G. Helbigu, E. Coseriu, ravno govorneni besedi.

Na nepredvidljivost mesta jedrne besede vpliva po Brezniku poleg izpuščanja tudi krčenje. Kot zgled navaja besedilo: »Njegov prvi pogled je ustvaril našo lepo zemljo« (230), kar je nastalo, pravi Breznik, iz »ustvaril je njegov pogled, in to je bil prvi, našo lepo zemljo«. (259)

Tudi z besedilnimi pretvorbami, ki so pripeljale do t. i. izpusta in krčenja, je Breznik posegel globoko v besediloslovno problematiko in dokazal, da je v svojem premišljanju o vprašanih besednega reda daleč od mehanicističnega površinskega razumevanja in tolmačenja jezika. S pojmom govornega odstavka pa tudi z besedilnimi pretvorbami se je približal bistvu besediloslovne problematike.

1.2.2 Breznikova razprava ni imela tako rekoč nikakršnega vpliva na slovenski jezikoslovni prostor. Škrabčeva ocena iz istega leta, se pravi 1908., dokazuje, da njen avtor ni razumel bistva sporočila, saj je dvomil »da se bo nauk o odvisnosti besednega reda od pričakovanega ali nepričakovanega stavčnega povdarka /.../ dal vzdržati.«¹⁶

Sicer pa je Breznik že v svoji najboljši izdaji slovnice iz 1916. leta omejil ta vprašanja na šest strani in jih postavil na konec slovnice pred dodatek o t. i. stihotvorstvu. V slovnici iz 1934. leta je problematika še bolj skrčena – obravnavana na koncu na niti ne treh straneh, vendar še vedno strokovno vzdržna. V Slovenski slovnici štirih avtorjev iz 1956. leta so vprašanja besednega reda zajeta na treh straneh, za besedilno členitev po pomembnosti pa je ohranjen tudi Breznikov zgled iz Rajske ptice. Govor je o t. i. prosti stavi, vendar pa vprašanja niso ustrezno razumljena, saj je pojem Breznikovega odstavka potisnjen na obrobje, čeprav je za besedni red, kot smo videli, ključnega pomena; stavek postane spet okvir, v katerem se giblje vse, kar se nanaša na besedni red.

Breznikov očitek o neorganskosti obravnave besednega reda v slovnica, izpostavljen na več mestih v njegovi obravnavani razpravi – ta problematika je nekako slovnica priljepljena, pravi Breznik – je veljala še naprej, deloma celo za njegove slovnice, do Slovenskega knjižnega jezika 4 J. Toporišiča iz 1970. leta, ko se na podlagi členitve po aktualnosti obravnavajo pojmi izhodišča, prehoda, jedra.

1.2.3 Namen aktualizacije Breznikove razprave ob petinosemdesetletnici njenega izida je bil spraviti v zavest marsikatero spoznanje – tudi na pojmovno-izrazijski ravni – s katerimi se ukvarja sodobno nastajajoče besediloslovje na Slovenskem. Posebno pozornost pa razprava zasluži tudi zaradi dejstva, da je z idejo o členitvi po aktualnosti, sicer še ne tako poimenovano, vendar pa ustrezno zajeto v predstavitvi pomena proste stave, prehitela za skoraj četrto stoletja teoretično predstavitev tega vprašanja v okviru praškega strukturalizma.

2 Tudi za druga jezikoslovna področja – ne samo za besediloslovje velja, da je bilo v okviru slovenistike marsikaj narejenega – pogosto mimo osrednjega toka slovenskega jezikoslovja, vendar pa hkrati z aktualnim evropskim ali celo pred njim.¹⁷ Vprašanje je le, ali smo pripravljeni in seveda predvsem sposobni vse to brati in prebrati.

¹⁶Prim. S. ŠKRABEC, *Cvetje z vertov sv. Frančiška XXV* (Gorica, 1908), 10 a–c.

¹⁷Prim. B. NEŽMAH, P. Stanislav Škrabec – slovenski Austin pol stoletja pred J. L. Austinom, *Problemi* 7–8 (1987), 64–68.

Ključni pojmi iz Breznikove razprave s pojasnili, kot izhajajo iz razprave same.

Razporeditev je abecedna:

besedni red – predvidljiva razvrstitev besed v določeni jezikovni enoti

človeški govor – (tudi) merilo, po katerem se ravna pravila proste stave

govor – govorni odstavek; (govorjeno) besedilo

govorni odstavek – enota besedila (govora) z referenčnim pomenom kot celoto stavčnih (stavčnopovednih) referenčnih pomenov oziroma pomenskih podstav (propozicij), sekvenca

interpretacija – razumevanje zapisanega besedila glede na tvorčev (Breznik – piščevo) členitev po aktualnosti (prosta stava)

izpuščanje – besedilni postopek, ki povzroči neupovedenje (izpust) določenih pomenskih podstav (propozicij) zaradi sobesedilne jasnosti v govornem odstavku;

jedro – kar je pomensko novega v okviru stavka, rema/fokus/comment

kontekst – (celotno) besedilo

krčenje – besedilni (tvorbeni) postopek, ki povzroči opustitev za (referenčni) pomen nerelevantnih izraznih prvin

muzikalni poudarek stavka – del govorništva (tudi fonetike), ki se ukvarja z načinom (kako) stavčnega poudarka, »dejanstvo poudarka« (Breznik)

naglas – (slovarska) lastnost besede

nepričakovani stavčni poudarek – znotraj govornega odstavka nepredvidljivo jedro, umeščeno na začetek (proti začetku) stavka

neprosta stava – razvrstitev besed, predvidljiva na ravni jezikovnega sistema kot slovarska (konceptualna) lastnost jezika

nesamostojni stavek – (stavčna) enota govornega odstavka

organska zveza – smiselno razmerje med enotami znotraj posameznih ravni jezikovne zgradbe: (organska zveza) glasov v besedo (besedno obliko), besed (besednih oblik) v stavek, stavkov v govorni odstavek, govornih odstavkov v govor (besedilo)

poudarek – stavčnofonetična lastnost, vezana na (pomensko) jedro stavka

(predstoječa) situacija – referenčna (in upovedovana) dejanskost celotnega govornega odstavka ali samo njegove stavčnopovedne enote

pričakovani stavčni poudarek – iz prejšnjega stavka (znotraj govornega odstavka) predvidljivo jedro kot nosilec poudarka, umeščeno na konec (proti koncu) stavka (povedi)

prosta (svobodna) stava – razvrstitev besed, predvidljiva na ravni referenčnega (aktualnega) jezikovnega pomena

samostojni stavek – stavek (poved) v vlogi govornega odstavka ali besedila

skladnja (sintaksa) – del slovnice, katere enota je stavek (v obeh opredelitvah), raziskovalni cilj pa govorni odstavek in govor

stavek – enota jezikovne zgradbe s povedkom kot stavčnočlenskim organizacijskim jedrom; enota govornega odstavka s pomensko podstavo (propozicijo) in referenčnim pomenom

vprašalnica – način za ugotavljanje (pomenskega) jedra (stavčne povedi)

vsakokratni pomen stavka – (glede na upovedovanje aktualni) referenčni pomen stavka

SUMMARY

As a twenty-seven year old student of Slavic studies in Graz, Anton Breznik, with his paper on word order (1908), initiated the linguistic trend in the Slovene lands in the first half of the 20th century which followed contemporary European linguistic currents. As an alternative to linguistic traditionalism are Božo Vodušek with his article "Za preureditev nazora o jeziku" (For a transformation of the view of language) (1932); Aleksander V. Isačenko with his monograph on the dialect of the village of Sele in Rož (1939); Breznik with a paper on word-formation (1944); and Radivoj F. Mikuš—a linguist hardly known in his native country—with his entire linguistic work from 1945 on. The efforts of these linguists is best expressed in the title of Vodušek's paper, since essentially all of them took up the trend toward a "transformation of the view of language" in the sense of surpassing in many respects the inadequacies of linguistic positivism.

In his research on questions of word order, Breznik indirectly presented his linguistic view at the time in which language is to be considered as a simultaneously multilayered and coherent phenomenon: linguistic expression with respect to its function cannot be separated from reality and, naturally, with an appropriate understanding of reality.

In his analysis of free word order—the paper is almost entirely devoted to it—Breznik proceeds from the notion of the necessity of studying texts with respect to the functional and semantic variety of elements in a hierarchical construction: from the word form, the clause, the paragraph to the (final) text. The clause, which is a unit of the paragraph, is understood by Breznik as a structural and referential/semantic phenomenon (today we would distinguish between the clause and the sentence). Breznik's govorni odstavek (spoken paragraph, chunk of text) is a textual unit with a referential meaning as a qualitatively new whole of all the referential meanings of the sentences of which it is composed.

Although questions of word order were on the agenda at the end of the 19th century, particularly in the framework of European Psycholinguism, Breznik was able to connect it meaningfully with the analysis of the text with respect to new and old information relying on Slovene material. Thus Breznik was able to anticipate by more than a quarter century the theoretical presentation of this question by the Prague School.

O OBLIKOVANJU STROKOVNEGA IZRAZJA IN JEZIKA V KMETIJSKEM TISKU

Prispevek se ob splošnem orisu značilnosti razvoja strokovnega izrazja oziroma strokovnega jezika kmetijskih strok osredinja na tipologijo prikaza čebelarške in sadjarske terminologije v prvih tovrstnih priročnikih konec 18. in v začetku 19. stoletja. Ugotavlja, da terminološko besedje navedenih strok izvira iz skupnega praslovanskega besednega fonda, ki je zagotovil tudi prihodnjim terminološkim novotvorbam dokaj izviren besedotvoren terminološki razvoj – druge stroke niso imele tako naravne jezikovne podlage. Zanje je v starejših obdobjih slovenskega (knjižnega) jezika v večji meri značilna adaptacija iz tujih jezikov prevzetih terminov (obredna, uradovalna, obrtniška terminologija).

The paper concentrates, through a general sketch of the features of the development of agrarian terminology and technical language, on a typological analysis of beekeeping and fruit growing terminology in the first trade handbooks from the end of the 18th and beginning of the 19th cc. It is found that the terminology of these professions originates in Common Slavic, which permitted a relatively original development of word formation for future terminological coinages. Other occupations did not have such a natural linguistic background: in older periods of the Slovene (literary) language these were largely characterized by adaptations of terms taken from foreign languages (ritual, administrative, craft terminology).

Ob jubilejni publikaciji F. Adamiča, 200 let kmetijskega tiska na Slovenskem (Ljubljana: Slovenska matica, 1992), ki nam razkriva nepretrgan razvoj kmetijskih strok na naših tleh tudi glede jezikovnih zvrsti, ostaja jezikoslovec slovenist v zadregi. Pri dosedanjem obsegu tovrstnih raziskav še ne more ustrezno ovrednotiti celotnega deleža teh strok k uravnoteženemu zvrstnemu razvoju slovenskega knjižnega jezika od konca 18. stoletja do naše sodobnosti. Gre za zajetje in označitev izrazja glede na tvorbeno postopke, pa tudi za določeno rabo skladišnega inventarja slovenskega jezika, ki je v tej jezikovni zvrsti (poljudnostrokovni, strokovni jezik) izstopajoča.¹

Ne glede na »celine«, ki jih je na tem področju treba »prekopati«, je vendarle mogoče reči, da se je prav v območju kmetijstva kot dejavnosti, kasneje znanstvene stroke, ustrezno območno izrazje uspešno oblikovalo že v zgodnji zgodovini slovenskega jezika. Delno oz. prvenstveno z izrabo občega besedja, delno tvorjeno, ali občasno tudi po tujem vzoru poslovenjeno, ali tudi le opisano ob strokovnih izvirmih v latinščini, tudi nemščini (v tem pogledu so zlasti zanimivi rokopisi zdravilskih bukev z izrazjem rastlin, sadežev, živil in seveda bolezni).² Značilnost strokovnega skladišnega izražanja, v 16. stoletju še poljudnostrokovnega, v 19. stoletju

¹Spominsko svečanost z razstavo tiska kmetijskih strok je priredila Slovenska matica (oktober 1992); za to priložnost je bil pripravljen pričujoči raziskovalni osnutek.

²V večji meri so ohranjeni od 18. stoletja dalje. J. KOTNIK v prispevku *Iz ljudske medicine, Narodopisje Slovencev II* (Ljubljana, 1952) navaja 14 ljudskomedicinskih rokopisov, prevedenih v slovenščino v letih 1720–1886. Vestno je tovrstno gradivo sistematično zbiral veterinar dr. Milan Dolenc, dober poznavalec ljudske medicine: *Katalog zeliščnih, zdravilskih, rokopisnih ljudskih medicinskih bukev, razstavljenih na razstavi v NUK-u* (Ljubljana, 2.–19. april 1976) navaja prek 120 enot. Take zapise v slovenščini so pač narekovale potrebe. V njih se je začelo oblikovati strokovno izrazje.

terminološko prečiščevalnega strokovnega, predvsem v 20. stoletju že razvitega znanstveno-strokovnega izražanja je, da predmet obravnave natančno definira, ga opisuje, razlaga, opozarja bralca na njegovo koristnost, namembnost ter ga uvaja v uporabnost dane tvarine. Tovrstno sporočanje tako na poseben način izkorišča v jeziku razpoložljivo (tudi nerazpoložljivo) besedišče, ki mora predmet obravnave enoumno (terminološko) poimenovati, vednost o njem pa uporabniku ubesediti v skladijskih vzorcih, ki bralcu omogočajo prepoznavanje in osvajanje stvarnih dejstev, njihovega poteka, učinkovanja. Pri strokovnem izražanju na skladijski ravnini odpade vsa okrasnost, skladijska figurativnost, tako značilna za umetnostno zvrst knjižnega jezika. Besedni red je logičen, slovničen, priredna in podredna stavčna razmerja se podrejajo stvarnemu, gospodarnemu načinu mišljenja, upoštevajoč induktivne in deduktivne sklepalne postopke. Vsebina besedila izhaja iz predmeta obravnave, sistematična razvrščenost snovi (hierarhično načelo obdelave) je običajno razvidna že iz kazala.

Seveda je tak izčiščen način strokovnega sporočanja lahko le rezultat dolgotrajnega razvoja; idealno stanje pravzaprav nikoli, tudi pri sodobnem razvoju slovenske znanosti oz. znanstvenih strok ni doseženo. Vsi poznamo napore ustvarjalcev področnih izrazij ob izdelavi vrste slovarjev izrazja, če se omejim samo na to plat strokovnega izražanja. Gre pravzaprav za nepojmljivo količino izrazov v vseh strokah. Novi medicinski slovar bo npr. obsegal 70 000 gesel. V starejšem obdobju slovenskega knjižnega jezika, zlasti v prvi polovici 19. stoletja, so poljudno-strokovna besedila še dokaj prepletena s prvimi »ljudskega« in umetnostnega jezika (npr. prispevki v sicer izjemno zaslužnih Bleiweisovih Novicah in drugod), ki se kaže v pokrajinski terminološki sopomenskosti, tudi metaforičnih opisih na skladijski ravnini. Nič čudnega. Jezikovne zvrsti v tako imenovanem »novoslovenskem« knjižnem jeziku so se šele ustaljevale.³

S teh treh vidikov (vsebinske sistematike, ustreznosti terminološkega poimenovanja, skladijsko ubesedovalne ustreznosti in tipike) je treba raziskati in opredeliti vse strokovnojezikovne zvrsti v soočanju z umetnostno in splošno pogovorno zvrstjo jezika. V takem soočanju bi bil jasno viden tudi celoten delež kmetijskih strok pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika.

Ob tej priložnosti nakazujemo šele prvo njegovo raziskovalno zasnovo, prepoznavamo njegovo osnovno predmetno besedišče. Osnovno, v občem jeziku znano kmetijsko izrazje je izpričano že v knjižnem jeziku 16. stoletja. Že kar v prvem poglavju Biblije – O stvarjenju sveta⁴ – se seznanjamo z zanimivo živalsko in rastlinsko poimenovalno nomenklaturu, tudi z njenimi pomanjkljivostmi. Naravoslovci in

³Ob 100-letnici smrti F. Miklošiča je bil posebej podčrtan njegov in Cigaletov delež pri ustvarjanju slovenskega pravnega in uradnega izrazja: prim. S. HAFNER, *Fran Miklošič v življenju in delu, Miklošičev zbornik* (Maribor: Kulturni Forum in SDS, 1991), str. 21; M. OROŽEN, *Uradovalno in pravno izrazje v Miklošičevem prevodu »Občedržavlanskega zakonika«*, *Zbornik SDS 2: Zborovanje slavistov ob 100-letnici smrti Frana Miklošiča*, Maribor–Ljutomer, 1991 (Ljubljana, 1992), 37–58. O prizadevanjih za izoblikovanje strokovnega izrazja drugih strok (humanistike, naravoslovja) prim. M. OROŽEN, *Jezik učnih knjig v 19. stoletju*, *SSJLK* 15 (1979), 121–153.

⁴J. DALMATIN, *PERVE MOSESOVE BVQVE, GENESIS IMENOVANE*, Biblija (1584).

strokovnjaki za kmetijstvo, ki v primeri z drugimi strokami (tehničnimi pa tudi humanističnimi) v sodobnih strokovnih besedilih rabijo bogato, izvirno slovensko izrazje, bodo to še posebej dobro občutili:

Rodi zemla travo inu zele, kateru se zaseva, inu rodovita drivesa, de slejdnje sad nese po svoji žlahti /.../ Gani se voda z gibleočimi inu živimi zvirinami, inu pticami, de nad zemlo, pod trdnostjo tiga neba lejtajo. Inu Bug je sturil velike baléne /ob robu pripomba: kite, ribe/ inu vse žlaht zvirine /.../ Pernes zemla naprej žive zvirine, vsake po svoji žlahti: zvirine, červe /plazilce/ inu zvirine na zemli vsake po svoji žlahti. Inu taku je bilu...

Pogrešamo še vrsto izrazov: *žival, plazilec, divjad, divjačina*. Zakaj? Jih še ni bilo? Se jih Dalmatin ni spomnil? Ga je pri izbiri poimenovanj zavirala Lutrova nemška predloga? Vse to kaže upoštevati. In tako dalje od poglavja do poglavja:

Inu Gospud Bug je zasadil en vert v Edeni, pruti sončnimu izhodu /.../ Inu drivu tiga lebna v sredi verta, inu drivu znanja dobriga inu hudiga /.../ Inu božja zapuvid je Adamu v paradiži dana. Eva utrga prvi sad /kasneje zasilno poimenovan jabolko, najbrž po predstavah in upodobitvah prvih ilustratorjev/. In ko sta Eva in Adam spoznala, de sta naga, sta figovu listje vkup pledla, inu sta si okrilje /ob robu: šurce/ sturila. In zemljo je Bog preklel: *Terje inu osat ti bo rodila inu boš zele na puli jédil*, je napovedano Adamu. Kajn je daroval ofer Gospudu od sadu zemle /poljskch pridelkov/, Abel od pervorojenčičev svoje črede /kot pastir živinorejec/. Noetu je golob ob vesoljnem potopu prinesel v barko v svojih ustih /v kljunu/ en oliski list. In ko so vode otekle, je Noe zemlo delal /obdeloval/ inu vinograde zasajal. Pa tudi upijanal se je prvi, ker še ni poznal moči sadu trte – vina.

Zanimivo, da že pri Dalmatinu zasledimo posamezne pokrajinske različice določenih področnih izrazov (npr. *med – sterd; trgatev – branje – bratva – mendiba – bandima*; v *borštu – gaju; deželnik – šareker – guglavec* »Rohrdamel«; *šoja – divji petelin; turin inu loš – divji vol inu Elend; Lujn, mišnek – piščenic; štrausove ali štokline peruti; ravne – pule; vinika – divja vinska tarta*, itd.), o čemer velja razmisliti in poiskati narečna področja njihovega še morebitnega obstoja.

Dalmatin je bil v hujši zadregi, ko je v besedilu naletel na evropskemu svetu neznane, zato eksotične rastline in živali. V takih primerih ni iskal domačih ustreznikov, ni tvoril novih besed, pač pa je poimenovanja kar glasovno-oblikovno prilagodil, npr. *palma, cedra, sitim les, margranove jabelka, dudaim* (neke vrste lilija), *izop, mambra; kamela, baleni* (Wahlfisch), *lev, kerubim* itd. Ob takih primerih kaže, da Dalmatin za neprepoznaven designat ni iskal približno ustreznih domače besede, ni ga poskušal poimenovati opisno, kar je tako značilno za Trubarja, npr. *kar lazi oli se gible na zemli – 'plazilci'*, Katekizem 1550.

To pa so pravzaprav že osnovna načela, po katerih se je tudi kasneje razvijalo izrazje kmetijskih in drugih strok. Že v 18. stoletju pri Pohlínu⁵ zasledimo rešitve, ki so kasneje prevladale v naravoslovju, na področju zdravstva in kemije. Ob znanem domačem imenu ali tudi njegovih različicah je v oklepaj postavljen latinski in nemški ustreznik, da je tako vsakršna zmota ali tudi dvoumnost izključena. V tem pogledu so posebej zanimiva Pohlínova poglavja o strupenih rastlinah.⁶ Preseneti pa nas mimo-

⁵ Mišljeno je njegovo »enciklopedično« delo *Kmetam za potrebo inu pomoč* (Dunaj, 1789). Za svoj čas nepogrešljiv priročnik nasvetov za kmečka dela, za nego bolnika, čistočo v kuhinji, kuho, peko kruha itd. Glede na te vsebine je razkrilo pravo bogastvo predmetnega izrazja (to se sedaj sistematično raziskuje).

⁶ Glej npr. poglavja: Od sočive, inu koku se more hraniti (75–78), Od strupenih korenin (79–83), Od strupenih zelš, katire po verteh rastejo (83–85), Od strupenih jagod, inu češn (85–87), Od strupenega semenja (87–90).

grede s tvorjenko *krožiči* za tuja poimenovanja kot *Solanum tuberosum*, Erdapfel, Kartoffel, Erdbiren, Grundbiren, *turška repa*. Tudi *drobnak* že pozna, zato *šnitleh* postavi v oklepaj! V poglavjih Od strupenih zelš, jagod, češn, od sočive, od strupenega semenja zasledimo kar precej rastlinskih imen: *zobnijak*, *zobnik* (*Hyosciamus niger*; schwarzes Bilsenkraut, Bilsensamm, Dollkraut, Scharfkraut, Zigeunerkraut, Rindswurzel, Saubohnen, Teufelsaugen), *leneš*, *smerdlivc*; *preobjeda*, *vovčje jagode*, *kristavec*, *dovji ženof*, itd. Pri vseh je v oklepaju latinski izraz in več nemških poimenovanj. Pohlinova terminološka bera, vključno z njegovimi poskusnimi tvorjenkami, npr. *drevnekar* za sadjar, pozna pa tudi *gortnarja* in *vertnarja*, je tako bogata, da je vredna sistematičnega raziskovanja. Doslej smo vedeli le za njegove poskuse slovenjenja slovničnega izrazja (npr. Tu malu *besediše* treh jezikov, 1781).

Kako se je poimenovalno izrazje kmetijskih strok tvorilo, razvijalo ob načrtnem delu za napredek kmetijstva in domače obrti, trgovine, zdravilstva, kako se je oblikoval skladišni način sporočanja v teh panogah, nam ob koncu 18. stoletja kažejo prva strokovna besedila v slovenščini, ko se v času razsvetljenske gospodarske politike Marije Terezije in Jožefa II. pojavijo možnosti za tovrstne natisne.⁷ Osnovno izrazje s področja kmetijstva (živalskega, rastlinskega sveta) po svoji izvorni bogatosti presega izrazje drugih jezikovnih zvrsti (npr. obredno, uradovalno, kjer še prevladujejo sposojenke germanskega izvora: *gnada*, *žegen*, *far*, *fajmošter*, *joger*, kir je za nas *gajžlan bil*; *vahtar*, *rat*, *rotuš*, *purgermajster*, *firšt*, itd.).⁸ Tako si v teh pogledih stojijo nasproti: vas – mesto; izvorno slovensko prebivalstvo – priseljenci, domači večjezični izobraženci; gospodarska podlaga – kulturna nadstavba.

Tako ugodno stanje na področju kmetijskega izrazja ne preseneča, saj je osnovni obseg izrazja za posamezne kmetijske dejavnosti (poljedelstvo, živinoreja, čebelarstvo, lov, ribištvo, itd.) dediščina praslovanskega besedja. V zanimivem delu češkega jezikoslovca F. Kopečnega *Zakladní všeslovanska slovni zásoba* (Praga, 1981) je približno 2000 *besed*, ki obstajajo seveda glasovno in besedotvorno preobražene, še v vseh sodobnih slovanskih jezikih. Potrjujejo, da so Slovani na svojih prvotnih tleh v Zakarpatju na tedanji stopnji civilizacije poljedelci, ribiči in lovci ter vešči tudi osnovnih domačih obrti (kovaštvo, tkalstvo), kar nam pričajo naslednje plasti besedja: *polje*, *log*, *loka*, *pašnik*, *paša*, *trava*, *seno*; *krava*, *tele*, *vol*, *ovca*, *konj*, *koza*, *pes*, *jagnje*, *žrebe*; *volk*, *medved*, *lisica*, *zajec*; *ptica*, *golob*, *vrana*, *lastovica*; *žito*, *pšenica*, *ječmen*, *oves*, *proso*, *lan*; *jabolko*, *hruška*, *drevo*, *dob*, *breza*; *čebela*, *muha*, *med*, *strd*; *tkalec*, *kovač*, *platno*, *preja*, *koža*; *železo*, *srebro*, *zlat* itd.⁹

⁷Med temi že omenjeno Pohlinovo delo, nadalje WALŠTAJNOVE *Bukve od bolezni goveje živine* (1792), JANŠEVO *Čebelarstvo* v prevodu P. Pavla Glavarja (ostalo v rokopisu) in J. Goličnika (Celje, 1792), VODNIKOVA *Velika Pratika 1795–97*, patenti s področja zdravilstva in peke kruha.

⁸Glej o tem M. OROŽEN, *Uradovalna slovenščina v drugi polovici 18. stoletja, Obdobje razsvetljenstva v SJLK* (Ljubljana, 1979; Obdobja, 1), 155–182; ista, Liturgična terminologija v zgodovinskem razvoju osrednjega in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika, *Die Slawischen Sprachen* 9 (Salzburg, 1985), 49–62.

⁹Zanimive rezultate glede razprostranjenosti skupnega praslovanskega besedišča v sodobnem prostoru Slovanov naj bi prispeval Slovanski lingvistični atlas (OLA). Doslej je izšel prvi leksikalni zvezek *Životnyj mir* (Moskva, 1988). Obravnava 48 besed. Poteki izoleks nam pomagajo razumeti sorodstvene stopnje med posameznimi jeziki, pa tudi smeri naselitvenih tokov.

Ustavimo se ob nekaterih besedah. Presenečajo nas nekateri izrazi, ki so zemlje-pisno »zgovorno« razporejeni. Med takimi je npr. *strd* v pomenu *med*. Gorenjski in koroški narečni prostor poznata *strd*. Ista beseda je izpričana tudi na starih čeških tleh, medtem ko beseda *med* živi na tleh drugih slovenskih narečnih skupin in na tleh nekdanje kneževine Morave.¹⁰ To ni zgolj slučaj, ampak primer, ki kaže, da bi potek izoleks prvotnega skupnega slovankega besedišča, lahko marsikaj prispeval k pojasnitvi naselitvenih tokov slovenskega jezikovnega prostora. Zanimiva je tudi beseda *medved*, že praslovanski tabu za žival, ki so se je bali. 'Tisti, ki med je' je izrinil iz rabe staro ide. besedo *ursus*, ostala pa je oblika za ž. spol v krstnem imenu *Urška* (Ursula) – *medvedje močna*.¹¹

Po razselitvi so se v novih življenjskih okoliščinah vsaj predniki Slovencev v stiku s prvotnimi prebivalci (romaniziranimi Kelti, delno Iliri v 6. do 7. stoletju), kasneje v stiku z romanskimi in germanskimi sosedi seznanili z v pradomovini neznanimi rastlinami in živalmi. Prevzeli so jih s poimenovanji vred. Spomnimo na nekatere: *figa*, *breskev*, *bukev*, *čebula*; *modras*,¹² *puran* itd.

»Nove«, že zdavnaj udomačene vrtnine in prekomorske dišave, začimbe, najdemo v obilni meri zapisane že pri Pohlínu, predvsem pa so opazne v Vodnikovih Kuharskih bukvah (1819). Vodniku so že znani *krompir* (Pohlínovi *krožiči* se niso uveljavili), *koleraba*, *špargelni*, *fižol*, *ohrov*, *špinača*, *laški brokoli*, *peteršil*, *žafan*, *škaplet*, *žalbel*, *nagelžbice*, *majaron*, *lorbar*, *rožmarin*. Pa tudi *štokš* (Stockfisch – polenovka), *mišelni* (školjke), *sardele* itd. Vsa ta imena so prevzeta; večinoma tudi v sodobnih kuharskih knjigah zanje ni poskusov slovenjenja.

Taka poimenovanja so prinašali trgovci; ko so prodajali, o slovenskih poimenovanjih (iz praktičnih razlogov) niso razmišljali. Redki so primeri slovenskega poimenovanja, npr. *karfijola* – *cvetača*, v novejšem času *grapefruit* – *grenivka*, ki pa se vse bolj uveljavljajo.¹³ Ob koncu 18. stoletja je tradicionalni kranjski knjižni jezik že

¹⁰Gradivo o tem glej v prispevku M. OROŽEN, Narečni kontaktni sinonimi v Dalmatinovem prevodu Biblije, *Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja: Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici* (Ljubljana: SAZU, 1989), 213–231.

¹¹Etimološke razlage se spominjam s predavanj indoevropista prof. K. Oštirja. Enako razlago navaja tudi A. BREZNIK v prispevku Kaj krstna imena pomenijo, *Koledar goriške Mohorjeve družbe* (Gorica, 1925), str. 30.

¹²Ze Trubar navaja v prevodu Matejevega Evangelija zvezo *madraska žlahta* (gadja zalega – sodoben prevod). Pokojni dr. J. Rigler je bil mnenja, da je beseda zagonetna, ker akanje (*modrás* → *madrás*) v 16. stoletju še ni bilo možno. Sklepala sem, da gre za izposojenko. In res. Furlanski slovar *Il nuovo Pirona, Vocabolario Friulano* (Videm, 1977) na str. 546 prinaša geslo: *Madrac* sm. t. zool = *Biscia, serpe, designazione generica di tutti i rettili ofidiani, e spec. dei serpenti d'acqua*. O izgubi izvirnih besed in prevzemu sosednjih (na raznih področjih civilizacije) zlasti v starejši dobi glej A. BREZNIK, Kako besede izgubljam, *Slovenčev koledar* 1943, 69–70.

¹³Prizadevanja za ustrezno področno izrazje v slovenščini – in za strokovni jezik – lepo odraža npr. revija za vrtničarje *Moj mali svet*. Med drugim navaja za vrsto kaktusa s podolgovatimi, hrapavimi, špičastimi listi slovensko ime *taščin jezik* (sansiverija). Duhovit primer meta-foričnega poimenovanja v naši sodobnosti. Le kdo je bil tako gorak svoji tašči, da jo je tako ovekovečil!

razvit kot polivalentni sestav sporočanja. Ob obrednem, nabožnem, umetnostno-zvrstno zasnovanem slovstvu (molitveni obrazci, cerkvena pesem, pridiga, besedila kateheze vključno z biblijo), ob manj izdelani uradovni zvrsti jezika večinoma s prevzetim izrazjem in slabo razumljivo skladijsko podobo (posledica dobesednega prevajanja), se nam razkrijejo, po svojih odlikah upovedovanja pravzaprav zablestijo, prva načrtno prevedena, izrazijsko dokaj »novo« izoblikovana strokovna besedila s področja poljedelstva, živinoreje, čebelarstva, sadjarstva, živinozdravilstva, zdravilstva in kulinarike.¹⁴ Prepoznavamo jih po predmetni vsebini z bolj ali manj že ustaljenim, že izoblikovanim, pa tudi na novo nastajajočim izrazjem, ki obravnavani designat poimenuje (samostalnik), kaže na njegove lastnosti (pridevnik) in njegovo »delovanje« (glagol). Npr. *Zgodnje jabolko dozori o šent Jakobu; mladika požene; cvet se odpre; matica leže; zleže jajčka*. Tako iz razpoložljivega besedilnega gradiva prepoznavamo zanimivo tipologijo predmetnega besedja: enobesedne termine iz občega besednega fonda (cvet, sad, drevo, med, strd itd.), vrsto mlajših izpeljank (*belica* – bela hruška; *ječmenka* – dozoreva v istem času kot ječmen; *mladika/mladica* – mlada veja), skladnih s pravili slovenske tvorbe, pa tudi vrsto *zloženih terminov in opisov*. Med temi so zanimive predvsem stalne *imenske in glagolske zveze* (tudi kot podstave možnih tvorjenk: *postranske korenine* → *postranice*, *trotovska matica* → *trotovka*): *peskast rod grunt, jilasta perst; drevo rodi, berst poganja, mrz mori, marelica pozebe, drevesce se vkoreni* itd. Kar dovolj pa je tudi opisov, načinovnih prislovnih zvez: *pevcanje v ciepi, pevcanje v preriez*, celo *zloženki*: *sadjereja, vinoreja, sadonosnik* itd. Besedila izstopajo tudi po definicijskem, stvarnem, logičnem opisu, ki določa izbor nekaterih tipičnih skladijskih vzorcev. Nakazuje dvogovor med učiteljem in učencem oz. bralcem (npr. priljubljeno velelniško in nedoločniško izražanje: *Vzemi brinjevega grmovja in razsekaj ga kakor steljo za gnoj. Ktere drevesa gre cepiti?* (F. Pirc, *Krajnski Vertnar* 1845, str. 9, 16). Vprašanju sledi natančna, obširna razlaga.

V normativnem pogledu v ožjem smislu (mišljen je glasovno-oblikovni sestav) se jezik teh strok od umetnostne zvrsti jezika bistveno ne razlikuje. Zvrstno ga opredeljujeta besedišče in skladijska ravnina.

Ustavimo se na kratko ob delu, ki ga zaznamuje jubilej, 200-letnica izida. Gre za Janševo Čebelarstvo oz. Popolnoma podvučenje za vse čebelarje v prevodu J. Goličnika (Celje, 1792) – na mnogo prošnje iz nemškega na krajnsku prestavljeno. Že sam Razdelek teh Bukvic (Kazalo) nam predoča bistvene izrazijske značilnosti ene izmed prastarih panog kmetijstva, čebelarstva. Ni naključje, da je prav to besedilo prvo zagledalo beli dan. Šlo je tedaj za donosno gospodarsko vejo, ki je dajala med kot sladilo, medico kot pijačo,¹⁵ vosek kot surovino za izdelavo sveč, potrebnih za

¹⁴Mišljena so že navedena dela v op. št. 7, dodati pa moramo še VODNIKOVE *Kuharske bukve* (1819) in *Babištvo ali porodničarski vuk za babice* (1818), če omenim samo dela, ki so bila okvirno upoštevana.

¹⁵Že VALVASOR poroča v poglavju XXXVII Vsakovrstna golazen in gomazen (83–84), kako na Kranjskem čebelarijo, kako čebele obogate marsikaterega poštenega gospodarja ... Med so izvažali celo v Solnograd, vosek in med pa v Italijo in Benetke. Posebej hvali kmečko, kranjsko medico, ki je boljša od nemške, slaščičarjeve. Natančno popisuje njeno izdelavo. — *Slava Vojvodine Kranjske*, ur. M. Rupel, B. Gerlanc (Ljubljana: MK, 1977).

razsvetljava. Šlo je za dva donosna trgovska proizvoda. O splošni popularnosti te stroke je ostalo dovolj sledi tudi v jeziku. Kako zgovorna je metaforika v pogovornih reklih (Pridna kot čebelca, len ko trot!), pa tudi v umetnostni jezikovni zvrsti in poimenovanjih publikacij in ustanov. Že M. Pohlin je npr. svoje abecedno urejeno Krajnsku Besedišče¹⁶ primerjal z *ulnakom*, ki ma 25 *pajnov*, prvi slovenski pesniški almanah je Krajnska Čbelica (in njeni roji štirje), prve znanstvene ustanove pri Slovanih nosijo še zdaj ime *matica* (kamor nosijo med delovne pridne čebele!). Prav tako popularno je bilo v istem času tudi sadjarstvo oz. vrtnarstvo – tudi vir bogate metaforike v pridigah¹⁷, v pesništvu, o čemer priča tudi vrsta poimenovanj za književna dela: Berstje, Cvetje iz domačih in tujih logov, Mladika itd. Celo Baragova knjiga o duhovnih čednostih nosi naslov *Zlate jabelka* (1844), kar pomeni, da so zvrstna strokovna besedila kmetijskih strok posredno v veliki meri učinkovala tudi na leposlovno zvrst knjižnega jezika. Vsa razsvetljenska in romantična poezija izraža svoja razpoloženja in čustva z metaforiko, zasidrano v prirodnem svetu. Spomnimo se npr. pozabljenega Koseskega:

In deklice naše so limbarja cvet,
So tenke ko jelke, njih usta so med.¹⁸

Kako je bil slovenski človek tesno povezan s svetom narave, nam priča vrsta še rabljenih rekel iz »ljudskega jezika«, npr. *Je zvita ko kač/lisica; Ima strupen jezik; Hodi ko jari polž; Je lačen/požrešen kot volk; Je neumen kot tele; Je tak kot hrast; Je zrela kot tepka; Ga je sam med; Sladko govori, sladko se smeje; Govori kot bi rožice sadil (pridiguje, zapeljuje); Kopriva ne pozebe, pa tudi ne trešči vanjo, Je šeu rakam živžgat (je umrl), navaja že Valvasor, itd.*

Če si torej v Goličnikovem prevodu ogledamo terminološko plast besedja, ugotovimo naslednje: Ob ustaljenih izrazih prevladujejo že nereducirane oblike (npr. *čebela, čebelnak, želo, matica*), kar je znak zavestnega odmika od narečne podobe besede; Ob delno poknjiženih (*vojsk, kapca, hišca, sterd, celca*) se pojavljajo novejši, knjižni, predvsem zloženi izrazi (npr. *čebelna natura, matični spol, letavna čebela, gmejn čebela, matična zaloga, diviška matica* → *divičenca, breja matica* → *plemenitenca, trodovska čebela* → *trodenca*). Ob prevzetih, glasovno prilagojenih (npr. *rusel* – rilček, *truga* – čebelni panj, *špiža* za čebela, *čebele se gmerajo* itd.) zasledimo kar lepo število starih, *metaforičnih poimenovanj* (npr. *turenc al zibu* ← *zibelka* – celica matice; *kralica* – matica, *hlačice* – nožice, s katerimi čebela nabira *rožni cvet* – cvetni prah itd.). Kot različica imenskih zvez se pojavlja kalkiran svojilni roditeljski, zlasti pogost v naslovih poglavij (*Od Pajnov teh čebel, Celce teh čebel*), zasledimo pa tudi vrsto stalnih, tipičnih glagolskih zvez (npr. *matica zvali, čebele nosijo sterd, delajo smolni vojsk* – propolis; *futrajo mlade, se vojskujejo čez sovražnike, troti plemenitijo matico; celce so zapredene, kapce zadelane* itd.).

¹⁶Glej izjemno duhovit uvod v njegov trojezični slovar *Tu malu besediše treh jezikov* (Ljubljana, 1781).

¹⁷Ta vrsta metaforike oživi zlasti v pridigah J. JAPLJA, prim. *Pridige za vse nedele skuzi lejtju* (Ljubljana, 1794). Npr.: *Je cel dan v oštariji tičal, inu kakòr drevù damu prišal, de kumaj na nogah stojí* (str. 79).

¹⁸J. V. KOSESKI, *Vojaška, Razne dela pesniške in igrokazne*, (Ljubljana: Matica slovenska, 1970), str. 45.

■ Za predmet obravnave je značilna sistematična hierarhična razvrstitev vsebine z največjim možnim učinkom (naslov poglavja, definicija, jasen opis stvarine). Iz jezikovne posodobitve S. Mihelčiča, Pogovor o čebelnih rojih, ki ga je že pred Goličnikom v kranjski jezik prevedel Peter Pavel Glavar (1776)¹⁹, je razvidno, kakšne izrazijske (in skladske) preobrazbe sploh so v tem strokovnem jeziku nastale v 200-letnem razvoju.

■ Vendar to ni vse, kar lahko povemo o strokovnem jeziku čebelarjev na Slovenskem. Čebelarstvo je bilo že zdavnaj razvito v vseh deželah tedanje Avstrije – in kar nas pravzaprav ne preseneča, prav zanj je značilno zanimivo izvorno slovensko različno izrazje, ki ob ustaljeni »središnoslovenski«, kranjski podstavi v slovenski knjižni jezik ni prodrlo (ali le v manjši meri, npr. *čebeljak* – *uljak*). Nekaj podobnega kažejo tudi številni rokopisi zdravilskih bukev, celo sodobne knjige o zdravnih rastlinah, ki nas opozarjajo na staro, različno poimenovanje rastlin, sadnih vrst, tudi mrčesa in žuželk v slovenskem jezikovnem prostoru. Nujne so narečne raziskave področnih izrazij, vsaj po posameznih narečnih skupinah. Med temi panogami je tudi vinogradništvo...

Skopo ponazoritev čebelarstva je v Goličnikovem prevodu soočamo še z ustreznimi vsebinskimi mesti Danjkovega Čelarstva (Gradec, 1830, 2. izdaja 1835). Čas nastanka tega dela (že po Kopitarjevi slovnici, 1808) ne dopušča več besedotvornih in skladskih kalkov v slovenskem knjižnem jeziku. Tako so skladski vzorci v navedenem delu že oblikovani po govornih vzorcih, P. Danjko pa v ožje normativnem pogledu pa tudi v območju besedišča ostaja »trmast separatist«. Piše v jeziku, ki ga obvlada – v prleški različici vzhodnoslovenskega knjižnega jezika, ki je kasneje v dobrem desetletju za njim in Krempljem zamrla.²⁰

Že nosilni strokovni izrazi: *čelarstvo*, *čela*, *čelinjak*, *čelstvo*, *čelinstvo*, *čelji vosek* itd. (vsa besedna družina je razvita iz psl. oblike *bččela*) so zapisani tako, kot se glasijo sodobne narečne oblike panonskega narečnega prostora. Zasledimo kar lepo število glasovnih različic (npr. G. *vojsk* – D. *vosek*; G. *douja čebela* – D. *divja čela*), ki jih ne gre pojmovati kot različne izraze. Če pa ob soočanju naletimo na različne besede za isti designat, to pomeni, da Danjko pozna in obvlada izvorno slovensko panonsko različno izrazje, v etimološkem pogledu izvirnejše, sopomensko še bogatejše, kar je posledica delno drugačnega poimenovalnega izročila. Oglejmo si taka različna poimenovanja: Na prvo mesto uvrščamo Goličnikov, na drugo Danjkov izraz: *sorta* – *rod*, *truplo* – *život*, *obroček* – *okroč*, *rožiček* – *ralec*, *želo* – *vjedilo*, *celice* – *ležnice*, *dlake* – *kosminke*; *špiža* – *kerma*, *rusel* – *jezik*, *hlačice* – *lopačke*, *strup* – *jad*, *strupni mehur* – *jadni meh*, *troti* – *trubci*, *čelaki*, *čelni možaki*, *ležaki*, *celo odrodki*, *lakotniki*, *vodonositeli* (zelo ekspresivno zaznamovan sinonimni niz za čebeljega lenuha!); *breja matica* – *rodna matica* (in še *kralica*, *vajvodina*, *carica*); *gnida se zvali* – *červek se izkota*, *plemenenje matice* – *oplođvanje matice*, *rožni cvet* – *cvetni prah* itd.

Nakazana terminološka različnost nam prihaja v zavest še posebej ob narečnem in etnološkem zajetju besedja s področja čebelarstva, kar je utemeljeno v njegovi starini.

¹⁹Glej M. MECEJ, *Ob 200-letnici pisane besede o slovenskem čebelarstvu* (Ljubljana, 1976).

²⁰Glej M. OROŽEN, *Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja, Obdobje romantike v SJLK* (Ljubljana, 1981; Obdobja 2), 421–439.

Do podobnih presenetljivih raziskovalnih rezultatov smo prišli tudi ob analizi strokovnega izrazja in strokovnega upovedovanja v prvih tiskanih delih s področja sadjarstva²¹ že iz časa po Kopitarjevi slovnici. To dejstvo kaže poudariti, ker obravnavani deli delno že kažeta »nov obraz« terminologije in skladijskega izražanja. Terminološko besedje je že prečiščeno po purističnih načelih, zajeto iz govorne rabe, tvorjeno po ustreznih besedotvornih vzorcih, skladijski kalki so že izločani.

Delo U. Jarnika in F. Pirca je uspešen korak naprej; zavestno teži k zajetju izvirnega domačega izrazja, kar so nadalje posebej gojile in pospeševale Bleiweisove Novice (1845–1902). Ob tej priložnosti omenimo tudi Bleiweisov osebni strokovni doprinos na področju živinozdravilstva,²² spomnimo se Vrtočeve Kmetijske kemije (1847, ponatis 1856), posebej njegove Vinoreje (1844) z značilnim narodnostno-prebudniškim uvodom, ki razodeva povsem nov duh mišljenja. Strokovno delo postaja v službi prebujanja narodove zavesti prav tako važno kot časnikarstvo in leposlovje.

Vsa druga polovica 19. stoletja po letu 1848 je v znamenju oblikovanja, razvijanja knjižnih zvrsti – tako na področju družbenih ved kot kmetijstva, obrti in trgovine. Prizadevanja za uravnotežen zvrstni razvoj skupnega slovenskega knjižnega jezika morajo biti sistematičen predmet raziskovanja in pravičnega vrednotenja. Njegov »delokrog« se je širil. Leta 1872 izide zanimivo delo F. Kočevarja–Žavčanina, Kupčija in obrtnija (Celovec: MD),²³ proti koncu stoletja pa se je že J. E. Krek posvečal obravnavi družbenih vprašanj in ustvarjal osnovno izrazje družboslovja.²⁴

Vsekakor smo ob presoji teh vprašanj dolžni podčrtati, da je prav kmetijska stroka z naravoslovjem v tvorbenem pogledu prva dosegla ustrezno raven in tako bistveno prispevala k uravnoteženemu besedotvornemu terminološkemu razvoju drugih jezikovnih zvrsti slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. Kam je pripeljal razvoj, kako so se oblikovale terminologije posameznih strok, je delno razvidno tudi iz Cigaletove Znanstvene terminologije s posebnim ozirom na srednja učilišča (Ljubljana, 1880), predvsem pa iz vrste strokovnih besedil tega obdobja.

... raziskovalni tudi Stanek Sabadonjak. Tudi on se je veliko ukvarjal s slovenskim strokovnim izrazjem (gl. Bibliografijo). Delo je bilo objavljeno v letu 1872, kar je bil tudi v strokovni slovarski knjižnici prvi slovarski del. Čeprav je pa mislilke dosti bolj lex svetovne, prvi ocenjenke ali izvirneke grede.

Papir je bilo na izdelki. Kmetji so posnili večno izdelani papir že l. 49 p. n. l. V Evropi se začne ročno izdelava l. 12. stoletja v Španiji, od koder se v naslednjih stoletjih prenese v Italijo, Francijo, Nemčijo, Švico, Anglijo in 1498 v Avstrijo. Lex knjižna Cigaletove slovarski slovarski predstavi, da se je papir na slovenskih tiskih začel ročno izdelovati l. 1572, pa izvirni in Cigaletov. V 17. stoletju je začel delovati prvi tiskarski tiskar v Ljubljani. V 17. stoletju je začel delovati prvi tiskarski tiskar v Ljubljani. V 17. stoletju je začel delovati prvi tiskarski tiskar v Ljubljani.

²¹U. JARNIK, *Sadjereja* (1817), F. PIRC, *Krajnski Vertnar* (1835, 1845); A. M. SLOMŠEK, *Blaže ino Nežica v nedelski šoli* (Celje, 1842).

²²J. BLEIWEIS, *Živinozdravilstvo* (Ljubljana, 1845).

²³F. KOČEVAR–ŽAVČANIN je tudi prvi razmišljal in pisal o socialnih vprašanjih (Socialno vprašanje, *Slovenski Narod* 1870, št. 80–86, 88), kjer je nedvomno iskati terminološke osnove za to stroko.

²⁴O tem glej prispevek M. OROŽEN, *Krekov časnikarski jezik, Krekov simpozij v Rimu* (Celje: MD, 1992), 30–44.

SUMMARY

The paper, presented on the occasion of the 200th anniversary of the development of the Slovene agricultural periodicals, is devoted to questions of the formation of terminology and the manner of syntactic expression in this type of language.

It is discovered that in this profession (as well as in folk medicine) the terminological bases are old and original. Their origin is in the Common Slavic lexicon (consisting of approximately 2,000 expressions). After the migrations (5th 6th cc.) in the new Slovene linguistic territory the terminology grew out of these bases in accord with the word formational (as well as metaphorical) characteristics of the Slovene "popular language." Borrowing or adaptation from other languages in this area is less significant than in other occupations (ritual, administrative, craft, mercantile terminology).

Translators, adapters and authors of the first professional works in this area consciously built upon these bases. Enlightenment era writers at the end of the 18th c. (M. Pohlin, J. Goličnik, V. Vodnik) and at the beginning of the 19th c. (A. M. Slomšek, U. Jarnik, F. Pirc, J. Bleiweis, J. Vrtovec and others) promoted purism in word formation and syntax in this field. They significantly raised the level of technical expression in comparison with other fields in the first half of the 19th c. A typology of technical terms from the first manuals for fruit growing (V. Vodnik's *Velika pratika*, 1797; U. Jarnik's *Sadjereja*, 1817; F. Pirc, *Krajnski Vertnar*, 1835, 1845) and beekeeping (J. Goličnik, *Popolnoma podvučenje za vse čebelarje*, Celje 1792 and P. Dajnko, *Čbelarstvo*, Gradec 1830).

SODOBNO SLOVENSKO PAPIRNIŠKO IZRAZJE

Do prve svetovne vojne je bilo slovensko papirniško strokovno izrazje pod močnim vplivom nemškega, v zadnjem času pa je opazen dotok poimenovanj anglo-ameriškega izvora. Od začetka papirništva pri nas pa do danes so si papirniški strokovnjaki prizadevali ustvariti domače strokovno izrazje. Za sodobno papirniško izrazje je značilna variantnost. Sopomenke so raznovrstne glede na izvor (tujost – domačnost, knjižnost – neknjižnost) in besedotvorno podstavo. Neposlovenjeni, a prilagojeni slovenščini, ostajajo izrazi latinsko-grškega izvora. Iz nemščine in angleščine neposredno prevzeta neprevedena poimenovanja se umikajo v žargonsko plast.

Until World War I, Slovene papermaking terminology was strongly under the influence of German; recently there is a notable influx of Anglo-American terms. From the beginnings of Slovene papermaking to the present day, papermakers have attempted to create a native terminology. Modern papermaking terminology is characterized by variation. Synonyms vary by their source (foreign/domestic, standard/nonstandard) and their word formational base. Words that are of Latin/Greek origin remain non-Slovenized but adapted to the inflectional needs of Slovene. Terms directly borrowed from German and English and left untranslated are relegated to jargon.

V članku bo prikazan del problematike sodobnega slovenskega papirniškega strokovnega izrazja, kot se kaže pri izdelavi slovarja te stroke. Določilo slovensko se ne nanaša na izvor izrazja, ampak na rabo v slovenskih strokovnih besedilih. Papirništvo je pojmovano v širšem smislu: ne samo kot industrijska panoga, ki izdeluje papir, karton in lepenko; poimenovanje vključuje tudi izdelavo vlaknin in mehansko predelavo papirja, kartona in lepenke.

Pri začetnih delih za slovar papirniškega izrazja je sodeloval tudi Stane Suhadolnik. Tudi sicer se je veliko ukvarjal s slovenskim strokovnim izrazjem (gl. bibliografijo). Delež njegovega bogatega slovaropisnega znanja pa je vtkan tudi v strokovne slovarje, kjer sicer ni naveden kot sodelavec, je pa marsikje sodeloval kot svetovalec, prvi ocenjevalec ali izpisovalec gradiva.

Papir je zelo star izdelek. Kitajci so poznali ročno izdelani papir že l. 49 p. n. š. V Evropi se začne ročna izdelava v 12. stoletju v Španiji, od koder se v naslednjih stoletjih prenese v Italijo, Francijo, Nemčijo, Švico, Anglijo in 1498 v Avstrijo. Leksikon Cankarjeve založbe¹ navaja podatek, da se je papir na slovenskih tleh začel ročno izdelovati l. 1579 na Fužinah pri Ljubljani. V 17. stoletju je začel delovati papirni mlin (to je obrat z vodnim pogonom za mletje papirne snovi iz krp in drugih vlaknin, ročno oblikovanje papirnih listov, ožemanje in sušenje) pri Vipavi, v 18. stoletju v Žužemberku, Škofji Loki, Radečah, Ajdovščini, v 19. stoletju pa v Goričanah.² Strojna izdelava se v Evropi začne že l. 1799, ko je Francoz Robert iznašel papirni

¹Leksikon Cankarjeve založbe, nova izdaja (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988), 762.

²Božo IGLIČ, *Kratka tehnologija pridobivanja vlaknin in proizvodnje papirja ter kartona za slušatelje lesarstva na Biotehnični fakulteti Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani* (Ljubljana, 1988), 2–8.

stroj, pri nas pa l. 1842 v Vevčah, 1865 v Goričanah in se hitro širi, kar kaže na veliko povezanost slovenskega prostora z evropskim. O izdelavi papirja najbrž priča tudi ime vasi Papirnica pri Škofji Loki.³ Po zgodovinskem spominu stroke naj bi bili lastniki papirnih mlinov Slovenci. Tako kažejo njihova imena, npr. Janž Kisl na Fužinah, Nikel v Žužemberku, Andrej Müller v Radečah, Kumar v Ajdovščini. S strojno izdelavo papirja (ta zahteva veliko kapitala) prehaja ta gospodarska panoga v roke tujcev, te pa po letu 1918 zaradi nacionalizacije postopoma zamenjujejo domačini.⁴

Zgodovina stroke (in Slovencev sploh) in smeri pritoka strokovnih znanj so vzrok, da je bilo papirniško strokovno izrazje pod močnim vplivom nemščine. Na to je vplivalo tudi šolanje naših strokovnjakov v nemških strokovnih centrih ali sploh v tujini (kasneje pa v Zagrebu), saj smo dobili slovensko strokovno, srednje in visoko šolstvo šele po drugi vojni. Spremenjene državne in družbene razmere po prvi svetovni vojni zahtevajo slovensko strokovno izrazje. Tako je inženir Zdenko Kokalj l. 1934 v papirnici Vevče izdelal nemško-slovenski slovar papirniškega in tehničnega izrazja, a je ostal v tipkopisu.⁵

Kokaljev dvojezični slovar ima 81 strani formata A4. Vsebuje okoli 3200 nemških iztočnic (besed in besednih zvez) z eno ali več slovenskimi ustreznici. Četrtnina besed in besednih zvez je v tesni zvezi s papirništvom, druga četrtnina je širše povezana s to stroko, polovica besed pa je iz splošnega besednega zaklada, nanašajočega se na vsakdanje življenje (iztočnice so npr. *izdelati, izgotoviti, zavreti, pognati, zakuriti, določiti, pomanjkljivost, izboljšati, popraviti, nakazilo, nakaznica, prijemališče, kotva, tuljava, kaliti jeklo, uradnik, postrežkinja, bobrovec, žarnica, pločevina, rjavi premog, žična železnica, vzpenjača, iskra, strojiti, strojilo, dobiček, livar, žerjavica, strokovno mnenje, povodenj, lestenec, vinski cvet* ipd.), kar kaže na takratne jezikovne potrebe, da bi nemško izrazje, zlasti pa neknjižno, po izvoru nemško, zamenjali s slovenskim.

Glede papirniškega izrazja je Kokaljev slovar razmeroma izčrpen, saj navaja kar veliko temeljnih izrazov. Vprašanje pa je, ali bi bilo oziroma koliko bi bilo izrazje te stroke boljše (bolj slovensko in bolj ustaljeno), ko bi bilo izšlo: v njem so namreč poslovenjeni nekateri izrazi, ki še danes nimajo slovenskih ustreznic in se še zmeraj uporabljajo neposredno iz nemščine prevzeta ali nekoliko slovenščini prilagojena poimenovanja, kakor npr. *eguter, kraftpapir, prešpan* ipd. Kokalj je ta poimenovanja poslovenil z *vodoznačni valj, močni papir, leskeča lepenka*. Kokaljevo stališče do tega, kateri izrazi so moteči in kateri ne, je zelo strogo slovensko, zato sloveni tudi med-narodno uporabljane tujke kot *Filtrierpapier (filtrirni papir) s precejevalni papir, Format (format) z oblika, Filter (filter) s čistilec, čedilnik, precejevalnik, snovni lovilec, Prospekt (prospekt) z ogledni list, list ponujenega blaga, Kopie (kopija) s preboj, prepis, posnetek, preris, odtisek* ipd. Dobesednemu prevajanju se pogosto izmakne. (*Grobsortierer* mu je *predprebiralec*), druge pa besedotvorno kalkira (*Holzputzer* z *lesočistilec, Wasserzeichen* z *vodoznak* (danes vodni znak)). Strokovni

³Slovenska krajevna imena (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985), 193.

⁴Stane BONAČ, Terminologija papirništva, 4. simpozij tehniške besede (Ljubljana, 1985), 122–123.

⁵Zdenko KOKALJ, Nemško-slovensko papirno-tehnični slovar (Vevče, 1934), tipkopis. Originalni izvod hrani inž. Stane Bonač, preslikani pa je last Terminološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

izrazi niso sistematizirani, saj so podobne naprave poimenovane variantno: *žebeljelov*, *grčolov* in *vzlolovilec* ter *lovilec* ipd. Neposlovenjen, vendar prilagojen slovenskemu jeziku, je ostal del besedja, ki je še zdaj tak, npr.: *Gautsche* je *gavča*, *Gautschwalze* pa *gavčni valj*.

Nekaj papirniškega izrazja prikazujejo tudi medvojna dela s področja tiskarstva in knjigoveštva ter splošni slovarji. Da bi bilo papirniško izrazje verjetno drugačno, če bi bil izšel Kokaljev slovar, dokazujejo tudi te objave, v glavnem vsebuječe poimenovanja za vrste papirjev, ki so v primerjavi z drugim papirniškim izrazjem danes najmanj variantna. Za slovenjenje in ustalitev papirniškega izrazja so bila pomembna tudi predavanja, ki jih je organizirala vevška papirnica v letih tik pred drugo vojno, in po njih nastala skripta, ki so jih uporabljali še po vojni.

Po drugi svetovni vojni je papirniška stroka dobila strokovno, srednje in visoko šolstvo. Papirna industrija je postala ena močnejših, izhajati so začela tovarniška in strokovna glasila, učbeniki. Tako se je potreba po ustreznem in ustaljenem slovenskem strokovnem izrazju še povečala. Del tega prikazujejo zlasti Splošni tehniški slovar,⁶ Enciklopedija tehnike,⁷ Slovar slovenskega knjižnega jezika,⁸ Nemško-slovenski (Angleško-slovenski) slikovni slovar,⁹ če navedemo samo najvažnejše. Samo papirniško izrazje pa naj bi prikazal petjezični nerazlagalni slovar *Celuloza in papir*,¹⁰ ki ga je izdala skupina papirniških strokovnjakov. Slovar odseva nasprotno jezikovno podobo stroke kot Kokaljev, ki je nastal v času, ko je bilo papirniško izrazje zlasti zaradi tujih in na tujem šolanih strokovnjakov še pretežno nemško in ga je bilo treba sloveniti: slovar *Celuloza in papir* pa naj bi bil pomagal slovensko šolanemu strokovnjaku pri branju tuje strokovne literature in pri dopisovanju s tujimi strokovnjaki in poslovnici. Slovar *Celuloza in papir* obsega pet knjig; vsaka ima drugo jezikovno izhodišče: slovensko, nemško, francosko, angleško in srbohrvaško. V njem je okoli 8000 iztočnic, kar bi bilo za papirniški strokovni jezik dovolj, ker imajo tak obseg

⁶*Splošni tehniški slovar*, I. del A–O (Ljubljana, 1978), 2. izdaja, II. del P–Ž (Ljubljana, 1981), 2. izdaja. Pri prvi izdaji Splošnega tehniškega slovarja v šestdesetih letih med soavtorji ni naveden strokovnjak za papirništvo. Pri drugi izdaji konec sedemdesetih let pa je sodeloval papirničar Stane Bonač.

⁷*Enciklopedija tehnike* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983), 436–443. Enciklopedija je prevod švedskega priročnika *Tekniken*. Vsebuje sestavka *Celuloza* ter *Papir in celuloza*, med prevajalci pa papirniški strokovnjak ni naveden.

⁸*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I–V (Ljubljana: DZS in SAZU, 1970, 1975, 1979, 1985, 1989). Pri izdelavi tega slovarja so vseskozi sodelovali strokovnjaki različnih strok. Za papirništvo sta bila to Ivo Remiaš in Stane Bonač. Ta slovar v prvih treh knjigah (po Seznamu kvalifikatorjev iz SSKJ I–III (interna izdaja Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU) upošteva 56 ozkostrokovnih papirniških izrazov. Tako ozek izbor ne posega v problematičnost besedja te stroke. Upošteevane so zlasti splošno znane vrste papirja, kartona, nekaj je poimenovanj za postopke in stroje.

⁹*Angleško-slovenski slikovni slovar* (Oxford: Duden; Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987). — *Nemško-slovenski slikovni slovar* (Oxford: Duden; Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987). Papirniško izrazje je poslovenil Stane Bonač.

¹⁰Petjezični terminološki slovar *Celuloza in papir* (Ljubljana: Industrijski biro, 1988); pri prevodu sodelovali Stane Bonač idr.

navadno tudi tuji papirniški slovarji. Kot slovarski izdelek pa ima ta slovar veliko slovaropisnih pomanjkljivosti.

1. Največja problematičnost tega slovarja je v iztočnicah. Te so različne: a) veliko je besed in besednih zvez iz splošne rabe: *podatki, cena, polnjenje v vreče, posebnosti, potenje, pokal, čaša, kupa, reka, mreža, zanesljivost, stelja, listje, vonj, duh, smrad, tehtanje, čas, rok, trajanje, kvas, pronicanje, klitje* ipd.; b) bolj ali manj ozkostrokovne besede in besedne zveze iz drugih strok: *pogozdovanje, laguna, montažna izgradnja, prenos električne energije, reducirni ventil, diagram, grafični prikaz soodvisnosti, destilirana voda, dolomit, dimenzija, porazdelitev, distribucija, testiranje, preskušanje, erozija, gred, rotor, stator* ipd.; c) deli dvo- ali večbesednih strokovnih izrazov in tudi dvo- ali večbesedni strokovni izrazi; samostojne iztočnice so npr. *sinhronski* (s štirimi tujimi ustreznici) in *sinhronski motor* (s štirimi tujimi ustreznici), *naoljen* in *naoljena lepenka* ter *naoljen papir, moten* in *motni papir* itd.; č) zveze pridevnika in samostalnika, ki nimajo stalnozvezne oblike, npr.: *polnjen papir, polsten papir, povoščen papir, parafiniran papir*, mogoča pa je tudi varianta *paličen mlin* in *palični premazovalnik*; d) strokovni izraz z razlago ali krajšim pojasnilom ali sopomenko: *JUMBO ZVITEK, posebno velik zvitek papirja, tambur* ali *apretura velin* s *posebno gladko površino (glajena s specialno obdelanimi kalandrskimi valji, strojno gladka apretura)*, ki ima angleško ustreznico *CALENDER VELLUM FINISH*.

2. Kot iztočnice so pogosto druženi strokovni in splošni izrazi, ki niso v sopomenskem odnosu ali so le delne sopomenke, npr.: *kanal, vod, hodnik, cev; kodranje, vihanje; kodrati, zavihati; kodrati se, krčiti se, gubati se; razpočiti, razcepiti, razdreti; prekiniti, raztrgati, iztrgati, utrg, pretrg* ipd.

Slovar ne normira pisave, ne zaznamuje naglasa, izgovorjave, ne izkazuje pogostosti rabe izrazja ipd. Tudi kar zadeva popolnost zajetja izrazja, je zelo pomanjkljiv: od petnajstih papirniških izrazov v splošnem slovarju, kot je *SSKJ*, ima ta, ki naj bi bil slovar papirniškega izrazja, samo enega.

Primerjanje papirniškega strokovnega izrazja v slovarjih, enciklopedijah, učbenikih kaže, da je to zelo variantno: za isti pojem se navajajo različna poimenovanja, za *kuhalnik* npr. najdemo: *kuhalnik, celulozni kuhalnik, kuhalnik za celulozo, kuhalnik celuloze*; za nemško *Hackmaschine* pa *sekalni stroj, sekalnik, sekalnik lesa, sekiro-stroj*, za *Kochlauge* *kuhalni lug, kuhalna lužina, lug, lug za kuhanje*; za *Rohrschleuder* *vrtnični čistilnik, centrikliner* in *centrifugalni čistilnik*.

Vzroki za tako variantnost so različni:

– slovarje in enciklopedije, ki so prevod tujih priročnikov, pogosto prevajajo prevajalci nepapirničarji, ki stroke ne poznajo (Enciklopedija tehnike), ali pa strokovnjaki, ki ne upoštevajo ustaljenih strokovnih izrazov, iščejo pa nove, boljše in zmeraj prevajajo znova (Celuloza in papir, Angleško-slovenski slikovni slovar);

– pri izvornih slovarjih se besedje izbira iz premajhnega števila izpisov ali pa ga po vedenju predlaga ali ustvari papirniški ali drug tehnični strokovnjak (Splošni tehniški slovar). Izjema je *SSKJ*, ki prinaša samo ustaljeno strokovno izrazje, potrjeno z izpisi;

– s strokovnim izrazjem se ukvarja premalo strokovnjakov, navadno samo posamezniki, ti pa uveljavljajo predvsem svoje jezikovne in strokovne nazore.

Za novi štirijezični razlagalni slovar, ki se že nekaj let izdeluje na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, je bilo izpisanih precej del: slovarji, učbeniki, standardi,

pa tudi strokovne revije in tovarniška glasila. Izpisano gradivo kaže veliko variantnost strokovnega izrazja, nekatere vzroke zato sem že našela. Ker naj bi bil strokovni slovar normativni priročnik, ki uporabniku pove, kateri izraz je strokovno in jezikovno najprimernejši, in tako izrazje stroke uzakonja ter prispeva k njegovi ustalitvi (ustaljenost pa je zaželena lastnost, saj omogoča izmenjavo obvestil), se postavljata vprašanja, ali upoštevati in kako prikazati variantnost.

Jezikoslovje¹¹ definira strokovno izrazje s temi prvini: eno- ali večbesečno, tudi polstavčno poimenovanje, simbol ali grafični znak za pojme, določene z definicijo in mestom v sistemu pojmov kakega strokovnega ali znanstvenega področja. Bistvene lastnosti strokovnega izrazja so: ustaljenost, enopomenskost, pomenska neodvisnost od sobesedila, sistemskost, funkcionalnost, kratkost, skladnost z normo knjižnega jezika itd. Felber in Wüster,¹² pripadnika dunajske šole, menita, da za strokovno izrazje velja preskriptivni standard, tj., da samo ne more vplivati na normo knjižnega jezika, ampak se ji mora podrejati. V strokovnem izrazju so izražene nekatere pomenske prvine pojma: to so motivacijski znaki. Dober izraz vsebuje neizogibne in zadostujoče motivacijske znake, da se loči od drugih. Za tvorbo so lahko izbrani adherentni ali inherentni znaki ali pa se vsebina pojma pripiše že obstajajoči besedi.

Variantnost, značilna za slovensko papirniško strokovno izrazje, nikakor ne ustreza idealni podobi, ki jo zahteva jezikoslovna znanost. Toporišič v Enciklopediji slovenskega jezika v članku o sopomenkah zapiše, da so sopomenke »dobrodošlo sredstvo stilizacije«, kar velja za nestrokovno izrazje. Pri strokovnem izrazju sopomenskost ni želena lastnost; vendarle obstaja. Sopomenke so pogosto izvorno različne. Glede na položaj slovenskega jezika bi bilo treba uveljaviti načelo: »Iz stilističnih in jezikovnopoličnih razlogov dajemo prednost domačemu pred prevzetim.« Toporišič deli sopomenke na »popolne (absolutne), slovnične, skladijske, stilne, sobesedilne«. Naš pregled tipov variantnosti se bo omejil na najpogostejšo vrsto, na tisto, ki se pojavlja pri različnih izrazitvah iste vsebine, ne bo pa obravnavano poimenovanje različnih pojmov z istim izrazom, torej enakozvočnost in večpomenskost. Glede na obsežnost pa sopomenske problematike tudi ni mogoče prikazati v celoti. Averbuh¹⁴ loči dve vrsti sopomenske variantnosti strokovnega izrazja:

- paradigmatska ni odvisna od sobesedila; v sistemu izrazja kake stroke obstaja več poimenovanj za isti pojem;
- sintagmatska se pojavlja samo v sobesedilu ali govornem položaju: tu pisec na začetku govori o papirnem stroju in zaradi gospodarnosti kasneje uporablja stroj ali zaradi variiranja izdelavni stroj.

¹¹Bela POŠTOLKOVÁ, Miroslav ROUDNÝ, Antonín TEJNOR, *O české terminologii* (Praga, 1983). — Ivan MASAR, *Definicie terminův*, *Kultura slova* 5 (Bratislava, 1988), 129–140. — Jan KAČALA in Ivan MASAR, *Rozvoj vedených odborov v SAV a starostlivost' o odbornu terminologii*, *Kultura slova* 5 (Bratislava, 1989), 129–144.

¹²Helmut FELBER, *Terminology Manual* (Pariz, 1984). — Isti, *Všeobecná teória terminologie*, *Kultura slova* 5 (Bratislava, 1986), 129–135.

¹³Jože TOPORIŠIČ, *Enciklopedija slovenskega jezika* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992), 295.

¹⁴K. Ja. AVERBUH, *Terminologičeskaja variantnost': teoretičeskij i prikladnyje aspekty*, *Voprosy jazykoznanija* 6 (Moskva, 1986), 38–49.

Drugi tip sopomenk se v slovarjih strokovnega izrazja navadno ne izkazuje, zato tudi v tem pregledu ne bo upoštevan. — Sopomenke, ki jih je dal izpis strokovnih del, so raznovrstne glede na izvor (tujost – domačnost, knjižnost – neknjižnost), in glede na besedotvorne podstave.

V papirništvu je ob osnovnem domačem izrazju veliko prevzetih poimenovanj. Na to so vplivale zgodovina stroke, njena povezanost s papirniško stroko iz drugih jezikovnih okolij in povezanost z drugimi strokami (npr. s kemijo). Zaradi stalnih teženj stroke po podomačitvi tujih poimenovanj so najpogostejši taki izrazi, prilagojeni slovenskemu jeziku, polcitatni in citatni so izjemni (china clay, blanc fixe). Pogosti so v žargonskem strokovnem jeziku. Strokovno poimenovanje lahko sestoji iz ene prevzete besede, lahko je sestavljeno iz več takih besed ali pa iz prevzetih in domačih. Prevzete besede, ki so ali sestavljajo strokovno poimenovanje, so po izvoru: a) latinsko-grške, b) nemške, angleške, c) iz drugih jezikov.

Besede latinsko-grškega izvora slovenske sopomenke imajo ali pa nimajo. Velik sklop takega besedja brez slovenskih ustreznice, kot je značilen za kemijo, uporablja tudi papirništvo za poimenovanje kemijskih dejstev, procesov in sredstev pri izdelavi papirja in celuloze, npr. *monosulfitni (postopek)*, *sulfitni (postopek)*, *tiolignin*, *celuloza*, *titanov dioksid*, *bisulfitna celuloza*, *dekstrin*, *delignificiranje*, *destilacijska kolona*, *filter*, *holoceluloza*, *homogenizirati*, *pigment*, *biokemična (potreba po) kisiku*, *dielektrični (papir)*, *dielektrična (odpornost)*, *dekstrin*, *dekstrinsko (vezivo)*, *dispergirati* ipd. V (večbesednih) izrazih se slovenijo tiste besede grško-latinskega izvora ali njihovih deli, ki imajo v splošnem besednem zakladu slovensko ustreznico. Tako ima npr. *biološka degradacija celuloze* sopomenko *biološka razgraditev celuloze*, *dekorativni papir* se imenuje tudi *okrasni papir*, *rotacijska peč* pa *vrteča se peč* itd. Neprevedeno pa ostaja strokovno izrazje ali njegovi deli, kot so *dimenzionalna stabilnost*, *direktni (uparjalnik)*, *kontaktni (uparjalnik)*, *direktno (kuhanje)*, *hidravlični (brusilnik)*, *diskontinuirni (brusilnik)*, *dokumentni (papir)*, *arhivski (papir)*. Prevzeto besedje v teh zvezah večinoma ni iz nestrokovnega besednega zaklada. Raba besed latinsko-grškega izvora v papirniškem izrazju kaže, da je bila slovenska papirniška stroka zgodovinsko najbolj povezana z nemško: kot slovensko poimenovanje se je navadno uveljavila tista različica, ki jo ima tudi nemščina; npr. za *membranski sortirnik* je nemška ustreznica *Membransortierer*, angleška *diaphragm screen*, francoska pa *épurateur plat à diaphragmes*. Taka navezanost se kaže tudi pri dobesednem prevajanju, pri čemer so izrazi lahko jezikovno ustrežni in na videz pomensko prozorni, npr. *prсни valj*, *pregled* (prvi nima zveze s prsmi, je dobesedni prevod nemškega *Brüstwalze*, francosko se tej napravi reče *rouleau de tête*, angleško pa tudi *breast roll*, in drugi ni glagolnik od *pregledovati*, pač pa prevod nemškega *Durchsicht*, uporablja se v zvezah: *lep*, *slab pregled*; *oblakasti pregled*), ali pa so jezikovno sporni, npr. *mokromočnost*, ki je iz nemškega *Naßfestigkeit*, ne pa iz francoskega *résistance à l'état humide*. Do takega prevzemanja ali dobesednega prevajanja je pogosto prihajalo tudi zato, da je izraz enobeseden, kratek. Iz nemščine neposredno prevzeta poimenovanja so se v večini primerov umaknila v nižjo, žargonsko plast strokovnega jezika, strokovna poimenovanja pa so slovenska, npr. *izrezovanje* za *štancanje*, *polnost* za nekdanji *grif*, *zglobati* za *falcati*, *nepravokotno rezani papir* za *cifasti papir*, *barvati v snovi* za *barvati v masi*, *razkosmovalnik* namesto *entštiper* ipd. Izjemoma pa ostajajo v strokovni rabi iz

nemščine prevzeta poimenovanja, npr. *gavčati*, *gavčna (stiskalnica)*, če se ne čutijo neknjižna oz. zanje ni ustreznih slovenskih izrazov. — Zanimivi so tudi drugi primeri oblikovanja papirniškega strokovnega izrazja: če stroka ne najde ustreznega slovenskega izraza ob uveljavljenem neposredno prevzetem nemškem, v novejšem času daje prednost prav tako tujemu, samo da ni nemški: *preganje* po nemškem *Prägen* se umika *gofriranju* (po francoskem *gaufage*).

Razvoj papirniške stroke na anglo-ameriškem in francoskem jezikovnem področju ter povezanost slovenskega papirništva s svetom odsevajo strokovna poimenovanja iz teh jezikov, ki se uveljavljajo zlasti v novejšem času: *LWC-papir (low weight coated)*, *liner*, *deinkanje*, *testliner*, *fluting*, *tisju papir* in *tissue papir* itd. Zanje večinoma ne iščejo ustreznega slovenskega poimenovanja, izjema je *deinking*, za kar se uveljavlja direktni prevod *razčrniljenje* in strokovno ustrežnejši *razsivitev*. Nemščina na slovensko strokovno izrazje nima več prevladujočega vpliva, to vlogo je prevzela angleščina: *tisju papir* je v angleščini poimenovan *thin fine paper* in *tissue paper*, v francoščini *papier fine mince* in *papier tissue*, nemško pa *Dünnefeinpapier* in *Seidenpapier*. Angleška poimenovanja pogosto prehajajo v strokovni žargon. Za prevzeta novejša poimenovanja je značilna pisna variantnost (tu ne posebej obravnavana).

Glede na izvor obstajajo tele glavne variante: 1. a) Del prevzetega strokovnega izrazja se pojavlja v sopomenskih dvojicah ali več različicah, npr. *kalander*, *satiner* in *superkalander*; *laminat*, *formika* in *ultrapas*, *geštetnerski papir*, *ciklostilni papir*, *matrični papir* in *mimeografski papir*. Do te sopomenskosti prihaja zato, ker je vsak od izrazov vzet iz drugega jezika, npr. *kalandriranje* in *satiniranje* sta sopomenki (v enem pomenu), prvi je iz angleškega *calendering*, drugi iz nem. *Satinieren*. b) Ob slovenskemu jeziku prilagojeni obliki obstaja manj prilagojeno prevzeto poimenovanje, npr. *sortirnik* in *sortirer*. Taki tipi so značilni za strokovni žargon.

2. Ob prevzetem strokovnem izrazu se uporablja tudi domači, ki je bolj ali manj uporabljan, npr. *sortirnik* in *prebiralnik*; *defibriranje* in *razvlaknjevanje*; *centrikliner* in *centrifugalni čistilnik* ter *vrtnični čistilnik*; *pulpa* in *snov* ter žargonski *kaša*; *termoreaktivni* in *toplotno občutljivi papir*; *adhezivni papir* in *lepilni papir*; *entštipper* in *razkosmovalnik* ali *razvlaknjevalnik* ali *razkosmičevalnik*; *deinking* in *razsivitev*. Stroka želi posloveniti zlasti izrazje iz živih jezikov, prevzeto pa lahko ostane v žargonskem jeziku. Kot za nekatere druge stroke je tudi za papirništvo značilna diferencirana raba mednarodno uporabljane izrazja: v ozko strokovnih besedilih se uporablja prevzeti, v poljudnejših pa domači izraz, lahko se navajata tudi oba. Pri poslovenitvah je opazna razmeroma močna težnja, da bi ostali glede na besedje čim bližje tujemu.

3. Za izrazje papirniške stroke, ki je močno povezana z dognanji, iznajdbami v svetu, je značilna plast izrazja, ki ni tvorjena skladno s sistemom slovenskega jezika: to so poimenovanja kot *krep papir*, *pavz papir*, *glanc papir*, *blade premazovanje*, *billblade premazovanje* in *Dennison test*, *Cobb aparat*, *Voith brusilnik*, *Pandia kuhalnik*.

a) Pri tipu *krep papir* ločimo ustaljena in neustaljena poimenovanja. Ustaljena imajo izjemoma variantno poimenovanje, pri katerem je prvi del pridevnik, npr. *krepni papir*, *pavzni papir*, vendar poslovenjeni tip zveni prisiljeno, se pa sem in tja bere pri piscih, ki želijo strokovno poimenovanje čim bolj vključiti v slovenski knjižni sistem.

Nova poimenovanja iz živih jezikov, npr. *blade premazovanje*, pa stroka sloveni s prevajanjem. Tako se pojavlja variantnost: *blade premazovanje* in *strgalno premazovanje*, *premazovanje z nožem* ter *premazovanje s klino*. b) Poimenovanja, katerih prvi del je ime iznajditelja ali izdelovalca, pa se prilagajajo slovenskemu sistemu, tako soobstajajo variante: *dennisonov test* in *test Dennison* (ob *Dennison test*), *cobbov aparat* in *aparat Cobb*, *voithov brusilnik* in *brusilnik Voith*. Težava je pri imenih na -a, ko je težko ugotoviti, ali gre za moško ali žensko ime. Tako je pri prilagajanju slovenskemu sistemu navadno mogoč samo tip: *lovilnik snovi Adka*. Tovrstno izrazje ima še žargonsko varianto: *adka*, *denison*, *valej*, *pandija*, *fojt* ipd. Tudi tip *Dennison test* se uporablja v žargonskem jeziku.

4. Posebno vrsto variant predstavljajo eno- ali večbesedni strokovni izrazi iz v splošnem knjižnem jeziku ali v kakem drugem sistemu sopomenskih besed, ki jim je bil dan strokovni pomen ali pa so ohranile pomen iz nestrokovnega besednega zaklada, npr. *brusilni* in *brusni*, *mlevni* in *mlevski*. Ta sopomenskost pogosto povzroča tudi sopomenskost izrazja. Tako so sopomenke *brusni kolut* in *brusilni kolut*, *mlevski stroj* in *mlevni stroj*, *neskončni obrazec* in *brezkončni obrazec* ter *klobučevina*, *klobučina* in *polst*, *izpuljevanje* in *izpukovanje*, *lepenčni stroj* in *lepenkov stroj*.

Naslednjo skupino sopomenskih različic tvorijo sopomenska strokovna poimenovanja, ki se razlikujejo po besedotvornih podstavah.

1. Zaradi teženj stroke po natančnejšem poimenovanju oz. po večji pomenski prozornosti vseskozi nastajajo nova poimenovanja. To se npr. dogaja, ker staro (in ustaljeno) izrazje pogosto ne ustreza zaradi nepravih besed v podstavi: tako želi stroka nadomestiti *absolutno suhoto* s *sušilnično suhoto* (utemeljitev: vlaknina, sušena v sušilnici, ni nikoli absolutno suha). Podobni so še *pepel* in *žarilni ostanek*, *cepljenje* in *izpuljevanje*, *izžemanje* in *ožemanje* ipd. Ali pa staro (in ustaljeno) poimenovanje ne izraža bistva pojava: tako hoče stroka ob *klejivu* uveljaviti *poklejivo*, ker *klejivo* ne pove, da gre za klejenje po površini, ob *klejiti* še *poklejiti*. Celuloza naj bi bila ime za kemično spojino, *celulozna vlaknina*, ki vsebuje to spojino, pa naj bi poimenovala vlaknino, ki jo uporablja papirništvo. Vprašanje pa je, ali se bo novo poimenovanje v sistemu poimenovanj res uveljavilo. Ali se bo tovarna celuloze preimenovala v tovarno celulozne vlaknine? Ali se bo namesto *celulozni les* uporabljal *celulozno-vlakninski les*? Pri teh poimenovanjih prihaja do ločevanja: novo, natančnejše izrazje se uporablja v ozkostrokovnih besedilih, v splošnejši rabi pa ostaja staro.

2. Posebna vrsta sopomenk so poimenovanja, ki izražajo različno zajetje stvari, npr. *tresilni* oz. *ploski sortirnik*, *tekovni* in *avtomatični zalepilnik*. Taki tipi so pogosti, kadar imajo tudi tujejezična poimenovanja različno besedje, npr. *tlačni* oz. *pokončni* *sortirnik* (iz angleških ustreznih *vertikal* oz. *pressure screen*).

3. Problematična so sopomenska poimenovanja, pri katerih se dodajajo še besede, ki jih poimenovanje že vsebuje, npr. *drobilnik* in *drobilnik lesa*, *sekalnik* in *sekalnik lesa*, *kuhalnik* in *kuhalnik za celulozo* ter *celulozni kuhalnik*, *razklop* in *kemični razklop*. Taka premotiviranost je značilna za poljudno izražanje, ko ima določilo pravzaprav vlogo razlage. Pogosta je pri izrazih, ki imajo tudi v tujih jezikih tako dvojno poimenovanje, in pri izrazih, ki so večpomenski, npr. *pranje* in *pranje celulozne vlaknine*, *pranje* in *pranje klobučevine*. *Pranje* ima več pomenov.

4. Sopomenske variante so tudi zaradi poimenovanj po pomenskih sestavinah in tvorjenkah iz njih ipd., npr. *sekalni stroj* in *sekalnik*, *merilnik debeline* in *debelinomer*, *barvanje v gladilniku* in *gladilniško barvanje*, *barvanje izven stroja* in *izvenstrojno barvanje*, *predprebiralec* in *predprebiralnik*, *lovilec* in *lovilnik*. Novejša poimenovanja kažejo težnjo, da se desni samostalniški prilastek spremeni v levega, pri tem pa nastajajo dolgi, okorni, včasih pa tudi pomensko nejasni prilastki, npr. *cilindričnostni oblikovalnik*, *vzdolžnositni oblikovalnik* ipd.

V prispevku je prikazan del problematike sodobnega slovenskega papirniškega izrazja, ki se je pokazala pri izdelavi papirniškega slovarja. Normiranje besedja v strokovnem slovarju je deloma drugačno kot pri slovarjih drugih zvrsti. Strokovni slovar vsebuje ustaljeno in neustaljeno izrazje. Prikazati mora, kateri od ustaljenih strokovno in jezikovno ustreznih izrazov se bolj uporablja; predlagati novo izrazje za nadomestitev strokovno ali jezikovno neustreznega, novo izrazje za pojme, ki doslej pri nas še niso bili poimenovani. Tudi papirniška stroka je zahtevna; za slovensko je značilno, da si je vseskozi hkrati s strokovno rastjo prizadevala tudi za ustrezno slovensko poimenovanje svojih proizvodov, postopkov, strojev.

SUMMARY

The papermaking industry has existed in Slovenia for over four hundred years. During its development, Slovene papermaking terminology has been strongly influenced by German, with a marked influx and influence of English terminology clearly felt in the last few decades. A survey of contemporary Slovene papermaking terminology reveals a high degree of variation. Synonymous terms continuously emerge owing to the acceptance of terms from different languages, persistent translation of these terms into Slovene, and the tendency towards a more accurate articulation of concepts. Those that remain untranslated are some international terms of Latin and/or Greek origin. A characteristic feature of the "Slovenization" of terms borrowed from living languages is the persistence in maintaining the derivational signs already present in the foreign terms. This makes this terminology simultaneously both Slovene and international.

The need for the codification of papermaking terminology has also been made strongly felt by the two papermaking dictionaries, one compiled before the Second World War but never published, the other published in 1987 but utterly deficient. Papermaking terminology has also been incorporated into other dictionaries and encyclopaedias. The forthcoming dictionary, this one based on excerpts of actual usage, has been designed for the purpose of indicating existing variants as well as codifying the terms that are felt to be technically and linguistically acceptable.

The article treats Slovene papermaking terminology as presented in two 20th century bilingual dictionaries and the material for a new four language defining dictionary. The analysis points up the variation in vocabulary and the attempts within the profession to achieve a maximally native Slovene terminology.

EKSPRESIVNE OZ. ČUSTVENOSTNE OZNAKE V SLOVARSTVU

Pri sestavljanju enozvezkovnega slovarja slovenskega knjižnega jezika je treba upoštevati naj-novejše teoretične ugotovitve slovenskega jezikoslovja, da dosedanje slovarske rešitve posodobimo in jih prilagodimo praktičnim zahtevam sodobnega uporabnika. Dosedanje slovarske oznake upravičeno spreminjamo samo na podlagi ponovnega pregleda slovarskega gradiva.

The compilation of the one-volume *Dictionary of the Slovene Literary Language* (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*) from the five volume Dictionary requires consideration of the latest theoretical achievements of Slovene linguistics in order to modernize and modify earlier lexicographic practice to the needs of the modern user. The stylistic labels used until now can be modified only on the basis of a reevaluation of the lexicographical material. The present paper presents and analyzes the use of expressive stylistic labels.

1 Predstaviti želimo praktične težave, s katerimi se srečujemo pri označevanju zaznamovanega besedja. Za ekspresivne¹ oznake je v primerjavi z drugimi socialno-in funkcijskozvrstnimi oznakami² težje izoblikovati spisek pravil, po katerih jih potem določamo. Pri ekspresivnih oznakah je namreč poleg vsebine poimenovanega močno poudarjen tudi odnos do poimenovanega. Ta odnos do poimenovane predmetnosti pa je glede na različne govorne položaje težko določljiv; različen je že v področnih govoricah, še večje razlike pa se pokažejo pri različnih generacijah.

Predvsem praktična uporaba oznak, npr. v okviru slovarskega dela, zahteva trdne in prepričljive določitve oznak, da z njimi lahko primerno označimo tudi zapletenejša in težje določljiva poimenovanja. Pri zbiranju in izbiranju besedja za enozvezkovni slovar slovenskega knjižnega jezika je torej potrebno ponovno pregledati enoumnost in s tem primernost ekspresivnih oznak, tako s stališča označevalca kot s stališča uporabnika, da bodo uporabljene ekspresivne oznake za uporabnika in označevalca tudi po določenem času še vedno sprejemljive in razložljive.³

1.1 Uskladiti moramo razlage ekspresivnih oznak v petzvezkovnem Slovarju slovenskega knjižnega jezika (v nadaljevanju SSKJ) z razlagami, ki jih za ekspresivne oznake postavlja SP I 1990. SSKJ v Uvodnem delu (XXI) pod 5. Ekspresivni kvalifikatorji razlaga 8 takih oznak: ekspr(esivno), evfem(istično), iron(ično), ljubk(ovalno), nizko, slabš(alno), šalj(ivo) in vulg(arno); v SP I 1990, pa je v poglavju Zvrstnost (135–136) razloženih 13 čustvenostnih oznak: čustv(enostno, ekspresivno), ljubk(ovalno), slabš(alno), otr(oško), olepš(evalno), omilj(evalno), šalj(ivo), poud(arjalno), vznes(eno), iron(ično), zmer(jalno), nisk(o), kletv(ica, kletev). Že različno število teh oznak (SSKJ jih ima 9, če upoštevamo še otr(oško), ki pa je

¹ Tu uporabljam besedno zvezo *ekspresivne oznake*, ker se nam je to poimenovanje v primerjavi s čustvenostne oznake izkazalo za pomensko širše in zato primernejše. Podrobneje o tem razpravlja J. MISTRÍK (1977: 222): »Emocionalnost' je pojmovno podradena' expresivnosti«; in v 1985: 80.

² Poimenovanji sta povzeti iz *Slovenskega pravopisa 1, Pravila* (1990: 133–134).

³ Pri tem se opiram tudi na definicije v SP I (1990: 135–136).

napačno uvrščena pod stilno-plastne kvalifikatorje) opozarja, da se bo treba nanovo odločiti. Enozvezkovnik bo šel »srednjo pot«.

1.2 Najprej je potrebno slovenjenje oznak, kakor ga uvaja SP I 1990, seveda samo v obsegu, ko se s prevodom še ne spreminja ali krni obvestilnosti oznak. (V nadaljevanju bomo načeloma za oznake uporabljali slovenska poimenovanja.)

Oznako ekspr(esivno) SSKJ razlaga z »močno čustveno obarvana beseda, pomen ali zveza (*bacek, budaliti, čedkan*)«, s to oznako zaznamuje večino ekspresivnih besed, pomenov in zvez, le koder je vrsto ekspresivnosti mogoče določiti natančneje, se rabi poseben ekspresivni kvalifikator. SP I 1990, pa oznako (čustv.) razlaga z »jezikovna prvina, izražajoča čustvenost, natančneje težje določljivo; kadar je vrsto čustvenosti mogoče določiti natančneje, je zanjo uporabljena posebna oznaka, npr. ljubk(ovalno), slabš(alno) ipd«.

1.2.1 Zgornji razlagi izpostavita poimenovalno razmerje ekspresivno : čustveno, ekspresivno. SSKJ v slovarskem delu besedo ekspresiven razlaga z 'ki izraža ali vzbuja čustveno prizadetost (ekspresivna beseda, ekspresiven umetnik)', besedo čustven pa 'nanašajoč se na čustvo' (*čustveni odnosi*), ali 'ki ga hitro obvladajo čustva' (*čustven človek*) ali 'ki vsebuje, izraža čustva' (*čustvena pesem*). Oznaka ekspr. pa po našem mnenju označuje splošno poznan odnos do stvari; ta ni samo osebno obarvan, ampak je splošno znana in splošno veljavna ocena, izhajajoča iz lastnosti oz. vsebine poimenovane predmetnosti in se v poimenovanju na različne načine izrazi (različna sredstva za izražanje ekspresivnosti bodo predstavljena v okviru predstavitve različnih ekspresivnih oznak). Pri oznaki ekspr. je torej na prvem mestu poimenovanje lastnosti določene predmetnosti, tj. vsebine te predmetnosti, in šele na drugem mestu je odnos do te predmetnosti oz. z njim povezana zaznamovana raba določenega poimenovanja.

Oznaka ekspresivno v celoti pokriva t. i. inherentno ekspresivnost.⁴ Ker ekspresivna beseda poudarja predvsem lastnosti poimenovane predmetnosti, jo lahko določimo z natančnejšimi ekspresivnimi oznakami, npr. *dolgoprstež* (olepš. 'tat'), *cvetličenje* (iron. 'pretirano uporablanje stilnih posebnosti'), *belčkan* (ljubk. 'bel'), *drekati* (prostaško (prostaš.) 'prostaško, grdo govoriti'), *goflja* (grob. (grob.) 'usta'), *babura* (slabš. 'grda, zoprna starejša ženska'), *čebula* (šalj. 'ura'). Pri oznaki čustveno pa je po našem mnenju večji poudarek na načinu izražanja osebnih čustev, torej na zaznamovani rabi besed. Oznaka čustveno torej izraža osebno čustveno poimenovanje z določeno stopnjo prizadetosti proti oznaki ekspr., ki túdi izraža osebno poimenovanje, vendar s splošno določljivimi čustvi, ki so zajeta v ekspresivne skupine slabš., ljubk., iron. idr. Tako je čustv. *To ti je baba!* proti ekspr. s podskupino slabš. *To ti je baraba!* Večino ekspresivnih besed delimo po določenih, že zgoraj naštetih, ekspresivnih oznakah; tisto besedje, ki ostane in se zaznamovano uporablja, pa označujemo s čustv., ker poudarja predvsem osebni in prizadeti odnos do poimenovane predmetnosti. Čustv. ima ožji pomen kot ekspr., zato lahko samo potrdimo ugotovitev⁵, da je

⁴ Izraza inherentna ekspresivnost (tj. ekspresivnost v besednem pomenu in adherentna ekspresivnost (tj. iz sobesedila pridobljena ekspresivnost) uvaja J. ZIMA (1961: 3–139).

⁵ Vir cit. v op. 1.

čustvenost sestavni del ekspresivnosti in so potemtakem vse čustvene oznake lahko hkrati tudi ekspresivne oznake. Ni pa nujno, da so vse ekspresivne oznake tudi čustvene, npr. pri primerih *baraba*, *cipa*, *beznica*, *banda* ipd. Ko ekspresivne oznake izgublajo čustvenost, se tudi vedno bolj približujejo nezaznamovanemu izrazju; to potrjujeta tudi besedi *baraba*, *beznica*. Sedanje oznake v SSKJ pri besedi *baraba* in njenih modifikacijskih izpeljankah: *baraba* (slabš.), *barabež* (ekspr.), *barabica* (nav. eksp.), *barabin* (ekspr.), *barabon* (ekspr.) bi spremenili v: *baraba* (slabš.), *barabež* (čustv.), *barabica* (čustv.), *barabin* (čustv.), *barabon* (čustv.), s pripombo, da se izraz *baraba* zelo približa nezaznamovanemu izrazju tipa tat.

Podobna nihanja pri označevanju pa so izkazana tudi v drugih slovarjih slovanskih jezikov.

Tako npr. hrvaški enozvezkovni slovar (RHJ 1991) besedo *baraba* samo funkcijskozvrstno označi z oznako (bibl.), slovaški enozvezkovni slovar (KSSJ 1987) ima oznako (expr.), češki enozvezkovni slovar (SSČŠV 1978) pa pri besedi *baraba* v prvem pomenu 'ničvreden človek' nima oznake, drugi pomen 'nepreskrbljen ulični otrok' pa označuje z (expr.).

Temu nasproten primer pa je npr. beseda *baba*, ki ima v SSKJ v prvem pomenu 'ženska, navadno starejša' oznako slabš., v drugem pomenu 'lepa, postavna ali sposobna ženska' oznako eksp., v tretjem pomenu 'strahopeten ali klepetav moški' tudi oznako eksp. V tem primeru bi lahko vse tri pomene označili s čustveno (čustv.); tako še modifikacijsko izpeljanko *babnica* (čustv.) s pomeni 'ženska' ali 'zakonska žena' ali 'lepa, postavna ali sposobna ženska' proti ostalim modifikacijskim izpeljankam kot *babela* (slabš.) 'ženska' : *babetina* (slabš.) 'ženska' : *bable* (slabš.) 'ženska, navadno starejša' : *babše* (slabš.) 'drobna ženska, navadno starejša' : *babura* (slabš.) 'grda, zopna, starejša ženska'.

Za primerjavo naj dodam, da ima Aničev RHJ za *baba* 'ženska osoba' kar tri oznake: slabš., iron. in žalj(ivo). Tako nedoločno kopičenje ekspresivnih oznak bi v tem primeru lahko nadomestila oznaka čustv. V slovaškem KSSJ je beseda *baba* v prvem pomenu 'stara ženska' označen s pog., 'neprijazna, hudobna ženska' s slabš., 'mlada ženska, dekle' s sleng., 'pomočnica pri porodih' s pogov., 'strahopeten moški' s slabš. proti *babizna* (slabš.) za 'žensko, navadno starejšo' proti *babka* (expr.) za 'stara ženska'. Tudi taka mešanica socialnozvrstnih oznak (pogovorno in slengovsko) in ekspresivne oznake slabšalno nakazuje, da pri besedi *baba* prevladuje predvsem oznaka čustveno (čustv.).

Podobno kot v slovaškem enozvezkovnem slovarju so razvrščene oznake tudi v češkem enozvezkovniku SSČŠV *baba*, *baba*: 'stara ženska, starka' je označeno s pogov., 'neprijazna, hudobna ženska' s slabš., 'bojazljiv moški' s slabš. proti *babka* (expr.).

1.2.1.1 Torej: tam, kjer je ekspresivnost težje določljiva (ali se ne da natančneje določiti z nobeno od dogovorjenih ekspresivnih oznak), uporabljamo oznako čustveno (čustv.). Ta oznaka naj bi torej poudarjala odnos do poimenovanega proti vsem drugim ekspresivnim oznakam, ki poudarjajo predvsem lastnosti poimenovanega. Češki SSČŠV ohranja obe oznaki; expr. v primerih kot *babka*, -y v pomenu 'baba', oznako »čustv«, pa predvsem pri uporabi členkov, npr. *bodejt'*, *bodejž* v pomenu pritrjevanja.

1.2.1.2 Če se oznaka čustveno (čustv.) uporablja pri besedah, ki jim vrsto čustvenosti ni mogoče natančneje določiti,⁶ je pa ekspresivnost besedišča določena z vrsto ekspresivnih oznak, ki jih bomo v nadaljevanju s pomočjo slovarskega gradiva poskušali čim natančneje razložiti. Slovarsko gradivo je najobjektivnejše in zato najboljše merilo pri izbiranju in natančnejšem določanju ustreznih ekspresivnih oznak.

Pri obravnavi ekspresivnih oznak bomo izhajali iz obsega ekspresivnih oznak v SSKJ; razlage teh ekspresivnih oznak pa bodo dopolnjene z razlagami SP I, 1990, in z ugotovitvami na podlagi ponovnega pregleda slovarskega gradiva.

1.2.1.2.1 Slovarsko ekspresivno oznako evfem. po zgledu SP I, 1990, slovenimo v oznako olupš. Slovarska razlaga za to oznako je dovolj povedna: »Beseda, pomen ali zveza, s katero se izognemo neprijetnemu, včasih tudi neprimernemu izrazu (*dolgoprstnež, hudir*).« Glede na slovarsko besedišče oznaka olupš. zajema tri skupine besed: a) take, ki olupšujejo (*dolgoprstnež, hudir, nelep, preminiti*); b) take, ki v besedni zvezi dobijo nasproten pomen (*hudobni angel, hoditi k damicam; hčere noči*); c) take, ki šele v stalnih stavah dobijo olupševalni pomen (*trudi se, ne brez uspeha; imeti dolge prste; izdihniti dušo*). Nekaj besed pa bo zaradi zastarelosti tudi izločenih, npr. *dolgoprst, dolgoprstnica, hudiman, hudimar, hudobar, hudobec*. — Že oznaka olupš. nakazuje preneseni pomen, ker je izrazito poudarjen samo odnos, in sicer odnos do vsebine, stvari. V slovaščini se npr. pri besedi *dolgoprstnež (dlhoprsty)* oznaka olupš. zamenjuje z oznako pren(eseno) ekspr.

1.2.1.2.2 Tudi razlaga za ekspresivno oznako iron. je v SSKJ dovolj natančna: »Beseda, pomen ali zveza, ki izraža prikrit posmeh in ima pogosto nasproten pomen od izhodiščnega (*baron, cvetka*).« Raba besede s pozitivnim pomenom za posmehljiv odnos uvršča oznako iron. po navadi v frazeološko gnezdo, npr. govor, poln retoričnih cvetk proti npr. geselski besedi *cvetličenje* knjiž. iron. za 'pretirano uporabljanje stilnih posebnosti' in s primerom *pisatelj si dovoljuje malo preveč cvetličnja*.

1.2.1.2.3 Razlago za oznako ljubkovalno (ljubk.)⁷ smo povzeli iz SP I, 1990, in z manjšimi popravki in dopolnitvami dobili: »Beseda, pomen ali zveza, ki izraža naklonjeno, pristrčno razmerje do poimenovanega, neodvisno od velikosti poimenovanega; ob sebi ima praviloma nezaznamovano vzporednico (*atek, belcen*).« Z ljubk. torej označujemo čustveno pozitivnost, naklonjenost, manjšalnost pa je drugotnega pomena, npr. *bebica* ljubk. 'punčka, otročiček'; *belčan* ljubk. 'bel'; *bolniček* ljubk. 'bolan otrok'; *backa* ljubk. 'mlada ovčja samica, jagnje'. — Pri ponovnem pregledu ekspresivnih oznak v SSKJ bo treba razlikovati med *bolniček* ljubk. 'bolan otrok': *bedaček* omilj. (v SSKJ ljubk.) 'bedak': *mizica* (brez oznake, ker prevladuje manjšalnost). Beseda *bedaček* 'bedak' je blizu *barabici* omilj. 'baraba' in opravičuje uporabo ekspresivne oznake omilj., ki je SSKJ nima, je pa v SP I, 1990: »Jezikovna

⁶ V Uvodu SSKJ 1, str. 21: »Večina ekspresivnih besed, pomenov ali zvez je označena s splošnim kvalifikatorjem ekspr. Kadar je mogoče vrsto ekspresivnosti natančneje določiti, je uporabljen poseben ekspresivni kvalifikator«. V SP I, 1990, str. 135: »Jezikovna prvina, izražajoča čustvenost, natančneje težje določljivo; kadar je vrsto čustvenosti mogoče določiti natančneje, je zanjo uporabljena posebna oznaka«.

⁷ V SPI, 1990, str. 135: »Jezikovna prvina, ki izraža naklonjeno, pristrčno razmerje do poimenovanega; ob sebi ima praviloma nezaznamovano vzporednico«.

prvina, ki kaj poimenuje prizanesljiveje, kakor bi bilo treba; praviloma ima ob sebi ustrezno vzporednico: *barabin* za 'baraba', *bedakovič* za 'bedak'.

1.2.1.2.4 Oznaka slabš. bi razložili kot besedo, pomen ali zvezo, ki izraža slabo lastnost ali slab, prezirljiv odnos do poimenovanega, npr. *afna*, *far*. Besede s to oznako na podlagi slovarskega gradiva lahko razdelimo v pet skupin: a) pomenska, lastnostna (*dogma*, *filister*); b) slabšalen odnos (*far*, *fric*); c) ideološko, okolijsko (*frankističen*, *buržuj*, *amerikanizem*); č) izrazno, obrazilno (*frazariti*, *fifulja*, *glavač*, *drzun*); d) sobesedilno (*gola fabulistika*, *zablode hipercivilizacije*). Pri besedah kot *baža*, *branža*, *bruclja*, *circusant* ipd. oznaka slabš. za njihov osnovni pomen ni upravičena; veliko podobnih primerov je označeno z oznako nav(adno) slabš., kjer dodana oznaka nav. samo zmanjša točnost oznake slabš.

1.2.1.2.5 Oznaka nizko (nizk.) iz SP 1 bo zaradi po našem mnenju slabo poimenovane pomenskosti zamenjana z grobo, ta je povednejša in nesprejemljivo izraža nekultivirano in prezirljivo raven medčloveškega sporočanja (*gobezdati*, *drek*). Oznaka grobo vključuje slabšalno v visoki stopnji, povzema iz živalskega in prostaškega besedja; prostaško poimenovanje je pomensko prvotno, pri grobem pa gre za pomenski razvoj oz. prenos. Vsebinsko se nanaša na človeka in njegova dejanja, zlasti bivanje, smrt in govorjenje. Besede z grob(o) lahko razdelimo v štiri skupine: a) žaljiv odnos v besednem pomenu: *čikati*, *guzniti*, *gobezdati*, *krepati*, *našopati* 'najesti', *nažlampati*; prenos na ljudi: *cucek*, *golazen*, *krota*, *prase*; *drek*, *driska*, *gnoj*, *govno*, *mona*; b) izrazna, posnemovalna skupina: *aufbiks*, *gagniti*, *izkokodakati*, *lajati*; z obrazili: *rekač*, *govnač*, *gobezdalo*; c) primerjalno nezaznamovano živalsko izrazje: *gosenica*, *junec*, *kobila*, *krava*, *glista*, *črv*, *pes*, *prašič*, *podgana*; *čekan*, *gobec*; *kuš*, *marš*; nezaznamovane besede v stalnih stavah: *držati gobec*, *iztegovati jezik*, *pišite me nekam*, *Matilda ga je povohala*, *pljuniti komu v obraz*, *iztegniti pete* 'umreti'; č) *baba* 'žena', *dedec* 'mož'.

1.2.1.2.6 Oznako vulgarno (vulg.) slovenimo kot prost(aško) in razlagamo kot besedo, pomen ali zvezo, ki prostaško in nemoralno poimenuje dele telesa in njihovo delovanje (izločanje, spolnost), npr. *cuzek*, *jajcati se*. Zaradi lažje določljivosti lahko besedje razdelimo v tri skupine: a) primitivi ali prvinke: *buzarant*, *scati*, *kurba*, *drek*; b) pomenske izpeljanke iz prvinke: *jajcati se*, *curati*; c) prenesenke: *kavsati*, *klinec*, *mrda*, *nastavljati*, *počepati*, *povaljati*, *podreti*. Nekoliko omahujemo npr. pri besedah kot *gavzniti*, *goflja*, *kurji britof*, *larfa*, a ker ne spadajo med t. i. tabuizme, jih raje uvrščamo pod oznako grobo.

1.2.1.2.7 Po zgledu SP I se med ekspresivne oznake uvršča tudi oznaka otroško (otr.), od tod povzemamo oznako za otroško (otr.): Jezikovna prvina, značilna za izražanje otrok in za čustveni pogovor odraslih z njimi; praviloma ima ob sebi nezaznamovano vzporednico, npr. *pridkan* za 'priden', *papa* za 'na svidenje', *hovhov* za 'pes'.

1.2.1.2.8 Za konec še oznaka šalj(ivo). S tem da izraža samo čustven odnos do poimenovanega, je še najbližja splošni oznaki čustv. To lahko razberemo tudi iz njene razlage v SP I: »Jezikovna prvina kot igriva zamena za čustveno nezaznamovano poimenovanje; praviloma ima ob sebi nezaznamovano vzporednico: *cmokljaj* šalj. 'poljub'; *čebula* šalj. '(žepna) ura'.«

1.2.1.2.9 Poleg oznak ekspr. in slabš. pa imamo v SSKJ še oznake nav. ekspr. za npr. *besedica*, *bolečnica*, *bonbonček*, *cukrček*, *blamirati*, *cikati* 'prikrito omenjati',

mariti – v teh primerih bi to oznako lahko zamenjali s čustv.; nav. slabš. za npr. *ambicioznež*, *amerikanizem*, *aziat*, *birokracija*, *filister* pa se zamenjuje samo z oznako slabš.

1.2.2 V Uvodnem delu SSKJ oznaka nav. ni razložena, s tem pa tudi ni sistematizirana. Zdi se, da je samo neke vrste pripomoček za težje določljive besede; oznaka z dodatnim navadno (nav.) pa je celo manj obvestilna.

1.3 Predstavitev ekspresivnih oznak, ki naj bi bile upošteevane pri enozvezkovnem slovarju slovenskega knjižnega jezika je neke vrste kompromis med jezikoslovno teorijo in jezikovno prakso, kot jo uveljavlja slovarsko gradivo.

NAVEDENKE

KSSJ 1987: *Kratky slovník slovenského jazyka*. Bratislava.

J. MISTRÍK 1977: *Štylistika slovenského jazyka*. Bratislava: SPN. 9–450.

— — 1985: *Štylistika*. Bratislava: SNP. 5–584.

RHJ 1991: *Rječnik hrvatskoga jezika*. Ur. Vladimir Anić. Zagreb.

SP I 1990: *Slovenski pravopis I: Pravila*. Ljubljana.

SSČŠV 1987: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praga.

SSKJ I–V. 1970, 1975, 1979, 1985, 1991.

J. ZIMA 1961: *Ekspresivita slova v současné češtině*. Praga. 3–139.

SUMMARY

It is difficult to establish criteria for the compilation of a list of rules for expressive stylistic labels (as opposed to social/functional ones). The principal criterion for choosing expressive stylistic labels for the one volume *Dictionary of the Slovene Literary Language (Slovar slovenskega knjižnega jezika)* is the lexicographical material, particularly that of the existing five volume Dictionary. The relationship between emotional and expressive remains problematic. The label emotional emphasizes only the relationship of the speaker to the referent, as opposed to all other expressive stylistic labels, which emphasize the semantic properties of the referent. On the other hand, the stylistic label expressive indicates a generally known relation to things and is as such not subjectively colored; such a label is thus generally valid. The currently used expressive stylistic labels are: euphemistic (*dolgoprstnež*, *hudik*), ironic (*cvetličenje* in the meaning 'the use of flowery language'), hypocoristic (*belčkan*, *bolničček*), meliorative (*bedaček*, *barabica*), pejorative (*frazariti*, *dogma*), low style (*gobezdati*, *drek*), vulgar (*buzarant*, *curati*), infantile (*papa*, *hovhov*), humorous (*čebula* in the meaning 'wristwatch'). When expressiveness cannot be defined precisely by any of the existing expressive stylistic labels, the label emotional is used by default.

UDK 808.63(091):398.2+398.6/9(049.3)

Francka Benedik

ZRC SAZU Ljubljana

NOVA VARIANTA PEGAMA IN LAMBERGARJA

V članku je analiziran zapis in jezik novo odkrite različice slovenske ljudske pesmi o Pegamu in Lambergarju. Prevladujejo značilnosti gorenjskega narečja. Vsebinsko pesem ni vezana na nobeno doslej znano različico.

The paper analyzes the recording and language of a recently discovered variant of a Slovene folk poem, *Pegam in Lambergar*. It shows mostly Upper Carniolan features. The content of the poem is not connected to any variant known to date.

Februarja je v Književnih listih Silvo Torkar objavil pesem o Pegamu in Lambergarju, ki jo je odkril v graškem arhivu. Prva mnenja o novo odkriti različici sta v naslednjih številkah istega časopisa objavila Zmaga Kumer in Milko Matičetov.¹ Za ugotavljanje kraja in časa zapisa je zelo pomemben jezik besedila. Že Torkar se zaveda potrebnosti jezikovne analize in to bom skušala podati v naslednjem prispevku. Obstajajo trije zapisi ali prepisi pesmi. Torkar se je odločil za objavo enega izmed dveh, kjer se slovensko besedilo vrstico za vrstico prepleta z italijanskim prevodom. Poleg teh dveh pa obstaja tudi samo slovensko besedilo. Ob primerjavi vseh treh besedil se mi zdi samo slovenska različica prvotnejša, zato bo ta osnova za jezikovno analizo. Tudi Matičetov je dal prednost tej.

Besedila. Samo slovenska različica (A) doslej še ni bila objavljena, različico B₁² je objavil Torkar. Na tretjem mestu je moja priredba. Upoštevala sem današnji črkopis, ločila in delitev na verze, ki je v različici A zelo jasno nakazana, čeprav posredno.³ Vse jezikovne (narečne) značilnosti, najsi bodo napisane točno ali približno, sem pustila, ker je edino tak zapis lahko osnova za jezikovno analizo. Sledi še poknjižena različica. Zaradi lažje primerjave so v vseh štirih zapisih verzi oštevilčeni.

Samo slovenska različica (A)

1 Stoy Dunei leb, 2 v Dunei plazou devet, 3 na tem
srednem lipa stoy, 4 pod lipo v/sa gospoda Duneiska, 5 Pegam
diria po Dunei, 6 se della is v/se gospode spat, 7 is suetliga
ze/saria nar bell.

8 Ga nimasch jenaka pod seboi, 9 debe/se skusou smenoi,
10 jest dobro jenaka snam, 11 all je dellesch od tebe 12 jenu od
mene, 13 tsche je bliso poschle poin, 14 tsche je delesch pische
poin.

¹Silvo TORKAR, Najstarejša slovenska varianta Pegama in Lambergarja?, *Delo – KL*, 25. 2. 1993, str. 13. — Zmaga KUMER, Še enkrat o najstarejši varianti Pegama in Lambergarja, *Delo – KL*, 4. 3. 1993, str. 14. — Milko MATIČETOV, Pegam in Lambergar v tretje, *Delo – KL*, 11. 3. 1993, str. 16.

²Oznaki A in B₁ sta Matičetovi.

³Glede na to, da v 2. kitici za besedo *tebe* ni vejice, bi bilo možno vse do naslednje vejice imeti za en verz. Na dva verza sem razdelila zaradi števila zlogov: 7 + 5. V naslednji kitici je z vejicami določena delitev 6 + 5.

15 Je reku svetle first, 16 de be/se snescheu pubesch mlad, 17 debe ne/su belle list, 18 sche se je snescheu pubesch mlad, 19 podneve je teku, 20 ponosche je scheu, 21 sche pride vpolle Vambergarivo.

22 Vambergarza vlinach stoy, 23 sche toku govori, 24 tamkei grede pubesch mlad, 25 seie gvischno sduneia, 26 sche mo lepu na proke grede, 27 na stengach sta se srezova, 28 se enno roko ga speriemele, 29 se enno belle list periemle.

30 On berre belle list 31 de mo sou/se dalle kapplejo 32 nesch na marrei Kristoph vambergar, 33 Pegam jema huditsche tri, 34 na merre tega prednega, 35 neka tega sadnega, 36 merre tega srednega.

37 Nesch na marei Kristoph vambergar, 38 se jemasch vstaleze konischa bersnega, 39 sedem let vstalle stoy 40 sche ni videv belliga dnee, 41 jenu sonza remeniga, 42 soblle vschenizo remeno, 43 jenu pie suatko rebulzo.

44 Sche je vsedeu na koniscka bersniga, 45 je sderkneu jaderna, 46 tsches poti schrangane, 47 jenu tsches grape prakopane, 48 tedei keder kekei perderschi, 49 diria podunei 50 de schippe jesuoken padajo.

51 Pegam per kosille sedi, 52 sche moje padva schliza srock, 53 toko Pegam govori, 54 ali je to siuna voiska, 55 all je ta potres od Nebes, 56 ta potres ni od Nebes, 57 ta je Kristoph vambergar.

58 Sche daille postengach gresta, 59 toku je rekou Pegam, 60 toia tatanka sraischeza 61 koku bode vkerve povailla,, „na; 62 ankat se vkep sa dirjata, 63 pa se nesch skode na sterta, 64 vdruge se vkep sa dirjata, 65 spet se nesch skode na sterta.

66 Seipa vtreko vkep sa dirjata, 67 Pegamo pade glaua presch, 68 sedei se tije tebe snescheu redla jenak, 69 pod ze/sarjam nobeden tak, 70 koku je reku suetli first, 71 skoda jenaka takega, 72 koker je biu Pegama.

Razlike med A in B₁

Poudarjeno so tiskane tiste razlike, ki se ne nanašajo na tip črk: velike ali male.

A	B ₁
1 leb	Leb
2 v, plazou	u, Plazou
3 lipa	Lipa
4 v/sa gospoda	u/sa Gospoda
6 is v/se gospode spat	is u/se Gospode spot
7 is suetliga	is Suetlega
8 jenaka pod seboi	Jenaka pod Seboi
15 svetle	suetle
16 mlad	Mlad
18 mlad	Mlad
21 vpolle	upolle
22 Vambergarza vlinach stoy	Lambergerca Ulinach Stoy
23 govori	govori
24 mlad	Mlad
28 speriemele	spiemele
29 periemle	priemele
31 mo, kapplejo	jo, Kaplejo

32 na marrei, vambergar	namarrei, Lambergar
35 sadnega	sadnega
37 na marrei, vambergar	namarrei, Lambergar
38 vstaleze, bersnega	u staleze, —
39 vstalle	u stalle
41 remeniga	romeniga
42 soblle vschenizo	soble uschenico
44 vsedeu, bersniga	usedeu, bersnega
47 jenu, prakopane	inu, precopane
50 padajo	padaio
52 padva, srock	padua, srok
53 govori	govori
56 ni	nie
57 vambergar	Lambergar
58 postengach	po stengach
60 tatanka	ta tanka
61 vkerve povaillana	u kerve povagliana
62 ankat, vkrep sa dirjata	an krat, ukep sadirjata
64 vdruo, vkrep sa dirjata	u drugo, ukep sadirjata
65 skode	skode
66 vtreako vkrep sa dirjata	u treto u ukep saderjata
67 glaua	glava
68 tebe	—
70 first	First
72 Pegama	Pegam

Prepis v kiticah, z današnjo pisavo

- 1 Stoji Dunej lep,
- 2 v Duneji placov devet,
- 3 na tem srednem lipa stoji,
- 4 pod lipo vsa gospoda dunejska.
- 5 Pegam dirja po Duneji,
- 6 se dela iz vse gospode špat,
- 7 iz svetlega cesarja narbel.

- 8 »Ga nimaš jenaka pod seboj,
- 9 de be se skusov z menoj.«
- 10 »Jest dobro jenaka znam,
- 11 al je deleč od tebe
- 12 jenu od mene.«
- 13 »Če je blizu, pošle pojn,
- 14 če je deleč, piše pojn!«

- 15 Je reku svetle firšt:
- 16 »De be se znešev pubeč mlad
- 17 de be nesu bele list.«
- 18 Že se je znešev pubeč mlad,
- 19 podneve je teku,
- 20 ponoče je šev.
- 21 Že pride v pole Vambergarjovo.

- 22 Vambergarca v linah stoji,
- 23 že toku govori:
- 24 »Tamkej grede pubeč mlad,
- 25 se je gvišno z Duneja.
- 26 Že mo lepu naproke grede,

Poknjžena različica

- 1 Stoji Dunaj lep,
- 2 v Dunaju placev devet,
- 3 na tem srednjem lipa stoji,
- 4 pod lipo vsa gospoda dunajska.
- 5 Pegam dirja po Dunaju,
- 6 se dela iz vse gospode špot,
- 7 iz svetlega cesarja najbolj.

- 8 »Ga nimaš junaka pod seboj,
- 9 da bi se skusil z menoj.«
- 10 »Jaz dobro junaka znam,
- 11 al je daleč od tebe
- 12 ino od mene.«
- 13 »Če je blizu, pošlji ponj,
- 14 če je daleč, piši ponj!«

- 15 Je rekel svetli firšt:
- 16 »Da bi se znašel pobič mlad
- 17 da bi nesel beli list.«
- 18 Že se je znašel pobič mlad,
- 19 podnevi je tekel,
- 20 ponoči je šel.
- 21 Že pride v polje Lambergarjevo.

- 22 Lambergarica v linah stoji,
- 23 že tako govori:
- 24 »Tamkaj grede pobič mlad,
- 25 saj je gvišno z Dunaja.
- 26 Že mu lepo naproti grede,

- 27 na štengah sta se srečova.
 28 Ze eno roko ga sperjemle,
 29 ze eno bele list perjemle.
- 30 On bere bele list,
 31 de mo sovze dole kaplejo.
 32 »Neč na marej Krištof Vambergar,
 33 Pegam jema hudiče tri;
 34 na mere tega prednega.
 35 neka tega zadnega,
 36 mere tega srednega.«
- 37 Neč na marej, Krištof Vambergar,
 38 se jemaš v štalece koniča bersnega,
 39 sedem let v štale stoji
 40 še ni videv beliga dne,
 41 jeno sonca remeniga,
 42 zoble všenico remeno,
 43 jeno pije svatko rebulco.
- 44 Že je vsedev na konička bersniga,
 45 je zderknev jaderna
 46 čez poti šrangane
 47 jenu čez grape prakopane.
 48 Tedej keder kekej perderči,
 49 dirja po Duneji,
 50 de šipe jez voken padajo.
- 51 Pegam per kosile sedi,
 52 že mo je padva žlica z rok.
 53 Toko Pegam govori:
 54 »Ali je to sivna vojska,
 55 al je ta potres od nebes?«
 56 Ta potres ni od nebes,
 57 ta je Krištof Vambergar.
- 58 Še dajle po štengah gresta,
 59 toku je rekov Pegam:
 60 »Tvoja ta tanka srajčeca
 61 koku bode v kerve povajlana.«
 62 Ankat se vkep sadirjata,
 63 pa se neč škode na sterta,
 64 v drugo se vkep zadirjata,
 65 spet se neč škode na sterta.
- 66 Zej pa v treko vkep zaderjata,
 67 Pegamo pade glava preč.
 68 Sedej se ti je tebe znešev redla jenak,
 69 pod cesarjam nobeden tak.
 70 Koku je reku svetli firšt,
 71 škoda jenaka takega,
 72 koker je biv Pegama.
- 27 na štengah sta se srečala.
 28 Z eno roko ga sprejemlje,
 29 z eno beli list prijemlje.
- 30 On bere beli list,
 31 da mu solze doli kaplejo.
 32 »Nič ne maraj, Krištof Lambergar,
 33 Pegam ima hudiče tri;
 34 ne meri tega prednjega,
 35 nikar tega zadnjega,
 36 meri tega srednjega.«
- 37 Nič ne maraj, Krištof Lambergar,
 38 saj imaš v štalici konjiča brznega,
 39 sedem let v štali stoji,
 40 še ni videl belega dne,
 41 ino sonca rumenega,
 42 zoblje pšenico rumeno,
 43 ino pije sladko rebulico.
- 44 Že je vsedel na konjička brznega,
 45 je zdrknil jaderno
 46 čez poti šrangane
 47 ino čez grape prekopane.
 48 Tedaj kadar tjakaj pridrči,
 49 dirja po Dunaji,
 50 da šipe iz oken padajo.
- 51 Pegam pri kosilu sedi,
 52 že mu je padla žlica iz rok.
 53 Tako Pegam govori:
 54 »Ali je to silna vojska,
 55 ali je ta potres od nebes?«
 56 Ta potres ni od nebes,
 57 ta je Krištof Lambergar.
- 58 Še dalje po štengah gresta,
 59 tako je rekel Pegam:
 60 »Tvoja ta tanka srajčica
 61 kako bode v kervi povajlana.«
 62 Enkrat si vkup zadirjata,
 63 pa si nič škode na storita,
 64 v drugo si vkup zadirjata,
 65 spet si nič škode na storita.
- 66 Zdaj pa vtretjo vkup zadirjata,
 67 Pegamu pade glava preč.
 68 Sedaj se ti je tebe znašel redla junak,
 69 pod cesarjem nobeden tak.
 70 Kako je rekel svetli firšt,
 71 škoda junaka takega,
 72 kakor je bil Pegama.

Vsebina in zapis. Dogodki se z začetka vrstijo kar verjetno. Ko pa pridemo do predzadnje kitice, se močno začuti, da pred njo nekaj manjka in nekako brez povezave je Pegamovo govorjenje o Lambergarjevi srajčici. Očitno si pripovedovalec ni zapomnil vmesne vsebine, kar se potrди, ko prebiramo druge različice te pesmi. Nelogično je tudi cesarjevo obžalovanje *Pegamove* smrti, saj jo je sam želel.

Če pesem vsebinsko primerjamo s pesmimi, objavljenimi v Štreklju⁴ in Matičini izdaji Slovenske ljudske pesmi,⁵ vidimo, da se ta rokopisna različica ne ujema z nobeno od njih. Še najbliže ji je »Kastelčeva«. Kolikor se da sklepati iz ostankov pesmi in proste »obnove«, bi ji bila blizu tudi različica, o kateri je pripovedovala zapisovalcu J. Barletu pred l. 1891 njegova babica v Pirničah pod Šmarno goro. Še več. Prav na koncu, ko je Lambergar že na meču odnesel Pegamovo glavo, ima ta različica zaključek kot nobena druga: »Nato pa je (Lambergar) prehudo dirjal, zvrnil se s konja, in oba je hudič vzel.« To se pravi, tudi junak Lambergar je umrl. S tem postane jasno, zakaj je cesar na koncu graške različice obžaloval Lambergarjevo smrt, medtem ko v večini različic junaka nagrajuje za zmago. V graški pesmi resda piše, da je škoda Pegama, toda to je očitna pomota oz. osmišljanje, kajti v tej različici nič ne govori o Lambergarjevi smrti, ampak samo o Pegamovi.⁶

Pesem je napisana v 10 kiticah. Znotraj kitice pa merilo niso verzi, ampak širina lista: ko pisanje pride do roba, gre v novo vrstico. Vendar se dajo verzi zelo jasno razbrati, kajti na koncu je zmeraj postavljena vejica. Manjka samo petkrat. Sredi kitice ni drugih ločil, čeprav bi vsebina jasno zahtevala piko. Na koncu kitice pa je vedno pika. Tudi oznak premega govora ni, pač pa je enkrat beseda deljena, in to je jasno označeno. Pisava je čistopis, prepis nekega drugega zapisa, ki bi bil lahko tudi prvi zapis istega zapisovalca.

Opis pisave. S črko *s* sta zapisana glasova *s* in *z*. Glas *s* je v 7 primerih zapisan s *fs*, in sicer 2-krat v besedi *cesar*, 2 krat v *se*, enkrat v *vse* in *vsa* ter v *nesu*; razen enega so vsi primeri v prvih kiticah. Zgleda, da gre bolj za slučaj. *S/fs* je v besedi *solze* zapisan tudi glas *z*. *S* se je zapisan tudi glas *š* v *št*, *šk*, *šp*. Drugače pa so glasovi *č*, *ž*, *š* pisani s *sch*. Glas *č* je v besedah *če*, *čez* in *hudiče* zapisan tudi s *tsch*, le v *konička* črka *s* verjetno zaznamuje *č*; mogoče pa je tudi, da je to zapis glasu *š* (*čk* namreč v gorenjščini daje *šk* (*mačka* > *maška*, *mačkare* > *maškare*, *pečke* > *peške*), torej bi bilo lahko tudi *konička* > *koniška*. Glas *c* je pisan s črko *z*, ta pa je verjetno znak za veliko črko, (enkrat pa je z njim zapisan tudi glas *č*). Pisava torej ni bohoričica, kot bi za tisti čas pričakovali. To kaže na to, da zapisovalec ni obvladal slovenskega zapisovanja.

Glas *v* s svojimi variantami je pisan s črkama *v* in *u*, praviloma s prvim. Brez izjeme je *u* v deležnikih m. sp. in še 4-krat v primerih, ko gre za *u* < *l*, *v*, poleg tega pa še 4-krat nepričakovano. *v* za *u* < *l* je še v vseh primerih Vambergar, 2-krat v del. ž. sp. (*padva* in *srečova*). Pisava bi kazala na prvi zapis po izgovoru, ker je *u* razen nekaj izjem v primerih, ko se izgovarja izraziti *u*.

Zvočnik *j* je pisan črkama *j* in *i*, prvi je zmeraj pred samoglasniki (*Jenaka* (3), *jest*, *je* (17), *jenu* (3), *Vambrgarjovo*, *jo*, *kapplejo*, *jema*, *jemasch*, *jaderna*, *jesuoken*, *sadirjata* (2), *saderjata*, *pod Zessarjam*), *i* pa v položaju pred samo-glasniki in pred soglasniki oz. v izglasju (*duneiska*, *diria*, *Zessaria*, *pod Seboi*, *smenoi*, *tamkei*, *seie*, *sduneia*, *speriemle*, *periemle*, *namarrei* (2), *tedei*, *kekei*, *diria*, *padaio*, *voiska*, *Toia*, *sraischeza*, *sei*, *sedei*). Tudi to bi lahko kazalo na zapis po izgovorjavi, kajti v položaju pred samoglasniki se ta glas izgovarja bolj priporniško kot pred soglasniki in v izglasju. V besedi *stoji* je v vseh štirih primerih naglašena skupina *-ji* zapisana z *y*, nenaglašeni *-ji* je 2-krat zapisan z *i* (*po Dunei*) in nenaglašeni *-je* z *e* (*pie*), kolikor tu ne gre za

⁴Dr. Karol ŠTREKELJ, *Slovenske narodne pesmi I* (Slovenska matica, 1895–1898; dalje Štrekelj).

⁵*Slovenske ljudske pesmi I*, Slovenska matica (Ljubljana, 1970; dalje SLP I).

⁶Glej tudi op. 7.

reducirano obliko *pje*. V primerih *poin* (2), *povagliana*, *daille* pa ne vemo, ali gre za zapis izgovorjenega *i*, ali je to samo način pisave za palatalni *n*, *l*.

Soglasniki so večkrat pisani podvojeno. Doslednosti ni, kaže pa se težnja, da so tako pisani v primerih po naglasu, v odprtih zlogih in da je samoglasnik, ki sledi dvojno pisanemu soglasniku, sprednji. So pa prav povsod izjeme. Možno je, da je za tem italijanski način pisave.

Popolnoma nejasen, nobenemu drugemu podoben je znak za velikim *O* (če je to *o*?) v peti kitici. Zaradi vsebine (morda pa tudi pod vplivom zapisa v Delovi različici in Matičetovega branja) ga preberemo za *n* (*On*), vendar znak zagotovo ni *n*, pa tudi noben drug ne. Pisec se je očitno zmotil: začel je pisati eno črko, potem nadaljeval z drugo, ki pa je ni dopisal do konca. Vsekakor je na tem mestu vidna neka zadrega.⁷

V prvi vrstici je pridevnik *lep* zapisan z *leb*. Zapis z *-b* se da razložiti, če ga povežemo z mestom pred zveneče izgovorjenim predlogom *v* (*V Duneji*), in je torej zapis po izgovorjavi.⁸ Ker pa je to beseda iz najbolj vsakdanjega besednega zaklada, njen zapis z *b* daje slutiti, da zapisovalec in tudi prepisovalec, če je bil drug, ni znal slovenskega jezika.

Z veliko začetnico so pisani začetki kitice, poleg teh pa še besede *Dunaj*, *Dunajski*, *Pegam*, *Nebesa* in enkrat *Vambergarjovo*, ki pa je vidno popravljeno iz malega, prav tako kot enkrat *nebesa*. Za besedo *Krištof* pa je velikost črke vprašljiva: črka je sicer videti velika, toda v drugi polovici pesmi je enako pisanih veliko *k*-jev, tudi očitno sredi besede, medtem ko se do prvega zapisa *Krištof* tak znak ne pojavlja. Tudi *Vambergar* je razen v že omenjenem popravljnem pridevniku v vseh ostalih treh primerih pisan z malo. Zgleda, da se zapisovalec ali prepisovalec ni zavedal pomena. To pomeni, da je bil istrski duhovnik Simon Baxa, ki je podpisan kot prevajalec v italijanščino, v resnici lahko samo prevajalec, ne pa tudi zapisovalec, saj pravi, da mu je zgodba dobro znana.⁹

Jezikovna analiza. Ob prvem branju obeh različic izstopijo nekatere gorenjske značilnosti: *e* za kratki in ponaglasni *i*, *-o* za ponaglasni končni *-u*; *k* za soglasniško skupino *tj*, *p̄r* za *pri* in deloma *v oz. u* za *l* ter ohranjenost prednaglasnega *o*. Nekateri pojavi pa kažejo vsaj na videz na rovtarsko-primorsko stran. Natančnejša analiza kaže naslednje narečne pojave oz. glasovne razvoje:

-*ei* iz kratkega *-aj*: *Dunei* (4), *Duneiska*, *tamkei*, *sduneia*, *namarrei* (2), *tedei*, *kekei*, *Sei*, *sedei*, *se*; *e* iz *a*: *de* (5), (*delleč*), *snescheu* (3), *keder*; *e* iz *o*: *gespoda* (2); *e* iz *u*: *jenaka* (3), *remeniga*, *remeno*, *vkep* (3), *sterta* (toda *hudische*); *-o* iz *-u*: *bliso*, *mo* (3), *Pegamo*; *-e* iz *-i*: *poschle*, *pische*, *svetle*, *belle* (3), *podneve*, *ponosche*, *naproke*, *dalle*, *merre* (2), *vstaleze*, *vstalle*, *per kosille*, *vkerve*, *sraischeza*, *be* (3), *se* (2), *nesch* (4); *per* iz *pri*: *speriemle*, *periemle*, *perderschi*, *per kosille*;¹⁰ *na* iz *ne*: *namarrei* (2), *namerre*, *na sterta* (2); *l* iz *l̄*: *della*, *mlad* (3), *glava*; *u* iz *l̄*: *Vambergar* (za) (5, 100%), *srezova*, *padua*, *suatko*; *k* iz *tj oz. t* pred *i*: *kekei*, *naproke*, *u treko*; *n* iz *n'*: *srednem*, *prednega*, *srednega*, *sadnega*, *konischa*, *koniscka* (toda tudi *jn* iz *n'*: *poin* (2)); *l* iz *l'*: *narbell*, *poschle*, *vpolle*, *speriemle*, *periemle*, *kapplejo*, *soblle* (toda tudi *jl* iz *j'* *daille*, *po-vaillana*); *z* iz *zd*: *sei*; *uš* iz *pš*: *vschenizo*; *t* iz *tv*: *toja*.

⁷Če beremo objavljene različice, se tu čuti neko spreminjanje vsebine, kot da se išče po spominu. Gre za situacijo Lambergarice in Lambergarja: pismo je bral on, z navedenimi besedami pa ga je nagovorila ona, ko je videla, da je prestrašen. Tudi ritmično se čuti odmik.

⁸Po drugi strani pa je taka zveza komaj verjetna, ker je vmes verzni premor.

⁹Glej Torjarjev in Matičetov članek v Delu.

¹⁰Zapis *e* za *a*, *o*, *u* in včasih pred *r* je zapis polglasnika.

Vsi ti glasovni razvoji so značilni za gorenjščino. Najbolj odstopa *l* v besedah *della*, *mlad* in *glava*, lahko pa to kaže na smer proti selščini, kjer prehod *l* v *v* ni znan. Tudi prednaglasni *o* se tu ne oži v *u* kakor v ostali južni gorenjščini.

Pridevniška končniga *-iga*, ki se pojavlja približno enako pogosto kot *-ega* (*Suetliga*, *belliga*, *remeniga*, *bersniga*: *prednega*, *sadnega*, *srednega*, *bersnega*, *takega*), ne pove ničesar, kajti ta oblika je bila običajna do srede prejšnjega stoletja. Dvakrat zapisana oblika *grede* za današnje *gre* pove tudi le to, da je bila takrat vsaj v pesmih še v rabi. Za starost in kraj tudi ni pomembna ženska oblika pridevnika *siuna*, kaže pa na to, da je bila beseda domača (izgovor *u* za *l* pred soglasnikom). Danes se beseda s tem pomenom v knjižnem jeziku izgovarja z *l*, oblika z *v* pa se je ohranila v drugem pomenu: *siven*, *sivna* pomeni 'nasiten' (npr.: *Ta jed je sivna*, *To je sivno*). Pridevnik *berzen* pa je vprašljiv: ali kaže podaljšanje podstave *brz-* z *-en*, ali pa se nanaša na *brzde* z gorenjskim izpustom *d* v skupini *zd*. Verjetna pa je tudi kombinacija obojega.

Zapisi posameznih besed, npr. *dellesch* (2), *presch*, *nar bell*, *ankat*, *toku* (2), *toko*, *koku* (2), *koker* (2), *tedei*, *keder* so preveč splošne, da bi lahko z njimi določevali narečje.

V nekaterih primerih se pokažejo tudi značilnosti rovtarskih in primorskih narečij. Na videz so zelo primorske besede *jema*(š), *jenu* (3), *jesvoken*, vendar samo, če jih bremo naglašene na prvem zlogu. Kakor hitro pa naglas premaknemo na drugi zlog, se popolnoma skladajo z gorenjskim ponašanjem prednaglasnega *i*, ki dobi protezo (npr. *jæglica* za *iglica*). Tudi *il*, *in* za *l'*, *n'* (*pojn* (2), *povagliana*) v tistem času v gorenjščini nista izključena, prav tako ne *snescheu* (3), čeprav je v tej obliki danes nedoločniška osnova nadomeščena s sedanjiško in se beseda glasi *najdu*. *a* v besedah *pracoppiane*, *ankat* in *nar bell* je lahko tudi odraz gorenjskega širokega izgovora polglasnika, v katerega preidejo prednaglasni samoglasniki in ga je zapisoval tudi Breznik. Še najbolj verjetna rovtarska oz. primorska poteza je akanje: *spat*, *govari* (2), *jaderna*, *dalle*, kolikor niso pisne napake. Sem bi lahko prišteli tudi primere brez pričakovanega švapanja. Tudi če so vsi v tem odstavku omenjeni pojavi iz rovtarskih ali primorskih govorov, jih je v primerjavi z gorenjskimi zelo malo. Kot da se je nekdo s tega področja zelo dobro naučil gorenjsko pesem, pa mu je pri pripovedovanju vseeno ušlo nekaj svojih posebnosti. Zelo malo se mi zdi verjetno, da bi bil to zapisovalec sam.

Ob primerjavi besedila A in B₁ ugotovimo, da je v različici A več gorenjskih pojavov, od katerih so v B₁ nekateri zamenjani z drugimi. Ker je pesem glede na zgodovinske okoliščine nastala na Gorenjskem, od koder je tudi največ različic, je po jeziku sodeč tudi tu izvirnik in torej starejši zapis tisti z več gorenjskimi značilnostmi. Da bi lete zapisovalec sam vnašal, je nemogoče, ker jih je preveč, pa tudi skoraj pri vseh so izjeme. Kaže pa, da je različica A prepis starejšega zapisa. Prepisovalec ni znal dobro slovensko, zdi se pa, da tudi prvotni zapisovalec ne.

Pri različici A je več pojavov, ki kažejo na zapis po nareku, čeprav to še ne dokazuje, da ta zapis ni prepis. To so različne dekompozicije besed, fonetični zapisi izgovorjave, med njimi tudi ime Vambergar. Zapisovalec očitno ni znal slovensko ali pa zelo slabo. Prepisovalec različice B₁ je vsaj nekoliko poznal zgodbo in tudi drugačno izgovorjavo, zato je nekatere zapise popravljal, npr. *vamberga* v *Lamberga*. Očitno je tudi, da mu je bila znana italijanska pisava, italijanski način zapisovanja nekaterih glasov. Slovensko je znal vsaj bolje od zapisovalca različice A, zato je lahko popravljaj posamezne besede. Ker se popravki praviloma oddaljujejo od gorenjščine, je poznal slovenščino z drugega narečnega področja (rovtarsko-primorska smer). To se ujema tudi s poznavanjem italijanščine.

Pojasniti moram še besedico *neka*, ki Matičetovu ni jasna. To je narečna oblika za *nikar*, ki je tudi danes čisto vsakdanja v naših narečjih: gorenjskem, škofjeloškem, selškem in še kje, in sicer v oblikah *nka*, *anka*. Uporaba navadno pogojuje izpust glagola, ki je znan iz sobesedila: *nka ga* (*ne tepi, ne dvigni*, v našem primeru *ne meri*, sprednjega in zadnjega hudiča): ... *ne meri tega prednjega, nikar (ne meri) tega zadnjega, meri tega srednjega*. »neka tega zadnega« se torej veže na prejšnjo vrstico oz. glagol v njej: »na merre« in bi se brez izpusta glasilo »nikar ne meri tega zadnjega«.

Glede na narečne posebnosti, ki se kažejo v pesmi, lahko torej z veliko gotovostjo trdimo, da je to različica s področja na meji med JV delom gorenjskega narečja, vključujoč tudi selško obliko, in rovtarskih narečij.¹¹

ZUSAMMENFASSUNG

Im Grazer Archiv wurden bisher unbekannte Niederschriften des slowenischen Volkslieds von Pegam und Lambergar entdeckt. Es existieren drei Niederschriften, wobei zwei von Bedeutung sind, während es sich bei der dritten lediglich um eine Abschrift der zweiten handelt. Da keine direkten Angaben zum Entstehungsort und zur Entstehungszeit angeführt sind, muß man sich mit einer Sprachanalyse behelfen. Diese ergab ein Vorherrschen von Merkmalen des Oberkrainer (Gorenjsko) Dialekts. Folgendes fällt besonders auf: *e* anstelle des kurzen *i* in Postakzentposition, *o* für ein *u* in Postakzent- und Endposition, *k* anstelle der Konsonantengruppe *tj*, *pər* für *pri* und teilweise *v* bzw. *u* anstelle von *l* sowie das „akanje“ als hervorstechendstes Element der Mundart von Rovte-Primorsko. Die erste Niederschrift ist eine Abschrift, wobei der Schreiber das Slowenische und die slowenische Schreibweise nicht sonderlich gut beherrscht haben dürfte, denn das Lied ist nicht in der Bohoričschen Schreibweise notiert. Der Schreiber der zweiten Niederschrift wird die Sprache besser gekannt haben, auch die Geschichte dürfte ihm bekannt gewesen sein. Inhaltlich steht das Lied für sich, es hängt direkt mit keiner bisher überlieferten Variante zusammen.

¹¹Naj ob tej priložnosti rečem še nekaj besed na račun ocenjevanja jezika v ljudskih pesmih. Ko sem listala po SLP I, sem se ustavila ob pesmi o Lavdanu (str. 83), ki ima na mestu oznake kraja zapis: Območje škofjeloškega narečja, Gorenjsko. Že tretja beseda v prvi vrstici je sumljiva, saj ni škofjeloška. Dalj ko se bere, bolj se kaže črnovrščina. Možno bi jo bilo umestiti tudi kam na mejo črnovrškega, cerkljanskega in žirovskega narečja. Oznako narečja je zapisal avtor objave v DS I. 1906 in njemu pač ne gre zameriti nepoznavanja narečij. Popravek pa bi pričakovali l. 1970 od urednikov Matičinih SNP I. Torej: ta različica ni s področja škofjeloškega narečja niti ne z Gorenjskega. Toliko za pravilnejšo lokacijo te pesmi in za opozorilo, da oznaka jezika v omenjeni izdaji ni zmeraj zanesljiva. Najvidnejša črnovrška narečna pojava v pesmi sta akanje in preglas. Škofjeloščina preglasa ne pozna, akanje pa samo delno. Spodaj ob navajanju primerov so značilni glasovi pisani poudarjeno. Akanje: *vojska* (T. ed.), *na* (2), *pod gradam* (2), *obstaji, tak, odgavari, paršu* (4), *sam, lavit* (2), *bam* (2), *škrafiw, vander, dabiw, pima* (1. mn.) (2), *glejma* (1. mn.), *vajvada*; preglas: *je* (< *ja* < *jo*), *zemle* (I. ed.), z... *purflem* (< *-am* < *om*), 3. mn.: *pukaje, jokaje, bliskaje, stiskaje, bumbaje, ulačije*; *i* za *e*, *é*, *ê*: *vi, Bili* (2), (2 krat normalno Beli, očitno pod knjižnim vplivom), *ženi, letil* (del. I m. sp. mn.) *u* za *o*: *tulk, pukaje, bumbe, bumbaje, bu* hiperkotektuta: *kodiw – nenaglašeni ó gre v a*, vendar ne za mehkonobniki.

UDK 886.3.01/09

Gerhard Giesemann

Univerza v Giessnu

KOGA ZANIMA SLOVENSKA KNJIŽEVNOST? (Vprašanja o njeni recepciji v Nemčiji in pogojih zanjo)

Razlogi za pomanjkljivo odmevnost slovenske kulture v Nemčiji so v predsodkih in v posebnih pogojih slovenskega zgodovinskega razvoja. Propagandna strategija mora upoštevati slovenske kulturne specifičnosti.

This paper investigates the reasons for the lack of resonance of Slovene culture in Germany. The analysis treats the general results of prejudice-research, the conditions of the historical development, the strategies of propagation and internal cultural Slovene conditions.

Predstavitev problema

Primerjava med količinsko veliko kulturo Nemčije (glede na proizvodnjo in potrošnjo) in malo kulturo Slovenije je skoraj nemogoča. Neznanje, ravnodušnost, pomanjkanje motivacije za osvajanje novega – tj. negativna bilanca v obojestranski recepciji – določajo na eni (nemški) strani povsem naravno in ne senzacionalno vedénje širokega kulturnega sloja; ti ničesar ne vedo o »drugem« in se zato tudi ne morejo znati v situaciji, da bi kaj pogrešali. Tem je blizu nasprotni profil ljudi, za katerega je značilno postavljanje zahtev do Slovenije: slovenski nosilci in funkcionarji kulture morajo biti dejavni sami, postanejo naj samoiniciativni in razvijejo naj strategijo, za pot ven iz izolacije, ki so jo sami zakrivali. Stopnja poznanosti in zanimivosti njihovega izdelka se mora tako povečati, da bo v velikih kulturah postala spodbuda za potrošnjo, s tem pa se bo odprl tudi izvoz.

Seveda se lahko razvijajo kulturni odnosi le obojestransko; tisti, ki daje, mora biti pripravljen na sprejemanje, recepcijo ali vsaj na odziv. Nikakor pa ne sme težnja ene (slovenske) strani preceniti možnosti izpolnitve druge (nemške) strani; lastno kulturno vedénje (npr. intenzivno druženje Slovencev s književnostjo) ne sme biti kot pogoj prestavljeno v drug kulturni krog; skratka, nasprotujoče si pogoje je treba vnašati v koordinatni sistem želja in stvarnosti, z njimi računati in jih analizirati glede na njihove učinke. Gre za pot skozi predsodke, skozi naravne in hotene ovire, skozi provokacije in nezanimanje; predvsem pa je opis aktualnega položaja, ki je utemeljen v zgodovinski inventuri, ki upošteva geografsko-politični in družbeno-kulturni razvoj ter se naslanja na socialnopsihološke standarde.¹

Porazdelitev vlog gre jasno v breme Slovenije: zaradi pomanjkljivega posredovanja je dežela za nemškega bralca *terra incognita*. Da bi to presegli, je treba stopiti na enosmerno cesto, ki vodi v centralno Evropo in po kateri pravzaprav nihče ne pride naproti. Pri tem je treba premisliti, kako v to vnesti lastne tradicionalne strukture, ki

¹Dragoceno bibliografsko pomoč k splošnim problemom medkulturnih odnosov nudi J. HOFFMANN, *Stereotypen, Vorurteile, Völkerbilder in Ost und West – in Wissenschaft und Unterricht: Eine Bibliographie* (Wiesbaden, 1986); posebej razdelki: C. Stereotypen / Vorurteile / Völkerbilder in Wissenschaft und Unterricht; D. Deutschlandbilder / Osteuropabilder; I. Völkerbilder betreffend Europa.

bi odtehtale možne poškodbe nacionalnokulturne identitete. Nasprotna možnost, tj. utiranje poti ali dajanje pomoči s strani velike kulture – stvarno gledano – ni mogoča in tudi ne zaželena. Centralne kulture le redko in le v dvomljivih subvencioniranih posegih omogočajo umetni dostop, kar neizogibno podeljuje podpirani kulturi muzejski rang.

»Koga zanima slovenska književnost« – s tem vprašanjem ne mislimo na statistiko, imena institucij ali poročilo o rezultatih demoskopskih raziskav. Gre nasprotno za vprašanje, katere razmere je treba ustvariti, katere ovire odstraniti, kaj vse razjasniti, katere spremembe dojeti, da bi se prebudilo zanimanje.

Pogoji posredovanja in sprejemanja

Obstajajo različni problemi sprejemanja. Predsodki, ki so se razvili v stereotipe, določajo odnos med deželama, domnevno nujno reakcijo na »drugega«. Eni (slovenski) strani daje pečat izkušnja manjšine,² za drugo (nemško) stran pa je značilno nepoznavanje socialnih in zgodovinskih povezav, kar podpira stereotipno vednje. Stereotipne sodbe o narodih ostajajo skozi desetletja nespremenjene; odraščajoči posameznik doseže stadij predsodka, še preden lahko kaj pove o etničnih skupinah. To se posebej nanaša na kulture, rase in skupnosti, s katerimi obstajajo geografski, zgodovinski, družbeni stiki ali celo spori.³ Sposobnost sprejemanja in tudi ravnodušnost sta tem večji, čim manjši je osebni angažma do prizadetega naroda. Polarnost npr. med Nemci in Rusi, Poljaki ali Čehi je na podlagi povezav in medsebojnega strahu bistveno močnejše izražena kot v odnosu do južnih Slovanov, ker tu manjkajo neposredne zgodovinske zveze.⁴ Že negativen pojem »Balkan« (agrarna družbena struktura, nerazvitost, nekulturnost, stalno žarišče nemirov) pove tudi, da je stereotip prisoten.⁵ Slovenija lahko v tem distanciranem pogledu izrabí posebno svobodo, ker v bivši oznaki države Jugoslavije ali v geslu »srbohrvaško«, veljavnem za kulturne instance v Nemčiji, v glavnem ni bila prepoznavna. Slovenija je *terra incognita*, v tem oziru ni obtežena s predsodki, je pa nerelevantna. Odnos do nje se oblikuje šele sedaj glede na afektivne, kognitivne in uporabne vidike.⁶ Nasprotno je odnos do nemške kulturne zgodovine s pozicije manjšine močno obremenjen in s tem

²O reakciji manjšin na predsodke prim. raziskave: J. ELLIOTT, J. PELZER, C. POORE (ur.), *Stereotyp und Vorurteil in der Literatur: Untersuchungen zu Autoren des 20. Jahrhunderts: Zwölf Beiträge* (Göttingen; Zürich, 1978), 10 isl.

³Prim. J.-R. RABIER, *Vorurteile gegen Völkerverständigung, Dokumente XXIV/5*, oktober 1968, 353–356. Pripravljenost sprejemanja in samozapletenost pa v obratnosorazmernem odnosu kažeta tudi na možnost, da se uravnotežena sodba izgubi v neobvezujočo ravnodušnost.

⁴Prim. npr. duhovno revne argumente in podcenjevalne sodbe zahodnih in vzhodnih Slovanov v nemških časopisih 2. polovice 19. stoletja (M. LAMMICH, *Das Bild der Slaven in deutschen Zeitschriften der Jahre 1860–1880: Ein Beitrag zur Erforschung nationaler Vorurteile, Beiträge zur Konfliktforschung* (Köln) VI/4 (1976), 63–93. Lammich se podrobno ukvarja z vzroki angažmaja, ki izhajajo iz zgodovinske povezanosti.

⁵Prim. n. d., 80.

⁶Prim. RABIER, n. d. Dva pogoja se navezujeta na to: a) prva informacija je pri neznanih predmetih odločilnega pomena; b) sprememba enega od teh vidikov povleče za sabo spremembo drugega. — Iz tega je razvidno, kako pomembna in hkrati bogata z možnostmi je previdna informacijska politika slovenske strani.

uravnoveženi sodbi pogosto ni dostopen. To se kaže predvsem tam, kjer so zgodovinsko negativna izkušnja, kulturna in jezikovna podrejenost ustvarile ekstremno stališče, kot recimo pri koroških Slovencih.

Seveda je slika južnih Slovanov v Nemčiji odvisna od izobrazbene stopnje sloja prebivalstva, ki se zanje zanima; in je zato različno intenzivna. Na splošno je zanimanje za sprejemanje omejeno na tipične izdaje publikacij, kar bi lahko demonstrirali na primeru 19. stoletja. Tu se v glavnem kulturni in politični sektor povezuje z zanimanjem za ljudsko pesem in narodnim bojem južnih Slovanov; ⁷oba procesa sta povezana z nemško romantiko oz. lastnim nacionalnim vzponom in s tem izpolnjujeta važne funkcije: te književnosti pomagajo znova oživiti prvobitnost in naivnost, ki ju je zanemarilo razsvetljenstvo v Zahodni Evropi, s tem pa pridejo tudi že skoraj na glas, da so eksotične, ko so npr. *Volkslieder aus Krain Anastasiusa Grüna* interpretirane »kot že izzveneli glas posebnega plemena«. ⁸ Na podlagi tega lahko razberemo, da je odziv mogoč le takrat, če lahko v deželi, ki sprejema, zaznamo afektivno, kognitivno ali utilitarno pripravljeno sprejemanja. Slovenska umetna literatura ima pri tem komaj kakšen delež: Prešernova poezija, na primer, prav tako kot Puškinovo delo nemškemu bralcu, ni bila posredovana; v nemškem kulturnem okolju, zasičenem z romantiko, ni prostora za ta inovativni potencial. Ta ostane omejen na slovenski narodnokulturni razvoj. Umetno pesništvo doseže z recenzijo ali kratkim poročilom v najboljšem primeru posvečeni krog opazovalcev. ⁹

Ti skicirani zgodovinski pogoji so v znanstvenozgodovinskem vrednotenju pozitivno preoblikovani. Skromne in neredko slučajne povezave pogosto zakrijejo vmesna velika razdobja nezanimanja, nerazumevanja ali celo arogantnega zavračanja. Odnose evfemistično razlagajo kot kontinuirane in pravijo, da se sedaj ugodno razvijajo. ¹⁰ Dobra volja je hvalevredna; toda v bistvu je bolj naklonjeno in spravljivo stališče znanstvenikov obeh kulturnih področij, ki hočejo s tem podčrtati svojo razsvetljeno pozicijo. Pri tem še v 20. letih toži Max Vasmer, da je slovanska literarna znanost v Nemčiji popolnoma nerazvita; v njegovem *Zeitschrift für Slavische Philologie*, vodilnem glasilu tistega časa, izhajajo o srbski in hrvaški književnosti le pregledni članki. Slovenska književnost je pri tem še vedno *terra incognita*. ¹¹

⁷Prim. M. JÄHNICHEN, Zum Anteil der Literaturrezeption bei der Formung des deutschen und österreichischen Südslawenbildes im 19. Jahrhundert, Teil 1: 1800–1860, *Zeitschrift für Slawistik* XVI (1971), 221–234, posebej 224 isl.

⁸N. d., 232.

⁹Prim. o tem G. GIESEMANN, Grundprobleme slovenischer Literaturwissenschaft und Literaturkritik am Beispiel des »Ljubljanski zvon«, Referat na simpoziju o Franu Ramovšu, Ljubljana, 1990.

¹⁰Tu navajamo tipični zaključni navedek iz ene od številnih naklonjenih raziskav: »Naši današnji nemško-jugoslovanski literarni odnosi temeljijo na dolgi in lepi tradiciji, na dobrih in pozitivnih dosežkih in na naravni osnovi. Naši literarni odnosi so bili in so zelo bogati, raznoliki in koristni.« (S. K. KOSTIČ, *Deutsch-Jugoslawische literarische Wechselbeziehungen in Vergangenheit und Gegenwart* (Dortmund, 1968; Dortmunder Vorträge, 93, 17).

¹¹Prim. o tem članka: L. ZEIL, J. ZEIL, Die »Zeitschrift für slavische Philologie« 1924 bis 1944: Versuch einer Wertung ihrer Bedeutung für die Geschichte der Slawistik in Deutschland und der deutsch-slawischen Wissenschaftsbeziehungen, *Zeitschrift für Slawistik* XXIV (1979), 719–742; L. ZEIL, Die deutsche Slawistik zur Zeit der Weimarer Republik im Spiegel der Korrespondenz zwischen Max Vasmer und Matija Murko, *Zeitschrift für Slawistik* XXII (1977), 232–243.

Sicer je bila v Nemčiji slovenistika od 60. let našega stoletja dalje ustrezno znanstveno zastopana, s stiki, kongresi in raziskavami aktualno spremljana v svojem zgodovinskem razvoju,¹² kakor kaže vpogled v bibliografije; toda še naprej ostaja brez stolice na univerzi. Doslej se celo s pomočjo prevajalcev, založniške reklame, recenzij, antologij itd. ni posrečilo, da bi o njej slišalo širše občinstvo v Nemčiji.

V 19. stoletju je bil učinek spodbud iz južnoslovanskega prostora izredno majhen, kajti z domoljubjem zaznamovana literatura, ki je hotela nadoknaditi zamujeno, je kazala lokalno težnjo. Tem literaturam so nemške publikacije odrekale vsako klasičnost; v evropskih pregledih so se pojavile komaj ali nepopolno¹³ in bile obravnavane bolj kot kurioza in stereotipizirano: Balkan kot folklorni potencial brez omembe vrednih visokih literarnih oblik. Zvonko Kovač spominja na razširjeno ugotovitev, da je ljudska književnost skupno dobro južnih Slovanov, »s čimer lahko stopimo pred svetovno kulturno javnost«.¹⁴ Težnja, predstaviti se pred svetom kot polnopravna kulturna dežela, raste z večanjem lastne vrednosti. To velja za narodni preporod v 18./19. stoletju prav tako kot npr. za doseženo državnost v 20. stoletju. Domači kulturni krog so izzvali tujci, ta je moral kritično izražati lastno predstavo o sebi kot osnovo za dialog med različnimi kulturami.¹⁵ Za to so morali biti izpolnjeni pogoji oz. določeni potenciali, npr. literarni pogoji, delu imanentni vidiki in distribucijski faktorji, ki se izražajo v založniški politiki, kritiški znanosti, smotni kulturni in prevajalski politiki. T. i. male književnosti se morajo, v glavnem stran od politične moči, povsem zanesti na svojo kulturno samostojnost kot na pravi center; za to je potrebna močnejša zavest o identiteti, iz katere prihaja do izraza ustvarjalna dejavnost kot stalen aktivni boj za priznanje, kot »samo potrditev v nasprotovanju«,¹⁶ kot preoblikovanje lastne pomembne kulturne tradicije v celoto evropsko pomembnih interesov.

Prisiljena intenzivnost je tipična za književno življenje v malih literaturah, kar se da razbrati iz slovenskega primera. Franz Kafka govori o narodni zadevi, ker v manjših narodih »mora posameznik intenzivneje sodelovati, poznati, ustvarjati«.¹⁷ Ta

¹²Prim. povzemalni pregled pri F. JAKOPINU, Zum aktuellen Stand der Slovenistik, *Sprachen und Literaturen Jugoslaviens*, ur. R. Lauer (Wiesbaden, 1985), 71–82.

¹³O možnostih in nujnostih predstavitve »manjših« kultur prim. raziskavo: I. SEEHASE, Die Anthologie im gegenwärtigen Rezeptionsvorgang, dargestellt an der tschechischen und slovakischen Literatur, *Zeitschrift für Slavistik XXV* (1981), 821–827.

¹⁴Z. KOVAČ, Zur komparativen Erforschung der jugoslawischen Literaturen, *Sprachen und Literaturen Jugoslaviens*, n. d., 85–92, tu: 89.

¹⁵V kulturnem procesu iskanja samega sebe je treba preseči doslej pogosto izkušeno razlikovanje med tem, kako se vidiš sam, in tem, kako te vidijo drugi, in najti pot do komplementiranja lastne slike. (Prim. o kompleksu imagologije: T. BLEICHER, Elemente einer komparatistischen Imagologie, *Literarische Imagologie – Formen und Funktionen nationaler Stereotype in der Literatur*, Komparatistische Hefte 2, Bayreuth, 1980). Drago Jančar je to problematiko zadel s priostreno formulacijo: »Nihče se ne bo mogel izgovarjati, da /.../ je krivda nekoga drugega, /.../ da se organizem ne more polno uveljaviti, ker to nekdo drug ovira, enkrat Dunaj, drugič Rim, potem Beograd in potem spet Moskva.« (D. JANČAR, *Erinnerungen an Jugoslawien: Essays*, Celovec: Mohorjeva, 1991, 15).

¹⁶N. d., 38.

¹⁷Nav. po J. STRUTZ, Kärntner Lyrik slowenisch und englisch, *Die Presse* (Dunaj), 18./19. 5. 1985.

intenzivnost ustvarja komplekse; lastna mentaliteta se nestrpnost prenaša na druge kulturne kroge: rezultat tega pa je pritoževanje nad pomanjkanjem priznanja, dozdevnega ali resničnega nezanimanja sosednjih področij književnosti. Toda ta intenzivnost učinkuje tudi na vpogled v nujne aktivnosti, na povečevanje količine prevodov. Svarilno se to glasi v nekem poročilu Maticе Slovenske: »Kjer so bili narodi kulturno čisto ekskluzivni, tam ni nastalo nič velikega!« Slovenija je bila v svoji kulturni zgodovini skoraj vedno izpostavljena bipolarnosti etnocentričnosti in odprtosti v svet, obrambi lastne kulture nasproti antiavtohtonemu izenačevanju.¹⁸ Menimo, da lahko to razklanost med samoobdolžitvijo in samozavestjo opremo na nekaj dihotomičnih struktur, ki usmerjeno delujejo na recepcijsko željo in stvarnost. Te teze se opirajo na kar najbolj raznovrstna pričevanja nemških in tudi slovenskih opazovalcev.¹⁹

Dihotomija kot osnovni položaj

Stalen vpliv močnejših sosednjih kultur ter s tem povezane spodbude in ovire so vodile predvsem v 19. stoletju k podpiranju in združevanju. Najkasneje z začetkom moderne se je začel skupen evropski razvoj, še bolj kot skupen južnoslovanski. Toda sedaj so iz literarne tradicije razvite lastne vrednosti kot vertikalno dajanje impulzov trčile s horizontalnim evropskim oblikovanjem. Treba je bilo preseči znatne razlike: celotna slovenska književnost, močno povezana s svojim socialnim, političnim in institucionalnim okoljem, je naletela na kulturo, ki te sinteze ni odražala, toda zato je kazala videz v svet odprte in manj provincialne kulture. Poleg tega pa skozi 19. in 20. stoletje v literarnih strategijah ni videti enotnosti ali, jasneje povedano, te so bistvena točka znotrajslovenskih diskusij. Polarizacije med privrženci idealizma in realizma v 19. stoletju in obdobja med realizmom in modernizmom v 20. stoletju sicer niso slovenska posebnost, vključujejo pa se v dihotomijo med liberalci in klerikalci, v stalne diskusije o desni evropski poti: zadovoljstvo ob nemškem odzivu se menja z ogorčenimi ugovori zoper nemško kulturno aroganco, izkušnje zapostavljenosti se kompenzirajo z vero v uspeh vztrajnega razsvetljevanja. Očitek, da je slovenska kulturna politika subjektivistično samovoljna, je povezan z zahtevo po prilagajanju svetovni ravni, toda istočasno opozorja na evropsko potujčevanje. Marsikatero teh nasprotij se je razvilo v travmo: provincializem proti odprtosti v svet,²⁰ kmečka

¹⁸Razlikovanje, primerjanje, medsebojno tekmovanje med domačijsko/regionalno in svetovno književnostjo je stalna diskusijska tema v antologijah, pregledih slovenske literature. Prim. mdr. K.-P. WALTER, *Slowenische Prosa in deutschen Übersetzungen 1983–1990: Ein kritischer Literaturbericht*, *Südosteuropa-Mitteilungen* 1990, št. 3, 210–218; P. ZABLATNIK, *Literatur der Kärntner Slowenen vom Jahre 1918 bis zur Gegenwart, Das slowenische Wort in Kärnten* (Dunaj, 1985), 175–213; B. PATERNU, *Sodobna slovenska lirika, Na zeleni strehi vetra* (Celovec, 1980), 178–211; Z. KOVAČ, n. d.; R. LAUER, *Einheit und Vielheit im Wechselspiel: Typologische Aspekte der Literaturen Südosteuropas*, *Südosteuropa-Mitteilungen* 1977, št. 4, 20–34; J. POGAČNIK, *Im Einflussbereich europäischer Strömungen. Die zeitgenössischen Literaturen Jugoslawiens*, *Südosteuropa-Mitteilungen* 1977, št. 4, 34–52.

¹⁹Prim. op. 18.

²⁰To trčenje dveh tipov književnosti je tipično predvsem za književnost koroških Slovencev (prim. P. ZABLATNIK, n. d.).

tematika proti urbani,²¹ tradicionalna, poljudna književnost starejše kmečke generacije proti zahtevni, v svet odprti, moderni književnosti za mlado mestno prebivalstvo.²² Obojestranski očitki kažejo na tipično okrepljeno slovensko kulturo spora. Tematska in stilistična vezanost navznoter, na lastno klientelo, s tradicionalno obarvano predstavitvijo problema kaže strah pred uniformiranostjo v prilagajanju Evropi; Drago Jančar to v neki drugi zvezi označuje kot strah pred mcdonaldsko literaturo, ki bi se sicer lahko bahala z mednarodno popularnostjo, toda pri pomanjkanju okusa bi lahko komaj koga prekosila.²³ Nasprotno pa obstaja strah pred provincializmom, ki ovira duhovno gibljivost in krati pravico do soodločanja v evropski kulturi. Najizrazitejši se zdi ugovor tam, kjer kulturna področja zadevajo neposredno eno na drugo, kjer je dvojezičnost na dnevnem redu. Pomislimo na razpravljanje Janka Messnerja v eseju »Moj odnos do obeh jezikov, slovenščine in nemščine«, njegovo kritiko netradicionalnega jezika Floriana Lipuša, toda istočasno tudi na njegove prevode v nemščino.²⁴ Tipični so dihotomični predlogi rešitve Pavleta Zablattnika v njegovem članku o književnosti koroških Slovencev, kjer govori o rušenju literarnega geta, o odprtosti na vse strani ter hoče povezati ekstreme: prihodnost leži »na eni strani v nadaljnjem negovanju tesne navezanosti na rodno grudo, na drugi strani pa v nadaljnjem povezovanju z /.../ vseevropskimi literarnimi prizadevanji«. ²⁵ Tu se nam zdi nazorno prikazana rešitev problema, ki jo je pol stoletja prej načel že Anton Ocvirk.²⁶ Po njem je slovenska književnost obdržala svojo samobitnost zaradi odmeva duhovne Evrope v lastni individualnosti. Nujna je deprovincializacija literarno-kulturnega prostora z vzpostavitev razmerja do svetovne književnosti. To odpiranje je potekalo dolgo, od 50. let dalje se je še okrepilo. Domača partizanska in vojna književnost se je umaknila predstavitvi osamljene, stvarnosti odtujene človeške eksistence, pri čemer pa se je odprl pluralnim jezikovnim in oblikovnim podobam nov vzorec delovanja.²⁷

Slovenska literatura je – kot se je dalo med vrsticami že večkrat razbrati – bolj kot kdaj negotova v samorazumevanju in prisiljena v kompletiranje lastne slike. Domači kulturni krog je izzvan s tujim, to je proces, ki je z novo državnostjo še pridobil na ostrini. Je boleč, poln dvoma o samem sebi, obsedenosti s tujim ali hibridne etnocentričnosti. Za vse to se da najti dokaze. Tu naj navedemo le znamenje, recimo, ironičnega samotrženja, ko namreč Karl-Markus Gauss svoje 1988. leta izšle portrete Tinte ist bitter, opremi s podnaslovom Literarische Porträts aus Barbarope.

²¹Pogačnik kaže menjavo v jezikovnem oblikovanju tradicionalističnih tendenc za predstavitve moderne senzibilnosti; »jezikovna domovina se odpoveduje v dobro alogičnega, igrajočega se jezika« (POGAČNIK, n. d.).

²²Prim. P. ZABLATTNIK, n. d., 208; tipično za problematiko je stalna primerjava starejše in mlajše generacije (n. d., 208, 211, 212 idr.).

²³Prim. D. JANČAR, n. d., 84.

²⁴Prim. P. ZABLATTNIK, n. d., 191, 195 isl.

²⁵J. Messner v uvodni besedi k prvi lirični zbirki V. Polanška »Grape in sonce«, nav. po P. ZABLATTNIK, n. d., 188.

²⁶Prim. G. GIESEMANN, n. d.

²⁷Prim. J. POGAČNIK, n. d.

Receptijska stvarnost

Če je bil doslej naš namen, da bi opozorili na osnovne pogoje in navedli nekaj predpostavk za izmenjavo literature in kulture, bi sedaj nekaj povedali o praksi v zvezi z vprašanjem, ali je slovenska književnost bila in je sploh zmožna prodreti v zavest druge (nemške) kulture in katere aktualne strategije, dolžnosti, odgovornosti se v tej zvezi ponujajo.

Prevodi zlasti povesti in romanov so nekatere od redkih možnosti, da bi književnost približali drugemu kulturnemu in jezikovnemu krogu. Statistika je hitro preštela: v nemščino sta bila prevedena komaj dva ducata romanov – v glavnem iz 20. stoletja –, pretežno šele od 80. let dalje. Sem spadajo še antologije slovenskih pripovednikov in lirikov ter pregledi predvsem slovenske književnosti na Koroškem. O sistematični predstavitvi ali načrtni prevajalski politiki v smislu odraza slovenskih literarnih tradicij ne moremo govoriti. 19. stoletje je zastopano le s prevodom Stritarja, ki je izšel že na začetku stoletja v Pragi. Cankar je sicer s šestimi deli najmočneje prodril v nemški kulturni krog, zanimanje za tega pomembnega slovenskega pripovednika pa je, vsaj zdi se, že preseglo svoj vrhunec. Šele od 80. let dalje lahko prepoznamo intenzivni napor, da bi nemško govoreče občinstvo seznanili s slovenskimi književniki. V tem času je izšla več kot polovica od vseh zabeleženih prevodov. Vsekakor pa moramo ugotoviti, da pri tem razmahu založbe in prevajalci Zvezne republike Nemčije sploh niso bili udeleženi; tu slej ko prej ne obstaja trg za slovensko književnost. Pobuda prihaja od dvojezičnih slovenskih književnikov samih, posebej pa od avstrijsko-koroških založb; ki jih zelo dobro podpira nekaj redkih angažiranih prevajalcev.²⁸ Slovenija doslej kot samobiten kulturni narod pri nemških bralcih nikakor ni zbudila pozornosti. Zdi pa se, da je potreba države po predstavitvi (iz globokega poznavanja literature) večja od receptivnosti Nemčije.

Pri poskusu, da bi prišli do pozitivne ocene, pogosto spregledamo diskrepanco med ločenim znanstvenim zanimanjem in dejanskim odmevom. Kindlerjev *Literaturlexikon* je markanten primer za to: znanstvena odgovornost založbe in pobuda poznavalcev slovenske književnosti sta poskrbeli za reprezentativni pregled te kulture. Predstavljena imena, dela in interpretacije se berejo kot kratka zgodovina slovenske literarne zgodovine: od Trubarja preko Dalmatina, Svetokriškega, Kopitarja, Linharta, Prešerna, Jenka, Levstika, Stritarja, Trdine do Cankarja in naprej so označeni vrhunci, važni pobudniki, epohe in stilne smeri. Ta predstavitev pa se povsem razlikuje od dejanskih prevodov: zanimanje prevajalcev je naravnano na teme in njihovo formalno predstavitev, pri čemer ne posvečajo posebnega pomena epitetonu »slovenski« in s tem bralcu iz drugega kulturnega kroga ne sugerirajo nostalgičnega posredovanja domačijske literature, temveč jo ponujajo kot v slovenstvu zakoreninjeno svetovno književnost. Seveda se s tem ne zmanjša ali ukine osnovna dihotomična linija slovenske književnosti. Poleg tematske odprtosti v civilizacijske probleme iztekaajočega se 20. stoletja mora obstajati navznoter obrnjena, po možnosti premišljujoča

²⁸Podatki o prevodih, pregledih, antologijah itd. so vzeti iz *Kindlers Literatur Lexikon im dtv*, I–XIV (München, 1986); *Multinationale und multiphone Literatur der Sowjetunion, Literatur von Dissidenten und sowjetische Untergrundliteratur; slawische, albanische und ungaro-finnische sowie nordische Literatur aus den Jahren 1973–1989, Der Romanführer XXII* (Stuttgart, 1990); K.-P. WALTER, n. d.

književnost, vsekakor pa taka, ki odraža lastno zgodovino in regijo. Brez te polarizacije bi bila slovenska kultura za tuje literarno okolje dejansko nezanimiva.

Opisane recepcijske razmere končno lahko razlagamo s pomanjkljivim oblikovanjem zavesti o obstoju slovenske literature. Neodvisno od tega, kdo naj bi prevzel zunaj znanosti to nalogo, lahko ugotovimo, da je nepoznavanje Slovenije pripisati tudi primanjkljaju, ki smo ga sami povzročili. Diskusije o regionalni, nacionalni ali jugoslovanski kulturi²⁹ so imele navsezadnje učinke tudi na recepcijo v Nemčiji. Nemci imajo zaradi posredovanega pogleda na južnoslovansko področje, zaradi skupnega pojma Jugoslavija, vsaj kar zadeva Slovenijo, težave. Enota »jugoslovanska književnost« (spomnimo se na npr. »Zgodovine jugoslovanskih književnosti« Antuna Barca ali »O primerjalnem raziskovanju jugoslovanskih književnosti« Zvonka Kovača) ali natančneje »srbohrvaška književnost« vključuje vedno tudi slovensko in jo dela s tem neprepoznavno. Ugledni vodič po romanih, ki je izšel pri založbi Hiersemann v Stuttgartu in ki »hoče opisati vse literarno pomembne in najbolj brane romane in novele«,³⁰ ima za južne Slovence le eno rubriko: »srbohrvaška književnost«. Nemški bralec, ki naštetih imen in rojstnih krajev ne zna prav uvrstiti, postane pozoren, če sploh, šele pri branju, in sicer, da ima opraviti pretežno s slovensko književnostjo: le-to predstavlja od imenovanih 14 književnikov kar polovica in od 16 omenjenih del celo 10. Kljub temu je to početje za nekaj dobro. Skoraj vsa predstavljena dela so nastala šele po 50. letih. Mogoče je s tem res prišlo do zanimivega izbora glede na recepcijo: s 50. leti se začne čas, ko je za tematiko slovenske književnosti postala značilna »usmeritev k bivanjski in duševni problematiki posameznika«,³¹ »odklon od ideološke omejenosti in ponoven stik z Evropo«³² ter ugotovljena subjektivna, disharmonična, absurdna perspektiva kot znak evropskega sozvočja.

Diskusija o regionalnih, nacionalnih ali nadrejenih celostnih literarnih sistemih je imela namen srednjeevropski kulturi postaviti nasproti jugoslovansko. V upravičenost diskusije o literarnih balkanizmih³³ tukaj ne bomo prav nič podvomili, le problematizirali jo bomo. Ne moremo spregledati, da je nekdanja državna enota Jugoslavija vključila tudi kulturo v svoje političnoideološke tihe želje in hotela ustvariti neke vrste federativno zvezo literatur: razodetje nekega, kot formulira to Kovač, mitičnega hrepenenja po povezanosti.³⁴ Pogled v BI-Lexikon,³⁵ ki je izšel še v NDR, to ponazarja. V primerjavi z drugimi slovanskimi književnostmi, med katerimi sta ločeno navedeni celo češka in slovaška, so t. i. jugoslovanske književnosti prikazane kot enota. Medtem ko so v posameznih obdobjih vseskozi prikazani nacionalni razvoji (barok, razsvetljenstvo, realizem, romantika, ekspresionizem, moderna), nastopajo pod jugoslovan-

²⁹Prim. o tem prispevke: R. LAUER, Die Literaturen Südosteuropas als Zonalsystem: Prolegomena zu einer literaturwissenschaftlichen Balkanistik, *Südosteuropa-Mitteilungen* 1982, št. 3/4, 1982, 132–140; J. POGAČNIK, n. d.; Z. KOVAČ, n. d.

³⁰*Der Romanführer XXII*, n. d., Predgovor.

³¹R. LAUER, n. d.

³²J. POGAČNIK, n. d.

³³Tako R. LAUER, n. d., 133.

³⁴Z. KOVAČ, n. d., 89.

³⁵*BI-Lexikon. Literaturen Ost- und Südeuropas. Ein Sachwörterbuch*, ur. L. Richter in H. Olschowsky (Leipzig, 1980).

sko oznako politično ali državnoideološko motivirani tokovi (kot književnost protifašističnega upora, partizanska literatura, socialistični realizem).

Pomemben je drug vidik: konstrukcija nadregionalne enotnosti kulturne povezanosti se sklicuje na politično in geografsko sklenjenost prostora, burno skupno zgodovino v polju napetosti med Vzhodom in Zahodom, iz katere kot skupen znak izhajajo v literarnem razvoju časovni zamiki, nadomestne faze, pospeševanja. – Toda take konstrukcije morajo istočasno upoštevati številne izjeme, nacionalne posebnosti; v slovenskem primeru se da na podlagi ravnanja drugih kulturnih centrov ugotoviti le omejeno možnost vključevanja v območno skupnost. Končno je bilo v takih diskusijah videti tudi poskus nasprotovanja dihotomičnemu principu navezanosti na domovino in centralnoevropski orientaciji, z ustvarjanjem celostnega južnoslovenskega literarnega občutka pa signaliziranje kulturne enakopravnosti z Zahodno Evropo. Če povzamemo, lahko ugotovimo, da se ob takih pogojih slovenska književnost kot samobitna v recepcijskem prostoru Nemčije ni mogla pojaviti. Zaradi nepoznavanja in iz njega izhajajočega nezanimanja je potem v praksi seveda prišlo do težav pri posredovanju.

Strategije

Vprašanje, katere strategije v poznavanju problematike recepcije posredovanja lahko uporabimo, ostaja odprto; ni idealne rešitve. Gotovo je neka vodena prilagoditev standardom, kot jih poznajo na ekonomsko-ekološkem področju, nujna.³⁶ To ne pomeni podrejanja, ampak medkulturno druženje. To se vselej giblje v nevarnem območju med uniformirano evropsko enotnostjo in partikularističnim uporom zaradi ohranitve varovanja vrednih literarnih nacionalizmov. Tej polarizaciji se mora književnost izogniti, ker sklicevanje samo na narodni element, ki ga je še Hegel imenoval za najvišjo dovršitev duha in samosmoter, v današnji Evropi ni več možno. Iz polarizacije vodi le prenos nezamenljivega, z nacionalno tradicijo papajanege profila, v horizontalno evropsko identifikacijo; lastna literarna izkušnja mora postati model za razumevanje sodobnih eksistenčnih vprašanj. Tako se bo individualnost slovenske kulture izmuznila nevarnosti izenačevalnega kolektivnega mešanja in mogoče tudi lahko razrešila problem recepcijskega zanimanja. Seveda morajo biti tudi tla dežele, ki sprejema, Nemčije, na slovensko pobudo pripravljena s posameznimi prevodi, antologijami o aktualnih temah, z založniško propagando za literaturo in primernim upoštevanjem v enciklopedičnih delih.

S samostojnostjo Slovenije se je sprostila energija, ki je bila prej stoletja vezana na boj za gospodarski, politični in kulturni obstoj. Nove teme in literarne aktualizacije se povezujejo s to svobodo, ki pa kot znak svojega dostojanstva nalaga tudi neodrinjeno samoodgovornost za vse početje. Obstaja upanje, da bomo lahko v prihodnje na vprašanje »Koga zanima slovenska književnost?« odgovorili bolj optimistično kot doslej.

³⁶Lahko bi bilo tvegano gledati kulturne probleme na isti ravni s tehničnimi ali gospodarskimi. Toda ugotavljamo določeno vzporednico, ko v nekem prispevku o problemih okolja v Sloveniji piše: »Geografsko in sicer ./.../ bo morala Slovenija v prihodnje po sili razmer iskati omejene regionalne in mednarodno sprejemljive ter optimalne razvojne rešitve.« (D. PLUT, *Umweltprobleme und die regionale Entwicklung Sloweniens, Südosteuropa-Mitteilungen* 1989, št. 3, 210–216, tu: 215).

ZUSAMMENFASSUNG

Die slovenische Kultur ist in vielerlei Hinsicht für den deutschen Leser terra incognita. Die Vermittlung sog. kleiner Kulturen hängt von der Aktivität des Geberlandes ab und der Einstellung auf die »Bedürfnisse« der großen Kultur, was durchaus mit einer Krise der national-kulturellen Identität verbunden sein kann. Sie muß weiterhin Vorurteile (Stereotypen) berücksichtigen, die sich in der geschichtlichen Entwicklung herausgebildet haben.

Die Gründe für eine mangelnde Resonanz slovenischer Kultur in Deutschland lassen sich wie folgt zusammenfassen: 1. Slovenien wird unter dem Oberbegriff serbokroatische oder jugoslawische Literatur nicht als eigenständige Kultur wahrgenommen. 2. Das Rezeptionsinteresse ist auf wenige typische Erscheinungsformen (Volksliteratur) seit dem 19. Jahrhundert beschränkt. Integrationsbemühungen und Rezeptionswirklichkeit klaffen auseinander. 3. Die euphemistische Betonung eines Beziehungsgeflechtes mit der südslavischen Kultur hat eine systematische Literaturpropaganda eher behindert als gefördert.

Die Untersuchung kann keine Lösungsstrategien unterbreiten, sondern nur Grundbefindlichkeiten aufzeigen. Sie geht von dichotomischen Strukturen der slovenischen Kultur aus, die für die europäische Öffnung eine Rolle spielen. Subjektivistische Eigenwilligkeit slovenischer Kulturpolitik auf der einen Seite wird mit der Forderung nach Weltoffenheit andererseits verbunden, gleichzeitig aber vor einer europäischen Überfremdung gewarnt. Kleine Kulturen bewegen sich stets in der Gefahrenzone zwischen uniformierter europäischer Einheit und partikularisierender Revolte zur Erhaltung schutzwürdiger literarischer Nationalismen. Neben der thematischen Öffnung in zivilisatorische Probleme des ausgehenden 20. Jahrhunderts muß eine nach innen gerichtete, die eigene Geschichte und Region reflektierende Literatur existieren. Ohne diese Polarisierung, das komplementäre Mitschwingen des Fremdverständnisses im Eigenverständnis, würde Sloveniens Kultur für die literarische Außenlandschaft ohne Interesse sein.

UVOD V ANALIZO MEDVEDOVIH DRAM NA ODRU ŽIVLJENJA IN POSESTRIMI

Slovensko literarno zgodovino pisje preučuje slovensko dramatiko manj od proze in poezije, čeprav je prav dramatika posebej pomembna za idejno oblikovanje slovenstva. Medvedova dramatika zavzema svojevrstno mesto v slovenski dramatiki, je pa skoraj neznana; in še ne preučeva. Razprava je uvod – prolegomena – v takšno konkretno preučevanje. Zato opozarja na vrsto predpostavk, ki jih je treba prej določiti. Razprava oblikuje duhovni – spraševalni – prostor za nadaljnje raziskovanje Medvedove dramatike.

Slovene literary history has dealt with drama less than prose and poetry, despite the fact that drama is of particular importance to the ideological formation of the Slovene national identity. Medved's drama has a special place in Slovene dramaturgy, yet it is hardly known, much less studied. Thus the paper points up a number of basic notions that are necessary to define before any study of the playwright can commence. It creates the spiritual and investigative space for further research on Medved's dramaturgy.

1 Malokatera nacija ima tako razvito literarno zgodovino pisje (LZ) kot slovenska. Razlogi za to so na dlani: prek literature s(m)o se Slovenci utemeljevali, literarno zgodovino pisje je pomenilo prvo reflektivno stopnjo tega utemeljevanja; bilo je obenem naciotvorno in sociotvorno. Nadomeščalo je ostale momente refleksije: tako filozofijo kot znanost. Ta se je šele polagoma izvijala iz naciotvornosti kot samobitna; predvsem iz jezikovne znanosti.

Zakaj sta znotraj literarnega zgodovino pisja daleč prevladovali analiza poezije – lirike – in proze? Tudi tu se zdi odgovor lahak: ker je bil največji utemeljitelj slovenstva kot posebne bitnosti – besede – pesnik, lirik, Prešeren; ker se je nadaljnje utemeljevanje – od srede prejšnjega stoletja naprej, od začetka politične oz. meščanske dobe – dogajalo predvsem v prozi (in poeziji); Levstik, Jurčič, Kersnik, Stritar, Gregorčič, Aškerc. Če bi imeli Slovenci na začetku Shakespearja, bi literarno zgodovino pisje (LZ) vsekakor namenjalo vse drugačno pozornost dramatiki. Če bi imeli Goetheja in Schillerja, bi bila pozornost enakomerno razporejena na vse tri literarne žanre.

Da je bila dramatika šibkeje razvita od ostalih dveh panog, gre pripisati različnim vzrokom: odsotnosti gledališča, lastnih domačih profesionalnih grup; odsotnosti epično dramatične (kajti tudi v epiki smo Slovenci šibki) zgodovine, vojn, lastne države, celo državljansko bratomorne verske vojne. Ta se je dogodila šele na koncu strukturalnega prehajanja etničnega naroda v državno nacijo, med leti 1941 in 1945, tradicija protestantsko katoliškega, tudi meščansko kmečkega spora iz Trubarjevega časa pa je bila med tem pretrgana, načrtno onezaveščena. Sledilo je še vse polno naključij, neugodnih za razvoj slovenske dramatike (SD); če je šlo le za naključja. Linhartov Matiček je bil tako meščansko razsvetljen, tako idejno drzen, svobodomiseln, da ga je morala doba restavracije ali bidermajerja izpreti. Levstikov Tugomer do l. 1918 ni smel na odrske deske – zaradi politično nacionalnih vzrokov. In šele novejša raziskovanja – Slodnjakova – so pokazala, da gre za Levstikovo delo, ne za Jurčičevo; Jurčičev original je bil natisnjen in dostopen javnosti šele po drugi svetovni vojni. Skofičevega Gospoda s Preseka, ene najboljših slovenskih dram,

drame, ki jo je Aškerc cenil višje od Tugomerja, tako rekoč niso igrali – kar je krivda Govekarjevega in Župančičevega (Golievega, Vidmarjevega) vodenja slovenskega gledališča. (So pa igrali Medvedovega Kacijanarja.) Jurčičeva Veronika Deseniška, kaj šele celoten Vošnjakov opus je bil v 20. stoletju, torej nekaj let po nastanku teh dram, pozabljen; najprej ju je odrinila Govekarjeva pa Ganglova itn. – dramatika, nato Cankarjeva oz. dramatika 20. let, stilno in idejno povsem drugačna (ekspresionistična itn.). Kristanova dramatika je v času nastanka – prvo desetletje tega stoletja – kotirala sicer najvišje; ob krstni uprizoritvi Kata Vrankoviča je kritika zapisala: končno *Habemus dramam!*, češ dobili smo pravo dramo. (Že po nastanku Cankarjevega Blagra in Kralja na Betajnovi, ki ju očitno tudi najbolj elitna in nepristranska kritika ni cenila dovolj visoko, še oddaleč ne kot mi danes!) Po Kristanovem odhodu v ZDA oz. v spremenjenem duhovnem ozračju 20. let pa njegova dramatika kot da je mrknila. Majcnove drame so doživele po eno ali dve predstavi. Leskovčeve niso postale osrednja os domačega dramskega repertoarja, Grumovi Trudni zastori – Upornik itn. – so postali znani šele pred nekaj leti.

Edini, ki se je skoz dve desetletji kot dramatik forsiral, je bil Golia; a njegove dramatike nista širše sprejela ne občinstvo ne elitna kritika. V 20. letih je bil kot dramatik obglavljen tudi Govekar. Po drugi vojni se je od starejših kot dramatik uspel obdržati le Krefc; pa še ta verjetno iz kulturnopolitičnih vzrokov in zaradi osebnega angažmaja. Uprizoritve Ferda Kozaka, Brnčiča, Kraigherja so bile sporadične; morda tudi bolj ideološko politično kot umetnostno motivirane. Novačan, Remec, Majcen, Jože Kranjc so ostali neznane (ne)veličine. Da o Mraku sploh ne govorim.

Medtem ko so katoliško dramatiko ali dramatiko katoliških avtorjev, predvsem Finžgarja, a tudi Meška in deloma Medveda (ne pa Detele), v kar največji meri Vombregarja pred drugo vojno na veliko uprizarjali katoliški amaterski odri po podeželju, se je po drugi vojni s tem – osrednjemu gledališkemu toku/ustanovi paralelnim – odrskim življenjem do kraja opravilo. Ostala je tako rekoč samo Cankarjeva dramatika. Ta doživlja zaporedni val renesans; vsaka nova gledališka generacija – predvsem režiserska – jo tolmači na novo. Upravičeno, saj gre res za najboljšega, najbolj diferenciranega, najglobljega, še zmerom idejno in stilno najbolj svežega avtorja. Pa vendar – ni takšna redukcija diferenciranega dramatičnega življenja na eno samo linijo ali osebo nezdrava, samoomejevalna, antipluralistična, celo samomorilska? Ne pomeni nadaljevanja slovenske avtoblokade? Je v dobi, ki si gódi, da je – vsaj politično in državno – opravila z enoumjem, takšna praksa še razumljiva? Ni izraz socialnega in idejnega regresa?

Naj že kar v začetku pribijem: moje podrobno, strastno, že več desetletij trajajoče ukvarjanje s SD je tudi v službi tega cilja: vrniti – ali pa sploh postaviti – v slovensko kulturno zavest nekatera enostavna dejstva. Dejstvo je, da so napisali Slovenci mnogo dramatskih tekstov; da se prav skoz dramatiko najnazorneje in najbolj reflektivno odlikavata slovenska zgodovina in struktura; da so se prav v SD dogajale največje bitke za nove ideje in življenjske svetove, tudi za sloge. Da torej pokrivanje s pozabo SD ni le nepravilno, ampak obenem nerazumno. Da krši pravilo o nujnem kulturnem – zgodovinskem, idejnem – spominu. Da izkrivlja ta spomin; celo temeljito izkrivlja. Vošnjakova in Kristanova dramatika sta morda najjasnejša dokumenta in oblikovanji slovenske meščanske zavesti, tiste, ki se je v zadnjem času tako zmagoslavno

obnovila; pa ne ve(mo), kdo so njeni utemeljitelji, ustanovitelji, »mitski junaki«. Na zelo nemeščanski, necivilni, pač pa psevdorevolucionarno avantgardni način štejejo novi junaki zgodovino spet *ab ovo*, *ab urbe condita* naprej; menijo, da so Rim ustanovili prav oni. Pluralizem pa terja drugačno zgodovino – družbo: futurizem sme biti v razviti meščanski družbi le ena od linij; na Zahodu je danes posebej priljubljena zgodovinska epoha, ne pa osnovni program ali ideologija nacije – družbe.

Naj ob hvali slovenskega literarnega zgodovinopisja izrečem še nekaj očitkov; naj jih združim v enega samega: da je LZ posvetilo sorazmerno preveč pozornosti poeziji (liriki) in prozi, premalo dramatiki. Slodnjakova velika Matičina Literarna zgodovina – za obdobje realizma – je izjemno natančna v dokumentiranju lirike, proze in književnega življenja; obdelava dramatike – celo omembe dram – manjka. Če ne upoštevam zanimanja za Cankarja kot dramatika, je obdelava prvega zdajšnjega polstoletja nekoliko sorazmernejša, a tudi ne zadostna. Paternu, Bernik, Zadravec, Kos, Kmecl, Pogačnik itn. so vnesli v marsičem zelo nova odkritja v slovensko zavest, od analize Linharta, Kopitarja in Prešerna do Cankarja in Kosovela. Dramatika jih ni pritegnila; spet le z izjemo Cankarjeve. Največ je v tej smeri obetal Koruza. Napisal je zgodovino SD prvih dveh poveljnih desetletij; a pri tem obstal. Niti na fakulteti ni prišlo do razvitega pouka o SD; bila je – in je še – obravnavana mimogrede, dejansko kot drugorazredna. Vsi trije predavatelji na igralski akademiji, ki so povrh vsega še gledališki kritiki in sami dramatik, izdajajo knjige o Shakespearju, Racinu, Ibsnu, sodijo o tekoči dramatiki – predvsem gledališču –, ne pa o starejši SD. S to se je začel ukvarjati Primož Kozak; a tudi le s Cankarjem. Neustrezno situacijo rešujeta po vojni le dva: Koblar in Moravec. Brez Koblarjeve edinstvene Slovenske dramatike v dveh delih – edinstvene zaradi skoraj popolnega naštetja slovenskih dramatikov in dram, zaradi zanesljivega pozitivističnega strokovnega aparata in navedb, žal pa ne glede idejne analize, v tej je Koblar pristranski, kar se vidi posebej v nesorazmerni hvali Detele in Medveda in graji Kristana – bi bilo današnje, tudi moje delo na SD (o Tugomerju itn.) bistveno oteženo. Izjemno pomemben je s tem v zvezi tudi Moravec. Ne le njegova strokovna edicija Cankarjevih dram; tudi Kraigherjevih, Leskovčevih; predvsem študije slovenskega starejšega gledališča.

Vendar pa ne smem trditi, da utemeljujem svoje znanstveno ukvarjanje s SD le na Koblarjevih in Moravčevih delih. Dela ostalih slovenskih literarnih zgodovinarjev, od Prijatelja in Kidriča pa do najmlajših, so enako pomembna, saj drame ne izražajo zgolj neke posebne resničnosti. Zelo posebne so za znanstvenika, ki se ukvarja predvsem s slogom, s kompozicijo, z žanri; mene forma manj zanima. Priteza me analiza življenjskih svetov; že pred časom sem jo imenoval analizo pomenskih ali pomensko eksistencialnih ali idejnih struktur. Te pa so v dramatiki, liriki in epiki bolj ali manj iste. Se pravi, da se ukvarjam z istim predmetom kot tisti literarni zgodovinarji, ki v prozi in poeziji iščejo pomenski svet; ti pa so v veliki večini, čeprav se je v zadnjega četrta stoletja zelo razvila tudi formalistična smer.

Skratka: svoje delo na SD smatram za dopolnilo ostalemu delu slovenskega LZ. Pri tem me žene seveda ambicija, da bi odkril, kar je ostalo drugim zakrito ali kar jih ni zanimalo, medtem ko pomeni meni nekaj bistvenega. Kaj je to, kar me privlači, je vidno iz vse moje dozrajšnje literarnozgodovinske prakse; in bo vidno tudi iz razprave o dveh dramah Antona Medveda.

2 Razpravo bi mogel nasloviti: Primer Antona Medveda. Kajti brez dvoma gre za primer; za *casus*. Ne za *casus belli*; tak primer je bil dolga leta Cankar – vse do škandala ob Hlapcih l. 1939. Naj že v začetku rečem, da je Medved danes komaj znan slovenski zavesti. Kot lirik ni bil nikdar cenjen, čeprav ga je katoliška stran forsirala; a le do 20. let. Kot lirik je ocenjevan za epigona Gregorčičeve linije, v bližini Cimpermana, Funtka. Kot dramatik je bil nekoč vendar pojem. Koblar pravilno sodi, da je skušal – v Schillerjevem duhu – napisati Slovincem junaško dramatiko, klasično in/ali romantično tragedijo (Viljem Ostrovrhar, Kacijanar, Za pravdo in srce); gre celo za drame v verzih. Delal je torej po programu; tudi kasneje. A čeprav je Medvedova zadevna dramatika zelo redka te vrste na Slovenskem in tudi kasnejših sorodnih ni bilo veliko (recimo Župančičeva Veronika Deseniška je lepa drama, vendar ne klasična eroika), prejšnje – prispele na natečaj Dramatičnega društva l. 1872 – pa še danes niso objavljene (navaja in analizira, bolje rečeno vsebinsko obnavlja jih le Koblar v Slovenski dramatici), velja začetna sodba o njih: da to niso prave heroične tragedije; da to ni velika dramatika, podobna tisti – Schillerjevi, Goethejevi, Shakespearjevi, Corneillevi, Racinovi, Lope de Vegovi, Calderonovi, Alfierijevi, Puškinovi, celo Sterijevi itn. –, na kateri duhovno bazirajo velike zgodovinske evropske nacije; da gre za nekaj naknadnega, potvorjenega, bolj umsko kulturn(išk)o hotenega kot umetniško, strukturalno in epohalno pristnega.

Kaj je z Medvedom narobe, danes pravzaprav (še) ne vemo; tega ne ve niti slovenska elitna zavest, ki se ukvarja s SD. Kot ne vemo, kaj je narobe z Vošnjakom, Kristanom, Majcnom. Pa je res z njimi, z njihovimi dramami – kaj narobe? Naša sodba je negotova in površna ali pa je sploh ni, ker nam njen predmet tako rekoč ni znan. A temu se da odpomoči z dvema načrtnima strategijama: s tem da manjkajoči – skriti, pozabljeni – predmet potegnemo na dan, osvetlimo s kritično analizo; in, drugič, da se lotijo slovenska gledališča načrtnega uprizarjanja klasičnih, točneje starejših slovenskih del. Za to se v nemam že nekaj časa. O tem sem tudi javno pisal in trkal na (za)vest dramaturgov ter ravnateljev gledališč. Zaenkrat še zama.

Bojim se, da bo moj klic zastonjski tudi v prihodnosti. Gledališčnikov Medved ni zanimal v času slovenskega evforičnega osamosvajanja, medtem ko so Srbi noreli od Kolubarskih bitk in Vojvod Sindjelićev. (Z ene strani je bilo pomanjkanje tega zanimanja izjemno ugodno, saj je dokazovalo, da v globini Slovenci nismo okuženi z usodnejšim nacionalizmom in da ga gentilisti zaman vsiljujejo.) Zato je še manj možnosti, da bi gledališčnike zanimal Medved danes. Ali pač? Morda pa bodo ugotovili, da smo Slovenci enkrat že bili na začetku meščanske – civilne, politično pluralne, nemilitaristične, banalno vsakdanje družbe; da je bilo to prav na prelomu stoletij; da je bila tedaj SD v vzponu in razcvetu; da je v dveh desetletjih – od Vošnjakovih Pen do Cankarjevih Hlapcev in Govekarjeve Grče – SD postavila na oder, tj. odkrila in zavestno oblikovala celotno in razčlenjeno pahljačo osnovnih problemov meščanske družbe; da je storila to iz zelo različnih vidikov, osebno in ideološko med sabo dialogizirajočih in polemizirajočih.

Videli bomo, da sta Medvedovi drami, ki sem ju tokrat postavil pod povečevalno steklo, Na odru življenja in Posestrimi, dialoška polemika niti ne toliko s kritiki prejšnjih Medvedovih dram. (Medved jih okreca le napol šifrirano, Govekarja kot Podkvarja, spletkarja, časnikarskega pisuna po naročilu, pripravljeneja celo na

ubijanje, Malovrha kot Malomala, Podkvarjevega kompanjona, enako malovrednega.) To je le ekstemporiranje. (Podobno kot si ga je privoščil Cankar z aluzijo na Tavčarja in Hribarja ali Šušteršiča v likih Grozda in Grudna v Blagru, vsaj tako je tadva lika razumelo sodobno občinstvo in ju podajala tudi kasnejša dramaturško režijska obdelava, recimo Janova režija Blagra I. 1949.) Medved dejansko dialogizira s samim Blagrom, predvsem pa s Kraljem na Betajnovi in sploh s Cankarjevim – ne le dramskim – svetom.

Takšna dialoška polemika je po mojem prepričanju sploh ena od osnov literarnega in idejnega razvoja. Vsako novo delo je nekakšen odgovor na prejšnja. Večina na novo nastajajočih del se oblikuje kot avtonomne stvaritve. Jih pa ni malo, ki se ob tem oblikujejo *vis-à-vis* nekemu prejšnjemu delu ali nekim prejšnjim delom. Meško je v Materi – tudi drami iz omenjenega časa dveh prelomnih desetletij – skoraj dobesedno polemiziral s Cankarjem, predvsem s Pohujšanjem, a tudi z Rudo in Kraljem. Grča in Hlapci sta drami, ki sta neposredno povezani; recimo da sta – seveda ne v celoti, Govekar je le ideolog, manjka mu avtorefleksija – kot kritiki klerikalnega avtoritarizma, paternalizma, monolitizma, monopolizma, če že ne totalitarizma sorodni. Detela je v dramah, predvsem v Dobrodelnosti in v Blagih dušah, vidno polemiziral s Cankarjevim – ne le dramskim – svetom. Hotel je biti enako kritičen, tudi ironičen do nastajajočega slovenskega meščanstva, a na drug način, brez Cankarjevega anarhizma, marksizma, ničejanstva in mistične religioznosti krščansko magičnega tipa. Primerov je mnogo, vse do danes; recimo Mirka Zupančiča drama Dolina nešteti radosti, ki obnavlja Pohujšanje, a ga uporabi kot okvir za polemiko z Rožančevima dramama Stavba in Topla greda oz. z mentaliteto perspektivskega gibanja.

Vendar Medvedove dramatike (MD) ne jemljem le kot primer slovenskega – prvega – pluralizma s preloma stoletij. Ne uporabljam izraza *fin-de-siècle*, ker je ta izraz stilno idejno specifičen, meni pa gre – ravno nasprotno – za razčlenjeno celoto najrazličnejših stilno idejnih drž; *fin-de-siècle* ali dekadenca ali nova romantika ali simbolizem so le posamezne, med sabo nemalo povezane drže. Finžgarjeva drža dra-matika nima z njimi nobene zveze, ne v različici narodne igre, v Divjem lovcu, ne v realistični kmečki drami, Veriga, Razvalina življenja, ne v historični narodno pobudni, celo uporniški, čeprav tudi kmetiški drami, v Naši krvi. Od *fin-de-siècle* je le malo vplivana Kristanova dramatika. Nekaj bolj Kraigherjeva. Še bolj Aškerčeva Izmajlov. Povsem nič Detelova. Pač pa Cankarjeva; ne le v Romantičnih dušah. Tudi – paradokсно – Meškova (Mati). Pa Ganglova – v Sfingi, ki je slovenska recepcija Čehova. MD obravnavam posebej, kot različno od vseh drugih, njo samo kot indivi-dualno: kot ne le zanimiv, ampak pomemben lasten – samobiten – idejno pomenski življenjski svet, nezamenljiv z drugimi, potreben v dialogu (polemiki) oz. polilogu vse tedanje – in sploh – SD. Raziskovalcu nudi posebne užitke, saj je, kot bom skušal pokazati, kot nobena iz tistega časa »nevrotična«, simptom nekega stanja, ki je morda na robu »psihoze«, če smem uporabljati te psihoanalitične izraze: a danes so, posebno med mlajšo inteligenco, udomačeni. Pri tem ne mislim (le) na Medvedov osebno-zasebni nevrotizem; čeprav je bilo tudi tega nekaj. Medved je bil znan kot hud alkoholik, ki se je večkrat zdravil, tudi zunaj Slovenije, a zaman. Nazadnje je po dolgotrajnem popivanju, kot popisuje njegov prijatelj in duhovniški sosed Finžgar v Letih mojega popotovanja, od tega celo umrl: počil mu je želodec.

Mislim na patološko ali spačeno socialno osnovo, iz katere je Medved izvajal svoj dramsko ideološki svet: na eno linijo ali platformo tedanje SKS (slovenske katoliške skupnosti) oz. ZKC: zunanje Katoliške cerkve, tj. tiste, ki je predvsem, če ne izključno družba, družbenega izvora, udeležena v bojih za materialno in ideološko oblast, ne pa božje – Kristusovo – skrivnostno telo; torej ne božje občestvo; to občestvo imenujem Notranja KC (NKC).

Naj poudarim že na začetku: monolitizem (monopolizem) ali celo totalitarizem SKS (ZKCL) je le ena od tendenc SKS in KC. Zelo močna tendenca; predvsem ta je predmet Cankarjeve in Govekarjeve kritike v Hlapcih in Grči. Obe drami do l. 1918 nista smeli biti uprizorjeni – zadevala ju je uradna sodno policijska prepoved; enako kot Tugomerja. Za tega so prepoved dosegli nemški – pangermanski – nacionalisti, za Grčo in Hlapce gotovo klerikalci ali/in KC. Se pravi, da je bila težnja po prepovedovanju kritičnega odsevanja klerikalne linije v KC s strani KC v tedanji širši državni družbi sprejeta in udejanjana. To je tudi linija, ki vodi do klerofašizma v drugi polovici 30. let in posebej v 40. letih; tudi do total(itar)ne slovenske magično nacionalistične ideologije, recimo v zelo zanimivi in značilni Jeločnikovi drami Vstajenje kralja Matjaža; drama je bila igrana v Argentini. Partijsko marksistična radikalna misel je trdila, da je to bistvena linija v KC oz. SKS; da je nujna; tako je predstavnike KC uprizarjal in odseval tudi nemajhen del povojne SD (Torkar v Veliki preizkušnji, Miheličeva v Ognju in pepelu in Operaciji itn.) – kot klerofašiste.

Poleg klerikalno totalitarne linije, ki nastopa predvsem v kritičnem ogledalu (v Grči in Hlapcih), je znotraj SKS še več drugačnih linij. V knjigi o Meškovi dramatiki (Med hlapčevstvom in samobitnostjo) sem natančno analiziral Meškovo dramo Na smrt obsojeni in ugotavljal v nji paradoksnó, protislovno, nenavadno mešanico nacionalizma, meščanstva, s tem celo liberalizma, obenem pa regresa v rearhaizacijo srednjeveštva, ki je blizu klerikalizmu. Meško se je bil že v tej drami pokazal kot zamotana osebnost, če pa upoštevamo še Mater, Pri Hrastovih in Henrika, gobavega viteza, postane podoba njegove dramatike še bolj mnogoplastna, navzkrižna, eklektična, komplicirana – kar ni slabo samo na sebi; to je jasno vsaj od Deleuza naprej. Finžgar, Detela, J. E. Krek kot dramatik ljudskega tipa, Sardenko, Adolf Robida, Milčinski, Jaka Štoka in drugi zastopajo vsak svojo smer/platformo. Šele podrobne analize vseh teh dramatikov in njihovih med sabo tudi ideološko/pomensko različnih dram bodo omogočile pravičn(ejš)o, »objektivnejšo«, nevtralnejšo, stvarnejšo sodbo o dramatiki SKS.

Stanko Cajnkar, duhovnik, je tik po drugi vojni napisal najbrž najbolj nacionalistično, ideološko trdo, emancipacijsko narodnjaško slovensko dramo tedanjega časa; bolj »trdo« od članov Partije, od Bora ipd. Mislim na Cajnkarjevo dramo Za svobodo. V nji je mnogo manj krščanskega – usmiljenega, velikodušnega, razumevajočega, odprtega, dobrohotnega – kot v Miheličeve Svetu brez sovraštva. V drami Za svobodo gre za totalnost – ki se je kmalu razkrila kot totalitarizem Partije, do nerazpoznavnosti spremešan z nacionalizmom –, a povsem drugega tipa, kot sta ga zastopala Župnika pri Cankarju in Govekarju. Takšni liki kot Govekarjev župnik Novljan in Cajnkarjev ideološko brezobzirni in neusmiljeni inženir Dušan so postali v državljanski vojni 1941/45 ne le ideološki, ampak vojaški nasprotniki, celo ekskluzivni sovražniki, ki so se pobijali do iztrebljenja enega ali drugega. Katoličan Cajnkar je sodeloval z OF,

liberalec Govekar pa kršil kulturni molk in se vključil v neuporn(išk)o slovensko medvojno sceno, v bistvu v kolaborantsko. Kar vse kaže na silno razčlenjenost, nereduciranost slovenske družbe oz. življenjskih svetov.

Redukcija, ki so jo hoteli udejaniti monopolisti in totalitaristi, se ni posrečila. Bila je zelo nasilna – do zaporov, v katere so stlačili drugače misleče –, a je ostala pri vrhu, veljavna le v okvirju države, v nadzorovani javnosti. Pod to javnostjo je tudi v najtežjih časih totalitarizma cvetelo mnogo zelo različnih cvetov: Mrakova, Majcnova, Reharjeva, Zupanova, Torkarjeva itn. dramatika že na prelomu 40. v 50. leta.

3 Za kompletn(ejš)o oceno primera Medved manjka danes še nekaj elementov. O Aškercu, Cankarju, Tavčarju, Kraigherju itn. vemo na nekih področjih celo »preveč« Natančno poznamo pokrajine, v katerih so se rodili, živeli sami, a tudi njihove literarne figure. Tip LZ, kakršnega je gojila prva leta po drugi vojni Boršnikova, je mlajše zgodovinarje odbi(ja), ker je šla brez prave mere v podrobnosti zunanje zgodovin(ar)skega preučevanja; sama Boršnikova se je kasneje, recimo v biografiji o Tavčarju, tej metodi odpovedala in se (pri)bližala stilni analizi, miselnemu pristopu. Vendar se tedaj, ko se je začela kritika ti. pozitivizma, ni dovolj upoštevalo, da, prvič, LZ nadomešča ali dopolnjuje samo narodno zgodovino(pisje), ki je imelo vse do ustanovitve samostojne slovenske nacionalne države velik, celo odločilen pomen za Slovence; in da, drugič, takšno podrobno, čeprav zunanje preučevanje – preučevanje zunanje relevantnih podatkov – v nemajhni meri otežkoča, onemogočiti ne more, radikalizacijo subjektivizma, esejizma v LZ. Stilna analiza je sicer po bistvu strukturalna, torej znanstven(išk)a, »objektivna«, a prav zato, ker se kot skeptična tako ogiba pomenske analize, semantike – je semiotična –, kliče kot dopolnilo prav esejizem. Tako dobimo dve skrajnosti, ki se sicer dopolnjujeta, vendar sta vsaka zase enostranski. Medtem ko je klasično LZ skušalo – in ne brez uspehov – v enem samem pristopu povezati oba momenta; recimo v Kidričevem Prešernu; tu je nadaljeval Paternu.

Dejstva književnega življenja in sploh sodobne politične, moralne, državne, gospodarske, idejne itn. situacije omejujejo raziskovalca pri pesnjenju – izmišljanju – lastnih sodb, konstruktov, zamisli; ali pa ga (pri)silijo, da prizna svojo načelno samovoljo kot legitimno obliko – kulturne – svobode. Prav v času hipermoderne in/ali postmoderne je nevarnost subjektivizacije največja, saj sodi v območje – znanstvenega – subjektivizma celo »objektivna« scientistična strukturalna analitika; v tem času pride do splošnega – nezavednega in zavednega – spoznanja, da je resnica sama konstrukt. Ker pa ta izhodiščni stavek ne pomeni, da je resnica poljubna izmišljilja, je tem važneje, če lahko znanstvenik s poznanjem čim več objektivnih, tj. od njegove sodbe neodvisnih, samega gradiva se tičočih podatkov svoj konstrukt čim primerneje locira, ustroji, nameri. Med konstruktom in konstruktom so zelo velike razlike; kot med diletantskim in strokovnim konstruiranjem. Posebno če se ne pustimo zмести od časnikarskih podmen o koncu zgodovine – gre le za konce posameznih konstruktov zgodovine –, je jasno, da je element časa izjemno važen; da dela raziskovalcu hude težave, saj spreminja predpostavke mišljenja, dojemanja sveta, vsebine izkustva in pojmov, s katerimi raziskovalec meri in razumeva svet okrog sebe. Da se tu ne izgubi v nepreglednem in predvsem naivno dojemanem, je potrebno, da čim bolj obvlada sodobno metodologijo, hermenevtiko, majevtiko itn. Ta pa kar v največji meri upošteva kompletnost pogojev za presojo.

Če je bila raziskava teh pogojev v Prijateljevi veliki zgodovini slovenskega življenja v drugi polovici prejšnjega stoletja s stališča literarnega eseja preveč zunanja, preveč politična in premalo specifično kulturno književna, so kasnejša dela Prijateljvih učencev to pomanjkljivost nadoknadila; tudi Ocvirk itn. Podrobno je bila nato raziskana Cankarjeva doba. Vendar se je dogodilo, da je vrsta sopotnikov moderne ali pisateljev, ki so nadaljevali z realizmom v Cankarjevem času, pa niso postali naturalisti, izpadla iz podrobnejšega preučevanja; tudi Medved; a tudi Govekar, Gangl, Funtek, Aškerc kot dramatik ipd. Pri Govekarju se je pozornost LZ usmerila na njegov stilno če že ne prelomen pa zanimiv prvi roman – V krvi; splošna sodba je, da je njegova dramatika »manj pomembna«. Sam v to sodbo nisem prepričan; je pod vplivom Cankarjeve sodbe o Govekarjevi dramatici, o tipu čitalniške narodne veseloiigre. Ta sodba ne upošteva izjemnega kulturnega in nacionalnega pomena te dramatike, čeprav je bila ta dramatika glede na Cankarjevo močno »reakcionarna«, stilno in pomensko zaostala oz. celo zgrajena na nižjih – nizkih? – kulturnih standardih.

A o Govekarju vsaj vemo, da je pisal drame, ki so bile ob svojem času izjemno uspešne; o Medvedu še takšnega védenja nimamo več. Manjka osnovna monografija o Medvedu. Medtem ko je Smolej izdal pozitivistično komentiran izbor Meškove literature, tudi dramatike, in najdemo v opombah te izdaje marsikaj koristnega o Meškovem in tedanjem življenju, čeprav manjka poglobljenejša presoja Meškove literature (dramatike), nam ni pri Medvedu niti to na razpolago. Da ne govorim o sijajnih Koblarjevih izdajah izbranih del pri Mohorjevi družbi, Finžgarjevih, Pregljelih, Bevkovih. Njegovi uvodi v posamezne knjige oz. komentarji so marsikdaj sintetične sodbe ne le estetskega, ampak tudi vsebinsko pomenskega značaja. Nikakor ne moremo biti nezadovoljni niti s Šolarjevo kritično izdajo Detele, v kateri je dramatici tega pisatelja, do tedaj komaj znani, posvečena precejšnja pozornost. Skratka: čim prej bi se moral najti literarni zgodovinar, ki bi podobno delo – vsaj kot ga je Smolej – opravil tudi ob Medvedu, predvsem na njegovi dramatici.

Žal mi Beličičeva študija o Medvedu, ki je izšla v emigraciji, ni bila dostopna. Je ne bi njen avtor, če jo ceni in če je v nji kaj takšnega, za kar se zavzemam, čim prej izdal kot knjigo? Ne bi bilo izdajanje takšnih del še posebej naloga Mohorjevih družb, katoliških založb?

Ko bodo takšne študije na razpolago, bo mogoče odgovoriti na vprašanje, ki ga zastavljam in ki se mi zdi bistveno: koliko in v kakšnem pomenu je Medveda slovenska KC in SKS podpirala? Da ga je podpirala, ni dvoma. Medved je objavljaj v Domu in svetu, a tudi pri katoliških založbah. Osrednjega gledališča pa SKS ni imela v rokah; in tudi vpliva nanj ne; bilo je trdnjava liberalizma (Govekarja itn.). Vendar je Cankar prodril vanj, Medved ne ali komaj. Zakaj ne? Koliko je bil pri tem kriv sam? Njegovo delo so udje SKS očitno cenili, druga slovenska elitna kulturn(išk)a zavest očitno ne. Zakaj ne? Zgolj iz stilnih razlogov – zaradi zaostale literarne forme? V to bi dvomil. Iz vsebinsko pomenskih? Objava kritik MD bi že precej pripomogla k trdnejši sodbi, čeprav si od kritik kaj posebnega ne gre obetati. Ponavadi razkrivajo bolj stališča kritikov kot pomensko strukturo kritiziranih del. Si je mogoče kaj pomagati z Lenardovo, Opekovo itn. sodbo o Cankarjevi literaturi? Le kot gradivo za analizo časa, okolja. Čeprav tudi to ni odveč.

4 Da Medved kot duhovnik in civilna oseba ni živel socialno moralno zgledno, je dejstvo. Se pravi, da ga KC, ki je temeljila ravno na moralnih zgledih, ne bi smela – ni mogla? – propagirati. A zadevno se ni mogla sklicevati niti na Kreka. Je bil pa Krek zgleden kot politična figura, kot narodni voditelj, organizator, spodbujevalec ne le slovenskega katoliškega mišljenja in delovanja, medtem ko je Medved do konca živel zunaj Ljubljane, na vaseh in gradovih, zunaj politike, kulturni(ški)h kontaktov in angažmana. Je bil samotar? Če ne, in najbrž ne, ali je potem svojo komunikativnost izživiljal z erotičnimi pustolovščinami, ob alkoholnih eskapadah?

Tudi Pregelj ni bil ne politik ne kulturni itn. organizator ne motivator družbenega in društvenega življenja; in prav tako nezgleden glede alkoholičnih izpadov, o čemer poroča vsaj nekaj Koblar. Pa se mu je vendar posrečilo, kljub močnemu odporu nemajhnega in pomembnega dela KC, priti v središče slovenske literature; vsaj v 20. in 30. letih. (Po drugi vojni je bil izprt. A se zadnja leta vrača v slovensko zavest, čeprav še bistveno premalo.) Je razlog za različni sprejem Preglja in Medveda, njuni rojstni letnici deli niti poldrugo desetletje, le v estetski kvaliteti njunega dela? Razlika v kvaliteti brez dvoma je. Ali pa gre tudi za idejno moralno razliko, saj je Pregelj povzročal pohujšanja na idejni ravni – Plebanus Joannes, Matkova Tina, Thabiti kumi itn. –, obenem pa je bil stilni inovator, uveljavitelj tistega, čemur rečemo, upravičeno ali ne, slovenski ekspresionizem, medtem ko Medved ni povzročal ne enega ne drugega? Njegovi škandali so bili zgolj zasebni (in znotrajcerkveni).

O pervertiranosti, eklektičnosti, svojevrstni notranji protislovnosti literarnih del lahko govorimo tako pri Preglju kot pri Medvedu. Pri Preglju sem to poskušal pokazati v dveh obsežnih študijah – ob Plebanusu Joannesu in Bogovcu Jerneju; pri Medvedu bom to storil v študiji, katero pričujoče razglabljanje le uvaja. Pregljeva raztrganost je bila celo skrajna: kombinacija Mahničeve radikalne – klerikalne – ideologije (ta ni bila za Preglja značilna le na začetku, ampak v marsikateri sodbi, pisal je veliko esejev, še v 20. letih), z ultramodernizmi, izzivalnimi svoboščinami, naturalizmi, samo-voljami. Rezultat je estetsko seveda v skladu s Pregljevo literaturo, ki je, pogojno recimo, ekspresionistična; ki se ne ravna po klasičnem idealu harmonije in stilne uravnovešenosti, popolnosti.

Vse drugače pri Medvedu, ki svojo notranjo razcepljenost poskuša izraziti na liniji Prešerna, Gregorčiča, Stritarja, Schillerja. Se pravi, da skuša svojo fragmentiranost, pervertiranost harmonizirati: premagati ne le s popolno formo, ampak tudi idejno s sporočilom oz. z zgradbo drame – literarnega dela –, ki naj bi bila pomensko tako ustrojena, da bi raztrganost ublažila, premagala, ukinila.

To se Medvedu ni posrečilo. Bolj ko je v dramah – idejno – idealiziral, idiliziral, harmoniziral, bolj so postajale pervertirane, notranje spačene, vendar ne na Pregljev odprti, sproščujoči, stilno hoteni, estetsko učinkoviti način. Gotovo da tudi Pregelj veliko skriva. Vsak avtor skriva – hote in nehote; katoliški avtorji, če so svobodne narave, celo samovoljnostno titanski, kot je bil Pregelj, še posebej. A je neka meja ali merilo za to, koliko in kaj se skriva. Medved je hotel skriti skoraj vse; oz. vse je želel povedati – o sebi, o svoji nesrečnosti –, a tako, da je dajal temu že sproti v dramah ukinjajoč, presegaajoč, idealizirajoč, s tem vsiljiv pedagoško ideološki pomen. Njegove drame so kot španski škornji, kot Prokrustova natezalnica. Kot da so vsa »naravna« razmerja med njihovimi prvinami že od začetka spačena, tako so preformirana glede

na idealistična merila tedanje katoliške estetike, Ušeničnikove itn. ali celo klasične šilerjanske filozofije, ki je bila katoliški pogodu le po eni strani: kot klasična nasproti modernistični, dekadentni, kaj šele ekspresionistični; ne pa kot idealistična v duhu nemške filozofske klasike. Schiller je bil v svoji estetiki kantijanec, Kanta pa sta Mahnič in Ušeničnik seveda odklanjala, predvsem kot razsvetljenca, skeptika, subjektivista, utemeljitelja modernizma. Odklanja ga še zmerom celotna smer, ki izhaja iz Ušeničnika in/ali Tomca. Recimo – v politični emigraciji – filozof Milan Komar. Ima ga za glavnega začetnika in povzročitelja zla nove, meščanske, postsrednjeveške dobe. LZ bi moralo – to so njegove specifične naloge na meji med LZ in filozofijo kot filozofijo zgodovine – podrobno analizirati, kolikšen del je v Medvedovi literaturi šilerjanstva in s tem kantijanstva (tudi prešernovstva), kolikšen pa neotomizma oz. uradne cerkvene estetsko filozofske ideologije; takšnega posla bi se moral lotiti recimo Frane Jerman.

Zame – v študiji o Medvedu – to ni predmet preučevanja; bi pa bilo moje preučevanje lažje, bolj pripravljeno, če bi lahko že uporabljal izsledke omenjene specifične komparativne analize. Bila bi pomembna ne le za pristop k Medvedu, ampak tudi za širše območje: za ugotavljanje tedanjega stanja znotraj slovenske katoliške kulturn(išk)e zavesti. Prepričan sem, da ni bila tako enotna, kot se zdi, če sklepamo po likih Župnikov v Hlapcih in Grči; da se ni začela členiti šele od prve svetovne vojne – od tega temeljnega pretresa slovenske in evropske zavesti – naprej. Gotovo da se je položaj po l. 1918 – ali morda že 1916 – bistveno spremenil. S tem da se je začela sesuvati tisočletna fevdalna stavba Avstrije, tako vojaško kot socialno, je začela pokati tudi fevdalno zasnovana KC; tudi njene ideologije. A ni le pokala. Marsikdo v nji – posebej v Nemčiji in Zahodni Evropi, mislim na pojav modernizma, ki ga je tedanji papež silovito obsodil – je že pripravljaval nove rešitve, modele, platforme, ker je pač že prej ingeniozno čutil, izkušal, analiziral prihajajoče spremembe. Tak je bil ne le Izidor Cankar, ampak – v še mnogo večji meri – Ivan Cankar. Prepričan sem, da je Ivan vnesel v slovensko krščanstvo prvine, na katerih bo morala temeljiti prenovljena slovenska KC v praksi nove evangelizacije. Vnesel je čut za transcendenco, za absolutno, distanco do tosvetnega, do političnega kot strankarskega oz. kot utilitarno empirično relativnostnega, torej prav do področja, ki ga je Korošec razumel kot svojo najbolj priljubljeno domeno; in s Koroščem tudi tedanja slovenska KC. (Značilno je, da je Korošec podpiral Ehrlicha, stražarje, tj. v politicum usmerjene katoliške fanatike, ne pa Tomca, ki je gojil'asketizem in molitev. Je pa bil glavni ideolog Tomčevega mladčevstva Ušeničnik.) Ivan Cankar je krščanstvo tako radikalno subjektiviziral, da je segel bistveno čez okvirje KC kot ustanove. Vendar pa s tem ni rečeno, da njegove drže revitalizirana polprihodnja KC ne bi mogla sprejeti. S tem bo bistveno razširila svoj miselni okvir.

Naravo KC kot božjega telesa, sestavljenega iz svobodnih posameznih oseb, ki se ravna po osebnih avtonomnih vesteh in so v tem pomenu »subjektivne« (takšni kristjani ne delujejo kot hlapci, kot izvajavci hierarhičnih ukazov, ampak sami iz sebe, tvegajoče, iščoče, svobodno, niti ne kot kolektivni subjekti, ampak kot individualni), je najboljše razumel in zasnoval Ivan Cankar. Ne glede na to, da je pri tem krščanstvo kombiniral z *new age* momenti. Ti momenti so stranski proizvod osvežitve, ki jo je vnesel v slovensko krščanstvo. So tako rekoč nujno zlo subjektivnega iskanja in velike

osamljenosti, v kateri je Cankar iskal. ZKC ne le da mu pri tem ni pomagala. Oviralga je, kolikor se je dalo. V tem območju je zagotovo podpirala ideološko konvencionalnega Medveda.

5 Izidor Cankar je ubral že pred prvo vojno smer, ki ni bila več istovetna z Ušeničnikovo, kaj šele z Mahničovo. Ne le kot urednik DiS-a, ampak kot vzgojitelj mlade katoliške generacije je pripomogel k artikulaciji Majcnovega itn. sveta, čeprav se je pred konstruktivizmom Černigojevega tipa, pred futurizmom – da o dadaizmu in Podbevškovi literaturi ne govorim – že indignirano ustavil, vse to odklonil. Bil je razumen inovator, ki pa ni bil pripravljen na preostre idejne spore z okoljem. V duhu svojega reformizma in morda še bolj kot prefinjen esteta, ki je obenem politik in ve, da se spleča podpirati tisto, kar je estetsko kulturno vredno, saj bo v vsakem primeru prodrlo, se je odločil, da bo – v 20. in 30. letih – poskušal narediti Ivana Cankarja tudi za glavnega krščanskega umetnika; to je bila prva predpostavka in motivacija izdaje Ivanovih Zbranih spisov v bratrančevi redakciji.

S tem je Izidor toleranco KC do pluralnih umetnostnih pojavov zelo razširil. Tako daleč jo je raztegnil, da si niti Tomec ni upal Ivanove literature odkloniti, čeprav bi jo moral s stališča svojih načel preklesti. Tomec se je zadovoljil le s pripombo oz. nasvetom, naj bi mladi ljudje brali Cankarja le v izvlečkih oz. v predelanih obnavah; te obnove bi napisali pravoverni katoličani. Odsvetoval je neposredno branje Cankarja. Kar je še en dokaz ožine tega človeka oz. smeri, njegove in njene nepripravljenosti na koncilsko Cerkev, ki temelji na svobodni posamezni osebi, ne na fevdalno vodeni, ščiteni, oblikovani neavtonomni (ne)osebi kot predvsem udu kolektiva.

Izidorjevo prizadevanje Ivana vrniti Cerkvi in katolištvu je bilo drzno in bistro, po svoje jasnovidno; pogumno. Kako narediti za osrednjega avtorja krščanstva nekoga, ki je avtor dveh najbolj negativnih, kritično odslikanih likov ZKC, Župnikov iz Hlapcev in Kralja? Očitno sta bila ta dva lika oz. njuna platforma, ki se je nadaljevala s Korošcem in Ehrlichom, tuja in zoprna tudi Izidorju. Kar se je potrdilo med drugo vojno, ko se je Izidor odločal za Tita, ne za domobranstvo.

In smo sredi paradoksov (nepravičnosti, ne pa ne-umnosti) ne le zgodovine, ampak tudi ZKC. Medved. ki je bil zvest uradni KC oz. njeni tedanji splošni in veljavni (predcankarjevski) zavesti, je bil kasneje zato, ker ni uspel, tudi v (Z)KC odrinjen, pozabljen ne glede na svoje zasluge, namene, zvestobo; ne glede na njegov delni samozator, ki ga je izvršil na ljubo ZKC. Ni mu pomagalo niti to, da je v dramih Sreče kolo – gre za eno njegovih najboljših dram – dobesedno upesnil, uprizoril, dramatiziral socialni (socialno moralni) nauk tedanje KC, encikliko Leona XIII Rerum novarum. Dramatiziral jo je korektno, pošteno, solidno. Danes, ko KC znova opozarja na to encikliko, še zmeraj je njen temelj v gospodarsko-socialno-moralnih zadevah, bi bilo uprizarjanje Kolesa za KC propaganda, koristno. A kako naj si razložimo dejstvo, da ta drama ni bila do zdaj niti v reviji objavljena, ne uprizorjena?

Je iz časa nekaj pred 1900. Ker je Medved nato živel še deset let, si nenavadnega dejstva njene nenatisnjenosti in neuprizorjenosti ne moremo razlagati s tem, da po njegovi smrti ni bilo več nikogar, ki bi se za Medveda zanimal ali trudil; in da je prav tedaj nastopala sprememba estetskih meril pod Izidorjevim vodstvom. Desetletje med 1900 in 1910, ko je bil Medved najbolj plodovit, je bil čas Opeke, Evgena Lampeta, Lenarda in drugih radikalnih kritikov Ivanovega pomenskega sveta; naklonjen je bil

Medvedu. Kolo je vse drugače objektivno kot Na odru življenja in Posestrimi; tudi kot drama Za pravdo in srce. Najmanj je spačeno, najmanj pervertirano. Je gladek, uspešen, skoraj prepričljiv dramatski zagovor cerkvenih nauk, medtem ko sta Oder in Posestrimi v njunih notrinah radikalno posebni, individualizirani, medvedovski. Le navzven sta realistični in objektiv(izira)ni drami.

Na vprašanja, ki jih zastavljam in ki so širše pomembna, bi moralo odgovoriti LZ z analizo tedanjega duhovnega in kulturnega življenja na Slovenskem, Medveda samega in njegovih razmerij s tem življenjem in kulturnega stanja znotraj tedanje slovenske KC. Je pa imel Medved še eno nesrečo – in že tako se je, kot kaže posebno Oder, sam sebi neznanosko smilil –, namreč da je umrl »prezgodaj«. Bi se, če bi živel še dve ali tri desetletja, prilagodil novim razmeram, se približal Preglju in/ali Majcnu? Po eni strani bi to bilo mogoče, saj je bil – je živel – notranje raztrgan in bi mu raztrgana doba in razkrojena splošna zavest morda omogočila izraziti se bolj direktno, naravno, svobodno, medtem ko se v avstrijskem »harmoničnem« svetlu ni mogel. Po drugi strani pa se zdi tak razvoj – sprememba – pri Medvedu malo verjetna, saj bi moral spremeniti stil, tj. način viziranja sveta, svoje izhodišče; moral bi doživeti eksistencialno katastrofo in imeti moč, da bi se rodil iz nje kot Feniks. Takšne moči ravno Medvedu ne gre pripisovati. Ivan Cankar se je nevemkolikokrat notranje preoblikoval; tudi svetovno nazorsko. Bil je zadevno neznanosko svoboden (»iz-dajavec«), avtonomen – kar uprizarja v liku Petra v Pohujšanju. Medtem ko je značilno za Medveda, da je ostal pri heteronomiji. Njegov alkoholizem je imel drugačne vzroke kot Cankarjev. Medved je bežal v svobodo alkoholnih sanjarij – v drogo – pred svojo zaslužjenostjo, saj je v svojem realnem življenju svojo svobodo zatiral, se ji odpovedoval; prisilil se je, da je živel konvencionalno življenje v idejno vsebinskih zadevah. Metem ko je Ivan ekstatično popival, da bi si olajšal napore in muke, ki so spremljali njegova »izdajstva«, spremembe, ločitve, nova rojevanja. Cankar je bil – kot Prešeren – izjemno močna osebnost. Medved – nasprotno – slabič.

Medved je tudi nekaj spreminjal. A ne toliko sebe in svoje drže kot literarne žanre ali predmete, ki se jih je loteval; v tem je bil ekstravertiran, medtem ko je bil Cankar v tem skrajno subjektivist in introvertiranec. (V drugih rečeh pa skrajno navzven obrnjen, bорец (vojščak), polemik, socialna oseba, medtem ko se je Medved zapiral vase, v svojo skoraj že avtistično intimo. – Pač stalni paradoksi in protislovja človeka.) Medvedova prva dramska faza je upesnjevanje slovenske fevdalne, aristokratske zgodovine; so drame v verzih, heroične tragedije (Ostrovrhar, Kacijanar, Za pravdo in srce, Cesar Friderik na Malem gradu). Druga faza so meščanske drame (Sreče kolo, Na odru življenja, tudi Posestrimi, čeprav predstavlja ta igra že prehod v kmetiško okolje). Tretja – zadnja – faza so ljudske kmečke igre (Stari in mlad oz. Stari Jamnik, Črnošolec).

Je Medveda k tem spremembam gnala ambicija uprizoriti vse glavne slovenske stanove? Bil je brez dvoma ne le zelo egocentrična, ampak zelo ambiciozna oseba. Ali pa je menjal žanre, ker je ugotovil neuspeh najprej plemiškega, nato meščanskega? Ker je spremljal Finžgarjev uspeh, ta pa je bil v kmetiški drami? Ker so mu tako svetovali? (Kdo?) Ker je postala orientacija SKS po politični zmagi v letih 1907/08 vse bolj ruralistična, ljudska, v Krekovem duhu (manj v Šušteršičevem), saj so bili

kmetje glavni nosivci moči SKS in ZKC, ne pa meščani in vse manj fevdalci? Se je videl Medved v vseh treh stanovih – v Erazmu kot fevdalcu, Za pravdo, v Vilanovu kot meščanu in dramatiku, Na odru, v semeniščniku Pavlu, v Črnošolcu? Se je hotel gledati v vseh ali pa ni zmožgel objektivnih figur, ne da bi se v njih – zakrito in spačeno – izpovedoval sam kot posebna oseba?

Cankar je umrl le eno leto starejši od Medveda; Cankar dvainštiridesetleten. Pa sta povzročila povsem nasprotno vplive. Cankar je s svojo rano smrtjo celo omogočil, da so se najrazličnejše smeri sklicevale nanj, in vse enako legitimno: socialdemokrati, komunisti, liberalni svobodomisleci, katoličani, anarhisti itn. Vsakdo je – upravičeno – našel v Cankarjevem opusu nekaj zase; nekaj, kar ga je potrjevalo. Cankar je bil torej »objektiven«, pisec za druge, tak pisatelj, da je ustvarjal objektivne modele (mite), ki so pomagali ljudem k čim uspešnejšemu samorazumevanju; k samospoznavanju in k socialnim – celo političnim – akcijam.

Medvedu se prav to ni posrečilo. V nobenem njegovem liku se Slovenci – posebno tisti po prvi vojni – niso mogli prepoznati. Prepričan sem, da bi se mogla ena katoliška linija – Leonova – prepoznati v liku Leviniča iz Kolesa (Levinič ima že ime po Leonu – Levu), podjetnika, industrijca, sposobnega in uspešnega, moralnega in zglednega na vseh področjih. Levinič bi moral biti danes pravi zgled (mit), pristni slovenski meščansko krščanski heroj. Tako je Medved spet enkrat zamudil svojo priložnost. Da se torej reči, da je objektivno nesrečen; da ga stalno spremljajo nesreče kot zatirajoča ga naključja.

6 Leta 1977 sem na kranjskem simpoziju o problematiki slovenskega gledališča in dramatike, imel sem uvodni referat z naslovom Na sledi za slovenskim dramskim programom, kasneje je izšel v moji knjigi Drama, gledališče in družba, začel opozarjati na Medvedovo dramatiko. Ta moja zahteva in podobne so naletele na odpor. Še do danes je slovenska elitna kritična kulturniška zavest avantgardna ali postmoderna; še zmerom ne pozna slovenske tradicije. Zato se ne more niti v nji utemeljevati niti biti do nje ustrezno kritična. V 70. letih sem se načrtno analitično posvečal slovenski dramski tradiciji, napisal sem knjige o Cankarjevi, Stritarjevi, Vošnjakovi, Meškovi itn. dramatiki. Vendar je bil to šele začetek. Zdi se, da prav obdobja omenjenih dveh desetletij na prelomu stoletij Slovenci nismo mogli razumeti, dokler nismo ne le obnovili civilne družbe (in ustanovili nacionalno državo), ampak dokler nismo začeli izkušati tudi negativnih lastnosti CD. Te pa je mogoče izkušati šele tedaj, ko je CD udejanjena, vsaj deloma. Prej predstavlja predvsem pozitiven projekt; v boju zanjo je treba poudarjati le njene pozitivne lastnosti *vis-à-vis* slabim totalitarne družbe. Slabosti – hrbtna stran – CD se kažejo že kar od leta 1990 ali celo že nekaj let prej, od obnove slovenskega herojskega romantičnega boja za N(acionalno)D(ržavo). Prav to izkustvo šele omogoči razumevanje Vošnjakove (Doktor Dragan, Pene), Kristanove (Samosvoj, Kraljevanje, Kato Vrankovič), Cankarjeve dramatike (kritika strankarstva, buržoazije). Isto lahko rečem o razumevanju Cankarjevih Župnikov, Grče, Medvedove in Detelove dramatike itn. Šele s hipom, ko je slovenska KC prešla iz stanja preganjanosti, izolacije, neenakopravnosti, ko se je vrnila v svojo predvojno figuro –, je bilo mogoče o KC realno in pravično soditi tudi na kritičen način. Prej – v totalitarizmu – je pomenila kritika KC nekaj čisto drugega: podporo partijski monopolni itn. oblasti ter ideologiji naivnega in nasilnega marksizma.

Človek – raziskovalec – lahko vidi v objektu le tisto, kar je v subjektu samem; že Platon je dejal: le enako lahko spozna enako. Ne gre le za čustveno empatijo; niti le za načelno in praktično. Ne gre le za odprtost do predmeta, skladno s Kantovo terjatvijo po brezinteresnem odnosu do sveta, ki velja za umetnost in znanost. Gre povsem specialno za sposobnost posameznega preučevalca videti, kar mu je bilo prej in kar je drugim še zmerom skrito. Za to pa postane zmožen šele tedaj, ko dobi sam določena konkretna izkustva. Ta izkustva pa mu spet – na ravni, ki jo preučujem – omogočijo zgodovinske spremembe, objektivna dogajanja sveta, družbe, duha.

Zavedam se, da bo šele podrobna konkretna kritična analiza Finžgarjevih, preostalih Medvedovih in Meškovih pa Detelovih dram pa Robidovih itn. mogla dati ustrezno sliko različnih tokov znotraj SKS, krščanstva, katolištva.

Ivan Cankar je bil povsem osamljen v svojem religioznem iskanju – ne pa v svojem politično strankarskem. Zato nam je preveč prezentno le to. Pa je postala ravno Cankarjeva moralno verska drža zgledna za slovenske kulturn(išk)e kristjane, Križ na gori itn. – v 20. letih; ne pa množična konvencija, izhajajoča iz Ušeničnikovega nauka. Ta je bil umetnostno jalov. Krščanske držbe – spoznanja – Leskovca, Majcna itn. so žive, sveže in pristne prav danes; prav danes to znova spoznavamo. Le v splošnejšo zavest jih je treba dvigniti. Kar je naloga, ki nas – me – še čaka, čeprav pravkar izhaja moja razprava Majcnova dramatika v dveh knjigah.

Dvomim, da bi mogel postati Medved zgleden za nove slovenske rodove in/ali posameznike; z Majcnom, Leskovcem, Mrakom itn. se ne more meriti. Veliko pa nam lahko pomaga kritična analiza MD kot odkritje negativnih strani slovenskega katolištva, perverznih, nesvobodnih konstruktov, ki so delovali kot uzde in ječe, ne kot sproščene forme in/ali kot sistemi izražanja človeškega izkustva in spoznanja. Medvedov svet zelo zanimivo dopolnjuje svet Cankarjevih Župnikov in Govekarjevega Župnika. S posebne strani kaže, do česa pripelje notranja – in seveda zunanja – nesvoboda, konvencionalizacija, podružbljanje, odsotnost osebnega, pristnega, avtonomnega. Kam pripelje pristajanje na socialno moralo – na današnji »krščanski etos« – , ki ne temelji na osebni vesti in zavesti, na personalizaciji, kakršno je terjal Kocbek, a jo je žal preveč podrejal različnim kolektivitetam, svobodneje in čisteje pa so jo udejanjali Mrak, Majcen in Strniša.

SUMMARY

The paper treats the question of why Slovene literary history values Slovene dramaturgy less than prose and poetry and presents reasons for this lack of appreciation. It serves as an introduction to the analysis of the drama of the priest and poet Anton Medved. Because it is an introduction, it does not deal with the dramatic works themselves, but gives some methodological notions that are needed for this undertaking. The paper raises the question of why Medved's drama and literature in general became nearly unknown shortly after the author's death in 1910 as well as why the Slovene Catholic Church failed to defend him. Concrete reasons for this are given.

In the Introduction, which is of a comparative nature, the author characterizes a number of Slovene playwrights of the two decades around the turn of the century when Medved was active. Medved's dramas cannot be understood out of the context of contemporary Slovene drama, which, the author claims, was more powerful than it seems to us today. Except for Cankar's work, this period

NASTANEK IN RAZVOJ TERMINA ZNANSTVENA FANTASTIKA NA SLOVENSKEM

Poimenovanje literarnega žanra, ki mu danes rečemo znanstvena fantastika, se kaže ob podrobnejši obravnavi problema izjemno problematično, saj je termin veliko mlajši kot besedila, ki jih danes z njim označujemo. Angleška ustreznica (*science fiction*) je sicer nastala leta 1926, toda slovenska literarna kritika in literarna zgodovina sta jo odkrili relativno pozno. Še počasnejši je bil proces iskanja ustreznega slovenskega termina.

The name of the literary genre that we call *znanstvena fantastika* in Slovene (science fiction) today turns out to be exceptionally problematical when we undertake a more detailed analysis of it. This is because the term is much younger than the texts it labels. The English term "science fiction" first appeared in 1926; the genre was discovered by Slovene literary criticism relatively late. The process of finding a corresponding Slovene term was even slower.

Besedna zveza znanstvena fantastika je v slovenski literarni teoriji relativno nova, mlajša kot literatura, ki jo danes z njo označujemo. Prvi jo je uporabil Vladimir Bartol, ko je leta 1932 v *Modri ptici* pisal o E. A. Poeju, »izumitelj/u/ več novih literarnih zvrsti, ki so danes že prišle v uradno beletrijo ali vsaj z njo sumljivo čvrsto tekmujejo«.¹

»Poeov nazor o lepoti in umetnosti oplodi Baudelairea,« piše Bartol. »Iz njegovih treh kriminalnih zgodb nastane nova literarna zvrst: detektivski roman /.../ na Juliusa Verneja deluje, da začne pisati znanstveno fantastične romane.«²

V Bartolovem članku je jasno mogoče čutiti avtorjevo terminološko stisko, saj literarni žanr, za katerega v Ameriki že od leta 1926 uporabljajo izraz *science fiction*, poimenuje na več različnih načinov: tako omenja v zvezi z Wellsom termin fantastično utopični roman (in ga na ta način nekako ločuje od Verna. Lahko bi rekli, da intuitivno sluti, kako gre za dva tipa znanstvene fantastike, ki ju nekateri teoretiki danes delijo na znanstveno fantastiko prvega in znanstveno fantastiko drugega reda), nekoliko kasneje pa uporabi še izraz znanstveno utopični roman (kamor naj bi spadala oba, Verne in Wells, in naj bi bil potemtakem nadpomenka znanstveno fantastičnemu in fantastično utopičnemu romanu). Nekoliko niže govori še o zgodbah in jih imenuje utopično – fantastične, znanstveno analitične, fantastično tehnične in druge podobne.

Vse torej kaže, da je Bartol šele iskal pravi izraz za poimenovanje novega žanra, ki ga je po njegovem v literaturo vpeljal E. A. Poe.

Kljub temu da terminološko ni bil preveč natančen in se ni mogel odločiti, kako bi novo literarno zvrst poimenoval, pa je Bartol (že leta 1932!) zapisal izredno moderno definicijo znanstvene fantastike:

Znanost, tehnika, stroji so dosegli nepopisen razmah in postali železen fakt človeštva. Kdor z njimi danes ne računa, je slepec ali bedast trmoglavc. Naj bo dobro ali slabo: tako je. In vsa gori omenjena

¹Vladimir BARTOL, Edgar Allan Poe (19. I. 1809 – 7. X. 1849), *Modra ptica* IV/2 (1932/33), 46.

²Prav tam, 45.

literatura nosi pečat te dobe in tega duha /.../ Elementi take zgodbe so torej: spočetka zastavljen problem, zagonetka, ki jo je treba rešiti (imitacija znanstvene metode); dalje: oseba ali bitje, ki bo zagonetko rešilo. (Ker zavisi duhovitost rešitve od avtorjeve duhovitosti, si avtor navadno izbere človeka, ki mu je tolikšno sposobnost prisoditi, sam pa se skriva pogostoma za naivnega poslušalca in postavi tako čitatelja, publiko med sebe in svojega junaka; tako lahko pokaže vso svojo duševno silo, ne žali pa čitatelja, ki vidi v avtorju, kot se mu kaže, nekoga ki je še bolj omejen od njega.) Tretjič: metoda /.../ rešitve problema.³

Gre za izredno sodobno definicijo (znanstvene) fantastike, kjer se avtor ne izgublja v naštevanju tehničnih izumov prihodnjih dob, ki jih večina literarnih teoretikov njegovega in kasnejšega časa omenja kot *differentia poetica* nove literarne zvrsti, pač pa ugotavlja, da sta tipična lastnost znanstvene fantastike zastavljeni problem in znanstvena (ali navidezno znanstvena) metoda reševanja tega problema na eni strani in igra med omejeno obveščnim bralcem in izjemno obveščnim avtorjem, pri čemer so bralčev dvom, nelagodje, strah oz. začudenje pogosto izpeljani kot ena izmed literarnih tem.

Tako natančno zastavljena definicija in kopica bolj ali manj ustreznih terminov za poimenovanje novega literarnega žanra bi pravzaprav morali zadostovati, da se znanstvena fantastika zasidra v slovenski literarnoteoretični in literarnokritičski zavesti. Vendar se to ni zgodilo. Zdi se, da je Bartolov članek ostal bolj ali manj neopažen, saj je ostalo poimenovanje del, ki jih danes prištevamo k temu žanru, poljubno in naključno vse do šestdesetih let dvajsetega stoletja, tako kot je bilo poljubno pred njim.

Toda če pregledujemo tista dela, ki jih danes prištevamo k znanstveni fantastiki oziroma zanje pravimo, da so njeni predniki, ugotovljamo, da so tako njihovi avtorji kot tudi tisti, ki so o njih kritično pisali, nekako čutili, da gre za nekaj posebnega, za literarne pojave, ki nekako štrlijo iz ustaljene sheme tedanje literarne teorije.

Anton Mahnič svojo Indijo Koromandijo sicer še imenuje povest in je potemtakem ne občuti kot kaj posebnega, toda tako Tavčar kot Mencinger opremita 4000 in Abadona z neobičajnima in zelo preciznima podnaslovoma. Tako se zdi Tavčarju potrebno, da pod naslov zapiše kar majhno literarnoteoretično definicijo svoje zgodbe: »času primerna povest iz prihodnjih dob« in s tem bralca natančno pouči o svojem pripovednem postopku – o tem, da bo pripovedoval o svojem času, a tako, da bo projiciral dogajanje v prihodnje dobe – verjetno zato, da bi bralec tam, v prihodnosti, jasneje uzrl svoj čas in napake v njem. Gre za izvorno, a klasično definicijo utopije, kot jo lahko veliko kasneje beremo pri Thomasu Nipperdayu.

Tudi Mencinger čuti, da mora pod naslov svojega Abadona bralcu zapisati še dodatno pojasnilo, da gre za bajko, in s tem izpostavi element fantastičnosti.

Oba, tako Tavčar kot Mencinger poudarjata v podnaslovu še pripovedovalca. Tako naj bi 4000 napisal po vzorih dr. Ničmaha dr. Nevesekdo in Abadona neki Nejaz Nemcigren. Če pustimo ob strani igro s sprevačanjem imen in to, kaj je izbrano ime povedalo bralcem, avtorjevim sodobnikom, vendarle ne moremo mimo dejstva, da sta oba avtorja izpostavila pripovedovalca že na naslovnici. Gotovo tudi zato, ker sta svoje delo občutila kot igro med bralcem in avtorjem, kot miselni eksperiment, ki ga lahko izvede avtor le, če je bralec pripravljen na določeno obliko komunikacije, v katero vnaša t. i. *willing dispense of disbelieve*. Avtorja sta torej že v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja čutila, da gre pri tem literarnem delu za nekaj posebnega. In to nekaj

³Prav tam, 46–47.

se kasneje, veliko kasneje izkaže kot ena temeljnih značilnosti novega literarnega žanra.

Da gre pri 4000 za besedilo, ki z literarnozvrstnega vidika štrli iz ustaljene sheme, so zaznali tudi Tavčarjevi sodobniki, tedanja in kasnejša literarna kritika. V Ljubljanskem zvonu leta 1892 lahko preberemo najavo knjižne izdaje »satiriške fantazije 4000«. ⁴ Urednik je torej sestavil nov termin, kljub temu da je sam Tavčar svoje delo v podnaslovu z literarnoteoretičnega vidika jasno definiral kot utopijo.

Ker se je zdelo, da 4000 ne spada v nobenega od uveljavljenih literarnih žanrov, je bilo tudi poimenovanje bolj ali manj poljubno – odvisno od čustev, ki jih je Tavčarjevo delo (in sama avtorjeva oseba) vzbujala v človeku, ki je o njem pisal.

In tako lahko najdemo v opombah Marje Boršnikove k četrtemu zvezku Tavčarjevega Zbranega dela na isti strani kar tri različna poimenovanja, pač iz treh različnih zornih kotov. Cankar pripoveduje o navdušenju tedanje mladine: »Spominjam se, kako smo se mladi fantje navduševali za Tavčarjevo briljantno pisano satiro ,4000'.⁵ V Slovenskem narodu, ki je Tavčarju naklonjen, opozarjajo svoje bralce na izid »zanimive satirične fantazije ,4000'.⁶ Anton Mahnič, pa je satiro 4000 »že med izhajanjem označil za brezsmiselno in psovalno«. ⁷ Marja Boršnik imenuje v monografiji o Ivanu Tavčarju 4000 utopična satira.⁸

S terminom satira si pomaga tudi Anton Slodnjak, ko piše o Tavčarju v Zgodovini slovenskega slovstva, vendar se mu ne zdi, da bi izbrani termin popolnoma zadostoval, saj dodaja, da gre za satiro, ki ima »polemičen in burlesken značaj«, ⁹ ki groteskno poenostavlja in marsikaterikrat na glavo postavlja nasprotnikove nazore,¹⁰ pri tem pa posebej izpostavlja obširne prikaze »znanstvene zaostalosti (in) sovraštva do tehničnega napredka.«¹¹

Pazljiv pogled na termine, s katerimi so si sodobniki in kasneje literarna kritika prizadevali najti ustrezno besedo za poimenovanje »času primerne povesti iz prihodnjih dob«, pokaže, da so poskušali tako s satiro (polemično, burleskno, groteskno, brezsmiselno, psovalno, utopično) kot tudi s (satirično, satiriško) fantazijo. Nihče se ni spomnil, da bi 4000 poimenoval s terminom, ki ga je zanj določil avtor. Večina kritikov je omenjala le utopične vzore, ki naj bi se Tavčar po njih zgledoval. Z vidika teze, da je treba šteti 4000 k prednikom slovenske znanstvene fantastike, pa se zdi še posebej pomembno, da sta bili v tem kontekstu uporabljeni obe besedi, ki sestavljata termin znanstvena fantastika, saj govori Funtek o fantaziji in Slodnjak o obširnih prikazih znanstvene zaostalosti in o vrsti odnosa do tehničnega napredka.

Podobna poimenovalna nemoč literarne kritike se nam pokaže ob Mencingerjevem Abadonu. Velika večina tistih, ki pišejo o tem Mencingerjevem delu, si pomaga tako, da se poimenovanju izogne ali pa uporabi kar avtorjev podnaslov: bajka za starce ali

⁴Obvestilo v Listku, *Ljubljanski zvon* XII (1892), 57.

⁵Cit. po Marja BORŠNIK, Opombe, Ivan TAVČAR, *ZD* IV (Ljubljana, 1966), 370.

⁶*Slovenski narod* 28. dec. 1891. Cit. po M. BORŠNIK.

⁷Cit. po M. BORŠNIK.

⁸Marja BORŠNIK, *Ivan Tavčar* (Maribor, 1973), 481.

⁹Anton SLODNJAK, *Zgodovina slovenskega slovstva* III. (Ljubljana, 1961), 264.

¹⁰Prav tam, 264.

¹¹Prav tam, 265.

samo bajka. — Zavedajoč se, da ne gre za pravo bajko, jo postavi Ivan Grafenauer v svoji Zgodovini novejšega slovenskega slovstva (1911) med narekovaje:

»Prava snov bajke so fantazmagorije bolnikove.«¹²

Tudi Josip Tominšek se v Predgovoru k IV. zvezku Mencingerjevih Izbranih spisov (1927) odloča za termin bajka: »kar je spisal, to ni roman, leposloven spis, ki boža čustva in naslaja domišljijo; 'bajka' je.«¹³ Nekoliko niže pa pojasnjuje še pripovedni postopek: »Pisatelj je krenil na čisto svoja pota, kjer mu je bilo mogoče, brez utesnitve v spono zunanjih ozirov in realnih ovir, razviti bujnost in pestrost izsledkov, ki so mu nastali ob opazovanju vrvenja na človeškem mravljišču; izbral si je obliko sanj, blodenj, neoviranih po času, prostoru in sredstvih.«¹⁴

Pisati o »vrvenju na človeškem mravljišču« neovirano po »času, prostoru in sredstvih« pa z drugimi besedami pomeni uporabljati pripovedni postopek, ki je značilen tako za utopijo kot tudi za kasnejšo znanstveno fantastiko.

Podobno ugotavlja tudi Slodnjak, ki v Zgodovini slovenskega slovstva (1961) v »doslej fantastični – pravzaprav sanjski pripovedi« prepozna »elemente utopije.«¹⁵ Na ta način Slodnjak po kriteriju pripovednega postopka nekako razdeli Abadona na dva dela – in s tem postavlja temelj kasnejšemu analiziranju znanstvenofantastične kritike, ki se resnično zanima le za utopična poglavja v Abadonu.

Utopični pripovedni postopek »bajke za starce« je najprecizneje opisal Jože Pogačnik:

»Gre torej za alegorično in moralistično zasnovano besedilo, v katerem so tematizirane človečanske zablode. Mencinger je svojo zasnovu prenesel v eno od prihodnjih stoletij, to pa je izključno zgolj tehnična zadeva, s tem je dobil možnost, da je prevladujoče tendence svojega časa razvil do skrajnosti, poleg tega pa si je omogočil retrospektiven pogled na svoje in na vsa prejšnja stoletja.«¹⁶

Literarna kritika pa v Abadonu ni opazila le njegovih utopičnih elementov (in virov), tako Tominšek kot Grafenauer sta izpostavljala tudi znanstveno-tehnične elemente v »bajki«.

Tominšek piše: »o tehničnih stvarih se je mogel poučiti iz zbornika 'Buch der Erfindungen', ki ga je imel v knjižnici«¹⁷ in s tem izpostavlja, da je Mencinger uporabljal isto metodo, kot Jules Verne in kasneje pri nas Damir Feigel, ki sta prav tako imela dostop do poročil o najnovejših dosežkih tedanjega tehničnega razvoja in sta na njihovi podlagi nato anticipirala nadaljnji razvoj znanosti in tehnike ter njun vpliv na človeško družbo.

Ta znanstveni princip pri upovedovanju družbe prihodnosti je pri Abadonu opazil tudi Grafenauer (1911):

»Po zgledu znane Balamyjeve utopije 'Looking backward' (1888), /.../ je Mencinger na tem mestu satirično naslikal ideal nekake socialistično-despotične države. Po Darwinovem pravilu oziroma po izkušnjah dobrih živinorejcev, izbira država za

¹²Ivan GRAFENAUER, *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva* II (Ljubljana, 1911), 443.

¹³Josip TOMINŠEK, *Predgovor*, Janez MENCINGER, *IS* IV (Ljubljana, 1927), IX.

¹⁴Prav tam, X.

¹⁵SLODNJAK, n. d., 295.

¹⁶Jože POGAČNIK, *Zgodovina slovenskega slovstva*. IV (Maribor, 1970), 178.

¹⁷TOMINŠEK, n. d., XV.

pleme moške in ženske samo najboljše ‚pasmе‘...¹⁸ Še močneje kot v 4000 in Abadonu je bila zveza literature z znanostjo opažena pri Šubičevem Pogubnem maliku sveta, saj ugotavlja Slodnjak v Zgodovini slovenskega slovstva, kako ima: »Spis(!) /.../ elemente fantastične in sanjske povesti ter filozofskega razpravljanja. Če bi vpletel avtor še kakršnekoli novelistične ali pripovedne konflikte, bi lahko njegovo delo označili kot inačico tendenčno *poučnih fantastičnih povesti, kakor jih je pisal Jules Verne*.¹⁹ Ne gre potemtakem za popolno kopijo Julesa Verna, ampak za »nekakšno sintezo med antičnim mišljenjem in modernimi znanstvenimi spoznanji in izumi.«²⁰ Znanstveni princip in Vernovi podobna metoda dela sta že tako izraziti, da ju ni mogoče več spregledati.

Še manj je mogoče vpliv Julesa Verna spregledati pri Damirju Feiglu, najvidnejšem in najplodovitejšem avtorju znanstvenofantastičnih zgodb med obema vojnama – avtorju, za katerega zgodovina slovenske znanstvenofantastične literature ugotavlja, da njegovo delo ni le nekakšen prednik znanstvene fantastike (kot so to 4000, Abadon, Jakličev Pantheon, Trdinovo Razodetje in Pogubni malik sveta). Feiglovo delo preprosto je znanstvena fantastika.

Kljub temu da je Amerika dobila izraz za nov literarni žanr že leta 1926 in kljub temu, da je Bartol v Modri ptici že leta 1932 novi žanr definirjal in predlagal zanj vrsto poimenovanj, slovenska literarna kritika za Feiglovo delo nikakor ni mogla najti ustreznega imena. Poskušali so na najrazličnejše načine: V Mladiki (1929) najavljajo izid romana Na skrivnostnih tleh z naslednjimi besedami: »Na skrivnostnih tleh‘ je pravzaprav šaljiva zgodba, nekakšna groteska na zgodbe Karla Maya«. In potem groteskni element natančneje definirajo: »Groteskni so opisi običajev in uredb v tej državi, vse naprave so fizikalni pojavi po Einsteinovi teoriji.«²¹

Skratka, tisto, kar razločuje Na skrivnostnih tleh od navadne šaljive zgodbe, je grotesknost – le-ta pa ni nič drugega kot znanstvena (Einsteinova) izpeljava fizikalnih pojavov, le da je avtor sestavka nekoliko neroden in za literarni pojav ne najde ustreznega izraza.

Leta 1931 piše Andrej Budal v Ljubljanskem Zvonu o Feiglovem romanu Čudežno oko. »Ta zamisel /s pomočjo posebne aparature brati tuje misli, op. M. K./ je v povesti precej zabavno razvita in ponazorjena. Knjiga skuša biti satira zoper senčne strani naše civilizacije. Primešano zrnce fantastike povzroča zapetljaje, ki niso nič smešnejši nego v resničnem življenju brez take primesi.«²²

Ko najavljajo isto delo v Mladiki, so nekoliko bolj iznajdljivi. Ne zadošča jim opis kot »povest, satira z zrcem fantastike«. Damir Feigel se jim »je pokazal kot prvi slovenski pisatelj, ki hoče pisati zabavnohumoristične utopije iz sveta moderne tehnike.«²³ Na ta način so pri Mladiki prvi, ki definirajo znanstveno fantastiko kot naravoslovno-tehnično utopijo, tako kot je to storil veliko kasneje eden vodilnih teoretikov znanstvene fantastike M. Schwonke.

¹⁸GRAFENAUER, n. d., 446. — Podčrtala M. K.

¹⁹SLODNJAK, n. d., 299. — Podčrtala M. K.

²⁰Prav tam, 300.

²¹Pr., Damir Feigel, Na skrivnostnih tleh, Nove knjige, Mladika X (1929), 349.

²²Andrej BUDAL, Damir Feigel, Čudežno oko, Ljubljanski zvon LI (1931), 384.

²³Sm. V., Damir Feigel, Čudežno oko, Nove knjige, Mladika XII (1931), 70.

Ob Feiglovem Čarovniku brez dovoljenja beremo v isti reviji (dve leti kasneje) veliko ohlapnejšo literarnozvrstno opredelitev Frana Saleškega Finžgarja: »Lahkotna, zabavna, nekoliko razvlečena povest s smešno resnimi detektivskimi in čudežnimi iznajditeljskimi dogodivščinami iz bodoče napredne tehnike.«²⁴

Budalov poskus literarno zvrstne definicije Čarovnika brez dovoljenja v Ljubljanskem Zvonu je nekoliko boljši: »Nekatere Feiglove povesti imajo precej izrazito družabno želo, njih fantastika se zdi le preprost pripomoček, da se jasneje in določneje izrazijo izkrivljene življenjske črte«²⁵ in močno spominja na stališče o funkciji znanstvene fantastike, kot jo v sodobni slovenski misli o znanstveni fantastiki zastopa Žiga Leskovšek.

Nekoliko pozno (leta 1937) je o Čarovniku brez dovoljenja poročal še Silvester Škerl v Luči. Kjub temu, da Feiglu ni popolnoma naklonjen (govori o njegovem »abotnem« domisleku) presenetljivo pronicljivo izlušči avtorjev pripovedni postopek in ugotavlja, kako se Feigel trudi, da bi dal svoji zgodbi: »navidezno znanstveno utemeljeno podlago in jo tako potegnil v realni vsakdanji svet /.../. Nemogoče, nadnaravne dogodke prikazuje v okviru povsem naravnega, da, celo skromno naturalistično opazovanega sveta, kot enako vredne, to se pravi, kot enako mogoče in naravne. To doseže /.../ s finto znanstvene utemeljitve.«²⁶ Z drugimi besedami: z znanstvenim ali s psevdoznanstvenim instrumentarijem vzpostavlja ontično celovitost v začetku narušenega sveta — tako kot je definiral znanstvenofantastični pripovedni postopek poljski pisatelj Stanislaw Lem.

Opazovanje literarnokritičnega vrednotenja Feiglovega dela med obema vojnama kaže, kako so njegovi sodobniki kos za koščkom sestavili »malo literarno teorijo« znanstvene fantastike. Če k temu dodamo še Bartolovo tehtno razmišljanje o Poeju v Modri ptici, ne moremo mimo vprašanja, kako je mogoče, da so povojni literarni zgodovinarji vse to prezrli in vse delo v zvezi z literarnoteoretičnim definiranjem znanstvene fantastike, v zvezi z iskanjem ustreznega termina zanjo začeli tako rekoč znova. Da je temu res tako, dokazuje zapis Lina Legiša o Damirju Feiglu v VI. zvezku Matičine Zgodovine slovenskega slovstva: »ni pa prezrl tudi motivov, ki so se mu ponujali ob nastopu avtomobila, letala, sploh ob razvoju sodobne tehnične znanosti«²⁷ in s tem priznava, kako (leta 1969) še ne pozna termina znanstvena fantastika in kako tovrstna literatura zanj ni drugega kot kupček nekoliko opaznejših motivov.

Kot rečeno, se je iskanje ustreznega termina po drugi svetovni vojni začelo znova. Toda tokrat je šlo vendarle nekoliko laže in hitreje, saj se je medtem ameriška znanstvenofantastična književnost že izkopala iz geta tretjerazrednosti in »pulp magazinov« ter začela uspešno osvajati knjižni trg. V petdesetih letih je bliskovito osvajala tudi Evropo, tu hitro našla vrsto privržencev, ime zanjo: science fiction pa je postalo splošno znan pojem.

²⁴Fran Saleški FINŽGAR, Damir Feigel, Čarovnik brez dovoljenja, Nove knjige, *Mladika* XIV (1933), 393.

²⁵Andrej BUDAL, Damir Feigel, Čarovnik brez dovoljenja, *Ljubljanski zvon* LIII (1933), 625–626.

²⁶Silvester ŠKERL, Damir Feigel, Čarovnik brez dovoljenja Kolumb, Pisatelji in knjige, *Luč* X (1937), 101.

²⁷Lino LEGIŠA, *Zgodovina slovenskega slovstva* VI (Ljubljana, 1969), 53.

Na Slovenskem se pojavi termin science fiction leta 1953. Vlasta Pacheiner predstavlja v sestavku Razmah in kriza science-fiction povojni slovenski publiki očitno neznan žanr književnosti, saj začne z retoričnim vprašanjem: »Kaj je pravzaprav Science-Fiction?«²⁸ Zaradi lažjega sporazumevanja skuša nato angleški termin prevesti in predlaga izraz znanstveno-fantastični roman. Promocijo »Science-Fiction« opremi avtorica tudi z literarnoteoretično definicijo, ki je, po našem mnenju, veliko ustrežnejša kot vse, ki so ji v naslednjih tridesetih letih sledile. V nasprotju z Linom Legišo zanjo »Science-Fiction« niso le »romani o poletih v vesirje«. Vlasta Pacheiner izpostavi »dve bistveni lastnosti SF«: »Zgodba, v kateri ,nastopa' /.../ raketa je /.../ fantastična«²⁹ in »Taka naprava je ,možna'. To nam zagotavlja razvoj moderne tehnike /.../. Avtor /.../ zgodbe o medplanetarnih raketah se /.../ ne oddaljuje od realnosti, pač pa jo hoče nadaljevati, jo prehiteti.«³⁰ In potem povzame: »SF se razlikuje od druge fantastične literature prav po veliki 'verjetnosti', ki jo je vpeljala.«³¹ Na ta način sicer utrdi svojo definicijo, po drugi strani pa pokaže, kako ni čisto prepričana o ustreznosti svojega predloga za slovenski prevod angleškega termina, saj se na mestu, ko želi utrditi svojo definicijo, ko torej želi biti znanstveno prepričljiva, odloči za originalni izraz, za *Science-Fiction*.

Naslednji predlog, kako poimenovati science fiction s slovensko besedo, je prispevala Zlata Pirnat. Leta 1956 je v Naših razgledih pisala ob petdesetletnici smrti Julesa Verna in članek o njem naslovlila Fiktivno-znanstvena literatura. Ker je bil njen predlog nov in ker bi se utegnili zgoditi, da kdo ne bi vedel, kaj ima v mislih, ob njem kasneje v besedilu navaja še originalni termin: »Ker ga tudi danes (Julesa Verna op. M. K.) prebiramo, kot da bi bil sodoben pisatelj, ne le zato, ker je znanost že uresničila vse njegove napovedi in sanje, ampak tudi zato, ker je dal polet novi literarni zvrsti, tako imenovani: fiktivno-znanstveni literaturi (science-fiction).«³²

Iz istega leta izvira še en predlog za poimenovanje znanstvene fantastike. Pravzaprav ne gre toliko za uvajanje termina, kot za poskus, kako slovenskemu bralcu (nestrokovnjaku) povedati, kaj je science fiction. V Obzorniku številka 5 iz leta 1956 poskuša urednik v uvodu k Arriglerjevemu prevodu Goldove zgodbe Človek iz dveh delov takole: »V zadnjem času se je pojavila v Ameriki nova zvrst književnosti, ki jo Američani imenujejo ,science fiction', s čimer je izraženo leposlovje, ki so mu osnova fantastične, ,znanstveno' podprte, oziroma razložene predpostavke.«^{33 34}

Danes uveljavljeni termin znanstvena fantastika je pravzaprav vpeljal Niko Sekula v januarski številki Življenja in tehnike leta 1962: »Science Fiction — zgodbe, ki napovedujejo bodočnost, znanstvena fantastika je posebna zvrst književnosti, ki pa je doslej vnaprej napovedala in opisala že prenekatero tehnično novost.«³⁵

²⁸V/lasta/ P/ACHEINER/, Razmah in kriza science-fiction, *Beseda* II/7–8 (1953), 508.

²⁹Prav tam, 508.

³⁰Prav tam, 508.

³¹Prav tam, 509.

³²Zlata PIRNAT, Fiktivno-znanstvena literatura, *Naši razgledi* 1956, 1, 25.

³³H. GOLD, Človek iz 2 delov, prev. V. Arrigler, *Obzornik* 1956, 5, 448.

³⁴*Življenje in tehnika* 1959, 1, 14.

³⁵Prav tam, 14.

S tem uporablja Sekula prvi oznako znanstvena fantastika kot samostojno sintagmo (za razliko od V. Bartola in V. Pacheinerjeve, ki sta besedno zvezo uporabljala le v funkciji levega prilastka k terminu roman).

Isto žanrsko oznako je v šesti številki Mladih potov (1959/60) v zapisu o knjižnih novostih založbe Mladinska knjiga za romane H. G. Wellsa Prvi ljudje na Mesecu, Aleksandra Beljajeva Zvezde Kec in Predraga Jirsaka Mesečevi otroci uporabil tudi Ivo Šolar.

Ob Šolarjevem dojemanju znanstvene fantastike je vsekakor treba omeniti, kako se mu to zdi literatura, primerna v prvi vrsti za mlade bralce: »Vsekakor je treba priznati, da je delce spretno napisano, da je popolnoma napeto – hkrati pa bi slovenskemu prevodu ne škodil nekoliko obširnejši predgovor ali zagovor, ki bi mlademu bralcu nekoliko razsvetlil miselne osnove, na katerih je zrasla H. G. Wellsova podoba fantastične civilizacije na Mesecu.«³⁶ Naše pozornosti pa je vreden gotovo tudi Šolarjev nekoliko pejorativen odnos do znanstvene fantastike, ki je impliciran v oznaki »delce«.

Ponovno odkritje termina znanstvena fantastika sprva v slovenskih literarnih krogih ni napravilo kaj velikega vtisa. Očitno je bil sprejet kot eden v vrsti bolj ali manj ustreznih predlogov, kako sloveniti science fiction. In tako najdemo v prevodu Macdonaldove razprave Teorija masovne kulture v Perspektivah 1961/62³⁷ spet angleški termin, v drugi številki Obzornika iz leta 1962 pa v uvodu k prevodu Hamiltonove povesti Gostilna zunaj sveta urednik predlaga celo nov termin: »V razdobju med svetovnima vojnama je začela cveteti tako imenovana »science fiction literature«, znanstvenodomišljajska književnost po naše.«³⁸

Zdi se, da je pomenil dokončno promocijo termina znanstvena fantastika založniški projekt Spektrum 1963 založbe Življenje in tehnika. Na zadnji strani 18. številke revije Življenje in tehnika (1962) je mogoče prebrati oglas z naslednjo vsebino: »Zbirka najboljših znanstveno-fantastičnih romanov Spektrum 63.«³⁹

Žanrska oznaka, ki jo je založba izbrala za novo zbirko znanstvenofantastičnih romanov, se je v slovenski literarni zavesti zasidrala verjetno zato, ker so Spektrum 63 promovirali z velikim medijskim pompom. Uredništvo Življenja in tehnike je v okviru programskega dela založbe ter v zvezi s knjižno zbirko sklicalo na pogovor o znanstveni fantastiki. Poročilo o tem je za dnevnik Delo zapisal Jože Snoj in ob tem znanstveno fantastiko ponovno definiral kot književnost, ki »ne pomeni tehnokratskega razpravljanja o posameznem tehničnem ali znanstvenem področju /.../, temveč je prava literarna zvrst, ki ima za osnovo svet v določenem obdobju razvoja, katerega si je izbral pisatelj zato, da bi opisal ljudi v njem ter njihove materialne in duhovne kulture.«⁴⁰ Ob tem pa Snoj še posebej poudarja »pisateljev ustvarjalni akt, to se pravi njegovo zmožnost, da na podlagi svojih resničnejših umetniških doživetij izsanja

³⁶Ivo ŠOLAR, Nove knjige (H. G. Wells: Prvi ljudje na Mesecu), *Mlada pota* VIII/6 (1959/60), 371.

³⁷Dwight MACDONALD, Teorija masovne kulture, *Perspektive* II/17 (1961/62), 835.

³⁸Edmond HAMILTON, Gostilna zunaj sveta, *Obzornik* 1962, 2, 126.

³⁹Notranja stran zadnje strani, *Življenje in tehnika* 1962, 18.

⁴⁰Jože SNOJ, Dve možnosti: omama ali osveščanje: Razgovor o znanstveni fantastiki v knjigi, *Delo* V/140 (1964), 7.

nov, fantastičen svet, ki je zato samo v neko drugo sfero postavljen naš svet /.../. Gledano s tega stališča tudi ni nobene ovire, da se ne bi dela v zvrsti fantastične literature dokopala do velikih umetniških vrednot.«⁴¹

Na ta način Jože Snoj ne le da v slovenski literarni zavesti dokončno utrjuje termin znanstvena fantastika, ampak istočasno tovrstni literaturi odpira pot od »delca« k (literarnemu) delu, iz geta drugo- ali tretjerazrednosti v svet »prave, velike, etabrirane literature«. In literarna zgodovina slovenske znanstvene fantastike kaže, da je bilo Snojevo zaupanje v njene ustvarjalne zmožnosti več kot upravičeno.

Termin znanstvena fantastika se v slovenski literarni teoriji zamaje samo še dvakrat. Najprej leta 1966, ko Boris Grabnar v svoji knjigi *Amerika za ekranom* odločno zagotavlja, kako sta science fiction in fantasy dve popolnoma različni struji v sodobni ameriški književnosti in kako fantastična književnost nima nobene zveze z znanostjo, saj je to vrsta pripovedništva, kjer nastopajo vile, škrti in čarovnice. Science fiction pa je vrsta pripovedništva, ki predvideva človeški napredek in njegov vpliv na človeka in družbo.⁴² Ker smo si z izrazom znanstvena fantastika povsem odvzeli možnost razlikovati obe smeri, predlaga Grabnar za science fiction raje termin znanstveno leposlovje.

Zadnji poskus zamenjati termin znanstvena fantastika in utemeljiti njegovo neustreznost najdemo v Kmeclovi Mali literarni teoriji. Avtor pojasnjuje, da je prišlo do pomote zaradi avtomatičnega prevajanja besede fiction v fantastiko, kar je seveda napak, saj pomeni v angleščini beseda fiction le pripoved in ne izmišljenosti, fantastičnosti kot pri nas. Zatorej predlaga ustrežnejši prevod: »znanstvena pripoved« ali »na znanstvenih snoveh utemeljena pripoved«.⁴³ Toda bilo je že prepozno. Ne glede na neupravičenost ali upravičenost Grabnarjevih in Kmeclovih pomislov se je termin znanstvena fantastika v slovenski literarni zavesti že tako močno zasidral (poleg vsega drugega ga je »uzakonil« tudi leksikon *Literatura Cankarjeve založbe*), da ga ni bilo mogoče več zamenjati. Založbe so pošiljale na trg vedno več del pod to žanrsko oznako, revija *Življenje* in tehnika je uvedla literarno rubriko z naslovom *Znanstvena fantastika* in razpisovala literarne natečaje za najboljše znanstvenofantastične zgodbe, izhajali so (kot v Ameriki) almanahi slovenske in tuje znanstvenofantastične literature in najbolj goreči so ustanavljali znanstvenofantastične »fan klube«. Termina znanstvena fantastika torej ni mogoče več zamenjati s kakim ustrežnejšim. Pa tudi prave potrebe za to ni, saj je razvoj žanra vendarle pokazal, da je tudi znanstvena fantastika v prvi vrsti fantastika, ki jo poseben pripovedni postopek, poseben izbor tem in njen specifičen odnos do avtorjeve (bralčeve) sedanjosti definirajo kot enega izmed njenih tipov – pač kot znanstveno fantastiko.

⁴¹Prav tam, 7.

⁴²BORIS GRABNAR, *Amerika za ekranom* (Maribor, 1966), 26.

⁴³MATJAŽ KMECL, *Mala literarna teorija* (Ljubljana, 1976), 304.

SUMMARY

The syntagm *znanstvena fantastika* (science fiction) in Slovene literary theory is relatively new, younger than the literature that it refers to. It was first used by Vladimir Bartol, who in 1932 wrote about Edgar Allan Poe and the literary genres that he introduced in modern literature. The problem with the term *znanstvena fantastika* arises when we wish to define the literary genre of those works that were produced before the term was used for them. An analysis of literary criticism and literary history on Mencinger's *Abadon*, Tavčar's *4000* and Šubic's *Pogubni malik sveta*, which were all written at the end of the 19th c., shows that their authors were aware of how these works failed to fit into the established system of genres. The critics noticed the 'scientific principle' by which future society was presented textually, as well as the connection between that society and the writer's experience of the contemporary Slovene political reality. In their essays we find a terminological crisis, which becomes apparent in their attempt to avoid any term at all or to simply borrow the genre terms that the authors themselves had proposed.

Since Bartol first used the term *znanstvena fantastika* in 1932, it might be justifiable to expect that critics would use it at last in connection with the work of Damir Feigel, who in the 1920's and 30's published a number of science fiction stories and novels whose similarity to those of Jules Verne cannot be overlooked. Nevertheless, this is not what happened. Feigel's publications are described as "light, entertaining stories about miraculous inventive adventures with future technology," "amusing utopian adventures from the world of modern technology," "satires on the dark side of our civilization with a grain of fantasy," etc. Slovene literary criticism discovers the term science fiction in 1953. Vlasta Pacheiner translates it into Slovene with the phrase *znanstveno-fantastični roman* (science fiction novel); Zlata Pirnat proposes the translation *fiktivno-znanstvena literatura* (fictional-scientific literature); in Obzornik we find the proposal "*belles lettres* based on the fantastic, 'scientifically' based or, at least, explained premises.

The current term was introduced by Niko Sekula in 1959 in *Življenje in tehnika*. The term *znanstvena fantastika* was used as an independent syntagm rather than an attribute, as it had been until then.

The term *znanstvena fantastika* was finally stabilized with the promotion of the collection of "najboljši znanstvenofantastični romani" (the best science fiction novels) *Spektrum 63* published by *Življenje in tehnika*. The promotion was accompanied by a flurry of media activity.

But the terminological controversy did not end there. In 1966 Boris Grabnar attempted to promote the term *znanstveno leposlovje* (scientific *belles lettres*). Kmecl's *Mala literarna teorija* suggests either *znanstvena pripoved* (scientific narrative) or *na znanstvenih snoveh utemeljena pripoved* (narrative based on scientific material). However, by then the term *znanstvena fantastika* had become so firmly entrenched in the Slovene literary conscience that it could no longer be supplanted.

¹ Vito Solari, *Novi knjige* (J. G. Wells, Prvi ljudje na Mesecu), *Mlada gora* VIII/6 (1919/60), 371.

² Džejn Macdonald, *Teorija znanstvene literarne pripovedi* (1917) (1961/62), 835.

³ Talmont-Hallévy, *Genève znanstvene literarne pripovedi* 1962, 3, 126.

⁴ *Kotičnik slovenskega jezika*, *Življenje in tehnika* 1962, 13, 100.

⁵ Jaka Škrlc, *Dva mednarodna znanstvena kongresa o znanstveni fantastiki* (1961) (1962) (1963) (1964) (1965) (1966) (1967) (1968) (1969) (1970) (1971) (1972) (1973) (1974) (1975) (1976) (1977) (1978) (1979) (1980) (1981) (1982) (1983) (1984) (1985) (1986) (1987) (1988) (1989) (1990) (1991) (1992) (1993) (1994) (1995) (1996) (1997) (1998) (1999) (2000) (2001) (2002) (2003) (2004) (2005) (2006) (2007) (2008) (2009) (2010) (2011) (2012) (2013) (2014) (2015) (2016) (2017) (2018) (2019) (2020) (2021) (2022) (2023) (2024) (2025) (2026) (2027) (2028) (2029) (2030) (2031) (2032) (2033) (2034) (2035) (2036) (2037) (2038) (2039) (2040) (2041) (2042) (2043) (2044) (2045) (2046) (2047) (2048) (2049) (2050) (2051) (2052) (2053) (2054) (2055) (2056) (2057) (2058) (2059) (2060) (2061) (2062) (2063) (2064) (2065) (2066) (2067) (2068) (2069) (2070) (2071) (2072) (2073) (2074) (2075) (2076) (2077) (2078) (2079) (2080) (2081) (2082) (2083) (2084) (2085) (2086) (2087) (2088) (2089) (2090) (2091) (2092) (2093) (2094) (2095) (2096) (2097) (2098) (2099) (2100) (2101) (2102) (2103) (2104) (2105) (2106) (2107) (2108) (2109) (2110) (2111) (2112) (2113) (2114) (2115) (2116) (2117) (2118) (2119) (2120) (2121) (2122) (2123) (2124) (2125) (2126) (2127) (2128) (2129) (2130) (2131) (2132) (2133) (2134) (2135) (2136) (2137) (2138) (2139) (2140) (2141) (2142) (2143) (2144) (2145) (2146) (2147) (2148) (2149) (2150) (2151) (2152) (2153) (2154) (2155) (2156) (2157) (2158) (2159) (2160) (2161) (2162) (2163) (2164) (2165) (2166) (2167) (2168) (2169) (2170) (2171) (2172) (2173) (2174) (2175) (2176) (2177) (2178) (2179) (2180) (2181) (2182) (2183) (2184) (2185) (2186) (2187) (2188) (2189) (2190) (2191) (2192) (2193) (2194) (2195) (2196) (2197) (2198) (2199) (2200) (2201) (2202) (2203) (2204) (2205) (2206) (2207) (2208) (2209) (2210) (2211) (2212) (2213) (2214) (2215) (2216) (2217) (2218) (2219) (2220) (2221) (2222) (2223) (2224) (2225) (2226) (2227) (2228) (2229) (2230) (2231) (2232) (2233) (2234) (2235) (2236) (2237) (2238) (2239) (2240) (2241) (2242) (2243) (2244) (2245) (2246) (2247) (2248) (2249) (2250) (2251) (2252) (2253) (2254) (2255) (2256) (2257) (2258) (2259) (2260) (2261) (2262) (2263) (2264) (2265) (2266) (2267) (2268) (2269) (2270) (2271) (2272) (2273) (2274) (2275) (2276) (2277) (2278) (2279) (2280) (2281) (2282) (2283) (2284) (2285) (2286) (2287) (2288) (2289) (2290) (2291) (2292) (2293) (2294) (2295) (2296) (2297) (2298) (2299) (2300) (2301) (2302) (2303) (2304) (2305) (2306) (2307) (2308) (2309) (2310) (2311) (2312) (2313) (2314) (2315) (2316) (2317) (2318) (2319) (2320) (2321) (2322) (2323) (2324) (2325) (2326) (2327) (2328) (2329) (2330) (2331) (2332) (2333) (2334) (2335) (2336) (2337) (2338) (2339) (2340) (2341) (2342) (2343) (2344) (2345) (2346) (2347) (2348) (2349) (2350) (2351) (2352) (2353) (2354) (2355) (2356) (2357) (2358) (2359) (2360) (2361) (2362) (2363) (2364) (2365) (2366) (2367) (2368) (2369) (2370) (2371) (2372) (2373) (2374) (2375) (2376) (2377) (2378) (2379) (2380) (2381) (2382) (2383) (2384) (2385) (2386) (2387) (2388) (2389) (2390) (2391) (2392) (2393) (2394) (2395) (2396) (2397) (2398) (2399) (2400) (2401) (2402) (2403) (2404) (2405) (2406) (2407) (2408) (2409) (2410) (2411) (2412) (2413) (2414) (2415) (2416) (2417) (2418) (2419) (2420) (2421) (2422) (2423) (2424) (2425) (2426) (2427) (2428) (2429) (2430) (2431) (2432) (2433) (2434) (2435) (2436) (2437) (2438) (2439) (2440) (2441) (2442) (2443) (2444) (2445) (2446) (2447) (2448) (2449) (2450) (2451) (2452) (2453) (2454) (2455) (2456) (2457) (2458) (2459) (2460) (2461) (2462) (2463) (2464) (2465) (2466) (2467) (2468) (2469) (2470) (2471) (2472) (2473) (2474) (2475) (2476) (2477) (2478) (2479) (2480) (2481) (2482) (2483) (2484) (2485) (2486) (2487) (2488) (2489) (2490) (2491) (2492) (2493) (2494) (2495) (2496) (2497) (2498) (2499) (2500) (2501) (2502) (2503) (2504) (2505) (2506) (2507) (2508) (2509) (2510) (2511) (2512) (2513) (2514) (2515) (2516) (2517) (2518) (2519) (2520) (2521) (2522) (2523) (2524) (2525) (2526) (2527) (2528) (2529) (2530) (2531) (2532) (2533) (2534) (2535) (2536) (2537) (2538) (2539) (2540) (2541) (2542) (2543) (2544) (2545) (2546) (2547) (2548) (2549) (2550) (2551) (2552) (2553) (2554) (2555) (2556) (2557) (2558) (2559) (2560) (2561) (2562) (2563) (2564) (2565) (2566) (2567) (2568) (2569) (2570) (2571) (2572) (2573) (2574) (2575) (2576) (2577) (2578) (2579) (2580) (2581) (2582) (2583) (2584) (2585) (2586) (2587) (2588) (2589) (2590) (2591) (2592) (2593) (2594) (2595) (2596) (2597) (2598) (2599) (2600) (2601) (2602) (2603) (2604) (2605) (2606) (2607) (2608) (2609) (2610) (2611) (2612) (2613) (2614) (2615) (2616) (2617) (2618) (2619) (2620) (2621) (2622) (2623) (2624) (2625) (2626) (2627) (2628) (2629) (2630) (2631) (2632) (2633) (2634) (2635) (2636) (2637) (2638) (2639) (2640) (2641) (2642) (2643) (2644) (2645) (2646) (2647) (2648) (2649) (2650) (2651) (2652) (2653) (2654) (2655) (2656) (2657) (2658) (2659) (2660) (2661) (2662) (2663) (2664) (2665) (2666) (2667) (2668) (2669) (2670) (2671) (2672) (2673) (2674) (2675) (2676) (2677) (2678) (2679) (2680) (2681) (2682) (2683) (2684) (2685) (2686) (2687) (2688) (2689) (2690) (2691) (2692) (2693) (2694) (2695) (2696) (2697) (2698) (2699) (2700) (2701) (2702) (2703) (2704) (2705) (2706) (2707) (2708) (2709) (2710) (2711) (2712) (2713) (2714) (2715) (2716) (2717) (2718) (2719) (2720) (2721) (2722) (2723) (2724) (2725) (2726) (2727) (2728) (2729) (2730) (2731) (2732) (2733) (2734) (2735) (2736) (2737) (2738) (2739) (2740) (2741) (2742) (2743) (2744) (2745) (2746) (2747) (2748) (2749) (2750) (2751) (2752) (2753) (2754) (2755) (2756) (2757) (2758) (2759) (2760) (2761) (2762) (2763) (2764) (2765) (2766) (2767) (2768) (2769) (2770) (2771) (2772) (2773) (2774) (2775) (2776) (2777) (2778) (2779) (2780) (2781) (2782) (2783) (2784) (2785) (2786) (2787) (2788) (2789) (2790) (2791) (2792) (2793) (2794) (2795) (2796) (2797) (2798) (2799) (2800) (2801) (2802) (2803) (2804) (2805) (2806) (2807) (2808) (2809) (2810) (2811) (2812) (2813) (2814) (2815) (2816) (2817) (2818) (2819) (2820) (2821) (2822) (2823) (2824) (2825) (2826) (2827) (2828) (2829) (2830) (2831) (2832) (2833) (2834) (2835) (2836) (2837) (2838) (2839) (2840) (2841) (2842) (2843) (2844) (2845) (2846) (2847) (2848) (2849) (2850) (2851) (2852) (2853) (2854) (2855) (2856) (2857) (2858) (2859) (2860) (2861) (2862) (2863) (2864) (2865) (2866) (2867) (2868) (2869) (2870) (2871) (2872) (2873) (2874) (2875) (2876) (2877) (2878) (2879) (2880) (2881) (2882) (2883) (2884) (2885) (2886) (2887) (2888) (2889) (2890) (2891) (2892) (2893) (2894) (2895) (2896) (2897) (2898) (2899) (2900) (2901) (2902) (2903) (2904) (2905) (2906) (2907) (2908) (2909) (2910) (2911) (2912) (2913) (2914) (2915) (2916) (2917) (2918) (2919) (2920) (2921) (2922) (2923) (2924) (2925) (2926) (2927) (2928) (2929) (2930) (2931) (2932) (2933) (2934) (2935) (2936) (2937) (2938) (2939) (2940) (2941) (2942) (2943) (2944) (2945) (2946) (2947) (2948) (2949) (2950) (2951) (2952) (2953) (2954) (2955) (2956) (2957) (2958) (2959) (2960) (2961) (2962) (2963) (2964) (2965) (2966) (2967) (2968) (2969) (2970) (2971) (2972) (2973) (2974) (2975) (2976) (2977) (2978) (2979) (2980) (2981) (2982) (2983) (2984) (2985) (2986) (2987) (2988) (2989) (2990) (2991) (2992) (2993) (2994) (2995) (2996) (2997) (2998) (2999) (3000) (3001) (3002) (3003) (3004) (3005) (3006) (3007) (3008) (3009) (3010) (3011) (3012) (3013) (3014) (3015) (3016) (3017) (3018) (3019) (3020) (3021) (3022) (3023) (3024) (3025) (3026) (3027) (3028) (3029) (3030) (3031) (3032) (3033) (3034) (3035) (3036) (3037) (3038) (3039) (3040) (3041) (3042) (3043) (3044) (3045) (3046) (3047) (3048) (3049) (3050) (3051) (3052) (3053) (3054) (3055) (3056) (3057) (3058) (3059) (3060) (3061) (3062) (3063) (3064) (3065) (3066) (3067) (3068) (3069) (3070) (3071) (3072) (3073) (3074) (3075) (3076) (3077) (3078) (3079) (3080) (3081) (3082) (3083) (3084) (3085) (3086) (3087) (3088) (3089) (3090) (3091) (3092) (3093) (3094) (3095) (3096) (3097) (3098) (3099) (3100) (3101) (3102) (3103) (3104) (3105) (3106) (3107) (3108) (3109) (3110) (3111) (3112) (3113) (3114) (3115) (3116) (3117) (3118) (3119) (3120) (3121) (3122) (3123) (3124) (3125) (3126) (3127) (3128) (3129) (3130) (3131) (3132) (3133) (3134) (3135) (3136) (3137) (3138) (3139) (3140) (3141) (3142) (3143) (3144) (3145) (3146) (3147) (3148) (3149) (3150) (3151) (3152) (3153) (3154) (3155) (3156) (3157) (3158) (3159) (3160) (3161) (3162) (3163) (3164) (3165) (3166) (3167) (3168) (3169) (3170) (3171) (3172) (3173) (3174) (3175) (3176) (3177) (3178) (3179) (3180) (3181) (3182) (3183) (3184) (3185) (3186) (3187) (3188) (3189) (3190) (3191) (3192) (3193) (3194) (3195) (3196) (3197) (3198) (3199) (3200) (3201) (3202) (3203) (3204) (3205) (3206) (3207) (3208) (3209) (3210) (3211) (3212) (3213) (3214) (3215) (3216) (3217) (3218) (3219) (3220) (3221) (3222) (3223) (3224) (3225) (3226) (3227) (3228) (3229) (3230) (3231) (3232) (3233) (3234) (3235) (3236) (3237) (3238) (3239) (3240) (3241) (3242) (3243) (3244) (3245) (3246) (3247) (3248) (3249) (3250) (3251) (3252) (3253) (3254) (3255) (3256) (3257) (3258) (3259) (3260) (3261) (3262) (3263) (3264) (3265) (3266) (3267) (3268) (3269) (3270) (3271) (3272) (3273) (3274) (3275) (3276) (3277) (3278) (3279) (3280) (3281) (3282) (3283) (3284) (3285) (3286) (3287) (3288) (3289) (3290) (3291) (3292) (3293) (3294) (3295) (3296) (3297) (3298) (3299) (3300) (3301) (3302) (3303) (3304) (3305) (3306) (3307) (3308) (3309) (3310) (3311) (3312) (3313) (3314) (3315) (3316) (3317) (3318) (3319) (3320) (3321) (3322) (3323) (3324) (3325) (3326) (3327) (3328) (3329) (3330) (3331) (3332) (3333) (3334) (3335) (3336) (3337) (3338) (3339) (3340) (3341) (3342) (3343) (3344) (3345) (3346) (3347) (3348) (3349) (3350) (3351) (3352) (3353) (3354) (3355) (3356) (3357) (3358) (3359) (3360) (3361) (3362) (3363) (3364) (3365) (3366) (3367) (3368) (3369) (3370) (3371) (3372) (3373) (3374) (3375) (3376) (3377) (3378) (3379) (3380) (3381) (3382) (3383) (3384) (3385) (3386) (3387) (3388) (3389) (3390) (3391) (3392) (3393) (3394) (3395) (3396) (3397) (3398) (3399) (3400) (3401) (3402) (3403) (3404) (3405) (3406) (3407) (3408) (3409) (3410) (3411) (3412) (3413) (3414) (3415) (3416) (3417) (3418) (3419) (3420) (3421) (3422) (3423) (3424) (3425) (3426) (3427) (3428) (3429) (3430) (3431) (3432) (3433) (3434) (3435) (3436) (3437) (3438) (3439) (3440) (3441) (3442) (3443) (3444) (3445) (3446) (3447) (3448) (3449) (3450) (3451) (3452) (3453) (3454) (3455) (3456) (3457) (3458) (3459) (3460) (3461) (3462) (3463) (3464) (3465) (3466) (3467) (3468) (3469) (3470) (3471) (3472) (3473) (3474) (3475) (3476) (3477) (3478) (3479) (3480) (3481) (3482) (3483) (3484) (3485) (3486) (3487) (3488) (3489) (3490) (3491) (3492) (3493) (3494) (3495) (3496) (3497) (3498) (3499) (3500) (3501) (3502) (3503) (3504) (3505) (3506) (3507) (3508) (3509) (3510) (3511) (3512) (3513) (3514) (3515) (3516) (3517) (3518) (3519) (3520) (3521) (3522) (3523) (3524) (3525) (3526) (3527) (3528) (3529) (3530) (3531) (3532) (3533) (3534) (3535) (3536) (3537) (3538) (3539) (3540) (3541) (3542) (3543) (3544) (3545) (3546) (3547) (3548) (3549) (3550) (3551) (3552) (3553) (3554) (3555) (3556) (3557) (3558) (3559) (3560) (3561) (3562) (3563) (3564) (3565) (3566) (3567) (3568) (3569) (3570) (3571) (3572) (3573) (3574) (3575) (3576) (3577) (3578) (3579) (3580) (3581) (3582) (3583) (3584) (3585) (3586) (3587) (3588) (3589) (3590) (3591) (3592) (3593) (3594) (3595) (3596) (3597) (3598) (3599) (3600) (3601) (3602) (3603) (3604) (3605) (3606) (3607) (3608) (3609) (3610) (3611) (3612) (3613) (3614) (3615) (3616) (3617) (3618) (3619) (3620) (3621) (3622) (3623) (3624) (3625) (3626) (3627) (3628) (3629) (3630) (3631) (3632) (3633) (3634) (3635) (3636) (3637) (3638) (3639) (3640) (3641) (3642) (3643) (3644) (3645) (3646) (3647) (3648) (3649) (3650) (3651) (3652) (3653) (3654) (3655) (3656) (3657) (3658) (3659) (3660) (3661) (3662) (3663) (3664) (3665) (3666) (3667) (3668) (3669) (3670) (3671) (3672) (3673) (3674) (3675) (3676) (3677) (3678) (3679) (3680) (3681) (3682) (3683) (3684) (3685) (3686) (3687) (3688) (3689) (3690) (3691) (3692) (3693) (3694) (3695) (3696) (3697) (3698) (3699) (3700) (3701) (3702) (3703) (3704) (3705) (3706) (3707) (3708) (3709) (3710) (3711) (3712) (3713) (3714) (3715) (3716) (3717) (3718) (3719) (3720) (3721) (3722) (3723) (3724) (3725) (3726) (3727) (3728) (3729) (3730) (3731) (3732) (3733) (3734) (3735) (3736) (3737) (3738) (3739) (3740) (3741) (3742) (3743) (3744) (3745) (3746) (3747) (3748) (3749) (3750) (3751) (3752) (3753) (3754) (3755) (3756) (3757) (3758) (3759) (3760) (3761) (3762) (3763) (3764) (3765) (3

TAVTOLOŠKA RIMA V SLOVENSKEM PESNIŠTVU (Poskus tipološkega orisa)

Članek se ukvarja s tавтоloško rimo, kjer so rimane besede na koncu verzov enake. Najprej je popisana skupina podobnih pojavov (epifora v blankverzu, homonimna rima, morfološka rima itd.). Potem klasificira skupino pojavov, ki mejijo na tавтоloško rimo. Tавтоloške rime v ožjem pomenu besede so kasificirane v skladu s svojimi notranjimi (vrstica, kitica, beseda) in zunanji vzorci (par, refren/krog). Opisano je tudi semantično bistvo take rime (negativne rime, transformacija rimanega verza v blankverz, občutek »suspensa«, prelom z bralevo inercijo pri dojetanju besedila).

The article deals with the problem of tautological rhyme, in which the rhyming words at the ends of the lines are the same. At first a group of similar phenomena is described (epiphora in blank verse, homonymic rhyme, morphological rhyme, etc.). Then the article classifies a group of phenomena bordering on tautological rhyme. Tautological rhymes in the proper sense of the word are classified according to their internal (line, stanza, word) and external (pair, circle, etc.) patterns. The semantic essence of this kind of rhyme is also described (negative rhymes, transformation of rhymed verse into blank verse, feeling of suspense, breaking the reader's inertia).

0 Pričujoči prispevek je nastal po zgledu na članek M. L. Gasparova,* ki obravnava isti pojav v ruskem pesništvu.

1 Tавтоlogija v širšem pomenu je ponavljanje sinonimov v okviru ene govorne enote. Tавтоlogija v ožjem pomenu, in to je ta, ki nas bo zanimal, je ponavljanje iste besede. Pri tавтоloški rimi (TR) se v pozicijah, kjer se rima pričakuje, pojavljajo(ta) iste(i) besede(i). Kolikor sam pojav rime temelji na ponavljanju glasov, je tавтоloška rima rima *par excellence*.

V pesniškem besedilu, kot je znano, ni nič naključnega. Ponavljanje istih besed na koncih vrstic ne pomeni, da je pesniku zmanjkalo ustreznih »pravih« rim, temveč da takšno sozvočje igra svojo vlogo v sistemu cele pesmi. Kakšna je lahko ta vloga, bomo videli na številnih primerih.

Preden se lotimo obravnavanja TR, moramo pregledati neke podobne oblike, ki jih pomotoma lahko dojemamo kot tавтоloške rime. Gre za neko vrsto stopnjevanja: od pojavov, ki nedvomno niso TR, bomo šli k pojavom, ki se ji približajo, ki nanjo mejijo in ki vanjo prehajajo.

2 Podobni pojavi

2.1 Če bralec naleti na iste besede na koncih vrstic v blankverzu, le-teh ne bo dojemal kot rime, ker se v blankverzu rima sploh ne pričakuje, temveč zgolj kot epifore:

Solze so meni zrasle
in kes in srd sta zrasla,
sramota ino moj'ga
miru je smrt mi zrasla.

(F. Prešeren)

V polumraku sanjajoča bitja
dretajo, plašno zroč krog sebe,
da ne ugasne večna luč nad njimi,
da ne zgrne tema se nad njimi.

(O. Župančič)

*M. L. GASPAROV, Tавтоlogičeskaja rifma. *Trudy po znakovym sistemam XVI, Tekst i kultura* (Tartu, 1983), str. 126–134.

2.2 Če se rimata dve besedi istega korena, to tudi ni TR. Bilo bi najbrž smotno imenovati tak pojav morfološka rima:

Tiho sede, s čela pot obriše,
s svojo roko pismo jim podpiše;
podpisavši – jo domov popiše.

(A. Aškerc)

2.3 Najtežje je ločiti od TR homonimno rimo, pri kateri se rimata besedi iste oblike, a različnega pomena.

Zahrula name je »nevihta s Krasa«,
kako morilen, groben dih je njen!
Uboge cvetke mojega Parnasa
vije, drobi in klesti bič leden;
oropal jih vihar je vsega krasa...

(S. Gregorčič)

V navedenem primeru se različnost pomenov dodatno poudarja z veliko začetnico. Homonimna rima je lahko tudi nikalna:

Kaj mi je boj pridobil veden?
Sem manj, kot sem bil pred, neveden?

(S. Jenko)

Pozneje bomo imeli priložnost primerjati homonimno nikalno rimo s »pravo« nikalno.

3 Pojavi, ki se približajo TR

3.1 V rimanem verzu se včasih uporabljata dve obliki iste besede; ti dve obliki stojita na mestih, kjer naj bi bila rima. To je podobno že omenjeni morfološki rimi, vendar je bližje TR, kajti gre pravzaprav za isto besedo:

Brez krone kralja nočemo –
mi kronati te hočemo!

(A. Aškerc)

3.2 V vrsti klasičnih oblik se ob »normalni« rimi uporablja še »dodatek« – epifora, ki vsebuje po navadi nekaj besed in se ponavlja po rimi. K takšnim oblikam sodita gazela in triolet.

Med otroki si igrala, draga, lani, – čas hiti;
letos že vnemaš srca po Ljubljani, – čas hiti.
Koder hodiš, te mladen'ci spremljajo z očmi povsod,
satelitov trop nam zvezde kraj oznani, – čas hiti.

(F. Prešeren)

Na podoben način so zgrajene pesmi, ki sicer niso klasične verzne oblike, ampak so pod vplivom le-teh prevzele tudi neke njihove lastnosti.

Očka moj pa že je sklenil – očka moj,
da ta pust me bo oženil – očka moj;
mene pa ni nič povprašal – očka moj,
na svoj sklep se je zanašal – očka moj.

(S. Gregorčič)

Jeremija tožil je bridko pač nad Jeruzalemom,
nad nesrečo, ki pahnila rod mu v lance –
pa je ni študiral.

A poet naš, čuj, opeval bode socialno bedo;
Marksa, Engelsa, pritožbe na poslance –
vse je preštudiral.

(D. Kette)

V zadnjem primeru je sicer morfološka rima, ampak samo na koncu pesmi, drugod Kette uporablja iste besede – »pa je ni študiral«.

3.3 V zloženi rimi se tudi ponavljata dve isti besedi na koncih vrstic, vendar osnovno rimovno obtežitev prevzemata besedi, ki sta pred njima. Torej, v rimi sodelujejo štiri besede namesto dveh ali celo še več:

pred kočijo konjiča, hej, vrana mi dva
ko ptiča brza nad poljanami dva
letita proti hiši gozdarski.

(D. Kette)

4 Pojavi, ki mejijo na TR

4.1 V zloženi rimi je ključna beseda lahko na samem začetku vrstice, tako da se pravzaprav rimata začetka vrstic, ne pa konca; kar sledi, je že na meji tavitološke rime. Tak pojav bi lahko pogojno imenovali »zložena rima z velikim naklonom na levo«:

»Z mladim letom pride
cvetje, kakor lani,
jaz pa vam prinesem
petje, kakor lani.«

(S. Jenko)

4.2 V Kocbekovi pesmi Mavrica zadnja rima trivrstične kitice postaja prva rima naslednje kitice pri splošni shemi AXA. Celotna pesem temelji na eni sami rimi, vsaka rimajoča se beseda pa se ponovi dvakrat. Zelo podobno strukturo najdemo tudi pri Murnu (Pesem).

Mislil sem si, mesečina,
ko pa sem se zganil,
sem vedel, tišina.

Mislil sem si, tišina,
ko pa sem odprl oči,
sem vedel, temina.

(E. Kocbek)

5 Pojavi, ki prehajajo v TR

5.1 Nekaj, kar iz območja morfološke rime prehaja v območje TR, je rimanje iste besede v različnih, vendarle glasovno podobnih sklonih:

Nič o politiki,
ker od politike
glava boli.

(S. Jenko)

5.2 V štirivrstičnih kiticah se zelo pogosto rimajo samo sode vrstice. Če se iste besede nenadoma pojavljajo na koncih lihih vrstic, kjer se rima sicer ne pričakuje, je to korak k TR kot v Kettejevi pesmi s splošno shemo xbbx:

In pride k majki prvi sin,
zdravil najboljših nesoč,
in z drugimi pride drugi sin,
ko bliža temna se noč.

(D. Kette)

Zna se zgoditi tudi tako, da v štirivrstičnici, kjer obstajata dva para rim (aabb), zaradi TR vsa kitica dobi eno samo rimo:

Odbije ura polnoči,
po starem gradu vse že spi,
hči knezova le še ne spi,
pri nji še svetla luč gori.

(S. Jenko)

5.3 Če pa je pesem ena sama kitica, zaporedja rim ni mogoče ugotoviti, in tautologija le meji na TR:

Kdor govoriti kaj ne ve,
on vreme hval' al' toži;
kdor pevcev peti kaj ne ve,
od letnih časov kroži.

(F. Prešeren)

5.4 Neke besede so lahko samo refren, ki je zelo pomemben za notranjo gradnjo pesmi, vendar se ne rima z ničimer drugim:

Otožno zavekajte sove!
S prihodom večernega mraka
mladenič iz mesta koraka;
otožno zavekajte sove.

(S. Jenko)

6 Tavitološka rima. Značilnosti oblike

6.1 Strogo pojmovano TR lahko delimo na vrstično, kitično in besedno:

Vrstična TR je ponavljanje cele vrstice tam, kjer bi po shemi celotne pesmi morala biti rima (na primer pri shemi AbAb):

Vem, da si mi odpustila,
jaz odpustil si ne bom,
kar takrat si govorila,
jaz odpustil si ne bom.

(S. Jenko)

Vrstična TR je lahko tudi refren, ki gre skozi vso pesem:

Zamolkní boben bobna,
dež pada v dolgo, dolgo noč,
zamolkní boben bobna,
usoda trka oberoč,
zamolkní boben bobna,
okoli mene je obroč ...

(E. Kocbek)

Če je struktura kitice bolj zapletena kot v preprosti dvovrstičnici ali štirivrstičnici, se TR lahko rima še s čim:

Saj to že davno sem na tihem slutil, –
in glej, naposled je prišlo tako ...
hladno si dala roko mi v slovo, –
saj to že davno sem na tihem slutil!
Četudi solzno bilo ni oko, –
bog sam ve, kaj sem pri slovesu čutil ...
Saj to že davno sem na tihem slutil, –
in glej, naposled je prišlo tako!

(I. Cankar)

6.2 Kitična TR zajema vso kitico, torej recimo v kitici z zaporedjem rim ABAB dobimo AtBtAtBt.

»O mati, kaj je sveti raj,
kaj je pekel, o mati!
Le z njim, le z njim je sveti raj,
pekel brez njega, mati!

(F. Prešeren)

6.3 Besedna TR je kot vsaka druga rima lahko zaporedna:

Oj ljubica iz prejšnjih dni,
iz polpozabljenih, jasnih dni,
tako krasna, tako sladka,
nocoj je mimo okna šla.

(I. Cankar)

Prestopajoča:

In proseč ko v molitvi pobožni
jaz zrem v to nebo,
ah, in čutim, moja duša ne pride
nikdar v to nebo.

(A. Gradnik)

Oklepajoča:

Ti ljubica, ti dušica, povej,
zakaj si me tak grdo varala?
Če nisi zame nikdar marala,
zakaj si se lagala mi, povej!

(O. Župančič)

Vredno je omeniti redko znotrajvrstično TR pri Cankarju:

Daj da poljubim tvoj beli vrat,
tvoje kipeče, baržunaste laske,
zadnjikrat, Anica, zadnjikrat.

Poseben pojav je TR v klasičnih oblikah, kjer je zaporedje rim in njihova raznolikost eden od pogojev obstajanja oblike sploh. Vendar so slovenski pesniki znali uporabljati TR tudi v sonetih:

Te lučke, to so živi mladi dnovi,
ta Kristus pokopana je mladost!
Da, križana bila moja mladost!

(D. Kette, sonet V kripti)

V drugem sonetu Kette uporablja tudi vrstično TR (»Zakaj sem bil v kapiteljnu, zakaj!«).

Znotraj vseh teh vrst TR lahko razločimo več podvrst, in sicer inačice z dodatno rimo, kombinacije treh osnovnih vrst, dvojne in trojne TR, kombinacije vrstičnih, kitičnih in besednih TR itn. Žal nam omejenost obsega ne dovoljuje preiskave vseh inačic, omenjeni pojavi pa so lahko gradivo za bolj temeljito študijo.

7 Nekatero semantične funkcije tavitoloških rim

7.1 Rad bi si izposodil iz že omenjenega članka M. L. Gasparova še anekdoto o ruskem grafomanu iz 19. stoletja, ki je prinesel svoje verze v neko revijo. Ko jih je, urednik prebral, je rekel: »Gospod, vi rimate ‚gubernator‘ in ‚podgubernator‘! To je isto! Kot da bi zrimali ‚čevelj‘ in ‚ne-čevelj‘.« »Pesnik« pa je odvrnil: »Tu pa se motite, gospod! Gubernator in podgubernator sta popolnoma različni stvari!«

Zanimivo je, da v ruski in v slovenski poeziji rime tipa »čevelj« — »ne-čevelj« obstajajo in včasih delujejo umetniško zelo učinkovito. Gre namreč za položaj, ko se rima spotika na ne-rimi (oz. TR) in s tem doseže poseben učinek napetosti in negotovosti. Najboljši primer za to smo našli pri Prešernu v baladi Judovsko dekle:

»Ak' ravno mene ljubiti' smeš,
jaz dobro vem, ti dobro veš,
da v zakon vzeti me ne smeš.«

7.2 TR je v pričujoči Župančičevi pesmi tako rekoč glavni steber besedila, ki ne samo spaja kitice v celoto, temveč tudi zaradi večkratnega ponavljanja dodaja ironično vzdušje celi pesmi (navajamo prvi dve kitici):

Kadar sem poveseľjačil,
rekli so mi dekadent,
kadar sem se predrugačil,
rekli so mi dekadent.
Dekadent si, če preklinjaš,
in če moliš, dekadent;
dekadent, če se spreminjaš,
če stojiš, si dekadent.

7.3 Ponavljanje je ena od najpomembnejših značilnosti sodobne kulture. Vsa umetnost reklame temelji na nenehnem ponavljanju. Človeku se zdi in psiholingvisti to dobro vedo, da ga bodo bolje razumeli, če nekaj večkrat ponovi ali če pove nekaj bolj glasno. Isto velja za pogovor s tujcem: njemu govori glasneje in stavke ponavlja. Če pesnik želi poudariti neko zanj pomembno misel ali pa se prepričati, da ga bo bralec oz. naslovnik besedila razumel, bo uborabil enako metodo ponavljanja. TR je ena od oblik te metode.

V naslednjih primerih je to zelo razvidno. Besedila so različna: prepričevanje dekleta, politično obarvana pesem, sosedski spor, veže jih volja po sporočanju svojih želja, misli in stališč.

Ne, molim te ne, le ne misli nikar,
saj nisi nobena svetnica!
In veš, da bi deli te noter v oltar,
ko bila bi kaka svetnica.
In tudi ne bodem od daleč te zrl,
saj nisi ti Jeriho mesto!
A jaz pa ne Mojzes, da prej bi umrl,
ko prišel v to Jeriho mesto.

(D. Kette)

Veš, kaj je dolgih, težkih tisoč let?
 Veš, kaj izsanjal v njih je kralj Matjaž?
 Moj narod moder je kot kralj Matjaž,
 moj narod star je težkih tisoč let!

(O. Župančič)

in njim ga dal je čez moj ded,
 in dedu ded, in dedu ded –
 ta grunt je naš že tavžent let!

(J. Menart)

7.4 TR je lahko tudi sredstvo za vzpostavitev svojevrsnega občutka »suspensa«, kakor v Župančičevi trivrstičnici, kjer so ostale trivrstične kitice normalno rimane. (Nekaj podobnega je v naši poeziji pri Bloku.)

Pevce je ta mož.
 Davnih časov mož.
 Videc-prerok je ta čudni mož.

7.5 Zelo zanimiv je primer, kjer TR služi kot most med rimanim verzom in blankverzom. Začetek pesmi je riman, zatem sledi pričujoči odstavek:

Vsako šesto uro po odtoku
 Zopet k ljubici se luni dviga,
 Dviga se, se dvigniti ne more,
 Ž njo skleniti se nikdar ne more.

(S. Gregorčič)

Ostanek pesmi pa je spesnjen v blankverzu.

7.6 Mislim, da navedeni primeri prepričljivo kažejo, da tavitološke rime ni treba jemati kot nekaj manjvrednega. Vendarle takšno dojemanje obstaja v podzavesti pesnika in bralca, zato pesnik lahko uporablja TR samo na nekem mejnem območju, recimo na prehodu iz bdenja v sen:

In le to je jasno,
 ko premetaš glavo trudno,
 da vse, kar je jasno,
 pravzaprav je čudno.
 In še najbolj čudno,
 da potem, ko v nič zaspimo,
 se lahko zbudimo,
 ali ne zbudimo.

(J. Menart)

Obenem pa v teh navidezno preprostih otroških verzih pesnik razmišlja o življenju in smrti oz. o življenju po smrti, kar je značilno za njegovo poezijo.

7.7 Rad bi končal z odstavkom iz pesmi mojstra sodobne slovenske poezije Borisa A. Novaka Veke:

Položi mi poljub na veke,
 iz mojih las odsekaj pramen
 in sleci praznične obleke.
 Položi mi poljub na veke.
 Položi mi poljub na veke
 vekov, amen.

Beseda, ki je naslov pesmi in njena glavna rima, se na koncu nenadoma prevesi v drug pomen, v drugo besedno zvezo. To je odličen primer uporabe TR, ki temelji to krši inercijo bralčevega dojemanja besedila in s tem uveljavlja eno glavnih vrtilin poezije.

8 Pričujoči oris je prikazal samo majhen del gradiva, ki je v slovenskem pesništvu povezan s tavitološko rimo. TR je bila posebej priljubljena pri modernistih, pogosto so jo uporabljala Župančič in Kette, še posebej pa Murn, kar je najbrž razlagati s konfliktom med ljudsko tematiko in obliko, ki ju je Murn imel rad (temelji na nerimanem verzu in ponayljanju), in zahtevami umetnega pesništva, ki je v teh časih po navadi moralo biti rimano. Od Prešerna do sodobnosti TR ni izgubila svojega pomena, temveč je dobila le nove semantične lastnosti in možnosti v odlični verzni tehniki mnogih pesnikov 20. stoletja. Sklepamo lahko, da tavitološka rima sploh ni »slabša« od normalne; drugačna je in zaradi njene drugačnosti skoznjo presevajajo posebni pomeni, ki jih klasična rima ne more sporočati.

РЕЗЮМЕ

Тавтологическая рифма в словенской поэзии Опыт типологического очерка

В статье рассматривается проблематика, связанная с тавтологической словенской рифмой и близкими к ней явлениями. Под тавтологической рифмой в собственном смысле слова понимается повторение одинаковых слов на тех местах стиха, где возникает рифмическое ожидание (т.е. там, где по ушущрению читателя или слушателя должна быть рифма). Это позволяет отграничить тавтологическую рифму от явлений, граничащих с ней с двух сторон. Первая группа таких явлений – недостаточно тавтологические рифмы, т.е. омонимические, морфологические, слобообразовательные и проч. Вторая группа явлений выделяется в большим трудом и относится в основном к рифмовке (так, невозможно разграничить тавтологическую рифму и эпифору в любом произведении с вольной, непредсказуемой рифмовкой). Особый случай представляют строчные тавтологические рифмы, широко распространенные в твердых формах (например, в триолетах – см. пример из И. Данкара в статье).

Сверхзадача статьи – обрисовать некоторые семантические особенности тавтологический рифм. Художественный эффект достигается при повторении одного и того же слова в несходных, по-разному модифицируемых контекстах. Показано, что словенские поэты от Прешерна до наших дней использовали тавтологическую рифму для создания ощущения монотонности, убедительности спокойной либо агрессивной, моделирования в поэзии переходных состояний (от яви ко сну и пр.), для связки рифмованных и нерифмованных частей произведения, для каламбурной игры. Одна из характерных черт словенской тавтологической рифмы – нарушение инерции читательского восприятия и привлечение внимания к ключевым местам стихотворения.

За образец для подражания была взята статья академика М. Л. Гаспарова "Тавтологическая рифма".

OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

BIBLIOGRAFIJA STANISLAVA SUHADOLNIKA

Strokovne in znanstvene objave

1950

Slovenska beseda in mi. — Koper : Prosvetna zveza, 1950. 16 str. (Oris slovenskega slovstva za tečajnike.)

Pred 150 leti se je rodil France Prešeren. — *Primorski dnevnik* 3. 12. 1950, 3. (Podpis: S. S.)

France Prešeren — naš pesnik. — *Istrski tednik* 1, 1950, št. 41, 6. (Podpis: S. S.)

1951

Beseda o pisatelju in delu. — *Josip Jurčič: Jurij Kozjak slovenski janičar*, 1951, 113–115; Opombe, 116–128.

Koprski rojak pisatelj Ivan Vouk je umrl. — *Istrski tednik* 2, 1951, št. 11, 3.

Slovenščina za samostanskim zidom v nekdanjem Koprju. — *Istrski tednik* 2, 1951, št. 12, 3. (Podpis: -ik.)

400 letnica slovenske knjige. — *Istrski tednik* 2, 1951, št. 37, 3. (Podpis: S. S.)

Vejanje koprščine. — *Istrski tednik* 2, 1951, št. 25, 3; št. 27, 3; št. 30, 3; št. 33, 3; št. 38, 3; št. 43, 3.

1952

Slovenska beseda. — *Slovenski Jadran* 1, 1952. (Redna rubrika v številkah 1–52.) (Podpis: S. S.)

Knjiga, ki jo potrebuje vsak Slovenec. Slovarček tujk. — *Slovenski Jadran* 1, 1952, št. 15, 8. (O knjigi: Stanko Bunc, Slovarček tujk, Kranj, 1952.) (Podpis: S. S.)

1953

James Cook: Potovanje okrog sveta. Prevedel Vladimir Naglič. Mladinska knjiga. Ljubljana, 1952. — *Nova obzorja* 6, 1953, 673–677.

1954

Prešeren in morje. — *Primorski dnevnik* 7. 2. 1954, 3, 6.

Spominu slovenskega slovničarja. Slovničar, ki ni učil slovnice. Ob desetletnici smrti dr. Antona Breznika. — *Primorski dnevnik* 28. 3. 1954, 3.

1955

Pesmi o morju. — Koper : Primorska založba Lipa, 1955. 150 + V str. (Izbor in uredništvo; Uvod 5–11; Slovarček 149–150.)

Zapiski na robu Priročnega leksikona. — *Bori* 1, 1955, 363–370. (O knjigi: Priročni leksikon, Ljubljana, 1955.)

Več Prešerna! — *Slovenski Jadran* 5, 1956, št. 7, 1.

1956

Ob 80-letnici rojstva proletarskega umetnika (Ivan Cankar). — *Slovenski Jadran* 5, 1956, št. 20, 7–8. (Podpis: S. S.)

Pomorsko izrazoslovje. — *Slovenski Jadran* 5, 1956, št. 23, 5; št. 24, 7; št. 25, 5; št. 26, 7.

1957

Anton Aškerc. Nagovor ob otvoritvi razstave v NUK. — *Aškerčev zbornik*, 1957, 211–213.

Anglija, Anglež, angleški. — *JiS* 3, 1957/58, 45–46.

Pred 160 leti je začel izhajati naš prvi časnik Lublanske Novize. Tudi Trst in Istra se v listu večkrat omenjata. — *Primorski dnevnik* 21. 7. 1957, 3.

1958

Vendar in sorodni vezniki. — *JiS* 3, 1957/58, 296–310.

Nove bibliografije. — *JiS* 3, 1957/58, 371–374. (O knjigah: Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova, 1–2, Zagreb, 1956–1957; Univerza v Ljubljani, 1–2, Ljubljana, 1957; Bogo Komelj, Kulturni delež Dolenjske, Novo mesto, 1957; Janko Moder, Mohorska bibliografija, Celje, 1957.)

Alfonz Gspan — J. Badalič: Inkunabule v Sloveniji. Ljubljana 1957. — *Knjižnica* 2, 1958, 79–80.

1959

Terminološki oris besede „knjižnica“. — *Knjižnica* 3, 1959, 73–76.

1960

Cigaletov besednjak. — *JiS* 5, 1959/60, 225–230.

1961

Josip Pavlica, Frazeološki slovar v petih jezikih. — *JiS* 6, 1960/61, 200–205. (Ocena.)

Pomorska slovenščina. — *JiS* 7, 1961/62, 55–58. (O knjigi: J. Gradišnik, E. Kopriva, V. Naglič, Pomorska slovenščina, Ljubljana, 1961.)

1962

Leksikografija kod Slovenaca. — *Enciklopedija Jugoslavije* (Zagreb) 5, 1962, 511–513. (Podpis: S. Sk.)

O brezovi vodi na Notranjskem. — *Slovenski etnograf* 15, 1962, 106. (Povzetek v nemščini.)

1963

Plasti in pogostnost leksike. — *JiS* 8, 1962/63, 45–49, 73–79. (Soavtorica Marija Janežič.)

Problemi slovenske leksikografije. — *Sodobnost* 11, 1963, 926–934.

1964

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Poskusni snopič. — Ljubljana: SAZU, 1964. 20 str. (Soavtor.)

1965

Pleteršnik Maks. — *Enciklopedija Jugoslavije* (Zagreb) 6, 1965, 515. (Podpis: S. Sk.)

1966

Drobec za zgodovino besede „vada“. — *JiS* 11, 1966, 44–45.

Slovarski pripomočki. — *JiS* 11, 1966, 186–193. (Ob pripravi SSKJ.)

Jože Stabej 70-letnik. — *Delo* 5. 3. 1966, 5.

1967

Območje — področje. — *JiS* 12, 1967, 66–68.

Prيرهanje besedila Zbranega dela. — *Ivan Cankar: Zbrano delo* 1, 1967, 234–236.

1968

Krajevni leksikon Slovenije. I. Zahodni del Slovenije. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1968. 487 str. (Sodelavec pri redakciji krajevnih imen.)

Anton Breznik: Življenje besed. — *JiS* 13, 1968, 61–65. (O 2. razširjeni in spremenjeni izdaji Jakoba Šolarja, Maribor, 1967.)

Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. — *SSJLK* 6, 1968, /10 str./ (Povzetek v ruščini.) (Tipkopis.)

Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. — *JiS* 13, 1968, 219–224.

V spomin Jakoba Šolarja. — *JiS* 13, 1968, 233–234.

1969

O stilemih kot „po eni strani — po drugi strani“. — *JiS* 14, 1969, 30–32.

1970

Slovar slovenskega knjižnega jezika. I. — Ljubljana: SAZU in Državna založba Slovenije, 1970. 844 str. Ponatis: 1980, 1987. (Član in tajnik glavnega uredniškega odbora.)

Besedni zaklad sodobnega slovenskega knjižnega jezika. — *SSJLK* 6, 1970, 51–60.

Terminološki slovar s področja znanstvenih informacij. — *Knjižnica* 14, 1970, št. 1–4, 172–174.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Glavne značilnosti slovarja. — *Naši razgledi* 19, 1970, št. 5, 137. (Soavtor Mile Klopčič.)

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Veliko delo, ki je naše bogastvo. Pogovor o slovarju, na katerega smo morali Slovenci čakati 75 let. — *Dnevnik* 8. 3. 1970, 13. (Izjava.)

O pisanju J. Modra v zvezi s Slovarjem slovenskega knjižnega jezika. — *Nedeljski dnevnik* 21. 6. 1970, 3. (Podpis: Za uredniški kolektiv SSKJ.)

Pismo urednikom Prostora in časa o slovarju in še o nečem. — *Prostor in čas* 2, 1970, 505–509. (Podpis: Za uredniški kolektiv SSKJ.)

1971

Problemi Inštituta za slovenski jezik. — *Informacije znanstvene pisarne SAZU* 1, 1971, 4–6.

1972

Odnos med dolžino, obvestilnostjo in pogostnostjo besed. — *SR* 20, 1972, 135–148. (Povzetek.)

Ali terjati ali zahtevati? — *JiS* 18, 1972/73, 147–149.

Debič Dane. — *Leksikon pisaca Jugoslavije* (Novi Sad) 1, 1972, 585. (Soavtor Franc Dobrovoljc.)

Detela Fran. — *Leksikon pisaca Jugoslavije* (Novi Sad) 1, 1972, 612.

Drekonja Ciril. — *Leksikon pisaca Jugoslavije* (Novi Sad) 1, 1972, 692–693.

Jazyková kulturá u Slovincov. — *Kulturá slova* (Bratislava) 6, 1972, 36–39.

1974

Frekvenčna analiza besedišča v Tavčarjevi povesti *Cvetje* v jeseni. — *SR* 22, 1974, 31–40. (Povzetek v ruščini.)

Dvoje novih leksikografskih del. — *SR* 22, 1974, 340–352. (O knjigah: Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana, 1973 in Mala splošna enciklopedija, 1. knjiga, Ljubljana, 1973.)

1975

Slovar slovenskega knjižnega jezika. II. — Ljubljana : SAZU in Državna založba Slovenije, 1975. 1030 str. Ponatis: 1985, 1991. (Član in tajnik glavnega uredniškega odbora.)

Vojaški slovar. Poskusni snopič. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1975. 31 str. (Soavtor.)

Ob smrti prof. Pavla Kalana. — *JiS* 20, 1974/75, 103–104.

Knjižni jezik v variantah Kraigherjeve Školjke. — *JiS* 21, 1975/76, 71–75.

Ob drugi knjigi Slovarja slovenskega knjižnega jezika. — *Delo* 20. 12. 1975, 27.

Jubilant. Osemdesetletnica Jožeta Stabeja. — *JiS* 21, 1975/76, 206–207.

1976

Rojstna hiša Franceta Kidriča. — *JiS* 22, 1976/77, 159–160 + ovitek.

Prيرهanje besedila Zbranega dela. — *Ivan Cankar: Zbrano delo* 30, 1976, 289–305.

1977

Vojaški slovar. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1977. XVIII + 523 str. (Soavtor.)

1978

P. Scherber, Slovar Prešernovega pesniškega jezika. — *SR* 26, 1978, 305–313. (Ocena.)

1979

Slovar slovenskega knjižnega jezika. III. — Ljubljana : SAZU in Državna založba Slovenije, 1979. 1076 str. Ponatis: 1986. (Član in tajnik glavnega uredniškega odbora.)

Hace Matevž. — *Leksikon pisaca Jugoslavije* (Novi Sad) 3, 1979, 348–349.

1980

Tominec Ivan. — *Slovenski biografski leksikon* 4, 1980, 12. zv., 117. (Podpis: Shk.)

Tomšič France. — *Slovenski biografski leksikon* 4, 1980, 12. zv., 127–129. (Podpis: Shk.)

Ob dvestoletnici Jerneja Kopitarja in njegovi (dopisovalni) slovenščini. Bogato besedišče in velika informativnost. — *Delo* 20. 11. 1980, 13. (Književni listi.)

1981

Načrt pravil za novi slovenski pravopis. — Ljubljana : SAZU in Državna založba Slovenije, 1981. 211 str. (Soavtor.)

Linhartov Matiček v izdaji 1840. — *Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, 1981, 475–489. (Obdobja 2.) (Povzetek v ruščini.)

Breznikove raziskave morfonoloških vprašanj slovenskega knjižnega jezika iz druge polovice 19. stoletja. — *SSJLK* 17, 1981, 143–162.

Kopitarjeva (dopisovalna) slovenščina. — *SR* 29, 1981, 171–186. (Povzetek v nemščini.)

Pravopis ni računalnik in ne čarodej, ki naj z bajalico odpravlja vse slabosti govorenja in pisanja. Uvod v sprejetje Načrta pravil za novi slovenski pravopis. — *Delo* 7. 11. 1981, 28. (Književni listi.)

1982

Uporedni rečnik vojnih pojmov. Srpskohrvatski, makedonski, slovenački, albanski, mađarski. — Beograd : Vojnoizdavački zavod, 1982. 1013 str. (Soavtor slovenskega dela.)

Veterinarski terminološki slovar. A–B. — Ljubljana : Inštitut za slovenski jezik SAZU, Veterinarska sekcija Terminološke komisije, 1982. 122 str. (Sodelavec.)

Bibliografija Antona Breznika. — *A. Breznik: Jezikoslovne razprave*, 1982, 427–438. (Soavtorica Jana Hafner.)

Levstikov odnos do Prešernovega jezika in njegovi posegi vanj, zlasti ob Klasju. — *Levstikov zbornik*, 1982, 105–118. (Povzetek.)

Verbinc Franc. — *Slovenski biografski leksikon*, 1982, 13. zv., 403. (Podpis: Shk.)

Jože Stabej. — *Mohorjev koledar za leto 1982*, 94–96.

1983

Beseda sonce v Cankarjevem delu. — *Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, 1983, 223–242. (Obdobja 4/2.) (Povzetek v nemščini.)

Prešerniana v zagrebški narodni in univerzitetni knjižnici. — *SR* 31, 1983, 61–66.

Primerjalni slovar vojaških pojmov. — *JiS* 29, 1983/84, str. 144–146. (O knjigi: Uporedni rečnik vojnih pojmov, Beograd, 1982.)

1984

Uvodna razmišljanja. — *Medicinski razgledi* 23, 1984, supl. 8, 1. del, 13–31. (Soavtor Anton Dolenc.)

Sodelovanje slovenskih jezikoslovcev pri začetkih sodobne zdravstvene terminologije, zlasti ob Mirku Černiču. — *Medicinski razgledi* 23, 1984, supl. 8, 2. del, 773–779.

Glonarjev Slovar slovenskega jezika. — *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, 1984, 505–517. (Obdobja 5.) (Povzetek v ruščini.)

1985

Gradivo za Prešernov slovar. — Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik, 1985. 181 str. (Razmnoženo kot interna publikacija.)

Slovar slovenskega knjižnega jezika. IV. — Ljubljana : SAZU, ZRC SAZU in Državna založba Slovenije, 1985. 1128 str. (Član in tajnik glavnega uredniškega odbora do 1982.)

Slovenska krajevna imena. — Ljubljana : Cankarjeva založba, 1985. 358 str. (Leksikoni Cankarjeve založbe.) (Soavtor; informator za občino Vrhnika.)

1986

Še o mišljenju in mnenju. — *JiS* 32, 1986/87, 23–25.

Vorenc (Worenz, Vorenjec) Gregor. — *Slovenski biografski leksikon*, 1986, 14. zv., 579–580. (Podpis: Shk.)

Wolf Anton. — *Slovenski biografski leksikon*, 1986, 14. zv., 713–714. (Podpis: SHk.)

Wolf Matevž. — *Slovenski biografski leksikon*, 1986, 14. zv. 719–720. (Podpis: Shk.)

Zagajšek Mihael. — *Slovenski biografski leksikon*, 1986, 14. zv., 741–742. (Podpis: Shk.)

Zalokar Janez. — *Slovenski biografski leksikon*, 1986, 14. zv., 760–761. (Podpis: Shk.)

1987

Enciklopedija Slovenije. 1. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987. 421 str. (Svetovalec za leksikografijo in jezik.)

Veterinarski terminološki slovar. C–G. — Ljubljana : ZRC SAZU in VTOZD za veterinarstvo Biotehniške fakultete v Ljubljani, 1987. 133 str. (Jezikovni recenzent.)

Alasia da Sommaripa, Alessandro. — *Enciklopedija Slovenije* 1, 1987, 38. (Podpis: S. Su.)

Apostel, Ivan Anton. — *Enciklopedija Slovenije* 1, 1987, 93. (Podpis: S. Su.)

Bajec, Anton. — *Enciklopedija Slovenije* 1, 1987, 169. (Podpis: S. Su.)

Caf, Oroslav. — *Enciklopedija Slovenije* 1, 1987, 409. (Podpis: S. Su.)

Utrditev in uzakonitev Slovenskega pravopisa leta 1937. — *Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, 1987, 499–506. (Obdobja 7.) (Povzetek v angleščini.)

1988

Enciklopedija Slovenije. 2. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1988. 416 str. (Svetovalec za leksikografijo in jezik.)

Vilko Novak: Slovar stare knjižne prekmurščine. — Ljubljana : ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 1988. 73 str. (Sodelavec pri redakciji.)

Prizadevanja za Prešernov slovar. — *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura*, 1988, 325–336. (Obdobja 8.) (Povzetek v angleščini.)

O krajevnih imenih v izolski občini. — *JiS* 33, 1987/88, 240–242. (Soavtor.)

Cigale, Matej. — *Enciklopedija Slovenije* 2, 1988, 65. (Podpis: S. Su.)

1989

Enciklopedija Slovenije. 3. — Ljubljana, Mladinska knjiga. 1989, 416 str. (Svetovalec za leksikografijo in jezik.)

Vprašanje jezika v Enciklopediji Slovenije. — *Zbornik prispevkov. Simpozij Slovenski jezik v znanosti* 2, 1989, 233–239. (Povzetek v angleščini.)

Franul Weissenthurn, Vincenc. — *Enciklopedija Slovenije* 3, 1989, 155. (Podpis: S. Su.)

Glonar, Joža. — *Enciklopedija Slovenije* 3, 1989, str. 251–252. (Podpis: S. Su.)

1990

Slovenski pravopis. I. Pravila. — Ljubljana : SAZU in Državna založba Slovenije, 1990. 214+20 str. (Soavtor, član uredniškega odbora.)

Enciklopedija Slovenije. 4. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1990. 416 str. (Svetovalec za leksikografijo in jezik.)

Maks Pleteršnik. — *Mohorjev koledar za 1990*, 115–116.

1991

Slovar slovenskega knjižnega jezika. V. — Ljubljana : SAZU, ZRC SAZU, 1991. 1055 str.

Ponatis: 1991. (Član Komisije za pravopis, pravorečje, oblikoslovje in intonacijo.) Enciklopedija Slovenije. 5. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1991. 416 str. (Svetovalec za leksikografijo in jezik.)

Kolarič, Rudolf. — *Enciklopedija Slovenije* 5, 1991, 193–194. (Podpis: S. Su.)

Koštial, Ivan. — *Enciklopedija Slovenije* 5, 1991, 334. (Podpis: S. Su.) S. Su.)

Zidar Josip. — *Slovenski biografski leksikon*, 1991, 15. zv., 807. (Podpis: Shk.)

Zupan (Suppan) Jakob. — *Slovenski biografski leksikon*, 1991, 15. zv., 870–873. (Podpis: Shk.)

Zupan Tomo. — *Slovenski biografski leksikon*, 1991, 15. zv., 878–880. (Podpis: Shk.)

1992

Enciklopedija Slovenije. 6. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1992. 416 str. (Svetovalec za leksikografijo in jezik.)

Veterinarski terminološki slovar. H–K. — Ljubljana : SAZU, ZRC SAZU in Veterinarska fakulteta v Ljubljani, 1992. 141 str. (Jezikovni recenzent.)

Leksikografija. — *Enciklopedija Slovenije* 6, 1992. 122–124. (Podpis: S. Su.)

Kdo je avtor kritike Primčevih Branj. — *Miklošičev zbornik*, 1992, 615–627. (Obdobja 13.) (Povzetek v nemščini.)

O SSKJ in nekaj okoliščinah. Govori dolgoletni član in tajnik glavnega uredniškega odbora prof. Stane Suhadolnik. — *Naši razgledi* 41, 1992, št. 4, 98–99, 108.

SSKJ in SP. Odgovor J. Toporišiču in D. Bajtu. — *Naši razgledi* 41, 1992, št. 7, 198.

1993

Jezikovna analiza prevoda Svetega pisma nove zaveze (1984). — *SR* 41, 1993, 429–448.

Anton Bajec in Jakob Šolar. — *Kopitarjevi študijski dnevi* 2, 1993, 53–56.

Megiser, Hieronim. — *Enciklopedija Slovenije* 7, 1993, 54. (Soavtorica D. Mihelič.)

Objavil je še okrog 25 priložnostnih člankov o slovenskih književnikih, več poročil o knjigah, gledaliških uprizoritvah, razstavah ipd. v Celjskem tedniku, Istrskem tedniku, Primorskem dnevniku, Slovenskem poročevalcu, Delu itd. — Objavil je več pesmi v različnih, zlasti mladinskih listih v letih 1935–1942.

Uredniško delo

Domače vaje. Dijaški list. — Ljubljana, 1936–37.

Odmevi srca. Dijaški list. — Ljubljana, 1936–39.

Slovensko Primorje. — Milan, 1945.

Vestnik založbe Lipa. — Koper, 1956–59.

Zbornik založbe Lipa. — Koper, 1956.

Jezikovno uredništvo in lektorstvo: Jezikovni svetovalec in član uredniškega odbora pri izdajah Založbe Lipa, Koper (ok. 20 knjig). — Jezikovni svetovalec pri Zgodovini človeštva. Ljubljana : Državna založba Slovenije. — Jezikovni svetovalec pri pravopisni modernizaciji klasičnih literarnih del, zlasti pri Zbranih delih Ivana Cankarja (knj. 1–30) in Alojza Kraigherja. Ljubljana : Državna založba Slovenije. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev.)

Neobjavljeno delo

Leksikalno gradivo za slovar slovenskega knjižnega jezika SAZU (1948–49; v gradivskem arhivu Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.)

- Leksikalno gradivo, zlasti za pomorsko terminologijo (okrog 60.000 izpisov, 1949–1959; v arhivskem gradivu Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.)
- Rokopisno gradivo Prešernovega besedišča. (Okrog 100.000 izpisov; hrani Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.)
- Slovenski dijaški listi. Gradivo za bibliografijo s 422 enotami. – Ljubljana, 1957. 66 str. (Hrani Bibliografski oddelek NUK.)
- Šolar-Ramovšev načrt za slovar knjižnega jezika. — Obdobje znanosti o jeziku, književnosti in kulturi. V počastitev stoletnice rojstva Frana Ramovša. (Obdobja 12.) (V pripravi za tisk.)
- Jože Stabej, Kastelec-Vorenc: Slovensko-latinski slovar (1680–1710). — Ljubljana : ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. (Sodelavec.) (V pripravi za tisk.)

KRATICE

JiS = Jezik in slovstvo

SR = Slavistična revija

SSJLK = Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj.

Jana Hafner

Znanstvenoraziskovalni center SAZU

ZVESTOBA CELOVITEMU RAZUMEVANJU LITERATURE

(Zapis ob šestdesetletnici Rudolfa Neuhäuserja)

V letošnjem juniju je v Celovcu praznoval šestdeseti rojstni dan Rudolf Neuhäuser, profesor na Slavističnem inštitutu Univerze v Celovcu. Profesorjev jubilej je pomemben tudi za slovensko slavistiko in kar nekam simbolno sovpada z dvajsetletnico slavistike na Univerzi v Celovcu. Za znanstveno in tudi siceršnje javno delovanje profesorja Neuhäuserja ima sočasnost obeh jubilejev dejansko globlji, simbolni pomen. Njegova prava vrednost se nam razkrije, ko premislimo jubilatovo znanstveno delo in se spomnimo na nekatera biografska dejstva. Jubilatova biografija nam kaže, da se je široko razgledani in na mnogih področjih slavistike in literarne vede nasploh ustvarjalno delujoči znanstvenik prav na začetku svojega delovanja na novoustanovljeni avstrijski univerzi v Celovcu začel ukvarjati tudi s slovensko literaturo. Najbrž ni naključje, da ima prva Neuhäuserjeva slovenistična razprava *Aus der Geschichte der russisch-slowenischen Kulturbeziehungen der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, objavljena v *Letnem poročilu Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu* (1977), širši kulturološki značaj, ko se ob preglednem povzetku slovensko-ruskih literarnih zvez iz druge polovice 19. stoletja in obdobja moderne ukvarja s problematiko slovanofilstva in panslavizma pri Slovencih in še posebej delovanjem na Dunaju bivajočega pravoslavnega duhovnika in ruskega diplomata M. F. Rajevskega (1811–1884) ter njegovimi stiki s Franom Levcem, Franom Celestinom, Slovensko matico in podrobneje Koroščem Matijo Majarjem – Ziljskim. Razprava sicer ne sodi med pomembnejša Neuhäuserjeva dela in je ne bi omenjali, če v njej ne bi zasledili nastavkov specifičnega razumevanja značaja in nalog slovenistike, slavistike in, vsaj posredno, literarne vede nasploh. V razpravi prisotno navezovanje čisto literarne oziroma primerjalnoliterarne obravnave slovensko-ruskega gradiva z zgodovinskokulturološkim in širše zgodovinskim kontekstom Avstrije in Vzhodne Evrope 19. stoletja in še posebej znanstvenikov kritični odnos do »predolgo« trajajoče, pri Slovanih v drugo polovico 19. stoletja podaljšane romantike in njenih nacionalno-ideoloških predsodkov – mesijanske (pri Rusu Rajevskem) in ilirsko utopične narave (pri Slovencu Majarju – Ziljskem) – nas navezujeta na izhodišča in načela, izražena v doslej najbolj markantnem programsko teoretskem besedilu Rudolfa Neuhäuserja *Paradigmen der Literaturwissenschaft*, objavljenem kot 17. zvezek v seriji *Klagenfurter Universitätsreden* leta 1984. Razprava nadaljuje in dopolnjuje profesorjevo nastopno predavanje na Univerzi v Celovcu *Gedanken zum Verhältnis von Literatur, Wissenschaft und Wahrheit* iz leta 1975 in razkriva znanstvenikovo dialoško vpetost v sodobno dogajanje na področju literarne vede in hkrati človeško prizadet odnos do razmer v sodobnem svetu in še posebej v okolju avstrijske Koroške, v katerem je zasedel mesto univerzitetnega profesorja *slavista*. Zato najbrž zopet ni slučaj, da je svoje programsko besedilo Rudolf Neuhäuser prebral 27. maja 1983 v Celovcu na Tretjem slavističnem srečanju univerz v Celovcu in Ljubljani. Srečanje z ljubljanskimi slavisti in še posebej slovenisti mu je ponudilo priložnost, da je ob problematiziranju literarne zgodovine in opozorilih teoretika estetike recepcije H. R. Jauša in francoskega strukturalista Rolanda Barthesa ter protipostavljanju literarne zgodovine in literarne znanosti problematiziral tudi odnos do t. i. malih literatur in še posebej primerjalne zgodovine slovanskih literatur.

Rudolf Neuhäuser se zavzema za prenovljeno literarno znanost in zavrača tradicionalno literarno zgodovino, še posebej tisto, v kateri po njegovem mnenju še vedno živi dediščina romantike v aspiracijah po velikih, vseobsegajočih sistemih, pa naj gre za filozofske idealistične ali marksistične utopično-socialistične sisteme. — Na področju slavistike naj bi se tradicionalni historizem izrazil predvsem v primerjalni zgodovini slovanskih literatur, ki tako ali drugače nadaljuje herderjanske »metafizične in narodopisne spekulacije« in od jezikovne sorodnosti slovanskih jezikov prehaja k podmenam o neki »skupni slovanski kulturi« in podobnem ter se pri sovjetskih dogmatikih (N. I. Kravcovu, D. Markovu idr.) navezuje na čisto

politično-ideološke danosti, pri sicer izjemno pomembnem zahodnoevropskem slavistu Dmitriju Tšihiževskem in njegovi *Vergleichende Geschichte der slawischen Literaturen*, v kateri je avtor kritičen do mnogih primerjalnoslovanskih posplošitev, pa bolj na jezikoslovne, etnične in občehistorične kategorije tipa »slovanska zavest«, tako da tudi pri Tšihiževskem ostajata navidez pomembna kriterija »tesna povezanost slovanskih literatur« in »stilistična enotnost« teh literatur vprašljiva, ker ne upoštevata širše in večkrat pomembnejše povezanosti slovanskih literatur z neslovanskimi evropskimi literaturami. — Taka kritika »slovanske« literarne zgodovine je bila za slovenske slaviste sicer nekoliko zapoznala, vendar po eni strani zanimiva kot ilustracija neke tradicije, ki je bila v Sloveniji že zdavnaj presežena in zavrnjena, po drugi strani pa smo slovenski slavisti v njej zasledili vzpodbudni signal, ki nas je opozarjal na svetovljanske, za avstrijsko Koroško tistega časa ne ravno tipične razsežnosti in razglede samosvojega Rudolfa Neuhäuserja. — Ti razgledi se eksplicitno razkrijejo v Neuhäuserjevi zahtevi po priznanju tudi »najmanjših slovanskih literatur« kot »samostojnih študijskih objektov«, ki jih je treba kot take obravnavati v vseh pogledih, in s tem presegati nacionalne omejitve ter upoštevati prepletenost literarnih tradicij v evropskem in zunajevropskem literarnem razvoju. Rudolf Neuhäuser v tem pogledu kakor da dopolnjuje Goethejevo videnje in odnos do »svetovne literature«; izhaja namreč iz prepričanja, da v sodobnosti niso preseženi samo »veliki, vseobsegajoči, vase zaprti ideološki sistemi«, ampak da je presežen iz renesanse in humanizma podedovani »evrocenzurizem« in da je revolucija na področju informacijskih medijev skrčila svet do tistega, kar imenuje Marshall McLuhan »globalna vas«; ta zahteva nov intelektualni profil na ravni »univerzalnega stanja zavesti«, s tem pa nove paradigme tudi v humanističnih vedah/znanostih. — Na literarnem področju naj bi se nove paradigme izrazile v premagovanju literarnozgodovinske krize tako z vrnitvijo k analizi znotrajbesedilne strukture kot s prehodom od besedila na zgodovinski (družbeni) in recepcijskohistorični kontekst. V obeh primerih je po sodbi Rudolfa Neuhäuserja rezultat teh prizadevanj ustrezen samo takrat, ko literarna veda ostaja avtonomna disciplina, ki posveča osrednjo pozornost »literarnemu nizu« (termin ruskih formalistov) in njegovi relativni avtonomiji, utemeljeni s strukturalističnega vidika v posebni strukturi literarnega besedila in s fenomenološkega vidika v posebnem načinu biti (*Seinsweise*) v besedilu. — Lastno razumevanje literarne vede in še posebej literarne zgodovine vidi Rudolf Neuhäuser v tem, kar bi Vjač. Vs. Ivanov imenoval »sodnos dinamičnega preučevanja evolucije besedila in kulture«. Rudolf Neuhäuser povezuje takšno preučevanje z vizijo »globalne vasi«, samo preučevanje pa naj bi po njegovem prepričanju izhajalo iz dojetja tako specifične literarne strukture (s sintaktičnega, semantičnega in pragmatičnega vidika) literarnih besedil kot v njih izraženega konteksta (literarnega oziroma medbesedilnega in zunajliterarnega) in privedlo k sintetični vednosti o tem, kako so pretekle kulture in družbe obvladovale problematiko individualne in družbene biti. Takšna sinteza naj ne bi bila sama sebi namen, koristila naj bi razumevanju sodobnosti.

Rudolf Neuhäuser je ostal zvest tem načelom, če govorimo o njem z vidika celovitega razumevanja literature, prav do danes. — Interes za slovensko literaturo je v skladu z nakazanimi literarnovednimi paradigmami usmerjal tako na obravnavo znotrajbesedilne strukture (na primer v razpravah: *Zur Rolle der Lautinstrumentierung und Lautmetapher im lyrischen Gedicht der Romantik an hand von Beispielen aus den Poesije von Prešeren*, *Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana, 1981; *Reim und Lautstruktur in Vida Taufers Versband »Veje v vetru«*, *Obdobje socialnega realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana, 1987) kot na raziskovanje primerjalnoliterarnih vprašanj s področja slovensko-avstrijsko-nemških in širše evropskih literarnih zvez in odnosov (razprave: *Stanko Majcens frühe expressionistische Dichtung im Vergleich mit dem deutschen Expressionismus*, *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana, 1984; *Zum Beginn des Expressionismus in der deutschen und slowenischen Literatur: Eine vergleichende Studie*, *Festschrift für Wolfgang Gesemann*, zv. 2, Neuried, 1986;

Oton Župančič und die Wiener Moderne, *Dona slavica aenipontana. In honorem Herbert Schelesnikers*, München, 1987) in literarne evolucije (Nekaj pripomb k evoluciji mladega Župančiča med leti 1895–1899, *Simpozij o Otonu Župančiču*, Ljubljana, 1979; Randbemerkungen zur frühen Dichtung Josip Murns, *Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana, 1983). Slovensko literaturo je obravnaval v časovnem razponu, ki se mu tudi sicer posveča, tj. od obdobja romantike oziroma predromantike naprej, in z njemu lastno natančnostjo, ki ob konkretnih detajlih ne pozablja na širši kontekst in – sodobnost. V prej omenjenem razpravljanju o glasovni instrumentaciji in glasovni metafori v lirski pesmi romantike na primerih iz Prešerna, objavljenem tudi v reviji Jezik in slovstvo 26 (1980/81), tako na primer na koncu ugotavlja:

Ti primeri iz Poezije kažejo, kako zelo prispeva k učinku Prešernove pesmi virtuosno obvladanje glasovne instrumentacije. Ta ne deluje samo v smislu romantičnega pojmovanja muzikalnega kot »prvine« umetnosti /.../ ampak dodatno prispeva še tisto privzdignjenost v transcendenco, v večno veljavnost, ki verze šele spremeni v umetnino. /.../ Kompleksna organizacija glasovne strukture je komaj ponovljiva, kar je razvidno iz Prešernovih lastnih prevodov. To tudi razloži, zakaj Prešernova lirika pri nemškem bralcu ni naletela na pričakovani odnos.

Rudolf Neuhäuser je zaslužen, kot celovški univerzitetni slavistični inštitut nasploh, tudi za neposredno propagiranje slovenske kulture in še posebej literature v Avstriji in Nemčiji. Tako je na primer sodeloval pri objavi dveh pomembnih knjig: skupaj z Borisom Paternujem in Klausom Detlefom Olofom pri izdaji dvojezične antologije sodobne slovenske lirike *Na zeleni strehi vetra: Auf dem grünen Dach des Windes* (Celovec, 1980) in s Helgo Glušič in K. D. Olofom zbornika sodobnih slovenskih pripovednih besedil *Zeichen und Wege: Slowenische Erzähler der Gegenwart* (Trst, Celovec, 1985).

Osrednja pozornost Rudolfa Neuhäuserja velja ruski literaturi: ruski predromantiki in romantiki, ruskemu realizmu, avantgardi, 20. stoletju nasploh, še posebej sodobnemu literarnemu dogajanju, in nad vsem tem umetnosti F. M. Dostojevskega. — V okviru raziskav ruske predromantike in romantike je Rudolf Neuhäuser izdal zanimivo knjigo razprav *Towards the Romantic Age: Essays on Sentimental and Preromantic Literature in Russia* (1974) in morda najcelovitejši rusistični kompendij za preučevanje poetike in estetike ruske romantike *The Romantic Age in Russian Literature: Poetic and Esthetic Norms: An Anthology of Original Texts (1800–1850)* (München, izd. O. Sagner, 1975). — V rusističnih krogih sta bili zapaženi dokaj inovativni razmišljanji o ruskem realizmu petdesetih let, ki ga Rudolf Neuhäuser označuje s terminom 'bidermajer' oziroma 'realidealizem', da bi ga tako ločil od zgodnjega ruskega realizma obdobja »naturalne šole« in ruskega realizma velikih romanov šestdesetih in sedemdesetih let (Zur Frage des literarischen Biedermeiers in Russland (Die Literatur der fünfziger Jahre) in *Das »Biedermeier« (Realidealismus) in der russischen Lyrik der fünfziger Jahre des 19. Jahrhunderts, oboje v Wiener slawistischer Almanach* 10 (1982) in 15 (1985). — Rusko 20. stoletje je zajel z naratološkimi raziskavami (Wertung und Erzählperspektive in der zeitgenössischen sowjetischen Erzählung, *Slavistična revija* 27 (1979), s tipološkega vidika («Avangard» i «avangardizm» – po materialam ruskoj literatury, v posebni številki revije *Umjetnost riječi: Književnost, avangarda, revolucija*, Zagreb, 1981), posvečal se je žanrski problematiki (*The Russian Short Story 1917–1980, The Russian Short Story: A Critical History*, Boston, 1986) in interpretacijam posameznih literarnih del, tako pripovednih (J. Trifonov: Langer Abschied, *Die russische Novelle*, ur. B. Zelinsky (Düsseldorf: Bagel, 1982) kot dramskih (Wampilow: Die Entenjagd, *Das russische Drama*, ur. B. Zelinsky (Düsseldorf: Bagel, 1982). — Na poseben način je pritegnilo Rudolfa Neuhäuserja najnovejše obdobje »perestrojke« in »postperestrojke«; naveličan sodobne »prozaičnosti« se je podal v svet sodobne lirike, ki ga pa bolj kot z notranjo strukturo zaposluje z novo »lirsko-nelirsko« tematiko oziroma novo podobo »razpršenega« lirskega subjekta v kritičnem času »razdejanega smisla«

(Entwicklungstendenzen der russischen Lyrik seit Beginn der »Perestrojka«, v tisku pri *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 1993). — Med deli iz območja ruskega 20. stoletja bi morda posebej opozorili na že omenjeno Neuhäuserjevo tipološko razpravo o ruski avantgardi zaradi polemične izpostavitve »konteksta«. Šele poznavanje sočasnega ruskega oziroma sovjetskega družbenega in literarnega konteksta naj bi razkrilo avantgardno funkcijo proze Bulgakova, gola primerjava te proze s sočasnimi avantgardnimi tokovi bi ji napačno pripisala bolj ali manj restavratorsko vlogo.

Dostojevski. O tem bi se dala napisati posebna študija. Rudolf Neuhäuser ni samo zavzet bralec in nepotešen raziskovalec tega »umetnika posebnega tipa« (M. Bahtin), marveč tudi človek, ki sicer načelno zavrača čaščenje »genija«, še posebej romantično-idealistično, ki se je v praksi nevarno razraščalo (in se, žal, še vedno razrašča) v verigo »genij – veliki duh – veliki duh naroda...« in zbuja (in še zbuja) temu ustrezno anti-čaščenje, vendar z vso zagnanostjo, ki jo premore, dela za F. M. Dostojevskega, propagira in razlaga njegovo »novo besedo« – še posebej s tistega vidika, ki ga je izrazil v svojem doslej najpomembnejšem objavljenem dostojevskološkem delu *Das Frühwerk Dostoevskijs: Literarische Tradition und gesellschaftlicher Anspruch* (Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1979), ko je razpravljal o spoznanju Dostojevskega o »zavestoblikujoči moči literature« in s tem povezani, tudi v sodobnosti zelo aktualni, potrebi po »kritičnem presojanju jezika kot instrumenta diverzних ideologij«. — In tako je bil Rudolf Neuhäuser med ustanovitelji najprej severnoameriškega, potem kar svetovnega Mednarodnega združenja dostojevskologov (International Dostoevsky Society), danes je njegov predsednik, dolga leta (1980–1989) je bil izdajatelj in urednik glasila tega združenja *Dostoevsky Studies* in vedno med organizatorji dostojevskoloških simpozijev IDS, med drugim tudi sedmega simpozija, ki se je pod naslovom »Dostojevski in 20. stoletje« julija meseca leta 1989 odvijal v Ljubljani v organizaciji rusistične katedre Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Na simpoziju se je v »letu padca Berlinskega zida« nazadnje tudi uresničilo prizadevanje IDS, da v svoja raziskovalna prizadevanja vključi ne samo »oficijalne« predstavnike dostojevskologov, marveč širši krog ustvarjalnih dostojevskologov iz Rusije. — Ob množici dostojevskoloških del Rudolfa Neuhäuserja, ki jih tu ne moremo niti omeniti, dostojevskologi z zanimanjem pričakujemo pri založbi Böhlau Verlag napovedani knjigi *F. M. Dostoevskij: Die grossen Romane und Erzählungen in F. M. Dostoevskij und M. Selimovič: Eine Vergleichende Studie*.*

Naj nam Rudolf Neuhäuser ne zameri, če bomo na tem mestu dali prednost njegovi prizadetosti za Besedo bosanskega pisatelja Meše Selimovića, ki je podobno kot F. M. Dostojevski v 19. stoletju izrazil v 20. stoletju v svojih velikih stvaritvah stremljenja in značilnosti svojega časa in zaslutil grozo sodobnosti na koncu romana *Trdnjava* v besedah resignacije: »Mi bodo tudi tile moji otroci šli isto žalostno pot, ko odrastejo? /.../ Nočem verjeti, čeprav ne morem odgnati strahu.«

S temi besedami ne bi hoteli reči nič drugega kot samo to, da nas humaniste na srečo in kljub vsemu povezuje zavzetost za Besedo, njeno lepoto in možnost, da izrazi resnico, da smo brez iluzij, vendar ne brez moči in volje za ustvarjalno delo. Ob tej misli želimo ljubljanski znanci Rudolfu Neuhäuserju še veliko uspehov, mednje bi štel tudi prispevek k ustvarjalnemu in razumevalnemu sodelovanju slavistov iz Celovca in Ljubljane.

Aleksander Skaza

Filozofska fakulteta v Ljubljani

*Knjiga o Dostojevskem je medtem že izšla.

KRITIČNA IZDAJA SLOVENSКИH PRIDIG PRVEGA GORIŠKEGA NADŠKOFA¹

Obstoj slovenskih pridig prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa (1711–1774) je znan že od srede petdesetih let, čeprav jih do sedaj ni še nihče preučil, pa tudi v strokovni javnosti niso zavzele tistega mesta, ki ga nesporno zaslužijo. Nanje je najprej opozoril Rudolf Klinec, nadškofijski kancler v Gorici, ki je prvi objavil odlomek ene izmed pridig.² Sedaj dostopno gradivo pa je bilo odkrito sredi osemdesetih let in je nanj opozoril italijanski zgodovinar Luigi Tavano v svojem referatu na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu 1. 10. 1986, kar je spodbudilo Lojzko Bratuž, da se je spopadla s to obsežno in zahtevno raziskovalno nalogo. Rezultate svojih raziskovanj je večkrat posredovala strokovni javnosti, sedaj pa smo prišli do celovitega vpogleda v ta segment naše dediščine.³

Nastanek pričujočega dela Lojzke Bratuž je med drugim spodbudil široko zastavljeni mednarodni raziskovalni projekt o prvem goriškem nadškofu, ki ga je oblikoval Inštitut za družbeno in versko zgodovino v Gorici konec osemdesetih let. Goriška nadškofija je namreč nastala po ukinitvi tisočletnega oglejskega patriarhata, s čimer se je razpletel stoletja trajajoči spor med avstrijskimi posvetnimi ter med cerkvenimi oblastniki, zaradi katerega več kot 250 let oglejski patriarhi niso s meli stopiti na avstrijski del patriarhije. Karel Mihael Attems, pripadnik ene najuglednejših goriških plemiških rodbin, je postal njen prvi nadškof 1750. leta, upravljal jo je domala četrt stoletja ter jo trikrat prepotoval med svojimi vizitacijami. Arhivsko gradivo o njegovem delu, ki je preživelo pustošenje prve svetovne vojne, ko je bilo mesto porušeno in uničen dovršen del kulturnozgodovinskega patrimonija, je zelo obsežno. Samo o škofovih vizitacijah je ohranjenih 24 fasciklov gradiva, ki obsegajo okrog 4000 strani. Hrani se v Gorici, pomembno pa je za zgodovino Goriške, Koroške, Štajerske, Tirolske in Slovenije v celoti, ker je škofija imela tu prostrana ozemlja. Danes pogosto pozabljamo, da je goriška nadškofija ob ustanovitvi obsegala vse avstrijsko ozemlje, ki je nekoč pripadalo patriarhatu. V 18. stoletju je, čeprav le relativno kratek čas, združevala daleč največji del slovenskega nacionalnega prostora, neprimerno večjega kot ljubljanska in tržaška škofija skupaj. 75% vernikov je bilo Slovencev, preostala četrtnina pa nemške, italijanske in furlanske narodnosti.⁴

---

¹Karel Mihael ATTEMS, *Slovenske pridige*, za prvo objavo pripravila in s spremnimi besedili opremila Lojzka Bratuž, predgovor Breda Pogorelec, Trst, Založništvo tržaškega tiska, 1993 (Knjižna zbirka kulturna dediščina), 218 str. Knjiga obsega predgovor Brede Pogorelec (7 str.), spremno študijo Lojzke Bratuž (13 str.); faksimile, prepise, transkripcijo in komentarje osemindvajsetih pridig; opis neobjavljenega gradiva, Attemsov življenjepis in povzetek v italijanščini ter slikovno gradivo. Objavljenih je osemindvajset od enainšestdesetih do sedaj znanih slovenskih pridig, med katerimi jih je Attems lastnoročno napisal 45 (to je 34 konceptov ter 11 prepisov in konceptov). Poleg nadškofovih rokopisov je ohranjenih še šestnajst prepisov različnih skriptorjev, kar zbuja slutnjo, da niso znane vse škofove pridige, saj je možno, da so se tako kot koncepti izgubile tudi pridige same.

²Rudolf KLINEC, *Marija v zgodovini Goriške* (Gorica, 1955), str. 72–75.

³Lojzka BRATUŽ, *Slovenska besedila prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa, Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Ljubljana, 1989), str. 204–312 (Obdobja); ista, *Slovenske pridige* K. M. Attemsa, *JKol* 1990, str. 105–107.

⁴Prim. zemljevid na str. 205. Ozemlje nadškofije se je razprostiralo od Linza in Maribora do hrvaških krajev ter od Drave do Jadrana in furlanskih krajev (str. 13, 204).

Omenjeni krajevni Inštitut je torej izkoristil zgodovinski pomen, ki ga je imela nadškofija s sedežem v domačem mestu, in dejstvo, da so arhivski viri v Gorici.⁵ Spodbudil je preučevanje lastne preteklosti na mednarodnem nivoju ter pritegnil v domače mesto širok krog eminentnih znanstvenikov. Program so uresničevali postopno. Najprej je bilo do 1988. leta zbrano, ob javljeno in strokovni javnosti predstavljeno arhivsko gradivo, ki je bilo tedaj tudi katalogizirano.⁶ Med temi pripravljalnimi raziskavami so ob katalogizaciji arhivskega fonda Attems – de Grazia, ki ga je 1953. leta podaril knjižnici bogoslovnega semenišča graf Filippo della Torre Valsassina, odkrili zbirko slovenskih pridig.⁷

Ob tako solidno opravljenih predhodnih raziskavah je že jeseni istega leta, kot je izšel zbornik s popisom in predstavitvijo virov, steklo mednarodno zborovanje strokovnjakov iz Italije, Slovenije in Avstrije. Gradivo je bilo objavljeno v zborniku dve leti kasneje. Leto zatem je nato v Ljubljani že izšla prva knjiga vizitacijskih zapisnikov, postopoma pa bi moralo biti tiskano to gradivo v celoti.⁸ Vse to bo nedvomno spodbudilo nadaljnje raziskave z relevantnimi dopolnitvami našega vedenja o neki zgodovinski epizodi, ko je bilo današnje ozemlje različnih dežel, ki danes pripadajo različnim državam, združeno v eni cerkvenoupravni enoti. Prvi rezultati že nastajajo, kot nam priča knjiga Lojzke Bratuž, poleg tega pa lahko omenimo še nekatere druge, kot npr. letošnji junijski strokovni posvet v Gorici Osemnajsto stoletje v alpskem prostoru: kultura in družba, tik pred izidom je še vrsta strokovnih publikacij, restavrirano pa je tudi najbolj ogroženo arhivsko gradivo.⁹

Ta uvodna pojasnila niso navedena le zato, da bi postavili knjigo Lojzke Bratuž v širši raziskovalni kontekst, pač pa tudi zato, da bi opozorili na premišljeno zastavljeni raziskovalni projekt, ki je stekel na lokalni ravni, zaživel v mednarodnem strokovnem prostoru, poteka interdisciplinarno, daje relevantne rezultate, je torej uspešen, morda pa tudi poučen za našo stroko, ki bi morala nekatere ustaljene tradicionalne inštitucije prenoviti in na novo postaviti.

Koliko dela in koliko naporov zahteva nastanek takega knjige, kot je pričujoča kritična izdaja Attemsovih pridig, ve le tisti, ki se je v svoji strokovni praksi moral spopasti z ob delovanjem arhivskega gradiva, ki je bilo v našem primeru resda že odkrito, vendar je kljub temu zahtevalo večletne raziskave. Ob problemih z razbiranjem težko čitljivih ali celo nerazberljivih mest z gosjim peresom pisanih rokopisnih osnutkov je priprava kritične izdaje in določitev uredniških kriterijev, na katerih sloni izbor objavljenega gradiva, zahtevala široko strokovno znanje ter interdisciplinarno usposobljenost raziskovalca. Njegovo vedenje mora seči od jezikoslovja do teologije. Prav tako je potrebna temeljita jezikovna in jezikoslovnna vednost raziskovalca, ki mora poleg slovenščine obvladovati tudi italijanščino, furlanščino, nemščino in vsaj še latinščino v vseh historičnih vidikih.

Vse to obsežno znanje se kaže v skrbnih in gostih opombah ter komentarjih objavljenih tekstov, ki praktično nimajo tiskarskih spodrslijav. Lojzka Bratuž ob dokumentacijskih in redakcijskih opozorilih namenja največ pozornosti jezikovnim pojavom, vendar tudi različnim

⁵Ohranjeni so v nadškofijskem arhivu, Pokrajinskem muzeju, Knjižnici centralnega bogoslovnega semenišča, Državni knjižnici in privatnem družinskem arhivu rodbine Attems.

⁶*Carlo M. d'Attems primo archivescovo di Gorizia 1752–1774: Studi introduttivi* (Gorica, 1988). Uvodne študije so v italijanščini, slovenščini in nemščini.

⁷V mapi z oznako b. V so ohranjene nadškofove homilije, slovenske nosijo signature 906–964, trije slovenski zapisi pa so tudi v mapi IV, sign. 730, 731, 732 (str. 16).

⁸*Carlo M. d'Attems primo archivescovo di Gorizia 1752–1774: Atti del Convegno* (Gorica, 1990) – trojezična objava 25 referatov. Carlo M. d'ATTEMS, *Vizitacijski zapiski savinjskega arhidiakona goriške nadškofije 1751–1773* (Ljubljana, 1991).

⁹Jurij PALJK, Attems in 18. stol. v alpskem prostoru, *PDK* 5. 6. 1993, št. 148, str. 7.

navedkom in parafrazam iz obrednih besedil, biblije, uporabljenim pregovorom in rekom, pa tudi vsebinskim pojasnilom o tedanjem verskem življenju in zgodovinskih okoliščinah.

Na jezikovni ravni ugotavlja relacije med narečnimi in historičnimi prvini Attemsove jezikovne prakse, pri čemer je morala razločiti plasti, ki so jih vnesli prepisovalci, ter čisto jezikovne spodrsrljaje in nedoslednosti, do katerih je prišlo zaradi nadškofovega pomanjkljivega znanja sloveščine. Tako ji je uspelo ob upoštevanju že znanih virov in zapisov razložiti številne morfološke in besedotvorne posebnosti, ki še niso bile razvidne in dopolnjujejo naše vedenje o historičnem razvoju posameznih jezikovnih pojavov. Tovrstni komentarji so usmerjeni predvsem na tri področja, tako da opozarjajo na možne navezave s tradicijo protestantskih piscev, na tedanje narečne usedline, pri čemer je zanimivo, da presegajo zgolj goriške narečne značilnosti, ter na kalke iz italijanščine, furlanščine, latinščine, kar spet kaže na značilnosti govornega položaja tedanje slovenske jezikovne prakse. Attems je namreč pisal pridige v petih jezikih, ki so se enakopravno uporabljali v tedanji goriški nadškofiji, kjer je prevladoval slovenski živelj. V skladu z navodili tridentinskega koncila so imeli ljudski jeziki določeno mesto v bogoslužju, vendar se zdi, da je Attems v rabi slovenščine presegal zgolj uresničevanje naložene mu dolžnosti, ker je s svojimi slovenskimi verniki komuniciral v slovenščini, skrbel pa je tudi, da so bila odgovorna mesta dodeljena tudi slovenskim duhovnikom; do neke mere se nam kaže tudi kot spodbujevalec kulturnega razvoja.

Vse to gradivo je Lojzki Bratuž omogočilo, da je strnila svoja opažanja o jezikovnih značilnostih Attemsovih besedil, čeprav skromno meni, da so le »nakazane« ter da bi »jezikovna podoba teh besedil zahtevala samostojno obdelavo« (str. 25).

S to analizo knjižna izdaja Attemsovih pridig presega značilnosti kritične izdaje. Spremna študija Lojzke Bratuž ne povzema le ureditvenih kriterijev in ne nudi le nujnih informacij, ki so potrebne za uporabo knjige, pač pa gradivo tudi ovrednoti in interpretira (str. 15–26).

V tej drugi razsežnosti je nanizala vrsto spoznanj, med katerimi je seveda najpomembnejša umestitev pričujočih homilij v kontekst pridigarke kulture, ki je bila ob rekatolizaciji aktualna v slovenskem prostoru. Ob opozorilih na mesto ljudskega jezika v katoliškem bogoslužju po tridentinskem koncilu in v verskem življenju tedanjega časa ugotavlja, da se Attemsovi pridižni koncepti navezujejo na tradicijo kapucinske pridige, kažejo pa tudi sledi jezuitske tradicije, kar pa je za zdaj še premalo raziskano, da bi lahko postavili odločne teze, saj v zadnjem času naše vedenje neprestano dopolnjujejo nova odkritja.¹⁰ Čeprav avtorica obžaluje, da je izostala teološka analiza nadškofovih homilij, ugotavlja ob dokajšnji izvornosti in osebni ustvarjalnosti okvirje splošnih pridižnih vzorcev. Njihova skupna poteza je skrb za jasnost sporočila, ki daje prednost miselni podlagi bolj kot zunaji podobi. Jasno je prizadevanje, da bi bil prepričljiv. Vseeno ostaja, kljub marsikateremu zanosnemu mestu, zadržan in klasično umirjen, skladno s svojim visokim škofovskim položajem, zato se ne zateka k lahkotnim, humorom obarvanim zgodbicam, ki so značilne za Svetokriškega.

Umestitev teh škofovskih pridig v tradicijo slovenskega pridižnega slovstva vodi avtorico ob opozorilih na delo Miha Kastelca, Janeza Svetokriškega, očeta Rogerija in Jerneja Basarja prek prevodne, verzifikacijske ter dramske ustvarjalnosti tistega obdobja k slovenskim avtorjem, ki so bili povezani z goriškim nadškofom. Pomenljiva je njegova vez s komendskim župnikom in pridigarjem Petrom Pavlom Glavarjem, stiškim opatom baronom Tauffererjem ter pridigarjem Frančiškom Ksaverjem Gorjupom, ki je 1770. leta posvetil svojo zbirko pridig goriškemu prelatu. Na podlagi teh opozoril prihaja do sklepa, da so Attemsove pridige

¹⁰Med novejšimi odkritji omenja šest zvezkov s 309 rokopisnimi pridigami patra Angelika iz Kranja, ki jih je obdelal v svoji tezi M. SENICA (*Slovenske pridige kapucina p. Angelika iz Kranja iz let 1766–1771*, Ljubljana: Teološka fakulteta, 1990; tipkopis).

dokument slovenskega jezika in besedilne kulture v drugi polovici 18. stoletja s kulturno-zgodovinskim pomenom: »Pisal jih je ugledni cerkveni dostojanstvenik neslovenskega rodu, po izobrazbi in položaju pravi svetovljan, ki je popolnoma naravno in suvereno uporabljal slovenščino kot drugim enakovreden jezik.« (str. 25)

Pri opredeljevanju pomena teh dokumentov, dokazov »bivanja, dogajanja, spoštovanja,« se Breda Pogorelec v svojem Predgovoru opre na nekatere novejšje teze o razvoju slovenskega knjižnega jezika, s katerimi mora, kot pravi, vsak novi rod na novo preverjati in dopolnjevati nekdanje ugotovitve, ki v našem primeru zahtevajo novo analizo tudi zato, ker je naše vedenje obogateno z novim empiričnim materialom, ki priča o razširjenosti in rabi slovenskega jezika v višjih družbenih plasteh, kjer je potekalo sporazumevanje tudi v slovenščini, ki očitno ni bila pregrada med socialnimi sloji. Teoretsko izhodišče, »spoznavni shemi, ki marsikdaj usmerja iskanje, pa tudi odloča o bolj ali manj občutljivi razlagi gradiva«, opre na dejstvo, da v opazovanem obdobju prevladuje govorna raba slovenskega jezika, ki narekuje novo vodilo za književno-jezikovno prakso. Strne jo v maksimo: »Pišimo po šegi rodu, govorimo po šegi kraja,« s čimer odpira možnost za pojasnjevanje posebnosti in navidezne nedoslednosti Attemsove jezikovne prakse. Po takšnem, na novo opredeljenem razumevanju nadnarečnega knjižnega jezika, ta »ni več skromni, bolj ali manj umetno ustvarjeni povezovalc ob bogati raznolikosti pokrajinskih narečij, ampak jezik, ki se je razvijal v bivanjskih danostih kakor drugi podobni jeziki, odvisno od okoliščin, ki so njegov razvoj bodisi pospeševale ali upočasnile« (str. 8). Ker so besedila tega časa zapisi govora ali pa namenjena govorni rabi, je ta okoliščina sčasoma vplivala tudi na jezik tiska in knjige, kar je v 2. polovici 18. stoletja oblikovalo nastanek treh pokrajinskih variant slovenskega knjižnega jezika, štajerske, kranjske ter koroške (str. 9), pri čemer je ob novih najdbah, kakršne so Attemsove pridige, za zdaj ostalo še ne povsem dorečeno, v kolikšni meri je možno tudi na zahodnem robu slovenskega nacionalnega prostora opredeliti posebno varianto pokrajinskega knjižnega jezika (npr. »vipavskega« kot pravi Svetokriški). Vsekakor je treba upoštevati, da je bil slovenski zahodni prostor udeležen in povezan z dogajanjem v osrednjih slovenskih deželah, obenem pa je imel svoj lasten razvoj s pokrajinskimi posebnostmi (str. 12).

Uvod v knjigo nas s svojimi teoretičnimi postavitvami postavlja v novo videnje gradiva, ki nam ponuja še vrsto raziskovalnih možnosti. Splošna dostopnost gradiva, ki se nam ponuja s pričujočo skrbno in temeljito kritično izdajo, omogoča vrsto raziskovalnih smeri. Nekatere so v komentarjih že nakazane in nam ponujajo tudi nekatere odgovore, drugod so vprašanja predvsem odprta.

Ob dosedanjem znanem pridigarškem gradivu to ni najboljše zbirka te plasti naše jezikovne in literarne prakse, vendar nam tudi ti dokumenti ponujajo številna vprašanja o pridigarški kulturi, ki se je oblikovala na naših tleh. Poleg jezikoslovnih problemov, ki se raztezajo vse do sociolingvističnih vozlov pa do stilnih posebnosti, se pojavljajo tudi druge razsežnosti tega gradiva. Najprej so tu problemi škofove individualne ustvarjalnosti in poteze njegove osebnosti, ki jih nosijo njegova dela tako v slovenščini kot v drugih jezikih, na kar je Lojzka Bratuž že opozorila (str. 201–214) in kar jo je vodilo tudi pri oblikovanju ureditvenih načel za razvrščanje gradiva v tematske sklope. Uveljavljeni ureditveni kriterij ni le izhod iz zadrege, ker ni možna kronološka členitev po nastajanju pridižnih osnutkov, pač pa je do neke mere tudi že interpretacija gradiva.

Gre pa tudi za širša, nadindividualna vprašanja o razumevanju življenja v tej dobi, za opredelitev do antoloških pojmovanj, ki se kažejo skozi to artikulacijo verske prenovе, gre za govorniško literarno zvrst, ki mora imeti v sebi jasne žanrske zakonitosti, gre za literarno-zgodovinsko stvarnost, ki doslej ni bila deležna ustrezne raziskovalne pozornosti.

Gradivo pa postavlja tudi vprašanje o slovenski ustvarjalnosti v obdobju, ki je doslej veljalo za neproduktivno. Gre za razrešitev starega spora, ki sta ga sprožila Kidrič in Grafenauer s

soočanjem očitkov o katoliškem zaviranju kulturnoliterarne ustvarjalnosti kot narodotvornega elementa.

V novejšem času so raziskave kulturnega patrimonija na Primorskem prinesle na dan vsaj tri odkritja, ki so pomembno dopolnila naše vedenje o položaju slovenskega jezika kot komunikacijskega sredstva med različnimi sloji prebivalstva na našem nacionalnem prostoru. Že dolgo časa znanemu Alasijevemu slovarju in priločniku iz leta 1607 smo tako dodali Starogorski rokopis (1974), Slovenska plemiška pisma družin Marenzi–Coraduzzi (1980) ter slovenske pridižne osnutke goriškega nadškofa grofa Attemsa (1993). Vsi ti spomeniki so nastali med aristokracijo, kar dokazuje, da so tudi najvišji sloji slovenski jezik ne le poznali, pač pa ga tudi samoumevno uporabljali v komunikaciji. To pa postavlja daljnosežna vprašanja, ki najmanj zamajejo teze o slovenščini kot jeziku nižjih slojev, ter silijo k novemu premisleku cele vrste stereotipskih predstav o slovenski nacionalni biti.

Objava pridižnih osnutkov nadškofa Attemsa, ki jo je pripravila Lojzka Bratuž, bo tako ostala aktualna še dolgo časa.

Zoltan Jan
Univerza v Trstu

NAVODILA AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih. Avtor odda prispevek enemu od glavnih urednikov v dveh izvodih na 80-gramskem papirju; na listu naj bo 30 vrstic. Dolžina razprave naj ne presega ene in pol avtorske pole (25 strani, tj. 45.000 znakov), ocene 12 strani (24.000 znakov), poročila 4 strani (8.000 znakov). Rokopis je po možnosti še na PC-jevi ali atarijevi disketi, zapisan v formatu ASCII, v sili tudi v katerem koli od popularnih urejevalnikov besedila, mogoče pa ga je poslati tudi po elektronski pošti na naslov miran.hladnik@uni-lj.si. Besedilo naj ne bo razlomljeno v strani in besede ne deljene. Navodila za tipkanje vezajev, pomišljajev, narekovajev, naglašanih, nestandardnih znamenj ipd. dobi avtor pri tehničnem uredniku. — Sinopsis naj ne bo daljši od 8 vrstic. Slovenski povzetek, ne daljši od dveh strani, podaja rezultate razprave; uredniku se sporoči želeni jezik za prevod. V neslovenščini napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. — Avtor naj priloži številko svojega žiroračuna, naslov in občino stalnega bivališča, svojo enotno matično številko, ime inštitucije, na kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture. Če rokopis ni sprejet, glavni urednik avtorja pisмено obvesti. Ob izidu dobi avtor 20 separatov svoje razprave oziroma 10 primerkov ocene.

Avtorju se stavijo še naslednje tehnične zahteve: Korekture svojega prispevka opravi v treh dneh. Pri tem in pri prečkovanju tujih pisav se drži Slovenskega pravopisa 1990. — Slikovni material priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v rokopisu razprave. — Ponazarjalni zgledi se podčrtavajo; polkrepki tisk je rezerviran za podnaslove in je označen z dvojno podčrtavo. Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. — Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo odstavčno ločeni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne). Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v poševnem ali oglatem oklepaju; na začetku in na koncu citata so tropičja nepotrebna. — Besedilo opombe naj bo v članku takoj za mestom, ki ga pojasnjuje, ali pa na koncu v enem kosu. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu. — Literatura se navaja na kratek način v oklepaju v tekočem besedilu in v opombah, v daljši obliki pa v seznamu literature ali v seznamu navedenk na koncu razprave. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Breznik 1934: 213), v seznamu navedenk pa navedek razvežemo:

Anton BREZNIK 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Mohorjeva družba.

V seznamu literature je letnica neposredno pred navedbo strani. Članek v reviji se navaja takole:

Janko KOS: Problem časa v slovenski liriki. *Slavistična revija* XXXIX/1 (1991). 1–14.

V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami:

¹Anton BREZNIK, *Slovenska slovnica za srednje šole* (Celje: Mohorjeva družba, 1934), 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj so ležeče postavljeni. Zbirka se nahaja v oklepaju tik pred navedbo strani, založba se pri knjigah starejšega datuma opušča, prav tako tudi krajšava str. za stran. Naslovi v stroki znane periodike so okrajšani, tako je lahko tudi avtorjevo ime. Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature ali navedenk namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b. Bibliografske navedbe naj bodo enotne.

Europa Orientalis: Studi e ricerche sui paesi e le culture dell'est Europe (Salerno)
XI/2 (1992). 436 str.

Studia Slavica Savarensia: Časopis za jezikoslovje in literarne vede (Szombathely)
II/1 (1993). 119 str.

Darko FRIŠ: *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O. F. M. (1907–1928)*.
Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1993 (Viri: Objava arhivskih virov, 6).
127 str.

Fondamenti per una grammatica pratica resiana: Atti della conferenza internazionale tenutasi a prato di Resia (Ud) 11–12–13 dicembre 1991. Ur. Han Steenwijk. Padova: Cooperativa Libreria Editrice dell'Università di Padova, 1993. 171 str.

Drago BAJT: *Pišem, torej sem: Priročnik za pisanje*. Maribor: Obzorja, 1993. 282 str.

Práce z dějin slavistiky XV. Praga: Univerzita Karlova, 1992. 226 str.